Lucy Adlington

CROITORESELE DE LA AUSCHWITZ

Adevărata poveste a femeilor care și-au croit supraviețuirea

 BOOKZONE

LUCY ADLINGTON

CROITORESELE *DE LA* AUSCHWITZ

Adevărata poveste a femeilor care și-au croit supraviețuirea

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
Adlington, Lucy
Croitoresele de la Auschwitz : adevărata poveste a femeilor care şi-au croit supravieţuirea / Lucy Adlington ; trad. Alina Scurtu. - Bucureşti : Bookzone, 2021
ISBN 978-606-9748-65-7

I. Scurtu, Alina (trad.)

821.111

Grafician copertă: **Maria Stoian**
Traducător: **Alina Scurtu**
Redactor: **Anca Coman**
Tehnoredactor: **Anca Marisac**

THE DRESSMAKERS OF AUSCHWITZ

Editura Bookzone
Şoseaua Berceni nr. 104, sector 4, Bucureşti
Comenzi şi informaţii:
Telefon: +40 774 091.579; +40 770 584.429
E-mail: office@bookzone.ro
www.bookzone.ro

LUCY ADLINGTON

CROITORESELE *DE LA* AUSCHWITZ

Adevărata poveste a femeilor care și-au croit supraviețuirea

Bookzone
BUCUREŞTI, 2021

Pentru croitorese și familiile lor

Prefață

Încep prin a spune că nu sunt om al literelor, nu mă pricep la cronici, nu aș ști cum să construiesc una ori de unde s-o încep. Faptul în sine de a scrie prefața unei cărți îl văd ca pe o adevărată provocare!

Și totuși... de citit, citesc. Mult, puțin, n-aș ști cum să cuantific. Dar citesc. Ultima propunere primită poartă numele *Croitoresele de la Auschwitz* – povestea adevărată a femeilor care au făcut croitorie pentru a supraviețui.

Nu a fost simplu, am acceptat să fac asta cu strângere de inimă. Din cauza prejudecăților, din cauza perspectivelor variate, a percepțiilor polariza(n)te. O fi așa? N-o fi așa? Ce vreau să spun, de fapt? Nu sunt puține momentele când în capul meu sună o alarmă. Și nu sună întâmplător, ci pentru că am mai întâlnit, destul de frecvent, reacții de genul: „Hai, domnule, înc-o poveste? Înc-o jale? Iar vorbim despre Auschwitz?", „Dar nu-s destule cărți pe tema asta?", „Hai, oameni buni, treceți peste asta odată!"

Se lasă un soi de angoasă, se naște o întrebare în mine, încep să am și eu, la rându-mi, îndoieli, întrebări. Chiar așa, altă poveste despre Auschwitz? Mai ales că vorbim despre asta în conjuncție cu un subiect (în aparență) banal: croitorie, croitorese.

Un prim impact asupra mea l-au avut titlurile capitolelor. Titlurile fasciculelor, mottoul, semnul sub care se desfăşoară un capitol sau altul, auspiciile sub care evoluează o poveste.

Erau şi sunt, din ce înţeleg, fără alte considerente, fără alte cosmetizări, fără alte poveşti, vorbele *mot à mot,* propoziţiile rostite de o persoană sau alta, de supravieţuitori, de oameni care au trecut pe-acolo, care au îndurat chinurile la care au fost supuşi. Credeam că ceva mai zguduitor nu poate exista, credeam că ceva mai cumplit, mai izbitor nu se poate rosti.

Nicio secundă nu am avut sentimentul, citind această carte, că se apasă o pedală de – Doamne, iartă-mă!, n-aş vrea să-i spun aşa – manipulare. Nu s-a pornit de la ideea că: „Da, te vom emoţiona vrând-nevrând, ştim că tu te vei emoţiona, pentru că noi asta îţi livrăm, cu asta te izbim." Ei bine, nu! Informaţiile sunt prezentate lucid, cu distanţare, cu răceală, cu echilibru, dacă se poate spune aşa.

Dacă stau să mă gândesc mai bine, ba da, uite, chiar aşa se poate spune, într-o formă *echilibrată.* Asta face ca impactul pe care îl au informaţiile primite să fie cu atât mai mare, cu atât mai răvăşitor pentru cel care citeşte! Nimic nu e împachetat, cum ar fi putut să fie, nimic nu e ambalat frumos, sfâşietor, strălucitor, aproape didactic – dacă nu mi-ar fi frică de cuvântul ăsta.

Nu-mi place să dau verdicte, însă pot spune din experienţa mea că m-am întâlnit cu atitudini de saturaţie în legătură cu acest cuvânt, Auschwitz, şi faţă de toate implicaţiile sale. Din păcate, da! O atitudine de... plictiseală – iartă-mi, Doamne, cuvântul! –, de dat

ochii peste cap. „Cum? Iar abordăm subiectul ăsta?! Am obosit, ne-am plictisit de acest subiect."

Pe de altă parte, nu ştiu dacă e corect nici să-i învinovăţim pe oameni că sunt suprasaturaţi, nu ştiu dacă aşa se cuvine să reacţionăm. Nu! Se cuvine să oferim informaţie lucidă!

Am început vorbind despre croitorie, paradoxal. Sigur, şi aceasta este o prejudecată sau o expresie a unei experienţe. Croitoria, croitoria de lux, mai abitir, te poate duce cu gândul către frivolitate, către superficialitate. În orice caz, hai să nu folosesc cuvinte mari şi să încerc o reformulare: croitoria te poate face să te gândeşti, măcar pentru o clipă, la zona de superficial – la coajă! Croitorie – doar coajă! Să te gândeşti la *Nu-esenţă*, *Nu-interior*, *Nu-miez*, doar la acoperămintele de la exterior. Până când, dintr-odată, ne loveşte discrepanţa dintre costumele, dintre pijamalele – cu ghilimelele de rigoare –, dintre sacii vărgaţi ai prizonierilor sau prizonierelor, în cazul de faţă, şi veşmintele necesare sau/şi de lux purtate de către gardienii SS.

Pur şi simplu, mă năuceşte cum ne uităm la cataloage, cum încă avem nostalgii cu privire la moda anilor 1940, 1941, 1942. Suntem în plin război, în plină nenorocire, când omenirea, omenirea întreagă priveşte uşor în altă parte, puţin *à côté*!

Ei, de-abia atunci croitoria se metamorfozează din ceva de suprafaţă într-un mijloc de a supravieţui, într-o modalitate de a te face util şi folositor şi de a spune tare că „vreau să supravieţuiesc, contez ca OM!"

În unele capitole, se vorbeşte despre femei care ţin morţiş să aibă un veşmânt decent, înţelegând prin asta că un veşmânt decent şi preocuparea pentru propria persoană, îngrijirea elementară nu sunt dovezi

de superficialitate, de moft! Şi asta, şi veşmântul, şi felul cum arăt contează! Aproape la fel de mult ca interiorul! Deci, nu foamea e problema.

Trecând acum de la particular la specific, sunt capitole în care deţinutele sunt dezbrăcate la piele şi tunse, mai apoi, pentru ca din părul lor să se facă tot felul de produse ciudate. Mintea noastră nu poate cuprinde nenorocirea asta!

Pentru femei părul – scurt, lung, coafat, vopsit sau în orice alte varietăţi şi forme s-ar găsi – este o formă de a-ţi exercita apartenenţa, libertatea!

Femeile religioase, de pildă, adoptă o anumită coafură, ţinută, o anumită prezentare a podoabei capilare... sau nu. E un lucru consimţit, aşa am crescut noi, o fi bine aşa, n-o fi bine aşa? Lăsând toate acestea la o parte, hai să evadăm, să ne delimităm de anumite tradiţii. Totul se rezumă la simplul fapt că a fi tuns împotriva voinţei tale este o agresiune cumplită! Aşa văd eu lucrurile.

Dar acestea nu sunt cele mai cumplite momente. Pe lângă aceste tablouri, în carte ne întâlnim şi cu altele, mult mai dure! Nu aş vrea să vă vorbesc acum despre ele, să vi le dezvălui, am o oarecare reţinere, o oarecare pudoare. Poate că ar fi mai bine ca fiecare să citească acele pasaje cutremurătoare ale vieţii. Acele momente în care ne sunt prezentate toate tratamentele la care erau supuse deţinutele, începând de la degete, cap, păr, trup, pântece, vintre, picioare, ciubote de lemn iarna, haine strâmte, haine largi, haine ţesute, haine smulse.

Ce înseamnă, până la urmă, veşmântul şi cum înţelegea fiecare femeie noţiunea aceasta? Ce-şi doreau ele să facă în lagăr? Răspunsul e simplu: croitorie! Pentru a se face utile, pentru că, în definitiv, viaţa e mai

presus de orice. Putem vorbi despre cataloage, despre fotografii, figuri surâzătoare, din poze, din analogii, dar degeaba! Ar fi putut să jure figuri importante ale timpului, ale epocii, ar fi putut oare ele să jure că nu ştiau ce se petrecea după zidurile acelea? Sau dimpotrivă, ar fi putut pretinde sau chiar susţine că femeilor – internatelor în lagăr – li s-a dat de muncă. Ce-i atât de grav, până la urmă, încât să ne scandalizăm? Ar putea propria noastră conştiinţă să ne condamne? Nu!

Privim azi şi trebuie să cunoaştem efectele ororilor, urmele lăsate de acestea! Însă, dacă vrem, poate, să înţelegem cu adevărat ce s-a petrecut, dincolo de emoţia pe care o provoacă simpla vizitare a unui lagăr astăzi, urmele, fotografiile de la sfârşitul războiului... hai să privim şi începuturile!

Dacă-ţi spune cineva, dacă te învaţă şi-ţi repetă necontenit că „ăsta-i duşmanul tău!”, ajungi să crezi acest lucru, nu? Oamenii îndoctrinaţi, felul în care era primită armata nazistă, în Austria, nu ştiu... Acestea sunt aspecte ce ţin de istorie, oricine doreşte le va studia în timpul şi în ritmul său – nu sunt istoric şi nici nu doresc mă erijez într-unul!

Lumina din toată această mare de gri, de cenuşă, este că oamenii rămân oameni! Scena în care, iarna, o ţărancă lasă şosetele în mod intenţionat să-i cadă, pentru ca o deţinută desculţă să le ia, să le încalţe, să le folosească, vorbeşte mai tare decât o mie de fapte rele!

Aş vrea să discutăm şi despre un moment care a trezit ceva în memoria afectivă. Un tiv rupt. Poate să pară un detaliu, o paranteză insignifiantă, comparativ cu marile nenorociri, cu cifrele, cu ororile, cu gropile comune...

Ce-nseamnă un tiv desfăcut? Nimic! E aproape frivol să discuţi despre lucrul ăsta... Şi totuşi! Ţin minte că mama nu-mi dădea voie niciodată să umblu cu tivul desfăcut, ieşeau nişte scandaluri, de vai şi-amar! „Nu umbla cu tivul desfăcut!” „De ce, ce să spun?! Îl prind cu un ac de siguranţă şi-i gata!” „Nu! Coase-ţi tivul! Umblă îngrijit, este felul tău de a spune: am grijă de mine, contez! Dacă nu mă voi îngriji eu pe mine, de la cine pot să aştept acest lucru?”

Într-o anumită perioadă, într-un anumit timp, un tiv desfăcut echivala cu o condamnare la moarte! Atunci, amintirile astea rămân!

Concluziile le tragem noi singuri. Nu-i vorba că cineva îţi dă gata rumegată o sentinţă. Nu e pe sentinţe cartea asta! Fiecare cititor o să citească, o să se raporteze la ce ştie, la ce a auzit deja. Poate că o să fim bulversaţi, poate că o să fie convingeri întărite, poate că e ceva ce bănuiam deja, auzisem cumva, cunoscusem, citisem. Oricum ar fi, se va întipări în minte, în suflet, pentru că sunt dovezi de netăgăduit. Faptele, citatele, evenimentele se pot verifica uşor, sunt prezentate simplu şi rece, cu o precizie de bisturiu.

Concluziile le vei trage tu, prietene! Tu, care citeşti! Ce e, cum e... *tu* vei vedea!

MAIA MORGENSTERN

Introducere

— Cum să crezi așa ceva?

Acestea sunt printre primele cuvinte pe care mi le-a adresat doamna Kohút, după ce mi-a urat bun venit în casa ei și am fost copleșită de rude amabile. Iat-o, o femeie micuță, cu chip luminos, care poartă pantaloni eleganți, o bluză și un șirag de mărgele. Are părul alb și scurt; poartă ruj roz. Ea este motivul pentru care am făcut înconjurul lumii în zbor, din nordul Angliei până la o casă modestă din zona deluroasă aflată nu departe de San Francisco, California.

Ne strângem mâinile. În acea clipă, istoria devine viață reală, nu doar arhive, teancuri de cărți, schițe de rochii și materiale fluide, care sunt sursele mele istorice obișnuite pentru ceea ce scriu și pentru prezentări. Mă văd cu o femeie care a supraviețuit unor vremuri și unui loc sinonime acum cu oroarea.

Doamna Kohút stă la o masă acoperită cu dantelă și îmi oferă ștrudel cu mere făcut în casă. În decursul conversațiilor noastre, în spatele ei se află cărți de știință, amestecate cu buchete de flori, broderii drăguțe, fotografii de familie și obiecte din ceramică de toate culorile. Începem ușor primul interviu, răsfoind revistele de croitorie din 1940 pe care le-am adus ca să i le arăt, apoi studiem o rochie roșie elegantă de pe vremea războiului, din colecția mea de haine *vintage*.

— Lucru de calitate, comentează ea, trecându-și degetele peste ornamentele de pe rochie. Foarte elegant.

Sunt uimită de felul cum hainele ne unesc, peste continente şi peste generaţii. La baza aprecierii noastre comune pentru croială, stil şi pricepere, se află un lucru mult mai însemnat: cu zeci de ani în urmă, doamna Kohút mânuia materiale şi haine într-un context foarte diferit. Este ultima croitoreasă supravieţuitoare a unui atelier de modă înfiinţat în lagărul de concentrare de la Auschwitz.

Un atelier de modă la Auschwitz? Însăşi ideea e o anomalie hidoasă. Am fost uluită când am văzut pentru prima oară o referire la „Atelierul de croitorie de lux", aşa cum se numea, pe când mă documentam despre legăturile dintre Al Treilea Reich al lui Hitler şi modă, pregătindu-mă să scriu o carte despre materiale textile din lume în timpul războiului. E limpede că naziştii înţelegeau puterea hainelor ca spectacol, aşa cum demonstrează uniformele celebre pe care le purtau la monumentale adunări publice. Uniformele sunt un exemplu tipic de utilizare a hainelor cu scopul de a întări identitatea şi mândria de a aparţine unui grup. Politicile economice şi rasiale ale naziştilor aveau ca scop să profite de pe urma industriei confecţiilor, folosind profiturile obţinute prin jaf pentru a-şi finanţa ostilităţile militare.

Şi femeile din elita nazistă puneau preţ pe haine. Magda Goebbels, soţia perfidului ministru al propagandei al lui Hitler, era cunoscută pentru eleganţa ei şi nu se ferea să poarte creaţii evreieşti, în ciuda obsesiei naziştilor de a-i elimina pe evrei din industria modei. Emmy Goering, soţia Reichsmareşalului Hermann Goering, purta haine de lux provenite din jafuri, deşi susţinea că nu are idee despre provenienţa acelor bunuri. Eva Braun, amanta lui Hitler, adora hainele de lux, încât a pus să-i fie livrată rochia de mireasă trecând prin Berlinul în flăcări, cu

câteva zile înainte ca ea să se sinucidă și Germania să capituleze; a purtat-o cu pantofi Ferragamo.[1]

Și, cu toate acestea, un atelier de modă la Auschwitz? Un astfel de atelier încapsula valori aflate în centrul celui de-al Treilea Reich: privilegiu, desfătare, întrepătrunse cu jaf, umilințe și crime în masă.

Atelierul de croitorie de la Auschwitz a fost înființat de nimeni alta decât Hedwig Höss, soția comandantului lagărului. Ca și cum această îmbinare dintre un salon de modă și un lagăr de exterminare nu ar fi suficient de grotescă, identitatea celor care lucrau acolo dă lovitura de grație: majoritatea cusătoreselor din atelier erau evreice, jefuite și deportate de către naziști, destinate în cele din urmă anihilării, ca parte a Soluției finale. Li se alăturau comuniste non-evreice din Franța ocupată, care erau condamnate încarcerării și eradicării din cauza rezistenței opuse naziștilor.

Acest grup de sclave reziliente schițau, croiau, coseau și brodau pentru *Frau* Höss și alte neveste de ofițeri SS, creând haine minunate tocmai pentru cei care le disprețuiau ca fiind subversive și inumane; soțiile celor care se dedicau activ distrugerii tuturor evreilor și tuturor dușmanilor politici ai regimului nazist. Pentru croitoresele din atelierul de la Auschwitz, croitoria era o formă de apărare împotriva camerelor de gazare și a crematoriilor.

Croitoresele sfidau încercările naziștilor de a le dezumaniza și de a le umili formând incredibile legături de prietenie și de loialitate. În timp ce acele coseau și mașinile de cusut huruiau, ele făceau planuri de rezistență sau chiar de evadare. Această carte este povestea lor. Nu este un roman. Conversațiile și scenele intime descrise se bazează în întregime pe mărturii, documente, dovezi materiale și amintiri, povestite membrilor familiei

sau direct mie, întărite de o documentare extinsă şi de explorări ale arhivelor.

Odată ce am aflat că un asemenea atelier de modă a existat, am început o cercetare mai profundă, având doar puţine informaţii şi o listă incompletă de nume – *Irene, Renée, Bracha, Katka, Hunya, Mimi, Manci, Marta, Olga, Alida, Marilou, Lulu, Baba, Boriskha.* Aproape că renunţasem la speranţa de a afla mai multe, ca să nu mai spun de a afla întregile biografii ale croitoreselor, când romanul pentru tineri pe care îl scrisesem şi a cărui acţiune avea loc într-o versiune ficţională a atelierului – roman intitulat *The Red Ribbon* (*Panglica roşie*) – a atras atenţia unor familii din Europa, Israel şi America de Nord. Apoi au sosit primele e-mailuri:

Mătuşa mea a fost croitoreasă la Auschwitz

Mama mea a fost croitoreasă la Auschwitz

Bunica mea a fost şefa atelierului de croitorie de la Auschwitz

Pentru prima dată, am luat contact cu familiile croitoreselor. A fost şocant, dar m-a inspirat să încep să descopăr poveşti despre vieţile şi destinele lor.

În mod remarcabil, una dintre croitorese încă trăieşte şi e pregătită să vorbească – un martor ocular unic, într-un loc care exemplifică contradicţiile şi cruzimile înfiorătoare ale regimului nazist. Doamna Kohút, care la momentul întâlnirii noastre avea nouăzeci şi opt de ani, revarsă poveşti încă înainte ca eu să pun întrebări. Amintirile ei se întind de la momentul în care primea o mulţime de nuci şi bomboane în copilărie, în timpul Sărbătorii Colibelor, până la momentul în care a văzut, la Auschwitz, cum un membru SS i-a frânt gâtul

unei colege de şcoală cu o lopată, pentru simplul fapt că vorbea în timp ce lucra.

Îmi arată fotografii cu ea înainte de război, adolescentă, într-un pulover frumos, tricotat şi ţinând în mână o magnolie, apoi o fotografie făcută la câţiva ani după război, în care purta o haină elegantă, croită după modelele celebrei colecţii *New Look* de la Christian Dior. Văzând aceste fotografii, nu ai putea ghici realitatea vieţii sale din timpul anilor care au trecut de-atunci.

Nu există fotografii din timpul celor o mie de zile chinuitoare pe care le-a petrecut la Auschwitz. Îmi spune că în fiecare dintre aceste o mie de zile ar fi putut să moară de o mie de ori. Cuvintele ei creează imagini pe măsură ce înaintează de la o amintire la alta, frecând cu degetele cusăturile pantalonilor, subliniind din ce în ce mai mult pliurile – singurul semn al emoţiilor, pe care de altfel şi le stăpâneşte. Engleza este cea de-a cincea limbă pe care o vorbeşte, perfecţionată în timpul lungilor ani petrecuţi în Statele Unite ale Americii. Trece cu uşurinţă de la o limbă la alta, iar eu mă străduiesc să ţin pasul. Am hârtie şi stilou, gata să iau notiţe stenografiate, şi o listă lungă de întrebări. Doamna Kohút mă împunge cu degetul în timp ce mă străduiesc să încep înregistrarea video pe telefon.

— Ascultă la mine! porunceşte ea.

Ascult.

1

Una dintre puţinele supravieţuitoare

După doi ani, am ajuns în clădirea principală de la Auschwitz, unde am lucrat ca şi croitoreasă în atelier, pentru familiile celor din SS. Lucram zece-douăsprezece ore pe zi. Sunt una dintre puţinele supravieţuitoare ale iadului de la Auschwitz.
— Olga Kovácz[1]

O zi ca oricare alta.

În lumina a două ferestre, un grup de femei cu baticuri albe pe cap stăteau la mese lungi din lemn şi coseau, cu capetele aplecate asupra veşmintelor, împungând cu acul. Era o încăpere la subsol. Cerul care se zărea prin ferestre nu reprezenta libertatea. Acesta era refugiul lor.

Erau înconjurate de toate ustensilele unui salon de modă înfloritor; toate uneltele meseriei lor. Pe mese, câte un metru de croitorie încolăcit, foarfeci şi bobine de aţă. Stivuiţi la îndemână, baloţi de toate felurile de ţesături. Împrăştiate prin jur, reviste de modă şi hârtie foşnitoare de tipare pentru rochii. Lângă atelierul principal se afla o cameră de probă, care le oferea intimitate clienţilor, totul sub protecţia isteţei, priceputei Marta, care până nu

demult condusese propriul salon de succes la Bratislava. Ajutoarea Martei era Borishka.

Croitoresele nu coseau în linişte. Într-o amestecătură de limbi – slovacă, germană, maghiară, franceză, poloneză –, sporovăiau despre lucrul lor, despre casele lor, despre familii... făceau chiar şi glume între ele. Cele mai multe erau tinere, la urma urmei, încă adolescente sau abia trecute de douăzeci de ani. Cea mai tânără nu avea decât paisprezece ani. Îi ziceau Găinuşa, iar ea se avânta prin salon să aducă ace sau să mături capete de aţă.

Cele care erau prietene lucrau împreună. Irene, Bracha şi Renée erau toate de la Bratislava, la fel şi Katka, soră cu Bracha, care broda haine elegante din lână pentru clienţi, chiar şi atunci când degetele îi erau îngheţate. Baba şi Lulu erau alte două croitorese care erau prietene bune, una serioasă, cealaltă neastâmpărată. Hunya, care avea cam treizeci şi cinci de ani, era atât prietenă, cât şi figură maternă, o forţă de luat în seamă. Olga, cam de aceeaşi vârstă cu Hunya, li se părea antică fetelor mai tinere.

Toate erau evreice.

Alături de ele coseau două franţuzoaice comuniste, Alida, care făcea corsete, şi Marilou, luptătoare în Rezistenţă, amândouă arestate şi deportate pentru că se opuseseră ocupaţiei naziste în ţara lor.

În total, douăzeci şi cinci de femei care împungeau cu acul. Când una dintre ele era chemată de la lucru şi nu o mai vedeau niciodată, Marta aranja iute ca o alta să-i ia locul. Voia ca un număr cât mai mare de prizoniere să se alăture refugiului de la subsol. În acea încăpere, aveau nume. Dincolo de salon, nu aveau nume, erau doar numere.

De lucru era îndeajuns pentru toate. Caietul de comenzi, mare şi negru, era atât de plin, încât exista o

listă de aşteptare de şase luni, chiar şi pentru clienţii foarte sus-puşi de la Berlin. Li se dădea prioritate clienţilor locali şi celei care înfiinţase salonul. Hedwig Höss. Soţia comandantului lagărului de concentrare de la Auschwitz.

Într-o zi, o zi ca oricare alta, s-a auzit în salonul de la subsol un ţipăt de groază şi s-a simţit mirosul îngrozitor de ţesătură arsă. Catastrofă. Materialul fusese ars de un fier de călcat prea încins; arsura era chiar în partea din faţă, n-aveai cum s-o ascunzi. Clienta trebuia să vină la probă chiar a doua zi. Croitoreasa neîndemânatică era înnebunită de îngrijorare şi striga:

— Ce putem face? Ce putem face?

Celelalte s-au oprit din lucru, înţelegându-i panica. Nu era vorba despre o simplă rochie distrusă. Clientele acelui atelier de modă erau soţiile celor cu grade superioare din garnizoana SS de la Auschwitz. Oameni cunoscuţi pentru bătăi, tortură şi crime în masă. Oameni care aveau control absolut asupra vieţii şi destinului fiecărei femei din acea încăpere.

Marta, responsabila, a analizat paguba cu mult calm.

— Ştii ce facem? Scoatem bucata asta şi inserăm materialul ăsta nou aici. Repede...

Toate au dat o mână de ajutor.

A doua zi, soţia celui din SS a venit la salon. Şi-a probat noua rochie şi s-a uitat nedumerită în oglinda camerei de probă.

— Nu-mi amintesc să fi fost aşa modelul.

— Sigur că aşa a fost, a răspuns Marta liniştită. Nu-i aşa că arată frumos? O nouă modă...[2]

Dezastru evitat. Deocamdată.

Croitoresele s-au întors la lucru, împungând cu acul, şi au mai prins o zi ca prizoniere la Auschwitz.

Forţele care convergeau pentru a crea un salon de modă la Auschwitz erau responsabile şi de modelarea şi fracturarea vieţilor femeilor care aveau să ajungă să lucreze acolo. Cu două decenii înainte, pe când croitoresele erau fete tinere sau doar copii, nu aveau idee despre felul în care destinele lor aveau să conveargă într-un asemenea loc. Chiar şi oamenilor mari din vieţile lor le-ar fi fost greu să înţeleagă un viitor în care se face croitorie pe comandă în plin genocid industrializat.

Când suntem copii, lumea este foarte mică, însă plină de amănunte şi de senzaţii. Cum îţi zgârie lâna pielea, cum îţi alunecă degetele pe nasturii îndărătnici, cum te fascinează aţele care se descos din genunchiul rupt al unui pantalon. La început, orizontul e doar între pereţii casei unei familii, apoi se întinde până la colţul străzii, dealuri, păduri şi oraşe. Nu ai niciun presentiment despre ceea ce se va întâmpla în viitor. Cu timpul, amintirile şi diverse obiecte sunt tot ce rămâne din anii pierduţi.

Irene Reichenberg în copilărie

Unul dintre chipurile care ne privesc din trecut este cel al lui Irene Reichenberg în copilărie; data nu e cunoscută. Din penumbră, trăsăturile ei apar palide; îmbrăcămintea nu se distinge. Are obrajii rotunjiţi de un zâmbet şovăitor, ca şi cum nu prea ar vrea să arate ce simte.

Irene s-a născut pe 23 aprilie 1922 la Bratislava, un frumos oraş cehoslovac aflat pe malurile Dunării, la mai puţin de o oră distanţă de Viena. S-a născut la trei ani după un recensământ care arăta că populaţia oraşului era în principal o combinaţie etnică de nemţi, slovaci şi maghiari. Din 1918, cu toţii ajunseseră sub controlul politic al noului stat cehoslovac, însă comunitatea de aproape 15 000 de evrei era aşezată într-un anume cartier, la câteva minute de mers de malul nordic al Dunării.

Inima cartierului evreiesc era Judengasse, sau Židovská ulica – Strada Evreilor. Înainte de 1840, evreii fuseseră segregaţi pe această unică stradă înclinată din Bratislava, parte a moşiei castelului local. Porţile de la fiecare capăt erau încuiate noaptea de gardienii municipali, creând practic o stradă-ghetou, care lăsa să se înţeleagă clar că evreii trebuiau văzuţi separat de alţi locuitori ai Bratislavei.

În deceniile care au urmat, legile antisemite au fost relaxate, permiţându-le familiilor evreieşti mai înstărite libertatea de a se muta de pe această stradă în oraşul propriu-zis. Clădirile baroce odată maiestuoase ale Străzii Židovská au fost împărţite în blocuri de locuinţe înghesuite, care găzduiau familii numeroase. Deşi zona era cunoscută drept una ieftină, străzile pavate erau curate, iar magazinele şi atelierele erau pline de oameni. Era o comunitate strânsă şi unită. Toţi se cunoşteau între ei. Şi ştiau şi treburile celorlalţi. Locuitorii aveau un sentiment deosebit de apartenenţă.

Atunci a fost cea mai fericită perioadă din viața mea. Acolo m-am născut, acolo am crescut, acolo trăiam cu familia mea. — Irene Reichenberg[3]

Strada Židovská era un loc minunat pentru copii, care intrau și ieșeau din casele prietenilor și ocupau strada și trotuarele cu jocurile lor. Casa lui Irene era la numărul optsprezece, la etajul doi al unei clădiri de pe colț. Erau opt copii în familia Reichenberg. Ca în orice familie mare, între frați se creau diferite alianțe și loialități, precum și o oarecare distanță între cei mai mari și cei mai mici. Unul dintre frații lui Irene, Armin, lucra într-un magazin de dulciuri. Avea să plece în Palestina sub mandat britanic și să fie cruțat de traumele imediate ale Holocaustului. Celălalt frate, Laci Reichenberg, lucra la o firmă evreiască distribuitoare de textile. Era căsătorit cu o tânără slovacă pe nume Turulka Fuchs.

În copilăria lui Irene, nimeni din familia ei nu se gândea la război. Speranța era că toate acele orori luaseră sfârșit după Armistițiul din 1918 și odată cu nașterea noii țări, Cehoslovacia, unde evreii erau cetățeni. Irene era prea mică să înțeleagă lumea din afara cartierului evreiesc. Drumul ei, la fel ca al celor mai multe dintre fetele vremii, era să devină pricepută la treburile casei, pentru a se căsători și a deveni mamă, urmând exemplul surorilor ei mai mari. Katarina, alintată Käthe, era curtată de un tânăr chipeș pe nume Leo Kohn; Jolanda – Jolli – s-a căsătorit în 1937 cu electricianul Bela Grotter; Frieda avea să fie următoarea care să se căsătorească, devenind Frieda Federweiss, așa că mai rămâneau doar Irene, Edith și Grete.[4]

Întreținerea financiară a acestei familii numeroase îi revenea tatălui lui Irene, Shmuel Reichenberg. Shmuel era cizmar, unul dintre mulții meșteșugari de pe Strada Židovská. Meșteșugul și sărăcia cizmarilor au fost

imortalizate în basme. Era cu adevărat ceva magic în felul cum Shmuel tăia şi modela bucăţi de piele subţire pe calapodul din lemn, cum făcea cusături cu sfoară cerată şi cum bătea cu grijă fiecare cui, aplecat asupra lucrului de la şapte dimineaţa până seara târziu, totul fără ajutorul maşinăriilor. Banii erau puţini şi vânzările nesigure. Pentru mulţi locuitori ai Străzii Židovská, încălţări noi sau chiar reparaţiile erau un lux. În greii ani interbelici, cei mai săraci mergeau desculţi ori îşi ţineau încălţările legate cu cârpe ca să nu le cadă din picioare.

Dacă tatăl lui Irene întreţinea familia, mama ei, Tzvia – Cecilia – era casnică şi gătea pentru ei. Ziua ei de lucru era chiar mai lungă decât a bărbatului. Treburile casei erau grele fără maşinării şi servitori care să ajute, ci doar cu fiicele ei. O dată la doi ani, Tzvia era însărcinată, ceea ce însemna şi mai mult gătit, spălat rufe şi curăţenie. În ciuda familiei numeroase şi a venitului mic, Tzvia făcea tot ce putea pentru ca fiecare copil să se simtă deosebit. Odată, Irene a primit o delicatesă specială de ziua ei: un ou fiert, numai pentru ea. A fost încântată, iar prietenii ei de pe Strada Židovská au aflat despre această minune.

Printre prietenii din acest grup special era o fată dintr-o familie de evrei ortodocşi – Renée Ungar. Tatăl lui Renée era rabin, iar mama se ocupa de casă. Cu un an mai mare decât Irene, Renée era îndrăzneaţă, în timp ce Irene era liniştită.[5] Un portret al lui Renée din 1939 trădează calm şi inteligenţă, în contrast cu canafurii în două culori care atârnă de gulerul rotunjit de tip „Peter Pan".

Renée Ungar în 1939

Cu zece ani înainte de această fotografie, pe când Irene avea şapte ani, a căpătat o nouă tovarăşă de joacă ce avea să-i devină prietenă pe viaţă şi însoţitoare curajoasă în cea mai sfâşietoare călătorie a vieţii ei.

Aceasta era Bracha Berkovič.

Ne-am simţit bine acolo. — Bracha Berkovič

Bracha era o fată de la ţară, născută în satul Čepa, pe înălţimile Ruteniei Carpatice. Departe de centrele industriale, această parte a Cehoslovaciei interbelice era bazată în principal pe agricultură. Satele şi aşezările rurale se deosebeau prin obiceiuri şi dialecte locale sau chiar prin modele de broderii.

Pentru Bracha, peisajul copilăriei era dominat de culmile aparent nesfârşite ale munţilor Tatra, care se domoleau devenind dealuri cu trifoi, secară, orz şi vârfuri de frunze verzi de sfeclă de zahăr. Câmpurile erau lucrate

de cârduri de femei tinere îmbrăcate în cămăşi cu mâneci bufante, fuste largi suprapuse şi baticuri colorate. Fetele se duceau cu gâştele la iarbă, ţăranii săpau şi culegeau recolta. Vara se purta bumbac vopsit şi culori deschise – carouri şi dungi. Iarna era nevoie de ţesături grele, făcute în casă, şi de lână. Hainele erau închise la culoare, în contrast cu zăpada. Şalurile călduroase cu franjuri se înfăşurau în jurul capului şi erau prinse sub bărbie sau încrucişate şi legate la spate. La manşete şi la cusăturile mânecilor străluceau fâşii de broderii înflorate.

Mai târziu în viaţă, Bracha a avut o legătură strânsă cu hainele, dar şi la naştere la fel. Mama ei, Karolina, a fost nevoită să continue să spele rufe până spre sfârşitul sarcinii. În satele din Carpaţi, femeile cărau în zori baloţi de rufe la râu, unde munceau desculţe în apa rece, în vreme ce copiii se jucau pe mal. Se mai spăla şi acasă, opintind rufele pline de săpun în cazane, frecându-le de scândurile de spălat, storcându-le cu mâinile crăpate, apoi aruncându-le pe sfoară la uscat. Într-o zi rece şi ploioasă, Karolina se urca pe o scară ca să agaţe rufele grele la uscat sub streaşină, când a simţit primele dureri ale facerii. Era 8 noiembrie 1921. Karolina avea doar nouăsprezece ani. Era primul ei copil.[6]

Bracha s-a născut în casa bunicilor ei. Deşi casa era mică şi înghesuită, cu doar un cuptor de lut pentru încălzire şi apă de la pompă, Bracha îşi amintea copilăria ca fiind raiul pe pământ.[7]

Amintirile ei fericite se datorau dragostei familiei, în ciuda unor tensiuni inevitabile.[8] Căsătoria părinţilor ei fusese aranjată de un peţitor local – lucru oarecum obişnuit în Europa de Est la vremea aceea – şi era o uniune reuşită între doi oameni conştiincioşi şi destoinici. Salomon Berkovič, care se născuse surdomut, fusese menit surorii mai mari a Karolinei, însă ea l-a respins din cauza dizabilităţilor. La optsprezece ani, Karolina a

fost amăgită să-i ia locul surorii ei, ispitită de visul de a se vedea mireasă îmbrăcată în alb.

> *S-au străduit cu toții cât au putut, ducând o viață apăsătoare și grea.* — Bracha Berkovič

La scurt timp după nunta Karolinei cu Salomon, au venit copiii. Bracha s-a născut pe neașteptate în ziua de spălat rufe, apoi au venit Emil, Katarina, Irene și Moritz. Casa cea mică era atât de plină, încât Katarina – alintată Katka – a fost trimisă până la șase ani să locuiască la mătușa ei Genia, care nu avea copii. Deși Bracha era apropiată de Irene, sora ei mai mică, atunci când Bracha și Katka au fost transportate la Auschwitz împreună, o legătură indestructibilă s-a țesut între ele. Loialitatea frățească a făcut ca ele să aibă același destin la Atelierul de croitorie de lux.[9]

În lumea copilăriei ei, Bracha simțea aroma de pâine *challah* de Sabat, savura biscuiți din aluat nedospit presărați cu zahăr și mânca mere la cuptor cu mătușa ei Serena, într-o casă plină de bibelouri și milieuri. Lucrul cu acul și ața i-a lărgit orizontul dincolo de viața din sat. Mai precis, croitoria.

Salomon Berkovič era un croitor foarte talentat, suficient de priceput încât să-și găsească de lucru la Pokorny, o firmă de lux din Bratislava. Și-a adus mașina de cusut de la Čepa la oraș și, încet-încet, și-a creat clientela fidelă, lucrând acasă, pe Strada Židovská, împreună cu un ajutor care făcea reparații și modificări. În timp, afacerea a crescut până la trei angajați – toți surdomuți –, plus unchiul Brachăi, Herman, ca ucenic. În fiecare an, Salomon călătorea până la Budapesta ca să asiste la prezentări cu cele mai noi stiluri de modă pentru bărbați.

Reuşita afacerii lui se datora în mare parte ajutorului neobosit al Karolinei, care îl urmase la Bratislava ca să ajute cu clienţii şi cu probele. Hotărâtă să nu fie lăsată în urmă, Bracha vărsase suficiente lacrimi încât să o convingă pe mama ei să o ia şi pe ea la Bratislava.

Pentru o fată de la ţară, a fost o călătorie cu trenul palpitantă – se amesteca printre ceilalţi pasageri şi se întreba ce va găsi la capătul drumului. Anunţurile din tren erau scrise în cehă, slovacă, germană şi franceză, reflectând diversitatea de popoare din Cehoslovacia. Pe fereastra vagonului se vedea cum peisajul se schimba. Trenul ajunsese într-o lume nouă şi uimitoare.

Bratislava avea copaci verzi, clădiri noi şi strălucitoare şi oameni care făceau cumpărături, cărucioare, cai, căruţe de negustori, automobile şi tramvaie electrice. Pe Dunăre, barje cu mărfuri, remorchere şi bărci cu zbaturi înaintau pe apele liniştite. Pentru Bracha, apartamentul de pe Strada Židovská era un loc plin de minuni, faţă de viaţa rurală din Čepa. Aveau apă de la robinet, nu găleţi umplute de la pompă. În loc de lămpi cu gaz, becuri electrice care se aprindeau şi se stingeau de la întrerupător. Minunea supremă era toaleta, la care puteai trage apa. Mai mult, avea posibilitatea de a întâlni prieteni noi. Fetele pe care avea să le cunoască la Bratislava aveau să-i fie tovarăşe de-a lungul celor mai mari greutăţi pe care aveau să le aducă anii de război.

Îmi plăcea totul, totul, totul... Îmi plăcea să merg la şcoală. — Irene Reichenberg

Bracha a cunoscut-o pe Irene Reichenberg la şcoală. Educaţia era o caracteristică de bază a vieţii evreilor, indiferent cât de săracă era familia. La Bratislava erau multe şcoli şi licee. Hainele purtate pentru o fotografie

făcută în 1930 la școala evreilor ortodocși din cartier demonstrează mândria familiilor de a-și trimite copiii la școală, chiar dacă asta însemna și mai multă cumpătare acasă. De vreme ce a poza pentru o fotografie era o ocazie specială, unele dintre fete purtau șosete albe și pantofi, nu ghetele mari din piele, mai potrivite pentru joacă. Multe dintre fete poartă rochii simple, ușor de cusut și de întreținut; altele au rochii mai pretențioase, cu diverse gulere din dantelă sau apretate.

Fotografie de la școala elementară pentru evreii ortodocși, 1930. Bracha Berkovič e a doua din stânga, rândul din mijloc.

Este evidentă moda tunsorii de tip bob, tipică anilor 1920, dar și cea a codițelor împletite, mai tradițională. Nu exista uniformă pentru fete, așa că uneori se strecurau tendințele modei. La un moment dat, apăruse o nebunie pentru gulerele cu volane, făcute din țesături foarte fine, plisate sau cu volănașe. Fetele se întreceau să poarte cât mai multe volane odată. Victorioasă a fost o fată pe nume Perla, care și-a atras invidia tuturor pentru numeroasele volane din muselină delicată. Ce vremuri fericite!

La școala elementară pentru evreii ortodocși, lecțiile se predau în germană, o limbă a cărei influență avea să crească din ce în ce mai mult în viața cehoslovacilor. La început, Bracha s-a chinuit să se integreze, fiind nouă în oraș și fiindu-i mai ușor să vorbească în maghiară și în idiș; dar s-a adaptat repede, devenind prietenă cu Irene și cu Renée. Toate fetele vorbeau mai multe limbi, uneori chiar trecând de la o limbă la alta în aceeași propoziție. După ore, copiii din cartierul evreiesc hoinăreau pe străzi și pe scări și jucau leapșa, v-ați ascunselea, aruncau cercuri sau pur și simplu pierdeau vremea. În vacanțele de vară, prea săraci să-și permită să călătorească în afara orașului, roiau către Dunăre, ca să înoate într-un loc mai puțin adânc de la marginea fluviului sau ca să se joace în parc.

Aceste jocuri nu o împiedicau pe Bracha să le ducă dorul prietenilor ei din sat. La unsprezece ani, și-a bătut părinții la cap până i-au dat voie să se ducă acasă, la Čepa, pe timpul verii. Vrând să facă impresie bună ca fată independentă de la oraș, și-a găsit îmbrăcăminte mult mai elegantă decât ceea ce ar fi purtat de obicei la Bratislava și a luat cu mândrie trenul de una singură. Purta o rochie bej primită în dar de la o prietenă bogată, o curea roșie din piele lăcuită, pantofi negri din piele lăcuită și pălărie din paie cu panglică colorată.

Astfel de detalii par frivole în contextul mai larg al războiului și al suferinței care aveau să urmeze, dar ele fixează o amintire. Rămân în minte atunci când astfel de libertăți și o astfel de eleganță par să aparțină unei lumi dispărute.

Acestea sunt, într-adevăr, amintiri foarte frumoase. — Irene Reichenberg

Hainele cele mai bune erau păstrate pentru Sabat şi alte sărbători. Familiile evreieşti urmau un tipar vechi de ritualuri familiare, de la Rosh Hashanah, Anul Nou evreiesc, şi merele glazurate cu miere până la pâinea nedospită şi ierburile amare de la seder, masa tradiţională de Paştele evreiesc. La marile sărbători evreieşti se tăiau gâştele îngrăşate, se făceau floricele de porumb, iar supa de pui cu tăieţei fierbea pe plită. Lui Irene îi plăcea mult faptul că familia ei numeroasă se aduna acasă pentru rugăciuni, binecuvântări şi pentru a fi împreună.

De Sabat, casele de pe Strada Židovská erau pline de aroma de pâine *challah* proaspăt făcută, pe care Bracha o împletea cu multă pricepere. Aluatul era făcut acasă, apoi era dus la brutărie ca să se coacă. Femeile făceau curăţenie în casă şi-şi puneau şorţuri albe pentru a aprinde lumânările vineri seara. Deşi Sabatul era prin lege o zi în care nu se lucra – inclusiv lucrul cu materiale textile, precum vopsitul, torsul sau cusutul –, familia trebuia hrănită. Mama Brachăi găsea cumva vreme şi energie pentru a face fursecuri cu scorţişoară şi *topfenknödel*, un fel de găluşte cu brânză fierte, populare chiar şi la cafenelele vieneze elegante.

Nunţile erau, bineînţeles, momente deosebite în viaţa de familie. Atunci când unul dintre asistenţii lui Salomon Berkovič de la croitorie a anunţat că sora lui urma să se mărite cu cizmarul Jeno, unchiul Brachăi, ei i-a fost permis un răsfăţ rar: îmbrăcăminte cumpărată de la magazin. Dornică să-şi imite tatăl, care mereu călca haine în atelier, Bracha a hotărât să-şi calce singură minunata rochie în stil marinăresc. Pregătirile de nuntă s-au oprit brusc când toţi cei din casă au simţit un groaznic miros de ars: rochia era pârlită.

Micuţei Bracha i s-a părut o catastrofă, căci a trebuit să poarte o rochie veche la nuntă. Ani mai târziu, când o rochie fusese arsă pe masa de călcat din salonul de

modă de la Auschwitz, iar supervizoarea Marta a preluat cu calm iniţiativa pentru a evita un dezastru, această amintire din copilărie avea să aibă o sclipire diferită, mai ştearsă. Bracha îşi amintea că mireasa unchiului Jeno fusese ajutată să se îmbrace într-o încăpere transformată într-o ţară a minunilor cu ajutorul muzicii de la gramofon, al decoraţiunilor din hârtie şi al lămpilor care luminau un copăcel în ghiveci. Când amintirea se estompa, era nevoită să se întoarcă la realitatea Atelierului de croitorie de lux şi a comenzilor făcute de clienţii nazişti.

Am ştiut din prima clipă că suntem făcuţi unul pentru celălalt. — Rudolf Höss

Nunta unchiului Brachăi fusese complet diferită de ceremonia nupţială din Germania, de pe 17 august 1929, care a avut loc la o fermă din Pomerania, cam la o oră distanţă de Marea Baltică, spre sud. Mireasa de atunci urma să aibă un profund impact asupra vieţii Brachăi, însă e îndoielnic faptul că avea să afle vreodată numele Brachăi.

Era nunta unui soldat paramilitar, fost mercenar, pe nume Rudolf Höss. Ieşit de scurt timp din închisoare, după ce executase o pedeapsă pentru crimă, Höss şi-a făcut jurămintele de nuntă către Erna Martha Hedwig Hensel, de douăzeci şi unu de ani, căreia i se spunea Hedwig. O fotografie de la nuntă o înfăţişează pe mireasă într-o rochie albă largă în talie, lungă până la mijlocul gambei. Mânecile scurte îi dezvăluiau braţele subţiri. Părul împletit în cozi îi făcea chipul să pară mic şi delicat.[10]

„Ne-am căsătorit cât mai repede, ca să ne începem viaţa dificilă împreună”, scria Rudolf în memoriile lui.[11] Mai era şi faptul stânjenitor că Hedwig era deja

însărcinată cu primul lor copil, Klaus, conceput la scurt timp după ce îl cunoscuse pe Rudolf.

Tânărul cuplu făcuse cunoştinţă prin intermediul fratelui lui Hedwig, Gerhard Fritz Hensel, şi fusese proverbiala dragoste la prima vedere: o poveste de dragoste între doi idealişti înfocaţi, dedicaţi unui grup incipient numit *Artman Bund*, sau Liga Artaman. Membrii săi erau *volkish*: râvneau la o viaţă simplă, rurală, construită în jurul conceptelor precum ecologia, munca la fermă şi auto-suficienţa. Dezvoltarea sănătoasă a minţii şi a corpului era un scop principal, cu interzicerea alcoolului, a tutunului şi, ironic pentru tinerii căsătoriţi, a sexului extramarital. Rudolf şi Hedwig se simţeau ca acasă în mijlocul a ceea ce Rudolf numea o „comunitate de tineri patrioţi care caută un mod de viaţă natural".[12]

Teoriile rasiale ale Ligii Artaman se potriveau perfect cu retorica despre „sânge şi pământ" a susţinătorilor de extremă dreapta ai conceptului de *Lebensraum*, atât de puternic promovat în bombasticul manifest *Mein Kampf* (*Lupta mea*): Germania trebuia să se extindă spre est, pentru a-şi crea propria versiune de paradis agricol, rasial şi industrial, rezervat exclusiv celor cu sânge pur german.

Hedwig era la fel de dedicată acestor idealuri ca şi soţul ei şi era nerăbdătoare să înceapă să-şi lucreze propriul pământ, odată ce avea să le fie alocat. Însă ei nu erau ţărani, muncitori pasivi. Rudolf fusese numit de Liga Artaman inspector regional. Un an mai târziu, se întâlnea pentru a doua oară cu Heinrich Himmler, pe care îl cunoscuse în 1921, pe când Himmler era un ambiţios student la agronomie. Ambii deveniseră membri devotaţi ai *National Sozialistische Deutsche Arbeiterpartei* – Partidul Muncitoresc Naţional-Socialist German al lui Hitler. Au discutat despre problemele Germaniei. Himmler propunea cucerirea de noi teritorii

către est ca unică soluţie la imoralitatea urbană şi degradarea rasială.[13] Colaborarea lor viitoare urma să aibă rezultate devastatoare pentru milioane de evrei.

La Bratislava, aparent la adăpost de ambiţiile Ligii Artaman şi ale naziştilor, viaţa evreilor continua ca de obicei în anii 1930. Familiile fiind numeroase, la nunţi şi alte ocazii festive se adunau mulţi – o oportunitate de a se întâlni cu rude care trăiau departe şi cu nenumăraţi cumetri. Legăturile dintre familii erau complicate. Toată lumea era înrudită cu toată lumea – nimic ieşit din comun, după câte se părea. Aşa că atunci când Laci Reichenberg, fratele mai mare al lui Irene, s-a căsătorit cu Turul Fuchs – căreia i se spunea Turulka –, de ce Irene sau Bracha să fi gândit altceva decât că se bucurau pentru tinerii căsătoriţi?

Legătura avea să fie fatidică, în feluri pe care nu şi le puteau imagina.

Turulka Fuchs avea o soră pe nume Marta.

Isteaţă şi destoinică, Marta Fuchs era cu doar patru ani mai mare decât Irene şi Bracha, dar acei patru ani o făceau să pară mult mai matură şi mai experimentată.[14] Familia Martei era din Mosonmagyaróvár, acum parte a Ungariei. Mama ei era Rósa Schneider; tatăl ei era Dezider Fuchs, căruia i se spunea Deszö în maghiară. La naşterea Martei, pe 1 iunie 1918, Primul Război Mondial era încă departe de ultimele convulsii. Când Rósa şi Dezider s-au mutat la Pezinok, acest sat era destul de aproape de Bratislava pentru ca Marta să facă acolo şcoala secundară, la profilul de arte.[15] După ce a terminat şcoala, Marta a devenit croitoreasă, făcându-şi ucenicia cu A. Fischgrundová între septembrie 1932 şi octombrie 1934, după care a lucrat la Bratislava până la deportare, în 1942.

*Marta Fuchs – în picioare, a treia din dreapta –
la o sărbătoare de familie în 1934.*

Pe 8 iulie 1934, bunicii Martei, familia Schneider, au sărbătorit la Mosonmagyaróvár cincizeci de ani de la căsătorie. Marta a participat la sărbătoare împreună cu părinţii şi surorile ei. Membrii apropiaţi ai familiei s-au adunat pentru o fotografie în curtea umbroasă. Marta – a treia din dreapta, stând lângă sora ei Klárika – îşi demonstra deja flerul în modă cu o fundă veselă pe bluză. Chipul Martei e zâmbitor şi relaxat; felul ei de-a fi, cald şi prietenos, e evident. Sora ei Turulka – cu câţiva ani înainte de a se căsători cu Laci Reichenberg – stă aşezată la mijloc, cu o fetiţă în braţe. Mai sunt şi alte tuşe de stil, vizibile la costumele bine croite, la eşarfa art deco cu dungi purtată de mama Martei (a treia din stânga, aşezată) şi la pantofii îngrijiţi şi eleganţi ai femeilor aşezate în primul rând.

În 1934, Marta era la Bratislava şi îşi urma cei doi ani de şcoală de croitorie. Tot în 1934, Rudolf Höss a intrat în SS – o vocaţie complet diferită.

După ce s-a gândit foarte bine, a hotărât că visul unei idile agricole împreună cu Liga Artaman trebuia să mai aştepte. Himmler îl convinsese că talentele lui puteau fi de

mai mult folos într-o arenă mai ambițioasă: să servească țelurile național-socialismului. Rudolf a acceptat primul său post în lagărul de concentrare de la Dachau, aproape de München. Rolul său era de a-i „reeduca" pe cei care reprezentau o amenințare la adresa regimului nazist proaspăt ales.

Hedwig, soția lui, s-a mutat supusă la locuințele pentru familiile celor din SS, la marginea lagărului de concentrare, împreună cu cei trei copii: Klaus, Heidetraut și Inge-Brigitt. În ciuda schimbării de planuri, Hedwig era dedicată politic țelurilor național-socialiste și nu a obiectat față de noua slujbă a soțului ei. La urma urmei, el era doar un custode al „dușmanilor statului". La nașterea următorului copil, Hans-Jürgen, Hedwig a cerut în mod expres o cezariană, pentru ca un travaliu îndelungat să nu o împiedice să asculte marele discurs de 1 Mai al lui Hitler de la Berlin.[16]

În 1934, Bracha Berkovič nu avea nicio legătură cu politica de la Berlin, nici măcar cu zumzetul din Bratislava. În timpul sărbătorii de Rosh Hashanah, se îmbolnăvise. A fost diagnosticată cu tuberculoză. Mutarea la renumitul sanatoriu TBC de la Vyšné Hágy, din munții Tatra Înaltă, a ținut-o departe de casă timp de doi ani, perioadă în care s-a recuperat. Viziunea ei asupra lumii s-a lărgit, așa cum și vederea de la sanatoriu, de la mare înălțime, se lărgea în jur. A învățat limba cehă, s-a adaptat la mâncarea care nu era cușer și chiar a primit primul ei cadou de Crăciun – o frumoasă rochie nouă. S-a minunat de verdeața și de luminițele pomului de Crăciun de la sanatoriu.

În ciuda tuturor acestor noi experiențe, Bracha încă nu cunoștea mersul lumii. Găsise niște jucării și haine abandonate în podul sanatoriului, lăsate acolo de foști pacienți, așa că se hotărî să le trimită familiei sale la Bratislava. Luă în brațe o grămadă de lucruri, printre

care un yo-yo şi un ursuleţ care mârâia când îl atingeai pe burtă, şi se duse la oficiul poştal local, presupunând cu încredere că lucrurile vor ajunge cumva acasă la ea. Funcţionarul de la poştă i-a pus lucrurile cu amabilitate într-un colet, i-a scris adresa şi i-a calculat preţul.

Din cauza timpului petrecut la sanatoriu, odată întoarsă la Bratislava, Bracha era cu un an în urma lui Irene şi a lui Renée. Toate fetele îşi continuau educaţia, urmând cursuri care le pregăteau pentru piaţa muncii. Din motive financiare, majoritatea copiilor de pe Strada Židovská lăsau şcoala la paisprezece ani, pentru a învăţa o meserie. Slujbele erau condiţionate de gen. Pentru fete, munca era în primul rând ca secretare sau în domeniul textilelor, iar venitul era menit să le întreţină până se măritau şi îşi întemeiau familii.

Irene s-a înscris la un colegiu comercial înfiinţat de germani carpatini (sau germani slovaci). Renée a urmat cursuri de stenografie şi de contabilitate. Bracha a obţinut iniţial un loc la un curs de secretariat, la Liceul Catolic Notre Dame. Pentru că avea aspect de „creştin", conform stereotipurilor rasiale simpliste şi reductive populare atunci, a fost pusă chiar în primul rând pentru fotografia de la ceremonia acordării diplomelor din 1938. Însă felul în care arăta nu era o apărare împotriva prejudecăţilor şi a segregării care se intensificau în Europa.

În adolescenţă, fetele erau suficient de mari să-şi dea seama de tensiunile din ce în ce mai mari din ţară şi din străinătate. Retorica antisemită a naziştilor din Germania inflama tensiunile antisemite din Cehoslovacia. La radio, reportajele erau din ce în ce mai sumbre pe măsură ce naziştii îşi consolidau puterea. Ziarul *Prager Tagblatt* îi ţinea pe toţi la curent cu cele mai recente evenimente internaţionale. Dilema era cum să reacţionezi.

Trebuia ca familiile de evrei să se complacă şi să spere că violenţa va rămâne sporadică? Era o exagerare să

se gândească să părăsească orașul și să se refugieze în zone rurale mai puțin volatile? Și mai extrem, să se gândească să părăsească Europa de tot, spre a face *Aliya* – călătoria spre tărâmul Palestinei?

Atât Irene, cât și Bracha s-au alăturat grupurilor de tineri sioniști, în parte pentru distracție și camaraderie; fetele și băieții puteau lega prietenii sau încerca povești de dragoste. Dincolo de aceste interacțiuni se afla un scop mai profund: se antrenau pentru munca în kibbutz. Și Bracha, și Irene făceau parte din mișcarea Hașomer Hațair – „Tânărul Paznic". Irene spera să ajungă într-un kibbutz și prin gruparea de extremă stângă HaOgen – „Ancora" –, care urma să inițieze provocarea emigrării către Palestina în 1938. Însă îmbolnăvirea și moartea înainte de vreme a mamei, în același an, precum și lipsa banilor pentru bilete au împiedicat-o să-și urmeze planul.

Bracha Berkovič, așezată, a doua din stânga, împreună cu prieteni din gruparea Mizrachi, înainte de război.

Şi Bracha s-a alăturat unei grupări asemănătoare, numite Mizrachi. Într-o fotografie în care apare împreună cu prieteni din Mizrachi (aşezată, pe rândul din faţă, în stânga), arată radioasă şi relaxată. Toţi adolescenţii poartă haine obişnuite, practice şi lipsite de capriciile modei. La întâlnirile grupului Mizrachi, Bracha a legat o nouă prietenie – încă un fir din reţeaua care avea să lege în cele din urmă multe vieţi între ele. S-a împrietenit cu o tânără plină de viaţă pe nume Shoshana Storch.

Familia Shoshanei era din oraşul Kežmarok, din estul Slovaciei. Deşi aflat în munţii Tatra Înaltă şi departe de Bratislava şi de Praga, Kežmarok avea totuşi aspecte elegante. Şiruri de tei făceau străzile cu magazine să semene mai degrabă cu bulevardele decât cu simple străzi; arcade din piatră umbreau aleile pietruite, care duceau către curţi frumoase şi fântâni vechi.[17]

Casa familiei Storch se afla lângă una dintre aceste fântâni. În spate, o curte largă oferea spaţiu vara. Iarna, inima casei era o plită mare cu faţada din ceramică, ce încălzea toată familia într-o singură încăpere mare. Toaleta era afară şi adesea mişunau şobolanii, aşa că era bine să baţi tare din palme înainte de a intra. În zilele de şcoală, toţi cei şapte copii ai familiei Storch se răspândeau pe scări ca să se încalţe, râzând şi glumind: Dora, Hunya, Tauba, Rivka, Abraham, Adolph, Naftali şi Shoshana. Cu banii era adesea greu, dar unul dintre bunici îi ajuta şi astfel măcar copiii aveau încălţări, iar pivniţa era umplută pentru iarnă, cu cărbuni şi cartofi. Shoshana a fugit din Cehoslovacia în Palestina cât încă se putea, la fel şi părinţii ei şi majoritatea fraţilor şi surorilor. Sora ei mai mare, Hermine – căreia i se spunea Hunya –, avea să rămână blocată în Europa, iar într-o zi avea să-şi unească forţele cu Bracha, Irene şi Marta.

La vremea aceea, nu aveam nicio bănuială cât de nefastă avea să fie pentru mine alegerea acestei ocupații.

— Hunya Volkmann, născută Storch

Hunya se născuse pe 5 octombrie 1908, în același an cu Hedwig Hensel-Höss.[18] Învățase să coasă de mână de la mama ei, Zipora. Zipora era deosebit de pricepută la broderie, la mare căutare pentru trusourile de mireasă. (Având un soț cu un simț al banilor limitat, bunica Hunyei fusese nevoită să-și vândă trusoul pentru a-și hrăni familia.) Acasă, Hunya fusese învățată și cum să folosească și să întrețină mașina de cusut.

Fișa de înregistrare a Hunyei în lagărul de concentrare în 1943 o descrie ca având un metru șaizeci și cinci înălțime, ochii căprui și părul castaniu. Nasul – drept. Constituție slabă, fața rotundă, urechile potrivite. Dantura completă, fără semne distinctive, fără cazier.[19] Descrierea nu reușește nici pe departe să-i prindă personalitatea, care era indiscutabil plină de vervă. Avea o voință puternică, temperată de compasiune și de generozitate.

Verva ei nu o lăsa pe Hunya să se concentreze la lecții. Ambiția ei era să devină croitoreasă. Profesia de croitoreasă nu era pentru visătoare și diletante; cerea dedicație, rezistență și ani de ucenicie. Trebuiau stăpânite noțiunile de bază înainte de a încerca să devii strălucită. Hunya a devenit ucenică la cea mai bună croitoreasă din Kežmarok. Unde altundeva să învețe mai bine meserie? Timp de un an a cules ace cu gămălie, a făcut curățenie în atelier și a făcut comisioane, urmărind în tăcere cum croitoresele experimentate transformau materialele în haine.

Trasarea tiparului, tăiat, cusut, călcat, probat, finisat... fiecare etapă a procesului cerea calificări pe care Hunya era hotărâtă să le dobândească. Chiar şi ca ucenicul cel mai de jos, era mereu ocupată. Acasă, mânca repede masa de seară şi apoi lucra până târziu după miezul nopţii la maşina de cusut a mamei, marca Bobbin, ajustând şi cosând haine pentru familie şi prieteni. Cei doi ani în atelierul din Kežmarok i s-au adăugat la experienţa necesară pentru a fi primită la o şcoală bine-cunoscută din străinătate – următorul pas pe drumul ambiţiilor ei. Însemna munca obişnuită a unui ucenic într-ale croitoriei: zece până la douăsprezece ore pe zi într-un atelier întunecat şi îmbâcsit, şase zile pe săptămână. Era pregătită pentru această provocare.

În vreme ce Liga Artaman şi naţional-socialiştii din Germania discutau despre extinderea spre est pentru a-şi pune în aplicare politicile, spre sfârşitul anilor 1920, Hunya îşi făcea planuri să călătorească spre vest, pentru a continua să înveţe croitoria la Leipzig.

În adolescenţă, nici Irene, nici Bracha, nici Renée nu au simţit chemarea pe care o simţise Hunya la aceeaşi vârstă. Niciuna nu se gândea să devină croitoreasă. Nu la început. Erau hotărâte să termine cursurile vocaţionale pe care le aleseseră. Acest lucru părea să le fie sub control, indiferent de frământările politice de dincolo de graniţele Cehoslovaciei – Adolf Hitler îşi intensifica retorica împotriva evreilor şi cerea din ce în ce mai emfatic drepturi pentru nemţi.

În 1938, a devenit dramatic de evident că hotarele trasate pe o hartă nu aveau să fie o apărare împotriva ambiţiilor expansioniste ale naziştilor. Hitler a cerut controlul Regiunii Sudeţilor din Cehoslovacia, susţinând că are ca scop protejarea populaţiei de origine germană care locuia acolo. Sperând să prevină un conflict deschis,

puterile europene s-au întâlnit la München pentru a dezbate chestiunea. Cehoslovacia nu a fost reprezentată la conferință; nu şi-a spus cuvântul cu privire la decizia de anexare a Regiunii Sudeţilor. Asta se petrecea în septembrie.

În noiembrie, părţi ale ţării au fost cedate Ungariei şi Poloniei. Bracha a simţit efectele pe propria piele. Familia ei se întorsese în satul Čepa în 1938. Când Ungaria a ocupat zona, familia s-a dezrădăcinat din nou şi a traversat ilegal graniţa, înapoi la Bratislava. Era o prefigurare a altor mutări viitoare.

În martie 1939, Boemia şi Moravia au intrat sub conducerea Germaniei. Slovacia era acum un stat-marionetă clero-fascist, având conducători antisemiţi de extremă dreaptă. Cehoslovacia încetase să mai existe ca ţară.

La Kežmarok, oraşul Hunyei, evreii plecau de bunăvoie ori erau „încurajaţi" să plece. Un elev evreu de la şcoala din Kežmarok a intrat în clasă şi a văzut cuvintele *Wir sind judenrein* scrise pe tablă: „Aici nu mai sunt evrei". Colegii de clasă deveniseră duşmani de rasă.[20]

La Bratislava, într-o zi din 1939, Irene s-a dus la şcoală ca de obicei. S-a grăbit spre clasa ei obişnuită împreună cu prietenele ei, pregătită de lecţii. Profesorul a intrat şi a spus fără nicio introducere:

— Copiii nemţi nu pot sta în aceeaşi clasă cu cei evrei. Evreii afară.

Irene şi celelalte evreice şi-au luat cărţile şi au ieşit. Prietenele lor care nu erau evreice nu au spus nimic, nu au făcut nimic.

„Erau fete de treabă", spunea Irene, nedumerită de pasivitatea lor. Nu mă pot plânge de ele.[21]

Copilăria luase sfârşit.

2

Singura putere

Moda este singura putere – cea mai mare dintre toate. — Traudl Junge, secretara lui Hitler, citându-l pe Adolf Hitler[1]

Moda la Praga în 1940, în revista Eva.

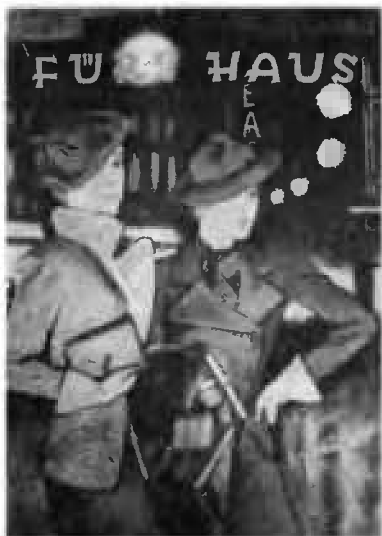
Fascinaţia modei şi a materialelor poate părea departe de politică; o frivolitate, în contrast cu violenţa războiului. Ce au de-a face atelierele de croitorie sau articolele din revista *Vogue* despre moda de primăvară cu bărbaţii în costume negre, aşezaţi la mese de conferinţe,

care hotărăsc soarta unor naţiuni, sau cu soldaţii gata de luptă, sau cu serviciile secrete?

Naziştii erau foarte conştienţi de puterea hainelor de a modela identitatea socială şi de a scoate în evidenţă forţa. Şi erau foarte interesaţi de bogăţia industriei textile europene, o industrie dominată de capital evreiesc şi de talent evreiesc.

Hainele ne îmbracă pe toţi, desigur. Ceea ce alegem să purtăm sau ceea ce ni se permite să purtăm nu e nici pe departe întâmplător. Cultura influenţează alegerea hainelor. Banii modelează industria hainelor.

Croitoresele făceau haine care contribuiau la lumea idealizată a modei, cea a podiumurilor, a şedinţelor foto şi a bârfelor de societate. Dar croitoresele aveau să fie prinse în politicile celor care foloseau moda pentru propriile scopuri brutale.

Coperta revistei Fürs Haus *(Pentru casă), noiembrie 1934*

Industria îmbrăcămintei îşi are rădăcinile la nivel local. Pentru tinerele din Europa secolului XX, lucrul cu ac şi aţă putea fi un hobby, dar cel mai probabil era o necesitate. Să repari şi să faci haine erau considerate sarcini principale ale femeii. Cele care erau cumpătate ştiau să repare manşeta sau gulerul unei cămăşi bărbăteşti, astfel încât să nu se vadă marginea roasă; ştiau să cârpească ciorapi cu aţă de aceeaşi culoare, ca să nu se vadă firele trase; ştiau să dea drumul la tivuri sau să adauge pliuri ca să ajusteze hainele pentru o talie ale cărei măsuri se schimbau. Apoi făceau efectiv şi haine – trusouri de bebeluş, haine pentru copii, costume pentru sărbători, haine de stradă şi şorţuri care să le protejeze pe toate.

Atmosfera festivă a zilei de târg alungă mâhnirea şi tristeţea.
— Ladislav Grosman, *The Shop on Main Street*

Când ieşea din casa de pe Strada Židovská din Bratislava şi se uita în stânga, Bracha Berkovič vedea strada făcând o curbă, până la vechea biserică din lemn Sfântul Nicolae. Chiar în curbă se afla „Casa bunului păstor", un magazin unde se vindeau accesorii pentru cusut precum panglici, nasturi, degetare şi pacheţele de hârtie pline cu ace. O cusătoreasă mai avea nevoie şi de foarfeci ascuţite, foarfeci mai delicate pentru tăiat şi desfăcut cusături, cretă de croitorie pentru trasat linii şi ace – nenumărate ace, care dispăreau adesea.

Străzile comerciale ale Bratislavei aveau multe magazine asemănătoare cu „Casa bunului păstor", precum şi bazaruri pline de tăvi cu obiecte din lemn, printre care clienţii puteau să scotocească. În zilele de târg, în oraş veneau vânzătorii ambulanţi; unii îşi puneau marfa pe mese, sub umbrele din pânză colorată, alţii se aşezau pe

marginea drumului, cu coşuri sau butoaie cu mărfuri. Potenţialii clienţi întorceau marfa pe toate părţile – şireturi, benzi croşetate, nasturi, agrafe, baticuri brodate – şi se pregăteau să se tocmească. Vânzătorii îşi strigau marfa sau doar stăteau aşezaţi şi erau atenţi să nu se fure ceva.

Unele magazine mai mici vindeau bunuri gata de purtat. Cizmarul avea pantofi agăţaţi în uşă ca nişte mănunchiuri de banane negre. Croitorul avea haine agăţate de prăjini deasupra intrării. Atelierul se afla în interiorul întunecat al magazinului sau chiar în curtea din spate. Tatăl Brachăi, Salomon, economisea ca să-şi facă propria firmă de haine, ca să poată avea şi el numele vopsit pe o scândură colorată deasupra intrării într-un magazin.

Apoi erau magazinele de materiale – irezistibile pentru oricine visa la haine noi. În zonele rurale încă erau sătence care torceau şi ţeseau, dar la oraş se găseau materiale de multe feluri – crep, satin, mătase, tweed, mătase acetat, bumbac, in, materiale în dungi şi cu multe modele, produse în marile fabrici de textile ale Europei. Postăvăriile se mândreau cu baloţi uriaşi de stofă, precum şi cu ţesături înfăşurate în jurul unor dreptunghiuri din carton mai mici. Ajutoarele desfăşurau marfa pentru potenţialii cumpărători, întinzând ţesăturile pe tejghea pentru a arăta modelul şi calitatea. Cumpărătorii experimentaţi pipăiau şi judecau greutatea, felul ţesăturii şi cum cădea, calculând în gând cum ar arăta la final.

La mijlocul secolului XX lumea aprecia mult „purtabilitatea" materialelor: dacă aveau să intre la apă, să se decoloreze, să fie suficient de călduroase sau de răcoroase. Croitorii şi cumpărătorii învăţaseră valoarea fibrelor naturale, dar apreciau şi accesibilitatea fibrelor artificiale, precum celofibra. Culorile la modă se schimbau de la un sezon la altul. Pentru vară erau imprimeuri vesele;

catifeaua şi blănurile apăreau toamna, urmate de lână şi şeviot iarna. Primăvara erau flori peste tot.

Atât pentru cusătoresele amatoare, cât şi pentru cele profesioniste, o maşină de cusut era o investiţie crucială. Atelierele de acasă foloseau în principal maşini cu pedală. Erau foarte frumoase, adesea cu smalţ negru cu înflorituri aurii. Erau încastrate într-o măsuţă din lemn, cu picioare din fier forjat, pentru stabilitate. Mărcile erau Singer, Minerva şi Bobbin.

Norocoase erau cusătoresele care îşi permiteau maşini de cusut electrice. Vânzătorii fie vindeau maşinile de cusut, fie le închiriau, iar în ziare erau reclame la maşini la mâna a doua. Maşinile portabile aveau o manivelă. Intrau cu un clic în casetele lor din lemn cu mâner şi erau ideale pentru croitoresele care mergeau acasă la clienţi, lucrând uneori acolo timp de mai multe zile pentru a finaliza comenzile.

Fiecare oraş şi aproape fiecare sat din Europa avea o croitoreasă a locului, cineva care adapta moda din reviste, care ajusta hainele cumpărate de la magazin şi care făcea reparaţii. Cele mai pricepute îşi construiau o bază locală de clienţi loiali, chiar lucrând acasă. Croitoresele specializate făceau lenjerie de lux, trusouri, rochii de mireasă sau corsete. Cele cu iniţiativă şi capital deschideau mici saloane, cu numele lor scris cu mândrie deasupra vitrinei. Cele cu fler şi noroc îşi propuneau să-şi folosească talentul la nivel internaţional.

De ce croitoreasa Marta Fuchs să nu aspire şi ea aşa de sus? Era pricepută, arăta bine, îşi făcuse legături în domeniu. Scena modei internaţionale din Praga o chema. Marta spera ca într-o zi să răspundă chemării.

Femeia trebuie să fie zveltă şi delicată, dar nu să aibă o siluetă fără forme şi rotunjimi.

— Revista *Eva*, septembrie 1940

Praga era locul perfect pentru o croitoreasă în ascensiune. Marta ar fi putut conta pe încrederea în sine și pe natura ei prietenoasă pentru a depăși inevitabila senzație de intimidare la mutarea de la Bratislava cu scopul de a-și perfecționa talentul într-o capitală faimoasă pentru moda de înaltă calitate.

Centrul vechi al Pragăi era cu adevărat pitoresc, cu clădiri înghesuite una într-alta și coșuri de fum înalte, pentru a duce fumul departe de acoperișuri și frontoane. Evoluția din timpul primei republici – între 1918 și 1938 – era un spectacol al modernității. Din șantiere și dintre schele apăreau clădiri albe de birouri, de apartamente și fabrici cu design frumos și estetică funcțională. Moda Pragăi demonstra aceleași contraste. Costumele populare de modă veche, inspirate de stiluri din vechime, coexistau cu haine pline de încredere, renumite pentru eleganța de bun-gust.

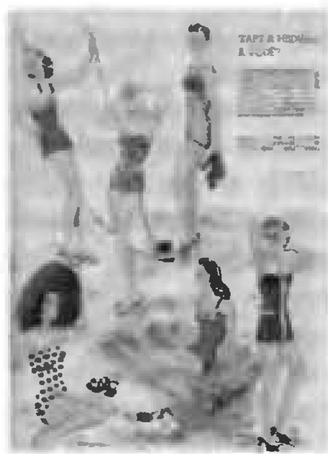

Pălărie la modă, revista Eva, *1940*

Oricine se uita la vitrine de-a lungul bulevardelor șic ale Pragăi – înaintând cu grijă prin mulțimile de pietoni și traversând străzi blocate de tramvaie și de mașini – era impresionat de etalarea artistică a magazinelor moderne. Noile modele erau prezentate

pe manechine stilizate sau agăţate aşa încât să mimeze mişcarea. Erau cascade de rafturi pline de cravate din mătase şi eşarfe cu imprimeuri, cuiere de pălării cu tot felul de turbane, pălării din fetru, bonete, berete sau toci. Poşete cât cuprinde, cu portofele asortate. Mai mulţi pantofi decât ai putea purta într-o viaţă – din piele, din rafie, din mătase, din bumbac şi din plută. Preţurile erau scrise cu fonturi ochioase pe cartonaşe atrăgătoare. Vânătorii de chilipiruri îşi simţeau pulsul accelerând la vederea pancartei sezoniere cu „Reduceri". Cumpărăturile erau o activitate plăcută, de destindere, incluzând poate o oprire la o cafenea şi răsfăţarea cu o prăjitură, dar cel mai adesea se baza pe bun-simţ: la mijlocul secolului XX, cei mai mulţi oameni aveau puţine haine, dar le îngrijeau cu atenţie şi le accesorizau pentru a obţine varietate.

Cumpărătorii pricepuţi se plimbau pe Graben, promenada nemţească a Pragăi, care se mândrea cu Moric Schiller, un atelier şi magazin de ţesături decorat cu onoarea „Furnizor al Curţii".

Moda costumelor de baie din vara anului 1940, revista Eva

Plăcuţe lustruite aflate pe cele mai exclusiviste străzi comerciale afişau numele unor saloane de elită, precum casa de haute couture a Hanei Podolská – celebră pentru că îmbrăca staruri de cinema – sau a Zdeňkăi Fuchsová şi Hedvikăi Viková, care lucraseră pentru Podolská.[2] Moda era o arenă în care femeile nu doar că puteau concura cu bărbaţii, dar uneori puteau să-i depăşească. Femeile lucrau la toate nivelurile în couture.

Profitabila industrie praghează a modei era susţinută de articole şi fotografii de calitate, publicate în reviste precum *Pražská Móda* (*Moda praghează*), *Vkus* (*Bun-gust*), *Dámske akademické módní listy* (*Jurnalul Academiei de Modă pentru femei*) şi *Eva*.

Revista *Eva* era una deosebit de sofisticată şi de captivantă, adresată tinerelor vorbitoare de cehă şi slovacă, precum Marta Fuchs. Pe lângă articole despre modă şi despre creativitate în activităţile casei, acorda mult spaţiu şi reuşitelor femeilor în arte, în afaceri şi chiar în domenii precum aviaţia sau motociclismul.[3] Modelele din *Eva* nu doar că sunt bine îmbrăcate, ci arată pline de viaţă şi de energie, fie că prezintă căciuli elegante de blană pentru toamnă sau costume de baie şic din tafta pentru vară. Revista oferea escapism inteligent, feminist şi un lux care părea aproape realizabil, cel puţin în vreme de pace.

La sfârşitul anilor 1930, pe când Marta visa să lucreze la Praga, moda favoriza siluetele lungi şi elegante, care optimizau tehnicile de croi în diagonală pentru ţesături fluide şi croiul elegant pentru costume. Modelele cu umeri înclinaţi erau înlocuite de o formă mai pătrată, cu umplutură din păr de cal sau pernuţe din vată. Acest noul stil îndrăzneţ sugera putere şi pricepere – calităţi de care femeile aveau să aibă nevoie

mai mult ca niciodată, pe măsură ce Europa era târâtă în conflict.

Am câştigat un premiu la Paris, dar am sfârşit la Auschwitz. – Marta Fuchs

Una dintre cele mai renumite jurnaliste din Cehoslovacia de dinainte de război era Milena Jesenská. Avea un simţ fin al talentelor literare – îl promovase pe Franz Kafka, printre alţii – şi al comentariului politic. Sfaturile ei despre stil pentru cititoare erau inspirate de fascinaţia ei faţă de îmbrăcămintea de calitate, de cunoştinţele ei despre tendinţele internaţionale şi de admiraţia pentru lenjeria intimă franţuzească.[4]

Franţa era, cu siguranţă, centrul modei europene, oricât de bune erau moda praghează şi talentele ceheşti. Abilităţile Martei dovedeau că ar fi putut lucra la Paris, dacă nu ar fi intervenit forţe mai puternice decât moda.

Marta se pricepea foarte bine la tăiat: un talent căutat în orice salon. Cea care tăia transforma un model din hârtie într-un obiect de îmbrăcăminte. Cea care tăia ştia cum să netezească şi să întindă materialul, astfel încât ţesătura să fie dreaptă; ea era cea care cerceta segmentele modelului şi le prindea la un loc cu ace; ea era cea care lua foarfecile speciale şi tăia cu o mişcare lungă, lină, de alunecare. Odată ce lamele tăiau ţesătura, nu mai puteai da înapoi.

Marta nu a ajuns niciodată la Paris.

Moda de primăvară în revista franțuzească de croitorie La Coquette, *nedatată*

Singurul mod în care Marta venea în contact cu moda franțuzească era citind revistele cehești care se inspirau din aceasta, cum ar fi *Nové Pařížké Módy* (*Noua modă de la Paris*) și *Paris Elegance* (*Eleganța pariziană*).

Parisul era fundamental în ceea ce privește moda. Deși Praga era pe bună dreptate mândră de saloanele sale independente, în 1924, când cuturierul francez Paul Poiret a organizat o expoziție în capitala cehoslovacă, s-a creat un incredibil val de emoție. Ideile pariziene se răspândeau prin jurnalele de modă, la săptămâna modei, la târgurile de îmbrăcăminte și chiar prin intermediul hainelor din filme.

În anii interbelici, croitorii de toate calibrele din întreaga lume priveau către Paris cu admirație și invidie. Dacă era posibil, se duceau la Paris pentru a vedea noile mode ale sezonului și, dacă știau pe cine

trebuie, obţineau un loc la una dintre somptuoasele prezentări de modă; unde manechine cu nasul pe sus se plimbau prin saloane cu covoare groase şi oglinzi aurite, iar potenţialii clienţi beau şampanie scumpă şi-şi notau numărul ţinutelor la care râvneau. Blănurile le alunecau pe umeri; lumina scânteia pe perle, aur şi diamante. Aerul era parfumat cu miros de trandafiri, camelii, Chanel nr. 5 şi parfum Shocking de la Schiaparelli.

În culisele spectacolului unui nou sezon, erau numai transpiraţie şi concentrare pentru manechine, garderobiere, ajustoare, cusătorese, coregrafi şi agenţi de vânzări. Moda franţuzească de lux era susţinută prin munca multor mii de angajaţi, majoritatea lucrând în anonimitate. Colecţiile de haute couture necesitau specialişti care poate uceniceau câte şapte ani pentru a se specializa în mâneci sau fuste, buzunare sau butoniere. Erau tăietoare, precum Marta, erau desenatoare de modele, cele care făceau finisaje şi cele care brodau – ele excelau la pus mărgele, cusut broderii şi făcut dantele.

Magia modei era creată prin muncă, nu prin fluturarea baghetei. Şi totuşi, în ciuda tuturor orelor lungi, muncii grele şi clienţilor exigenţi, era libertate în saloanele de modă sau în atelierele modeste, nu sclavie la propriu ca într-un lagăr de concentrare.

Câţiva ani încă, Marta Fuchs a lucrat cu dragoste şi pentru bani bine-meritaţi în atelierul ei din Bratislava.

Să nu vă faceţi croitorese. E adevărat, croitoria mi-a salvat viaţa, dar nu faci altceva decât să stai jos şi să coşi.

– Hunya Volkmann, născută Storch.[5]

Dar Germania? Se mulţumea să lase Parisul să strălucească cel mai tare?

Hunya Storch, care a lucrat în Germania de la sfârşitul anilor 1920 şi până în anii 1930, a fost martoră directă la modul în care industria nemţească a modei nu doar că a rezistat influenţelor franţuzeşti, ci a devenit un susţinător voluntar al politicilor discriminatorii şi, în cele din urmă, distructive.

Hunya era încă adolescentă atunci când a călătorit de la Kežmarok, din Cehoslovacia, până la Leipzig, în estul Germaniei.

Trenul expres de la Praga peste graniţă a trecut printr-un peisaj ordonat format din oraşe îngrijite şi câmpuri bine îngrădite. Părea foarte plat, prin comparaţie cu peisajul munţilor Tatra. Hunya s-a simţit imediat ca acasă la Leipzig. Îi plăceau entuziasmul de a merge la teatru de înaltă clasă şi la operetă, chemarea librăriilor bine aprovizionate şi moda expusă în magazinele scumpe. Şi-a aruncat hainele de provincială şi a intrat relaxată în rolul fetei de oraş, bucurându-se de viaţă cu un grup de tineri prieteni.

Hunya a înflorit în timpul uceniciei sale de la Leipzig şi, în cele din urmă, şi-a deschis propria afacere, un salon într-o cameră din apartamentul tatălui ei. Când tatăl se întorcea de la mica sinagogă din apropiere, le servea ceai de lămâie cu mult zahăr femeilor care îşi aşteptau programarea la modistă. Unul dintre privilegiile lui era să guste ceaiul. La rândul lor, clientele ştiau că nu trebuie să dea mâna cu el, fiindcă era evreu religios.[6]

Baza de clienţi a Hunyei a crescut prin recomandări de la om la om, pentru că era foarte pricepută. Putea să răsfoiască reviste precum *Vogue*, *Elegante Welt* (*Lumea eleganţei*) şi *Die Dame* (*Doamna*) şi să-şi creeze propriile tipare. Desena liber, fără instrucţiuni. Când sora ei, Dora, se afla la Leipzig, o ajuta pe Hunya cu finisajele,

cum ar fi tivurile sau călcatul. A existat întotdeauna ideea că Hunya avea să o învețe croitorie pe Dora, dar nu a apucat. Dora se delecta cu hainele frumoase și admira talentul Hunyei, inclusiv faptul că putea îmbrăca pe oricine, indiferent de siluetă.

Deși Hunya crea haine de bun-gust, care urmau moda, exista și ceva unic în fiecare piesă vestimentară. Hunyei îi plăcea independența de a avea propriul salon și a prosperat contribuind cu imaginație la fiecare comandă. Îi plăcea complexitatea și se bucura de provocări. Câțiva ani mai târziu, dacă nu a mai vrut să audă de croitorie, asta s-a datorat mai mult felului în care fusese tratată drept croitoreasă decât felului în care privea croitoria.

A fi evreică și cehoslovacă în Germania ridica o mulțime de provocări pentru Hunya. Problema nu era câștigarea clienților. De-a lungul a cinci ani, și-a atras o bază de clienți loiali, îmbrăcând femei de elită din Leipzig - și evreice, și non-evreice –, inclusiv pe soția judecătorului-șef. Problema fundamentală era că nu putea să facă reclamă atelierului, fiindcă nu avea viză să lucreze legal în Germania. După 1936, Hunya a hotărât că situația ei trebuia să se schimbe. A renunțat cu reticență la atelierul din apartamentul tatălui ei și a început să lucreze pentru clienți la ei acasă. Nu numai că își câștiga propria existență, dar a hotărât să-și ajute familia rămasă la Kežmarok, trimițându-le bani în mod regulat.

Un portret din 1935 ne-o înfățișează pe Hunya bine aranjată și hotărâtă, dar gânditoare. Părul îi e aranjat în bucle la modă, care se creau cu agrafe sau printr-un permanent de tip Marcel. Îngrijite și lucioase, buclele încadrează o față ovală. Îmbrăcămintea este și modestă, și atrăgătoare – pare a fi o bluză sau o rochie tricotată, cu plastron croșetat, cu o căptușeală deschisă la culoare, și legată la gât cu o fundă elegantă din satin.

Hunya Storch, 1935

Inelul de pe mâna stângă este afişat în mod vizibil. La Leipzig, Hunya s-a îndrăgostit de Nathan Volkmann – chipeş, încrezător, serios şi educat. I-a cunoscut familia când a făcut haine de doliu pentru surorile lui, după moartea părinţilor. Nathan era la fel de îndrăgostit de Hunya, dar nu se puteau căsători. El era cetăţean polonez, ea era evreică, iar birocraţia nazistă era prea restrictivă pentru a o permite. O vreme, Hunya a fost atât de dezamăgită, încât s-a întors la Kežmarok. A găsit oraşul de provincie înăbuşitor şi a încercat să găsească o lacună legală care să-i permită să se întoarcă în Germania.

O căsătorie aranjată părea să fie răspunsul. Fratele cumnatei sale, Jakob Winkler, a fost de acord să facă onorurile, devenind soţul ei doar pe hârtie. Nu a fost deloc o soluţie ideală, dar i-a acordat Hunyei un *Einreise* – un permis temporar de a locui în Germania – şi un nou paşaport cehesc. S-a întors la Leipzig. După o logodnă

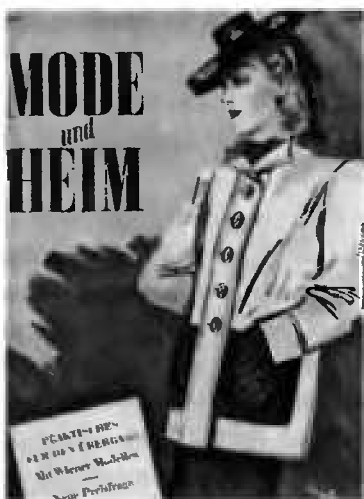
de patru ani, s-a căsătorit cu Nathan, devenind Hunya Volkmann.

O vreme, a lăsat croitoria deoparte, luând doar câteva comenzi pentru a se distra sau pentru bani în plus. Era foarte fericită.

Privind în urmă, semnele unui dezastru iminent erau toate acolo: simptome de dezaprobare față de îmbrăcămintea feminină, care făceau parte din politici mai largi menite să modeleze opinia publică, să controleze industria modei și să-i deposedeze pe evrei.

Între cele două războaie, Germania a avut o scurtă, minunată explozie de emancipare în ceea ce privește moda, feminismul și libertatea artistică. Cu toate acestea, problemele economice zdrobitoare ale Germaniei au șters strălucirea îngăduinței Republicii de la Weimar. Partidul nazist al lui Hitler părea să ofere o alternativă la șomajul masiv, la inflația gravă și la criza de identitate națională. Noul regim nazist din anii 1930 susținea că moda de la Paris și vampele de la Hollywood erau degradante pentru femeile Germaniei. În schimb, tinerele erau încurajate să disprețuiască tocurile înalte în favoarea cizmelor de drumeție și să se bronzeze de la munca în aer liber, nu cu fond de ten.

A fi proaspătă și atrăgătoare avea un singur scop: să atragi un bărbat arian sănătos, pentru a te împerechea și a face copii. Femeile mai în vârstă trebuiau să fie mândre de progeniturile lor. Hainele lor aveau să fie mai simple. Rezonabile. Respectabile. Corsetele aveau să controleze răsfrângerea siluetelor respectabile, nu să scoată în evidență fesele sau să facă sânii provocatori. Propaganda legată de rolul și imaginea femeilor în Germania a fost atotpătrunzătoare și necruțătoare.

Coperta revistei Mode und Heim *(Moda și casa), Germania, 1940*

În 1933, jurnalista Bella Fromm, evreică nemțoaică, a notat în jurnalul său că Hitler a declarat: „Femeile din Berlin trebuie să devină cel mai bine îmbrăcate femei din Europa. Gata cu modelele de la Paris.”[7] În același an, dr. Joseph Goebbels, ministrul Propagandei Publice, s-a numit la conducerea unei „case de modă”, așa cum a denumit-o Fromm: *Deutsches Modeamt* sau Institutul German de Modă. Goebbels a recunoscut puterea industriei modei de a modela imaginea, despre care știa că este crucială pentru controlul comportamentului.

Publicațiile care simpatizau cu regimul nazist, precum *Die Mode (Moda)* și *Frauen Warte (Punctul de vedere al femeii)*, s-au conformau imediat idealurilor partidului nazist.[8] Nemțoaicele erau încurajate să se asocieze cu trăsături ale rolului fundamental de mamă și de casnică. Profesiile lor să reflecte, de preferință, aspecte „feminine” stereotipe, cum ar fi bunătatea, grija, educația și hainele.[9]

Îndreptarea către modelele nemţeşti nu a fost un lucru rău în sine. La Leipzig, Hunya şi-a dorit libertatea de a-şi crea propriile stiluri încrezătoare, în timp ce Marta Fuchs, la Bratislava, îşi propunea calitate de talie mondială, derivată din influenţele cehoslovace. Poate că era corect ca Institutul German de Modă să dispreţuiască ideea că numai Parisul ar putea dicta lungimea tivului sau linia sezonului.

Din păcate, dincolo de articolele aparent inocente din revistele germane, despre bumbacuri vesele de primăvară şi tul pentru rochii de bal, forţe necruţătoare erau la lucru. Goebbels nu numai că dorea să dicteze modul în care se prezentau femeile (doar roluri secundare), ci voia să controleze puterea industriei de îmbrăcăminte.

Asta însemna alungarea evreilor.

Scoaterea evreilor din industria modei şi a comerţului cu îmbrăcăminte în ansamblu nu a fost un produs secundar accidental al antisemitismului. A fost un obiectiv. Un obiectiv care avea să fie atins prin şantaj, ameninţări, sancţiuni, boicot, extorcare şi lichidări forţate. Marta, Hunya, Bracha, Irene... niciuna dintre aceste tinere evreice nu a făcut parte din guvernele şi organizaţiile care au urmărit acest obiectiv nemilos. Toate aveau să sufere din cauza lui. Aveau să încerce să supravieţuiască, în ciuda lui.

Una dintre cele mai puternice tactici de a obţine controlul asupra evreilor şi a bunurilor lor era să conteze pe mentalitatea tribală primitivă: neîncrederea în „celălalt". Accentuând diferenţa dintre evrei şi non-evrei (redenumiţi „arieni" în terminologia naţionalistă), naziştii au fabricat deliberat divizarea între „noi" şi „ei". Pentru a sublinia elementul de coeziune „noi", au exploatat inteligent puterea apartenenţei, creată atunci când un grup poartă o uniformă.

Fie că făceau parte din Cămăşile brune, din Tineretul hitlerist sau din Liga Fetelor Germane, exista o uniformă

pentru a lega grupul – un spectacol al costumelor paramilitare, pus în scenă adesea prin evenimente teatrale ameţitoare. Uniformele au minimalizat diferenţele evidente dintre clase, dând impresia de egalitate în cadrul grupului etnic.

Mişcarea nazistă a fost atât de uşor identificată prin îmbrăcăminte încă înainte de a ajunge la putere, încât oamenilor lor li se spunea pe stradă „Cămăşile brune". Jurnalista Bella Fromm scria în 1932 cum bărbaţii „se plimbau ca nişte păuni" şi păreau să fie „îmbătaţi de propria mascaradă". Şi mai sinistră a fost puterea psihologică a uniformei de a-l ajuta pe purtător să se ridice la înălţimea imaginii.[10] Cămăşile brune aveau să joace un rol important în violenţa crescândă la adresa industriei confecţiilor, însă puterea lor avea să fie în curând depăşită de cei care purtau materialele mai închise la culoare ale uniformelor SS.

Chiar şi fără uniformă, simbolul svasticii naziste – negru pe roşu – a transformat hainele neutre într-o declaraţie. Pe lângă insigne şi banderole, au existat şi şosete tricotate, cu svastica pe gleznă. Hitler primea nenumărate cadouri cusute de femei care îl adorau, printre care svastici brodate pe feţe de pernă, uneori însoţite de un jurământ de „loialitate eternă" .[11]

Fiecare nivel al meşteşugului cusătoriei era corupt de politică: o broderie a unei fete din 1934 – o lucrare care demonstrează abilitatea unei cusătorese în tehnicile de broderie – are alfabetul, numele şi data şi o svastică brodată cu fir roşu.[12]

Costumul popular a fost, de asemenea, cooptat pentru a lărgi diviziunea dintre „noi" şi „ei". *Trachtenkleidung* – costumul popular tradiţional – trebuia să reflecte bogata moştenire culturală a Germaniei şi, prin urmare, a fost lăudat şi prezentat pe larg în presa naţionalistă. Inevitabil, acest lucru îi excludea pe străini. Nici evreii germani nu puteau să poarte *tracht*. Era doar pentru

arieni.[13] Mesajul adresat evreilor germani era clar: voi nu sunteţi *de-ai noştri*.

O altă diviziune a fost subliniată atunci când naziştii au amestecat în mod deliberat moda „străină" cu evreimea. Atacurile asupra aşa-numitelor „femei decadente" şi asupra modei de la Paris au servit dublului scop de a crea antipatie față de francezi şi de a alimenta antisemitismul. Cumva, au făcut să pară a fi vina evreilor că nemţoaicele purtau ruj roşu „uşuratic" şi erau sclavele capriciilor modei. Dispreţul era atât misogin, cât şi antisemit: a indus ideea că, dacă femeile nu se conformau standardelor impuse de îmbrăcăminte şi de comportament, să fie automat sexualizate şi demonizate drept târfe.

Motivul pentru care jonglerul de propagandă al lui Goebbels putea face atât de uşor legătura dintre modă şi evrei s-a datorat faptului că industria confecţiilor depindea în mare măsură de talentul evreiesc, de conexiunile evreieşti, de munca evreilor şi de capitalul evreiesc.

Producţia de textile din Europa este adesea trecută cu vederea în istoria economică, în ciuda faptului că generează venituri uriaşe, angajează milioane de oameni şi este un factor major în comerţul internaţional – un element crucial pentru Germania nazistă, în special fiindcă încerca să acumuleze valută în anii 1930.

În Germania interbelică, aproximativ optzeci la sută dintre magazinele universale şi dintre lanţurile de magazine erau deţinute de evrei germani. Aproape jumătate dintre firmele de comerţ angro cu textile erau şi ele evreieşti. Muncitorii evrei reprezentau un număr foarte mare dintre cei angajaţi în proiectarea, confecţionarea, transportul şi vânzarea hainelor. Berlinul era un renumit centru al confecţiilor pentru femei, datorită energiei şi inteligenţei antreprenorilor evrei, cu peste un secol de dezvoltare.

Nu a fost suficient ca revistele populare de propagandă nazistă, cum ar fi *Der Stürmer*, să publice

imagini cu muncitori evrei din industria textilă drept paraziţi ai industriei sau prădători sexuali care corupeau fecioarele ariene inocente şi contaminau bunurile purtate de germanii arieni. Tacticile naziste aveau să treacă de la vorbe la fapte.

Emoţie de nedescris în atmosferă.
— Intrare în jurnalul lui Joseph Goebbels, 1 aprilie 1933[14]

Pe 1 aprilie 1933, la ora 10 dimineaţa, a început un boicot naţional al întreprinderilor evreieşti germane de către germanii arieni. A fost atent orchestrat de Partidul nazist. Hitler fusese numit cancelar în ianuarie. Naziştii erau pe deplin la putere de-abia din martie. Era evident că măsurile antievreieşti erau o prioritate majoră pentru noul regim.

Kauft nicht bei Juden! – Nu cumpăraţi de la evrei!

Mesajul a fost pus pe afişe, mânjit cu vopsea pe ferestre şi mâzgălit pe pancarte folosite pentru a bloca uşile magazinelor, împreună cu Steaua lui David improvizată, galben cu negru.

Apariţia bărbaţilor în uniformă paramilitară aliniaţi în faţa vitrinelor magazinelor era în puternic contrast cu manechinele din ipsos de pe cealaltă parte a geamului, afişând modele elegante de primăvară; în contrast şi cu mulţimile de trecători adunaţi pentru a căsca gura sau pentru a se bucura de spectacol. Chipurile lor spun povestea. Cămăşile brune au chipuri rigide, pline de sentimentul dreptăţii. Privitorii sunt nedumeriţi, amuzaţi, supuşi, enervaţi.

O minoritate curajoasă a sfidat boicotul şi a făcut cumpărături simbolice în magazinele evreieşti pustii. Unii au fost iritaţi de acest inconvenient, hotărând că nu le vor fi dictate obiceiurile legate de cumpărături.

— Am încercat să intru pentru că eram foarte revoltată, a spus o femeie. Îl cunoşteam pe proprietar, îi cunoşteam pe aceşti oameni. Mergeam mereu la ei.[15]

O croitoreasă ariană a fost chiar radicalizată împotriva regimului nazist, după ce fusese martoră a acestui tratament condus de stat împotriva evreilor. Ea a spus că muncitorii evrei din confecţii erau „întotdeauna cei mai buni. Cinstiţi, harnici. Am început să fac cumpărături numai la magazinele evreieşti."[16]

Când intimidarea s-a transformat în violenţă - inclusiv proiectile care au spart geamurile elegantului magazin universal Tietz, din Berlin, deţinut de evrei - poliţia intervenea rar. Ferestrele sparte simbolizau sentimentul fragil de siguranţă pe care îl aveau acum comercianţii evrei.

După douăzeci şi patru de ore de hărţuire, boicotul a încetat. Violenţa intermitentă a continuat. Boicotul dovedise că în 1933 majoritatea germanilor non-evrei erau încă relativ indiferenţi cu privire la acţiunile antisemite şi a antagonizat guvernele străine, care au protestat împotriva intimidării. Liderii nazişti au fost exasperaţi de răspunsul extern: au subliniat că „numai" evreii germani trebuiau să fie hărţuiţi, nu şi evreii străini. Plângerile referitoare la boicot au fost respinse de guvern ca fiind propagandă evreiască. Dacă au existat probleme, au explicat naziştii, evreilor li s-a spus că şi-au făcut-o cu mâna lor.[17]

Chiar dacă boicotul a fost oprit, a pus bazele unei presiuni crescânde asupra firmelor evreieşti şi a pregătit calea unor modalităţi tot mai sofisticate de control al comerţului. Nenumăraţi muncitori evrei din domeniul confecţiilor din Germania, printre care Hunya în atelierul ei de la Leipzig, urmau să aibă mai apoi mijloacele de trai ameninţate cu o iniţiativă lansată în mai 1933 – la doar o lună după boicot –, cu scopul pe termen lung de a face să nu mai existe evrei la niciun nivel al comerţului cu îmbrăcăminte. Aceasta a fost ADEFA.

Etichetă ADEFA pe o rochie înflorată din crep, din anii 1930

ADEFA: acronim pentru *Arbeitsgemeinschaft deutsch-arischer Fabrikanten der Bekleidungsindustrie* – Federaţia Producătorilor Germano-Arieni din Industria Confecţiilor. Cuvântul „arieni" era folosit pentru a sublinia ce anume însemna „germani": fără evrei. ADEFA nu era altceva decât un grup de lobby intimidant destinat să-i împingă pe evrei – priviţi drept concurenţă – complet în afara pieţei. Publicitatea la ADEFA încerca să-i „liniştească" pe clienţii germani – firme şi public – că nicio etapă a fabricării unui articol de îmbrăcăminte nu fusese contaminată de mâini evreieşti.[18]

Eticheta ADEFA a fost adăugată acestor haine ariene „pure", uneori cu acronimul stilizat ca vulturul Reichului, alteori cu textul integral şi adăugând *Deutsches Erzeugnis* (produs german), ca să nu existe confuzie cu privire la corelaţia exclusivă dintre arieni şi germani.[19] Din punct de vedere comercial şi artistic, ADEFA a fost un eşec. Hainele nu aveau nimic deosebit. Proiectarea şi distribuţia au fost diminuate prin pierderea talentului şi a conexiunilor evreieşti. Spectacolele de modă ale ADEFA nu erau populare, în ciuda publicităţii extinse, care includea un „Heil Hitler" brusc, după slogan. Principalul beneficiu pentru naţional-socialism a fost acela că a oferit

încă un nivel de legitimitate conceptului că arienii puteau profita de evrei.

ADEFA a fost desființată în august 1939, după ce-și făcuse treaba. Tacticile ADEFA au ajuns să pară relativ benigne, în comparație cu violența brutală din noiembrie 1938.

O bandă de scandalagii se duce și distruge o avere enormă într-o singură noapte. Și Goebbels îi încurajează. — Hermann Goering[20]

În dimineața zilei de miercuri, 10 noiembrie 1938, Hunya Volkmann a deschis o fereastră cu vedere spre strada din Leipzig pe care locuia. A fost surprinsă să vadă oameni trecând în goană, unii cu hainele boțite, alții strângând la piept legături împachetate în grabă.

— Ce s-a întâmplat? le-a strigat ea.

A prins frânturi de știri. Sinagogi incendiate. Case mânjite. Ferestre sparte. Evrei bătuți până la moarte.

Era sigur să iasă? Evreii din Leipzig erau un grup divers, în mare parte integrat, cu siguranță nu ghetoizat, chiar dacă exista un cartier evreiesc. Puteau fi ținte atât de evidente?

Evreii fuseseră demiși din funcțiile germane de influență încă din 1933. Apoi au apărut Legile naziste de la Nürnberg, din septembrie 1935, care au revocat efectiv cetățenia germană a evreilor, chiar dacă era obținută prin căsătorie cu un german non-evreu. Tot în 1935, evreilor le-a fost interzis să intre la piscinele publice și au fost descurajați să intre în parcurile publice și în teatre, fiindcă *Volksgenossen* – „tovarășii arieni" – nu doreau să împartă aceste spații cu evreii.

Leipzigul a avut parte de propagandă antisemită virulentă, precum şi de publicitatea aparent mai civilizată făcută de ADEFA. *Leipziger Tageszeitung* – un cotidian – a tipărit cu neruşinare liste promoţionale cu magazine şi meşteşugari pur arieni.[21] În tot acest timp, influenţa politică a NSDAP (partidul nazist) devenise tot mai puternică în oraş. Dar cine ar fi crezut că vecinii din Leipzig aveau să devină atât de răi?

Hunya şi soţul ei, Nathan, au rămas împreună acasă în tăcere în acea joi dimineaţă, aşteptând orice avea să se întâmple în continuare. Grupuri de insurgenţi se răspândiseră în oraş, strigând *Raus ihr Judenschwein!* – „Ieşiţi afară, porci evrei!" Când a auzit o bătaie în uşă, Hunya s-a pregătit pentru sosirea Cămăşilor brune sau a Gestapoului sau a unor locuitori violenţi.

Era tatăl ei. Un vecin non-evreu îl avertizase să părăsească sinagoga în care studia pentru că „se vor întâmpla lucruri rele". Câteva minute mai târziu, sinagoga fusese vandalizată – una dintre cele trei sinagogi din Leipzig care avea să fie distrusă –, iar sulurile Torei fuseseră incendiate.

Au existat poveşti similare, tulburătoare, în Germania şi în Austria: focare aparent „spontane" de violenţă anti-evreiască, ce fuseseră de fapt orchestrate cu atenţie de oficiali nazişti care îşi înlăturaseră uniformele, astfel încât să arate ca germani obişnuiţi. Acţiunile lor i-au incitat şi pe alţi huligani să li se alăture.

Deşi mii de proprietăţi evreieşti au fost distruse şi deteriorate, magazinele evreieşti au fost ţinte deosebit de atractive. Încă din iunie, magazinul de textile Grünfeld din Berlin fusese mânjit cu desene obscene care înfăţişau tortura şi mutilarea evreilor. Pe 9 şi 10 noiembrie, alte magazine au suferit aceeaşi soartă şi chiar mai rău. Nathan Israel, echivalentul berlinez al magazinelor Harrods, a fost serios vandalizat, la fel şi Tietz, KaDeWe şi

Wertheim. Aproape toate magazinele universale din oraş erau deţinute de evrei.[22]

Hoţii călcau pe cioburi de sticlă de la ferestrele sparte şi luau tot ce le plăcea de pe rafturi şi umeraşe. Cămăşile brune aruncau mărfurile pe ferestre şi călcau în picioare hainele pe stradă. Mai rău, evreii au fost scoşi cu forţa din paturi, bătuţi, umiliţi şi arestaţi. Mulţi au fost târâţi către prima experienţă a lagărului de concentrare.

Rudolf Höss fusese promovat în acel an la căpitan în SS şi transferat – împreună cu familia – într-un post de adjutant în lagărul de concentrare Sachsenhausen, la nord de Berlin, unde au fost trimise multe victime ale pogromurilor, inclusiv un grup de evrei din Leipzig.[23]

În anul următor, Höss avea să devină administrator al bunurilor prizonierilor din Sachsenhausen şi vicecomandant în lagăr. El şi soţia sa Hedwig aveau să se obişnuiască cu manipularea unor astfel de bunuri la următorul său post. La Auschwitz.

La Leipzig, celebrele magazine universale Bamberger, Hertz şi Ury au fost incendiate la primele ore ale zilei de 10 noiembrie 1938. Brigăzile locale de pompieri s-au grăbit să se asigure că flăcările nu se răspândesc la clădirile non-evreieşti. Nu au făcut nimic pentru a salva magazinele în sine.

În toată Germania, aproximativ şase până la şapte mii de firme evreieşti au fost jefuite şi distruse.[24] Era un comportament în văzul lumii, neruşinat, sancţionat de guvern. Publicul german era prea speriat pentru a interveni sau prea dornic să culeagă beneficiile. Baloţii de materiale furaţi de la postăvării puteau fi tăiaţi în secret şi se puteau face haine noi – cine să afle?

Distrugerile în masă din 9–10 noiembrie 1938 au devenit cunoscute sub numele de *Kristallnacht* – Noaptea sticlei sparte sau Noaptea de cristal. Este un termen

evocator, dar foarte grăitor pentru faptul că evenimentele au fost privite prin prisma proprietăților, nu a oamenilor. Sticlă spartă, nu vieți sparte. Reichsmareșalul Goering i s-a plâns lui Goebbels:

— Aș fi preferat să fi ucis două sute de evrei decât să distrugi atâtea obiecte de valoare.[25]

Deși *Kristallnacht* le-a arătat cetățenilor germani realitatea urâtă a vieții din punctul de vedere al evreilor, poate că gândul că li se întâmpla altora i-a liniștit, în mod egoist – gândul că familiile hărțuite pe străzi, în pijamale, *trebuie* să fi greșit cu ceva, ca să fie tratate în asemenea hal.

În timp ce evreii germani se temeau pentru mijloacele lor de trai și pentru casele lor, femeile ariene puteau încă să răsfoiască revistele din 1938 pentru a admira un nou stil de pălărie, să plănuiască o croazieră pe fluviu sau o scurtă vacanță, să viseze la o piscină în curte, să alunge mirosul neplăcut de la subraț cu deodorant Odo-ro-no, să-și facă o programare la masaj și creme de înfrumusețare la un salon Elizabeth Arden, să aleagă un model pentru o bluză din dantelă sau să-și aleagă un blănar pentru o blană de iarnă. Pe scurt, să se răsfețe în escapism. Reclamele din reviste ofereau lac de unghii Cutex, fire de mătase Guterman pentru cusut, într-un curcubeu de culori, și vopsea de păr Schwarzkopf pentru blond arian adecvat. Mâinile murdare se puteau spăla cu săpun Palmolive.

Într-un articol din 1938 care descria poetic culori la modă, rochii lungi mulate și haine din pene de marabu, revista *Elegante Welt* proclama că starea de spirit care se întrevedea era „predominant veselă". Autorul respingea orice neliniște cu observația: „crizele economice nu sunt altceva decât voința indestructibilă de a trăi și optimismul unui popor".[26]

În calitate de plenipotențiar pentru Planul de patru ani, Hermann Goering era responsabil de pregătirea economiei germane pentru război. El vedea daunele din Noaptea de cristal ca pe o criză, plângându-se că nu avea rost să elaboreze politici frugale, dacă pogromurile cauzau pierderi masive pentru economie.27 Răspunsul lui la vandalismul din Noaptea de cristal a fost îndrăzneț: le-a prezentat evreilor germani o factură uimitor de mare, pentru a acoperi daunele.

Emmy Goering, soția lui Hermann, care îl adora, era pasionată de haine minunate, care să îi pună în valoare silueta generoasă. În memoriile sale, a recunoscut că era neliniștită de boicoturile antisemite, arătând clar că a făcut câte ceva pentru a sprijini câțiva prieteni evrei care aveau *Jude* – evreu – mâzgălit pe geamurile magazinelor. Însă a mai mărturisit și că se simțea neliniștită intrând în magazinele evreiești, temându-se că asta i-ar aduce probleme soțului ei.

Între timp, Joseph Goebbels se lăuda în jurnalul său că berlinezii erau captivați de prada din Noaptea de cristal. E semnificativ că a subliniat faptul că îmbrăcămintea și textilele pentru casă au fost principalele trofee achiziționate: „Haine de blană, covoare, materiale textile valoroase, toate se găseau aproape pe gratis”.[28] Magda Goebbels, soția de o eleganță impecabilă a lui Joseph, era devotată stilului și foarte supărată din cauza impactului pogromurilor din noiembrie. Ea se plângea de închiderea unui atelier evreiesc: „Ce enervant că se închide Kohnen [...] știm cu toții că, dacă evreii pleacă, pleacă și eleganța de la Berlin.”[29]

Soțiile ofițerilor SS, precum Emmy, Magda și Hedwig, seduse de privilegii, au fost martore la victimizarea vizibilă a evreilor, dar au decis că cel mai bun mod de a face față unui astfel de disconfort era să se îndepărteze de el. Absorbite de îndeplinirea rolurilor lor

de femei național-socialiste, au învățat că lumea poate fi remodelată pentru a se potrivi imaginii lor despre ea și pentru a le îndeplini lor nevoile.

Printre clienții Hunyei se număraseră femeile elitei din Leipzig. Îmbrăcase evrei și non-evrei. Creațiile ei înfășuraseră trupurile martorilor și pe cele ale victimelor huliganismului. Dormise în timpul Nopții de cristal; acum trebuia să fie vigilentă pentru a înfrunta nenorocirea. Toată energia i s-a îndreptat către evadare.

Eram fericiți să supraviețuim încă o zi și să ne menținem cumva la suprafață.

— Irene Reichenberg[30]

La Bratislava, tânăra Irene Reichenberg era înnebunită. Din martie 1938, sute de refugiați evrei ajunseseră în oraș, fugind de persecuțiile naziste din Germania și din Austria recent anexată. Când teritoriile cehești au intrat sub stăpânire germană, și mai mulți refugiați au fugit în Slovacia, care a devenit autonomă în octombrie 1938. Bande pro-naziste se simțeau libere să atace proprietăți evreiești și pe orice evreu pur și simplu în public. Organizațiile de caritate evreiești au făcut tot ce au putut pentru a-i ajuta și a-i găzdui pe cei care aveau nevoie. Pe strada Židovská au fost revolte și lupte.

Irene nu a reușit să-l facă pe tatăl ei să înțeleagă că brutalitatea nu se va diminua; că nu era pur și simplu o altă explozie a antisemitismului, că nu avea să se liniștească totul. Chiar dacă Irene vedea suficient de clar pentru a recunoaște pericolul, ce ar fi putut face? Unde să se ducă? Toată viața ei fusese prea săracă până și pentru a face o călătorie până la Viena, la doar șaizeci și cinci de kilometri distanță.

Să fugă? Imposibil.

— Emigrare sau orice costa bani, nu ne puteam permite nimic. Nu a fost posibil. Nu am putut, spunea ea.[31]

Împreună cu prietena ei, Bracha Berkovič, Irene a plănuit un alt mod de a supraviețui. Unul care includea ace de cusut, ață, materiale textile și ace cu gămălie.

3

Ce urmează, cum să continui?

Ei bine, am rămas acolo, câteva fete din clasă, evreice. Stăteam acolo pe stradă și nu știam ce urmează, cum să continuăm.

— Irene Reichenberg[1]

Primăvara anului 1939.

Revistele de modă anticipau stiluri mai simple și țesături în culori mai vii – celofibră înflorată, eșarfe din șifon și voaluri de pălărie.

Realitatea lunii martie a fost mult mai dură.

Pentru vizita la Praga, pe 18 martie 1939, Hitler a îmbrăcat o haină militară lungă, la două rânduri, completată perfect de anturajul de soldați ai Wehrmachtului care mărșăluiau, de tancuri ușoare și tunuri mari. Și-a inspectat noua cucerire pe sub cozorocul caschetei. Norii de furtună și ploaia s-au îndepărtat, lăsând în urmă un cer schimbător. Mulțimile de civili care l-au primit în teritoriile subjugate ale Boemiei și Moraviei întindeau mâinile înmănușate în semn de salut. Sub pălării și șepci, unele chipuri păreau nedumerite. Cu patru zile înainte, pe 14 martie, Cehoslovacia fusese dizolvată. În aceeași zi, Slovacia își declarase independența.

Oricine avea acces la un aparat de radio putea asculta discursurile lui Hitler difuzate în noua Germanie Mare. O tânără cehă își amintea că radioul a zbârnâit când Hitler a strigat *Juden raus!* și familia a trebuit să-și acopere urechile.[2]

„Afară cu evreii!" Fusese obiectivul încă din primele zile ale NSDAP, urmând etapele atent planificate de definire a evreilor, împingându-i să emigreze, marcându-i drept „ceilalți", făcându-i neputincioși și împingându-i în sărăcie.

Aceste tactici naziste aveau să fie adoptate de aproape toate teritoriile intrate sub svastica Reichului. Se adăuga impulsul de a profita de pe urma evreilor în orice mod posibil.

Ambele procese aveau să culmineze cu parodia unui salon de modă la Auschwitz.

Moda era departe de gândurile lui Irene Reichenberg în primăvara anului 1939.

Sora lui Irene, Edith, în vârstă de paisprezece ani, preluase rolul de casnică după moartea prematură a mamei lor, cu un an înainte. Casa nu prea mai era un refugiu.

Violența anti-evreiască a fost rapid legitimată în noua republică Slovacia. Ferestrele din cartierul evreiesc al Bratislavei au fost sparte. Sloganurile amenințătoare mânjite pe clădiri au continuat – batjocuri precum „Porci evrei!" și „Duceți-vă în Palestina!".

Renée Ungar în Slovacia, 1938

Renée, prietena lui Irene, a trebuit să-şi însoţească tatăl, care era rabin, până la cea mai apropiată sinagogă, fiindcă nu era în siguranţă singur. Bărbaţii evrei care erau religioşi au fost îndeosebi ţinte ale hărţuirii.

O fotografie din 1938 ne-o arată pe Renée elegantă, în îmbrăcăminte de stradă – o jachetă strâmtă şi o fustă lungă, decentă, închisă la culoare. Dacă îţi purtai hainele cu convingere, exista şansa să „treci" drept non-evreu, chiar dacă astfel de judecăţi erau cu totul subiective.

De fapt, guvernul slovac a decis că trebuie făcut mai mult pentru a-i deosebi pe evrei de non-evrei, pentru a permite o mai bună exploatare şi persecuţie. De la 1 septembrie 1941, toţi evreii aveau să fie obligaţi să poarte o Stea a lui David mare şi galbenă pe îmbrăcămintea exterioară. Dacă paltoanele şi jachetele erau îndepărtate, haina de dedesubt avea nevoie şi ea de o stea. Acul şi aţa au fost scoase din cutiile şi trusele de cusut pentru a îndeplini această sarcină umilitoare. Unii au fixat steaua cu cusături temporare, astfel încât să poată fi smulsă în grabă după ce „treceau".

Îmbrăcămintea a devenit contaminată de stigmatul aprobării de la stat. Cu o stea galbenă, jacheta lui Renée nu mai era pur şi simplu parte din ţinuta unei adolescente, ci o haină care o transforma într-o ţintă.

Călătoria către o astfel de segregare vizuală a fost nu doar acceptată de guvernul slovac, ci şi serios aplicată, urmând politicile celui de-al Treilea Reich. Partidul Popular Slovac era condus de către preşedinte, preotul catolic radical Josef Tiso, şi de către prim-ministru, şi mai extremistul dr. Vojtech Tuka. Erau mânaţi de un puternic amestec de naţionalism, antisemitism şi interese personale. Atacurile lor asupra vieţii şi a mijloacelor de trai evreieşti nu au fost organizate doar din ură. Voiau să se îmbogăţească fără ruşine de pe urma cetăţenilor evrei.

Când privea peste Praga în martie 1939, Hitler studia o achiziţie. Acum Germania deţinea controlul asupra bazelor industriale importante ale Cehoslovaciei şi avea acces la multe alte bunuri ale ţării. Jaful care avea să urmeze curând nu a fost doar pradă de război, ci o sursă de venit foarte urgent necesară pentru a împiedica Reichul să intre în faliment.[3] Cuceririle teritoriale naziste aveau ca scop atât veniturile, cât şi lăudăroşenia.

Lăcomia a fost ceea ce a motivat legislaţia din 1940 care autoriza guvernul slovac să facă tot ce era necesar pentru a-i exclude pe evrei din viaţa socială şi economică a ţării. Lăcomia a predominat în întâlnirile dintre Tuka, Tiso şi Dieter Wisliceny, Hauptsturmführer în cadrul SS şi emisar al lui Adolf Eichmann; trimis din Germania aparent drept consilier pe probleme evreieşti, dar în realitate pentru a elabora logistica profitului din activele evreieşti. Lăcomia le-a motivat acţiunile directe împotriva afacerilor deţinute de evrei.

Impactul unei astfel de lăcomii avea să fie devastator pentru victime, dar extraordinar de profitabil pentru cei care au pus-o în practică.

Intenționez să devalizez, dar să devalizez temeinic. — Hermann Goering[4]

Ideea de a folosi războiul pentru a plăti cheltuielile de război nu era una nouă. Atât soldații germani, cât și localnicii au profitat de haosul invaziei pentru a pune mâna pe tot ce au putut. Acest lucru era întru totul contrar Convenției de la Haga din 1907 cu privire la „Legi și obiceiuri de purtare a războaielor terestre", care arăta clar că armatele invadatoare nu puteau confisca proprietăți private decât dacă plăteau despăgubiri. Germania fusese semnatară a Convenției, dar, ca națiune nazistă, s-a îmbătat cu sentimentul victoriei provocat de eliminarea frontierelor europene una după alta.

Trupele Wehrmachtului erau încurajate în mod activ să considere fiecare cucerire ca pe o sesiune de cumpărături. O orgie a consumismului urma de fiecare dată când o țară se preda. Goering, în special, a facilitat achiziționarea de blănuri, mătăsuri și articole de lux de către Wehrmacht. Nu aveau să existe limite la achizițiile făcute de trupe și la coletele pe care le puteau trimite în Germania.

După ce frontiera vamală dintre Protectoratul ceh și Germania a fost abolită la 1 octombrie 1940, a existat o frenezie a cumpărăturilor printre soldați și civili veniți în vizită, care au curățat rafturile magazinelor de blănuri, parfumuri, pantofi, mănuși... orice putea fi trimis acasă sau era ușor de cărat. La fel, când a căzut Parisul, trupele de ocupație ale Wehrmachtului au cumpărat cantități atât de mari de bunuri, încât francezii i-au poreclit „gândaci de Colorado", fiindcă au plecat cu spinările încărcate.

Ce conta că împrăștierea în exces a mărcilor Reichului și a biletelor la ordin devaloriza moneda locală? Că inflația făcea din cumpărături un coșmar financiar pentru localnici? Important era să-i țină pe germani – pe *arieni* – fericiți. Hitler avea experiența directă a

nemulțumirii cauzate pe frontul de acasă în timpul Primului Război Mondial, când mâncarea și alte resurse esențiale se epuizaseră. Nu avea intenția de a-și lăsa supușii să se revolte. Voia să-i țină mulțumiți cu pradă de la alte popoare, mai „nesemnificative".

Germanii care se extindeau spre estul Europei nu au copiat obiceiul politicos de a plăti bunurile pe care le luau. Rapacitatea de care au dat dovadă în Ucraina, de exemplu, le-a adus porecla de „hiene". Inevitabil, afacerile evreilor erau cele mai vulnerabile la jafuri, fiindcă aveau cea mai scăzută protecție. Polițiștii și soldații Wehrmachtului din Polonia ocupată de nemți au fost doar observatori atunci când vitrinele magazinelor evreiești au fost sparte pentru ca localnicii – împinși de antisemitism și de lăcomie – să fure mărfuri.[5]

În Germania, mamele, soțiile, iubitele și surorile primeau pachete-surpriză de la soldații din străinătate și erau încântați de abundență. În felul lor casnic, aceste femei au devenit profitoare de război. Poate că, într-adevăr, nu știau că ceea ce primeau ele era paguba altora.[6]

S-au făcut chiar și raiduri suplimentare pentru a umple vitrinele din Germania la timp pentru Crăciun.

Evreii au fost ținte specifice și prin alte metode de a aduce beneficii atât civililor germani, cât și trupelor din Wehrmacht. După invadarea Rusiei din 1941, a devenit treptat evident că depozitele nemțești de provizii erau periculos de nepregătite pentru lupta pe timp de iarnă. Hitler și Goebbels au făcut apel la nemții patrioți să doneze blănuri și îmbrăcăminte din lână de care nu aveau nevoie, pentru Frontul de Est.

Pentru evreii germani, confiscarea blănurilor era obligatorie, fără vreo compensație. Li s-au verificat șifonierele în căutare de haine de blană, pelerine, manșoane, mănuși și căciuli. Chiar și gulerele din blană trebuiau descusute și predate. Nesupunerea era aspru pedepsită

de poliția de stat.[7] Nu era vorba doar despre bogați care să renunțe la o haină din blană de lux purtată doar pentru a-și arăta statutul. Din necesitate, în timpul iernii, blana era purtată de toate clasele sociale, sub o formă sau alta, de la umila blană de iepure până la eleganta nurcă.

Colectele naționale de îmbrăcăminte de iarnă și de lucruri pentru trupe au fost denumite cadou de Crăciun de la poporul german pentru Frontul de Est. S-au primit sute de mii de articole. Fără îndoială, soldații din Wehrmacht apreciau căldura nou-primită. Dar evreii care tremurau pe vremea rea – ce conta suferința lor?

> *Evreii au fost nevoiți să predea toate blănurile, bijuteriile, echipamentul sportiv și alte obiecte de valoare. Tot ce le-a plăcut gărzilor din divizia Hlinka au confiscat.* — Katka Feldbauer[8]

Dar pentru a finanța războaiele lui Hitler și pentru a-i menține pe germani hrăniți și îmbrăcați, era nevoie de mai mult decât sesiuni de cumpărături în străinătate și blănuri confiscate. Teritoriile controlate de germani trebuiau să fie eliberate de evrei. *Entjudung* – „dez-evreirea" – trebuia realizată printr-un proces de deposedare, deportare și, în cele din urmă, crime în masă. Deposedarea a fost parte integrantă a ceea ce avea să devină cunoscut sub numele de Holocaust.

În noiembrie 1938, *Das Schwarze Korps* – o revistă a SS – a publicat un articol care pretindea că evreii sunt „paraziți", „incapabili să muncească".[9] În mod clar, era propagandă. Cu toate acestea, jefuirea totală a proprietăților și a firmelor evreiești făcea parte dintr-o încercare de a duce la îndeplinire acuzația, justificând astfel abuzul. În esență, evreii trebuiau să devină săraci lipiți și disperați.

Mai ușor de controlat. Nu a fost o coincidență că jefuirea evreilor i-a îmbogățit pe alții.

În toate teritoriile ocupate de naziști, evreii au devenit o țintă acceptată pentru orice fel de furt și de intimidare ca să plătească taxe de protecție. Mită pentru a evita hărțuirea, mită pentru a obține vize, mită pentru a nu fi incluși pe listele de deportare către lagăre de muncă și ghetouri. Germania a stabilit un șablon al modului în care ar fi urmat să funcționeze îmbogățirea. Alte regimuri erau bucuroase să privească și să învețe, inclusiv Slovacia. De la soldații cei mai de jos din divizia Hlinka – gruparea paramilitară a Partidului Popular Slovac – până la oficialii de la cel mai înalt nivel, toată lumea voia să profite.

La Leipzig, Hunya Storch, acum căsătorită – *Frau* Volkmann –, a simțit impactul deposedării atunci când *Decretul de eliminare a evreilor din viața economică germană* din noiembrie 1938 a devenit lege. Impunea ca toate afacerile evreiești să înceteze în ziua de Anul Nou 1939. Decretul venea după șase ani de privațiuni și excluderi.

Pentru Hunya, acestea aveau să culmineze cu deposedarea de toate bunurile și cu dezbrăcarea efectivă de haine când a fost dusă la Auschwitz. Tinerele pe care avea să le întâlnească mai târziu în atelierul de modă al lagărului – Marta, Bracha, Irene și celelalte – aveau toate propriile amintiri despre o deposedare asemănătoare. În cele din urmă, aveau să aibă parte doar de minimul absolut de care e nevoie pentru ca viața să continue. A fost o prăbușire lungă și degradantă, care începuse cu jaful nerușinat, sancționat de stat.

Conform decretului din 1938, bunurile evreiești trebuiau considerate ca fiind *Volksvermögen* – bunuri colective ale poporului german. „German" era sinonim cu „arian". Acest decret nu s-a aplicat numai valorilor precum bijuterii și opere de artă, case, terenuri și mașini. Includea

şi biciclete, aparate de radio, mobilier, haine şi maşini de cusut.

Hermann Goering a prezidat în Germania o multitudine de iniţiative de a folosi banii evreilor pentru a întări bugetul nazist.[10] Cea mai evidentă strategie de deposedare a fost pusă în practică de-a lungul anilor 1930. Aceasta a fost „arianizarea" – preluarea cu forţa a afacerilor evreieşti, spre beneficiul aşa-numiţilor arieni sau non-evrei. Scopul principal al arianizării a depăşit cu mult simpla provocare de neplăceri şi dificultăţi. Pentru făptaşi, trofeul a fost efectiv dreptul de proprietate asupra firmelor evreieşti, precum şi eliminarea concurenţei.

Conform noilor legi, unui manager arian i se acorda dreptul de a prelua o afacere, de obicei gratuit sau cu plata unei taxe nominale; ca să nu mai vorbim de mită pentru oficialii corupţi care gestionau birocraţia arianizării. Tacticile de intimidare erau disimulate în limbajul corporativ: dreptul de proprietate al întreprinderii urma să fie transferat unui *Treuhänder*, sau administrator al lichidării. Acesta putea fi orice non-evreu care îşi dorea o nouă firmă la un preţ bun sau cineva pe care Biroul administratorilor de lichidări voia să-l recompenseze.

În industria modei, naziştii nerăbdători au profitat de ocazie pentru a-şi achiziţiona propriile întreprinderi de îmbrăcăminte arianizate. Magda Goebbels chiar şi-a folosit influenţa pentru a o ajuta pe Hilda Romatski, proprietara ariană a casei de modă Romatski, de pe populara arteră comercială berlineză Kurfürstendamm, care se plânsese de „concurenţă neloială" din partea salonului de modă evreiesc Grete, situat la câteva clădiri depărtare pe bulevard. Cu o ipocrizie uluitoare, în 1937, Magda a trimis o scrisoare către Frontul German al Muncii pentru a cere închiderea rivalei evreieşti a lui Romatski, spunând: „Este dezagreabil pentru mine, personal, şi insuportabil să fiu suspectată de a fi îmbrăcată de o casă de modă evreiască".[11]

În schimb, Hedwig Höss a ales cu neobrăzare să înfiinţeze un salon la Auschwitz, unde majoritatea croitoreselor fuseseră închise pentru singurul motiv că erau evreice.

Sunt mulţi care s-au îngrăşat la troaca arianizării, s-au îngrăşat ca porcii.

— Ladislav Grosman, *Magazinul de pe Strada Mare*[12]

Numai în Berlin existau aproximativ 2400 de întreprinderi legate de industria textilă aflate în proprietatea evreiască, toate vulnerabile în faţa prădătorilor. La Leipzig, unde lucra Hunya Volkmann, 1600 de firme au fost vândute cu forţa sub decretul de arianizare până în noiembrie 1938. Restul de 1300 de întreprinderi evreieşti nu aveau să mai reziste mult.[13] Tot ce construise Hunya prin muncă grea îi putea fi luat în mod legal.

Una dintre mătuşile Hunyei era căsătorită cu domnul Gelb, care deţinea unul dintre numeroasele magazine universale din Leipzig. Sora Hunyei, Dora, lucrase acolo o vreme. Familia Gelb i-a rugat pe Hunya şi pe soţul ei, Nathan, să o ajute cu arianizarea, un proces extrem de stresant. Hunya şi Nathan au făcut tot ce au putut. Magazinul a fost achiziţionat de un proprietar german non-evreu, cu o sumă jalnică.

Era un paradis al cumpărătorilor. Cei care se ocupau cu arianizarea ştiau că evreii trebuiau să vândă, şi încă repede. Au pus mâna pe întreprinderi la patruzeci la sută sau chiar la zece la sută din valoarea lor reală. Dacă stocul era lichidat înainte de vânzare, cumpărătorii puteau cerceta cu nevinovăţie umeraşele cu îmbrăcăminte şi coşurile cu resturi de ţesături, încântaţi să găsească un chilipir. Mulţi

nu erau atât de nevinovați, dar erau fericiți să profite la maximum de nenorocirea evreilor.

Nu numai presiunea legilor arianizării a forțat vânzările rapide: evreii erau disperați și să plece din Germania cât mai curând posibil. Hunya a simțit această presiune. Întinzând cât se putea resursele limitate, a făcut rost de vize și de bilete pentru ca părinții ei să fugă în Palestina. Între timp, trecea zilnic pe la consulatele străine, alăturându-se mulțimilor de solicitanți nerăbdători care aplicau pentru documente de emigrare. Au fost interviuri interminabile și chestionare complexe. Puține țări acceptau emigranți în număr nelimitat; majoritatea erau indiferente la situația evreilor din Europa.

Hunya nu a avut noroc cu cererile pentru Palestina și Argentina, primele ei alegeri. În cele din urmă, a reușit să obțină permise de intrare și două bilete către Paraguay. Era descurajată când se gândea că va traversa pe apă jumătate de glob, către o altă cultură, de pe un alt continent, atât de diferită de felul în care fusese ea crescută, la adăpost, într-un oraș mic din munții Tatra Înaltă, dar dacă asta însemna că ea și Nathan ar fi fost în siguranță, avea să merite dezrădăcinarea. Abilitățile ei de croitoreasă ar fi fost apreciate cu siguranță oriunde ar fi ajuns.

Nu a fost să fie. În ultimul moment, consulatul din Germania a anulat permisele atât de greu câștigate de evrei. Hunya era blocată în Germania.

La Bratislava, Irene Reichenberg a suferit pe propria piele procesul înjositor al deposedărilor. Începând cu 2 septembrie 1940, toți evreii slovaci au fost obligați să-și înregistreze bunurile. Tatăl lui Irene, Shmuel Reichenberg, a oferit conștiincios detalii despre cizmăria lui. O fotografie de dinaintea războiului ne înfățișează un portret al lui Shmuel cu fiica sa cea mică, Grete – sora lui Irene. Pare calm, poate puțin obosit, dar elegant, îmbrăcat cu cămașă,

cravată şi sacou. Viaţa lui se bazase pe muncă, familie şi rugăciuni la sinagogă de Sabat. La fel ca mulţi alţii, şi el spera că, dacă face ceea ce i se spune şi respectă regulile, restricţiile pot fi suportate.

Firma lui era una dintre cele peste 600 de întreprinderi evreieşti din Bratislava, multe dintre ele având legături cu comerţul cu textile. Orice urmă de optimism cu privire la continuarea afacerii a fost complet distrusă. Conform primei legi a arianizării, în vigoare de la 1 iunie 1940, licenţa lui Shmuel Reichenberg a fost revocată. Această lege însemna în esenţă că evreii nu puteau desfăşura activităţi economice independente de niciun fel. S-a întors acasă, în micul apartament de pe strada Židovská nr. 18. Fără muncă, nu aveau venituri. Fără venituri – foamete şi pierderea casei.

Irene nu a avut de ales şi a trebuit să se adapteze. Cu timpul, s-a erodat treptat în faţa traumelor din ce în ce mai dure, până la punctul în care doar prietenia neobosită a Brachăi şi ritmul acului şi al aţei au salvat-o. Deocamdată, îl privea pe tatăl ei cum îşi pregătea un scaun şi o măsuţă în apartament, la fereastră. Şi-a aranjat uneltele. Prietenii şi cunoscuţii evrei de pe Strada Židovská i-au adus comenzi mici, pe care le-a îndeplinit cu priceperea obişnuită, presupunând că va putea dobândi piele şi accesorii.

Era incredibil de greu să mergi înainte. Munca lui era acum ilegală, dar cum altfel putea câştiga bani? Organizaţiile de caritate evreieşti erau suprasolicitate, în special de miile de refugiaţi disperaţi care fugiseră în Cehoslovacia crezând că vor fi mai în siguranţă decât în Germania.

Slovacii lipsiţi de scrupule se grăbeau să pună mâna pe cele mai bune firme evreieşti, fără nicio considerație pentru proprietari. Aşa s-a făcut că atelierul de croitorie al lui Salomon, tatăl Brachăi Berkovič, pentru

care lucrase cu atâta sârguinţă ca să-l pună pe picioare, a fost furat şi predat unui concurent catolic – cu tot cu clienţi, stoc şi reputaţie.

Timp de un an, Biroul Economic Central al lui Tiso – Ústredný Hospodárský Úrad – a transferat peste 2 000 de firme evreieşti slovace în proprietatea arienilor, inclusiv atelierul de croitorie al lui Berkovič. Era foarte uşor pentru cineva care îşi dorea o firmă evreiască să o obţină prin arianizare. Uneori, proprietarul iniţial era păstrat ca angajat, mai ales dacă noul manager arian nu avea idee cum să conducă afacerea. Alteori li se arăta pur şi simplu uşa. Tatălui Brachăi nu i s-a dat de ales – a fost dat afară.

Un număr uluitor de 10 000 de firme evreieşti din Slovacia au fost lichidate în cele din urmă în conformitate cu legile arianizării. Profiturile masive obţinute au fost transferate într-un cont special administrat de reprezentantul SS Dieter Wisliceny. Dintre aceste 10 000 de afaceri, peste o mie erau magazine care vindeau textile. Toate baloturile de ţesături afişate cu atâta mândrie şi atât de admirate de cumpărători au dispărut. Lichidatorii au vândut stocul. Poate că cei care au cumpărat materialele nu au ştiut niciodată de la ce magazin proveneau. Poate că nici nu le-a păsat.[14]

Praga a suferit o rapacitate similară, urmând aceleaşi tactici de segregare, înregistrare forţată şi jaf. Înainte de impunerea stelei galbene, evreii fuseseră bine asimilaţi în societatea pragheză. Acum, orice proprietate în valoare de peste 10 000 de *koruna* era confiscată şi depusă într-un cont bancar special la Praga. Chitanţele au fost emise corespunzător, pentru a menţine iluzia că era doar o preluare temporară. Apoi a venit arianizarea afacerilor, incluzând fabuloasa industrie a modei pragheze, de la croitoria de lux la umilii care lucrau de acasă.

Până în 1939, clienţii non-evrei îi asigurau pe evreii care deţineau atelierele lor preferate că antisemitismul nazist nu avea să le afecteze loialitatea. Erau încă nerăbdători să le creeze croitoresele evreice haine inspirate de casa Chanel de la Paris sau create de artişti talentaţi din ţară. Indiferent de dorinţele clienţilor, odată ce un manager arian apărea la uşa salonului, cerând să vadă toate conturile, toate stocurile, toate evidenţele angajaţilor, nu mai exista nicio modalitate de a rezista preluării. Afacerile erau uneori vândute unui angajat fidel, cu presupunerea că era doar o metodă de precauţie. Depindea în întregime de noul proprietar cât de mult avea să onoreze spiritul transferului sau cât de mult avea să încerce să profite de pe urma acestuia.

În revistele de modă, reclamele la magazinele şi serviciile evreieşti au dispărut pur şi simplu, fără explicaţii. Magazinele însele au rămas la locul lor după arianizare, cu aceleaşi haine, aceiaşi pantofi, dar numele magazinelor evreieşti au fost acoperite cu vopsea, iar etichetele evreieşti au fost îndepărtate.

Croitorese precum Marta Fuchs nu mai aveau acum oportunităţi legale de a administra o firmă de croitorie. La fel cum făcuse Hunya la Leipzig, din 1938 Marta s-a concentrat asupra fugii din Europa. Suficient de deşteaptă pentru a-şi da seama că, în timp ce bunurile evreieşti erau râvnite, viaţa evreilor, din contră, devenise lipsită de valoare, Marta s-a dus la Hotelul Juliš, din celebra Piaţă Wenceslas din Praga. Acest minunat bulevard găzduia Muzeul Naţional, o multitudine de birouri moderne, magazinul de încălţăminte Bata şi un centru comercial de dinaintea Primului Război Mondial.

Însă nu din acest motiv alesese Marta să stea la Hotelul Juliš. Trebuia să fie aproape de nodurile de transport şi de ambasadele străine. Planul ei disperat era să ia un tren către un port şi să plece pe mare

spre America Latină. Acum își petrecea orele libere cu un dicționar spaniol, nu cu reviste de modă; stătea la coadă la vize, nu la cumpărături la reduceri. Când i-a fost acordată printr-o minune o viză pentru Ecuador, era prea târziu. Nemții inventau noi politici pentru a-i prinde pe evrei, mai degrabă decât să-i intimideze să plece.[15] Marta a fost nevoită să se întoarcă la Bratislava.

După toamna anului 1941, „Afară cu evreii!" însemna deportarea. În orașul ceh Terezín – numit Theresienstadt de către nemți – a fost înființat un ghetou, un presupus „oraș-model" numai pentru evrei, în realitate un lagăr de tranzit pentru o destinație mult mai întunecată.

Într-un impuls de moment, am decis să învăț un pic să cos. — Irene Reichenberg[16]

Ce puteau face tinerii în fața unor forțe opresive atât de puternice?

Marta, Irene, Renée și Bracha au fost printre multele zeci de mii care au plătit costul uman al lăcomiei. Pentru ei, implacabila legislație anti-evreiască nu însemna doar cuvinte seci pe pagină. A fost un jaf al drepturilor și al bunurilor.

Cu cât li s-a luat mai mult, cu atât au devenit mai rezistente și mai unite.

Croitoria a fost o soluție financiară pentru multe femei din Europa și din întreaga lume. Era considerată o profesie „feminină" și cerea relativ puține unelte. În teritoriile ocupate de germani, femeile au fost nevoite să apeleze la cusut pentru a câștiga bani pentru pâinea zilnică. La lumina zilei, la lumina lămpii sau la lumina lumânării, între treburile casnice și îndatoririle de a se îngriji de ceilalți, croitoresele stăteau aplecate asupra

lucrului, confecționând ținute, făcând modificări, refăcând tricoturi deșirate și creând broderii colorate.

Grete Roth, evreică din Bratislava, a început cursuri de țesătorie la sfârșitul anilor 1930, când a devenit limpede că biroul de avocatură al soțului ei avea să fie lichidat. A reușit să-și îmbrace întreaga familie în ținute croite pe măsură, făcute din materiale țesute la războiul de acasă.[17] În Protectorat, Katka Feldbauer, de șaptesprezece ani, era o elevă de zece până când directorul școlii a chemat-o la el în birou să-i spună să-și împacheteze lucrurile – *afară cu evreii*. Profund uimită, Katka a început să lucreze cu o croitoreasă, care era de fapt manager arian pentru firme evreiești. Câștiga un salariu de mizerie, ascunsă într-o cameră din spate.[18] Grete și Katka aveau să împartă într-o zi același dormitor cu croitoresele de la Auschwitz.

Forțată să plece de la școală, Irene Reichenberg avea timp liber și avea nevoie de o nouă calificare. A ales cusutul. Käthe, sora ei mai mare, căsătorită cu chipeșul Leo Kohn, făcuse deja ucenicia în croitorie. Prietena ei, Renée, cosea și ea în secret, la fel și sora lui Renée, Gita. Fiind evreică, Irene nu se putea înscrie la școala profesională sau la cursuri. Însă cunoștea o croitoreasă, o poloneză căsătorită cu un evreu din Bratislava. Licența acestei femei fusese revocată, dar era dispusă să predea în secret, pentru doar cinci *koruna* pe zi. Bracha s-a înscris și ea.

Bracha nu învățase să coasă de la mama ei și nu îi plăcea, spre deosebire de Katka, sora ei mai mică. Katka Berkovič era foarte pricepută. A învățat tehnicile de croitorie mai repede decât Bracha și a devenit extraordinar de pricepută la făcut paltoane. Ambele surori au luat lecții suplimentare de la tatăl lor, care era profund îngrijorat de deteriorarea vieții evreilor din Slovacia și era disperat să găsească o modalitate de a-și proteja

copiii. El şi-a făcut timp să-şi înveţe fiul cel mare, pe Emil, să devină croitor, din moment ce lui Emil nu i s-a permis să-şi continue educaţia.

Surorile Bracha şi Katka Berkovič, înainte de război

O fotografie din această perioadă cu Bracha şi Katka nu dă niciun indiciu despre greutăţile care deveniseră aproape normale în viaţa de zi cu zi. Bracha îşi îmbrăţişează sora şi se uită în aparatul de fotografiat cu ochi strălucitori şi cu un zâmbet plăcut. Katka pare puţin mai reţinută, mai sfioasă. Ambele au părul lucios şi codiţe împletite lungi şi frumoase.

Fetele s-au împrietenit cu o altă tânără ucenică la şcoala de croitorie „secretă". Era o evreică pe nume Rona Böszi. Rona emigrase de la Berlin pentru a scăpa de persecuţia nazistă. Era o prietenă minunată, întotdeauna

gata să le ajute pe celelalte atunci când aveau dificultăți la cusut.

Alles verwenden nichts verschwenden.

— Totul folosit, nimic irosit.[19]

Pe frontul de acasă, femeilor le-a revenit sarcina de a obține cât mai mult din foarte puține resurse. Șorțul a devenit echivalentul uniformei pentru gospodine. Înfățișat drept vesel și feminin în caietele cu tipare și în revistele pentru femei – chiar și când era făcut dintr-o cămașă veche sau dintr-o față de masă –, era totuși limpede că un șorț era de fapt un articol de îmbrăcăminte de protecție, nu un articol de modă.[20] Șorțurile nemțești din timpul războiului care au supraviețuit până azi sunt pătate, peticite și cârpite: dovezi ale necesității lor.[21] Propaganda nu putea ascunde realitatea muncii grele și a penuriei.

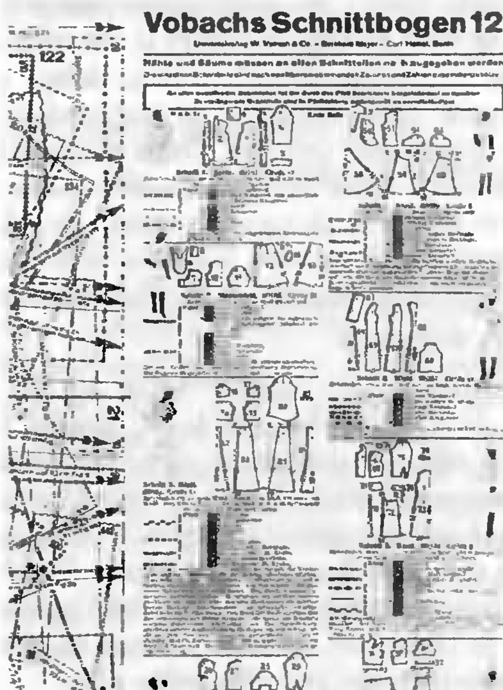
Șorțuri prezentate într-o revistă nemțească de croitorie din 1941, Deutches Moden Zeitung

Cu mult înainte de mobilizarea militară totală, Germania deviase resurse financiare şi materiale pentru a accelera programele de reînarmare, lăsând provizii puţine pentru civili. Jefuirea şi deposedarea erau menite să suplinească deficitul. Chiar şi aşa, raţionalizarea alimentelor a fost introdusă pentru prima dată în Germania în august 1939, cu puţin înainte de invadarea Poloniei.

Raţionalizarea hainelor a urmat două luni mai târziu, pe 14 noiembrie.

Cupoanele pentru îmbrăcăminte au fost datate retroactiv, la 1 septembrie, şi le-au acordat civililor obişnuiţi o sută de puncte pe *Reichskleiderkarte* – carnetul de cupoane pentru haine – pentru anul următor. Cum o haină sau un costum costa şaizeci de puncte, nu prea aveai cum să-ţi înnoieşti garderoba. Organizaţiile naziste de femei se străduiau să le convingă pe gospodine să profite de ţesăturile sintetice produse ca înlocuitori pentru fibrele naturale, greu de găsit.

Pentru a slăbi presiunea asupra fabricilor de haine de-a gata, erau încurajate vizitele croitoreselor la domiciliu, dacă nu erau evreice, desigur. Diverse grupuri de femei ofereau cursuri de formare în abilităţile de bază, printre care şi cusutul. Femeilor li se mai recomanda şi să transforme haine vechi şi să-şi facă singure haine, dacă era posibil, pentru a evita presiunea asupra industriei de îmbrăcăminte. Fiecare rest de material trebuia economisit, nimic nu trebuia irosit. Un deficit general de aţă de cusut din mătase şi bumbac însemna că trebuia să obţii fire trăgându-le de la tivuri sau să refoloseşti firele pentru cusături temporare.

Detaliu dintr-un tipar de hârtie, Deutches Moden Zeitung, 1941

Revistele de croitorie includeau adesea tipare gratuite pentru cele care coseau acasă. Calitatea hârtiei scădea vizibil pe măsură ce războiul continua. Pentru a economisi hârtie, mai multe tipare erau suprapuse pe aceeaşi foaie, ceea ce necesita vedere bună, înţelegere a geometriei şi răbdarea nesfârşită de a înţelege codurile.

Desigur, nu toată lumea a fost afectată în mod egal de lipsa de îmbrăcăminte. Femeile din elita nazistă nu aveau scrupule şi abuzau de sistemul de raţionalizare. În ianuarie 1940, Magda Goebbels şi-a pus asistenta personală să ceară să nu-i fie scăzute şaisprezece puncte, pentru trei perechi de ciorapi. Magda obiecta pe motiv că avea nevoie

de ciorapi pentru munca ei ca asistentă. Luna următoare, Wilhelm Breitsprecher, producător de încălțăminte și furnizor regal, care îl număra pe Kaiser printre foștii săi clienți, a găsit curajul de a-i scrie doamnei Goebbels pentru a-i spune că nu poate începe să lucreze la pantofii ei din piele de crocodil până nu-i trimite cupoanele necesare.[22]

Soțiile liderilor naziști de rang înalt nu numai că se simțeau deasupra legii când venea vorba despre rații, dar continuau să folosească serviciile croitoreselor evreice pe ascuns.[23] Acest sentiment de superioritate a motivat-o în cele din urmă pe Hedwig Höss să își creeze propriul grup de croitorese personale, odată instalată drept soția comandantului lagărului de la Auschwitz. Nu avea intenția să renunțe la standarde. Indiferent cine cosea, ea trebuia să arate în continuare elegantă. Într-o fotografie de familie din 1939, Hedwig apare cu fratele ei, Fritz Hensel, încrezătoare, în costum și cu pantofi deschiși la culoare. Fără petice, cârpeli sau murdărie pe hainele *ei*.

> *Am înființat ateliere evreiești cu ajutorul muncitorilor calificați evrei, care vor fabrica mărfuri ce vor ușura foarte mult poziția producției germane.* — Hans Frank[24]

Una dintre marile ironii ale politicilor *Entjudung* și ale arianizării a fost aceea că industriile din Germania și din teritoriile ocupate de naziști s-au trezit fără munca oamenilor calificată necesară pentru a opera afacerile nou-achiziționate. Lipsa forței de muncă din toate industriile care ar fi trebuit să fie „libere de evrei" a fost exacerbată și de nevoia insațiabilă de recruți a armatei germane, recruți care să lupte pe mai multe fronturi. Și astfel, după ce au alungat în mod legal croitorese precum Hunya și Marta, naziștii se confruntau cu o lipsă de croitori. În unele zone au fost create cursuri intensive de croitorie

pentru non-evrei, dar aceasta nu era o soluţie adecvată pe termen scurt.

Răspunsul a fost simplu şi brutal: munca forţată şi munca sclavilor.

Convocarea la munca obligatorie venea în mod civilizat, printr-o scrisoare sau prin afişarea publică a numelor. Sau o persoană putea fi pur şi simplu târâtă de pe stradă sau de acasă în timp ce restul familiei privea neputincioasă. Au început cu bărbaţi şi băieţi.

Fratele Brachăi, Emil, care învăţa să fie croitor alături de tatăl său, a primit notificarea că trebuie să se prezinte la muncă la un punct de colectare pentru bărbaţii evrei din Žilina, un oraş slovac aflat la peste o sută şaizeci de kilometri de Bratislava. În afară de asta, informaţii prea puţine. Familia nu l-a mai văzut niciodată. Avea doar optsprezece ani. Nu a mai trăit multe luni după aceea. Nu i se cunoaşte mormântul, există doar un monument sumbru pentru toţi cei care au pierit în lagărul de exterminare de la Majdanek.[25]

Tatăl lui Irene s-a alăturat altor mii de evrei în lagărul de muncă din Sered', construit în grabă, la aproximativ o oră distanţă către nord-est de Bratislava. Au existat şi alte lagăre conduse de fascişti slovaci, la Vyhne şi Nováky. Conform legilor „Codexului evreiesc" elaborate de Dieter Wisliceny şi de guvernul slovac, toţi evreii cu vârsta cuprinsă între şaisprezece şi şaizeci de ani puteau fi trimişi la muncă după cum doreau ministerele. Sub autoritatea diviziei Hlinka, Shmuel Reichenberg a făcut cizme şi pantofi în lagărul de la Sered'. Alte ateliere de la Sered' făceau mobilier, îmbrăcăminte şi chiar jucării. Lucrurile făcute de Shmuel erau atât de bune, încât paznicii lagărului l-au adoptat drept propriul cizmar personal, neplătit. Îi făceau rost de unelte şi de materii prime, apoi se plimbau ţanţoşi prin lagăr şi prin oraş cu încălţămintea făcută pe comandă.

Au fost şi copii închişi în lagăre; aveau clase rudimentare şi pauze ocazionale ca să se joace. Sora cea mai mică a lui Irene, Grete, în vârstă de paisprezece ani, care avea o dizabilitate, a putut rămâne cu tatăl ei la Sereď. Datorită statutului său protejat, era şi ea în siguranţă – un miracol, având în vedere modul în care erau vizate de programele de eutanasiere naziste persoanele cu dizabilităţi.[26]

Fotografiile făcute pentru a documenta atelierele de croitorie din lagărele slovace înfăţişează femei şi bărbaţi îmbrăcaţi îngrijit, aplecaţi deasupra maşinilor de cusut strălucitoare. Picioarele apasă pedalele, mâinile călăuzesc ţesătura, însă gândul trebuie să le fie la cei dragi lăsaţi în urmă şi la teama de viitor.

Când s-a despărţit de tatăl şi de sora ei Grete, în 1941, Irene nu avea de unde să ştie că şi ea va ajunge să-şi folosească abilităţile pentru a supravieţui şi pentru clienţi mult mai renumiţi.

Nathan Volkmann, soţul Hunyei

Între timp, în Germania, Hunya Volkmann se simţea relativ în siguranţă cu paşaportul ceh, dar era îngrozită că soţul ei, Nathan, va fi ridicat. Era cetăţean polonez, putea fi ridicat de nemţi şi dus la muncă forţată. Hunya a hotărât că Nathan trebuia să fugă şi i-a plănuit drumul, traversând Italia până în Elveţia şi trecând ilegal toate graniţele, care erau închise evreilor. A fost foarte dureros să-l vadă plecând, dar Nathan nu a lipsit mult. S-a întors acasă, neputând suporta gândul de a o abandona pe Hunya.

Au rămas împreună încă şase săptămâni. Când au început ridicările în cartierul evreiesc, Nathan a fost luat. Soldaţii păzeau coloanele de bărbaţi, printre care şi Nathan, folosindu-şi bastoanele pentru a le lovi pe femeile care se apropiau prea mult. Nimănui nu i s-a permis în mod oficial accesul la cazarma în care erau închişi bărbaţii, însă Hunya – deloc timidă – a reuşit cumva să convingă un paznic să o lase să-l vadă pe Nathan. Şi-a ascuns şocul de a-l vedea transformat dintr-un bărbat elegant, aranjat într-un prizonier neîngrijit. Întâlnirea lor a fost scurtă şi emoţionantă. Neputând să schimbe legile sau să spargă cazarma, Hunya s-a oprit asupra singurului lucru pe care putea să-l facă pentru a-şi ajuta soţul. A hotărât să-i ducă o pereche de pantofi ca lumea.

Acest lucru nu a fost un capriciu de modă. Nathan avea nevoie de încălţăminte solidă pentru munca grea. Adunându-şi toată stima de sine, Hunya s-a întors la magazinul universal Gelb, deţinut odată de familia mătuşii sale, şi i-a cerut noului proprietar să o ajute. A fost nevoie să-şi lase deoparte mândria, să fie foarte convingătoare şi să-i dea o sumă scandaloasă de bani pentru ca managerul arian să accepte să-i vândă nişte pantofi. Hunya s-a grăbit să se întoarcă la cazarmă şi a sosit chiar la timp pentru a vedea cum ultimele coloane de bărbaţi cu capetele rase erau conduse afară din oraş. Nathan plecase, mărşăluind

în pantofi uzați, în timp ce ea rămăsese ținând în mâini perechea perfectă.[27]

Nu după mult timp, i-a venit și ei rândul să fie deportată.

> *Confecționarea hainelor de blană este o artă și nu ar trebui încercată de nimeni în afară de blănari. Dar sunt mici articole din blană pe care o cusătoreasă obișnuită le poate face.*
>
> — Ghidul vizual al cusătoriei pentru o casă modernă

Moda hainelor de blană prezentată în revista Eva, *1940*

Hunya nu a avut prea mult de mers pentru a ajunge la primul ei loc de muncă forțată. Împreună cu alți evrei, precum și cu soțiile non-evreice din așa-numitele

„căsătorii mixte", a fost alungată de acasă şi trimisă într-o nouă *Judenstelle*, „zonă evreiască" din Leipzig, unde locuitorilor li se alocau încăperi înghesuite. A primit o cameră la şcoala Carlebach. Arsese parţial în timpul Nopţii sticlei sparte. Scările impresionante din piatră de la intrarea în şcoală nu mai primeau cărturari şi profesori; cei mai mulţi dintre ei aveau să fie deportaţi şi ucişi în anii următori.[28] Nathan trimitea acolo scrisorile către Hunya. Pe măsură ce lunile treceau, scrisorile deveneau mai scurte şi mai puţin optimiste. A fost trimis în lagărul de concentrare de la Sachsenhausen pe 26 octombrie 1939. Nu avea să fie destinaţia sa finală.

Noua slujbă forţată a Hunyei era la firma lui Friedrich Rohde, care furniza blănuri Wehrmachtului. Leipzig era renumit la nivel internaţional pentru comerţul cu blănuri, concentrat în jurul unei zone numite Brühl. Prin comerţul cu blanuri, oraşul şi-a construit legături deosebit de puternice cu Londra şi Paris. Un târg anual numit *Messe* atrăgea vizitatori din întreaga lume. Depozitele şi atelierele din Brühl erau pline de piei cumpărate vrac la licitaţie, apoi curăţate, vopsite, tăbăcite şi clasificate.

Odată prelucrate, blănurile erau adunate în legături, care erau apoi cusute, devenind haine de blană. Pentru lucrul cu blănuri trebuia să fii foarte bine calificat; era în proporţie covârşitoare specialitatea evreilor. Pieile trebuiau tăiate cu lama, niciodată cu foarfecile, şi cusute cu un ac cu trei feţe care avea vârful foarte ascuţit. Controlul temperaturii era important, pentru ca pieile să nu putrezească sau să nu se usuce. Infestările cu insecte erau îngrijorătoare. După ce erau căptuşite şi periate, hainele din blană erau senzuale şi foarte călduroase.

Aceasta a devenit noua lume a Hunyei. Prestând muncă esenţială pentru război, putuse cel puţin să lase cartierul evreiesc. Şi-a folosit această relativă libertate pentru a ajuta familiile de la şcoala Carlebach, căutând

magazine care să accepte să vândă mâncare unui deținător de cupoane evreu. Apoi Hunya aducea mâncarea pe ascuns în ghetou.

Spre deosebire de avariția și brutalitatea managerilor arieni și ale altor antisemiți, Hunya a descoperit că mulți dintre prietenii ei germani erau generoși cu sprijinul lor și înfuriați de crimele împotriva evreilor. Hunya avea relații excelente și cu colegii și cu managerii germani de la fabrica Rohde, care erau surprinzător de respectuoși. Era clar că, indiferent de legislația națională, oamenii încă luau propriile decizii cu privire la modul în care să se comporte față de evrei. Puteau fie să-i abuzeze activ, fie să privească pasivi abuzul, fie să aleagă să-i ajute discret.

Hunya le-a fost loială celor nevoiași și, la rândul său, le-a inspirat loialitate prietenilor ei, calități pe care naziștii le-au subestimat în mod constant la cei pe care i-au persecutat.

Coseam uniforme pentru bărbații care erau porniți să ne omoare pe toți.

— Krystyna Chiger, Ghetoul Lvov[29]

Fabrica de blană a lui Friedrich Rohde din Leipzig a fost unul dintre multele mii de ateliere care foloseau munca forțată, răspândite pe toate teritoriile aflate sub stăpânirea germană. Centrele de industrie textilă renumite din Polonia ocupată de naziști au fost restructurate radical, pentru a extrage maximul de ore și de efort de la muncitorii evrei captivi, care erau zidiți în ghetouri și aveau de ales între a munci din greu și a muri de foame.

Nemți precum Hans Biebow, fost negustor de cafea, s-au îngrășat de pe urma atelierelor din ghetouri, lucrând în guvernul general al Reichului, acoperind fostele teritorii poloneze. Biebow era stăpân peste ghetoul din Łódź,

cunoscut de germani sub numele de ghetoul Litzmannstadt. Cultiva relații cordiale cu oamenii de afaceri din Reich și făcea reclamă potențialului ghetoului de a fabrica articole de îmbrăcăminte angro.

Uniformele erau un produs principal la fabricile de muncă forțată. Hunya cunoștea cerințele Wehrmachtului privind pieile, printre care jachete din blană de oaie, paltoane din blană și corsaje căptușite cu blană de iepure. Militarii Reichului mai aveau nevoie și de haine din piele neagră, jachete căptușite cu blană pentru piloți, mantouri din lână, echipament de camuflaj, echipament pentru deșert, uniforme de gală „numărul unu" și obișnuitele uniforme de luptă cenușii-verzui. Erau și muncitori care făceau încălțări din paie împletite pentru a fi purtate în zăpadă, pe Frontul de Est. Îi protejau pe purtători de degerături, dar muncitorii aveau degetele sângerânde, după douăsprezece ore de lucru cu paie uscate.

Alți muncitori, în secțiile de „separare" – *Trennabteilung*, aveau sarcina sumbră de a sorta uniformele germane folosite – pline de păduchi, pătate de sânge și poate sfâșiate de gloanțe –, hotărând care bucăți puteau fi salvate și recondiționate pentru a fi purtate de alți soldați.[30] Firma Hugo Boss a folosit munca sclavilor pentru a îndeplini contractele pentru uniformele NSDAP-ului și îmbrăcămintea SS-ului. Unele companii care făceau profit din contracte cu Wehrmachtul fuseseră inițial firme evreiești arianizate sumar, cum ar fi atelierele Többens & Schulz din ghetoul de la Varșovia.

În schimbul a douăsprezece ore de lucru non-stop la uniforme, lucrătorii primeau puțină supă și dreptul de a trăi.[31] Acest drept de a trăi – *Lebensrecht* – nu era un termen metaforic. Pe măsură ce războiul avansa, deținerea unui permis de muncă devenise o modalitate de a evita transportul către destinații misterioase cu nume inițial necunoscute, care urmau să devină în curând sinonime cu

crimele în masă – Treblinka, Chełmno, Bełżec, Sobibór. De exemplu, maşiniştii de la fabrica de uniforme Schwartz Co. din lagărul Janowska, de lângă Lvov, erau conştienţi de faptul că, dacă nu muncesc, pot fi ucişi.[32]

Poate că unii proprietari de afaceri din ghetou îşi justificau exploatarea producţiei de uniforme pe motiv că era pentru Patrie – contribuia la lupta pentru victoria finală. Cu toate acestea, chiar şi mai profitabile pentru Wehrmacht decât mărfurile ieftine erau comenzile mari pentru comerţul civil cu îmbrăcăminte. Hainele pentru magazine aveau o marjă de profit mult mai mare. Multe companii mari din Berlin au folosit cu bună ştiinţă munca sclavilor evrei, inclusiv a copiilor. Printre aceştia se numără celebra C&A şi compania de lenjerie Spiesshofer & Braun, redenumită Triumph după război. Se pare că aproape un sfert din venitul anual al companiei C&A pentru anul 1944 provenea din îmbrăcăminte făcută în ghetoul de la Łódź.[33]

Ghetoul din Łódz se mândrea cu volumul de mărfuri produse pentru piaţa civilă. Corespondenţa dintre companiile de îmbrăcăminte şi managerii din ghetou relevă satisfacţia reciprocă faţă de aranjamentul prin care evreii fuseseră eliminaţi din propriile locuri de muncă şi case, pentru a crea haine pentru germani, care puteau să se felicite pentru că administrau magazine universale lipsite evrei şi cumpărau haine neatinse de evrei.[34]

Şorţuri, rochii, sutiene, centuri, haine pentru bebeluşi, îmbrăcăminte pentru bărbaţi... Modă de lux şi haine practice... Niciunul dintre articole nu avea etichetă care să le lege de ghetou sau de mâinile înţepenite ale muncitorilor cocoşaţi care treceau kilometru după kilometru de cusături prin maşina de cusut.

Cei care prestau muncă forţată lucrau înghesuiţi în încăperi prăfuite şi murdare, cu echipament rechiziţionat şi fire improvizate. Chiar şi aşa, produceau lucruri frumoase, care atrăgeau clienţi de elită, pe care şoferul îi conducea

dincolo de suferința ghetoului, la probele de haine elegante croite special pentru ei. Hans Biebow încuraja aceste întreprinderi în ghetoul din Łódź, apreciindu-le îndeosebi pe priceputele croitorese evreice.[35]

Brigitte Frank, soția lui Hans Frank, guvernatorul general al teritoriilor poloneze ocupate, îl lua cu ea pe fiul cel mic, Niklaus, la cumpărături în ghetou. Mai târziu, Niklaus își amintea cum se uita pe geamul Mercedesului și vedea „oameni slabi în haine largi și copii care mă priveau cu ochii holbați". Brigitte i-a răspuns repezit la întrebarea „De ce nu zâmbesc?" – „Nu ai înțelege", apoi i-a cerut șoferului să oprească la colț ca să cumpere o blană și niște corsete „destul de bune".[36]

Lui Lily, cumnata lui Brigitte, îi plăcea să meargă în lagărul de concentrare Płaszów, de lângă Cracovia, pentru a face cumpărături, spunându-le evreilor: „Sunt sora guvernatorului general; dacă ai să-mi dai ceva prețios, îți pot salva viața."[37]

Salonul de modă de la Auschwitz al lui Hedwig Höss nu era primul de acest fel.

În timp ce Brigitte Frank cumpăra blănuri și proba noi articole de lenjerie de corp, soțul ei prezida un regim fascist specializat în opresiune și exploatare. Sub dominația germană, toți polonezii au fost tratați ca subumani, brutalizați, jefuiți și executați. Evreii din Polonia au suferit și mai multe persecuții, uneori din partea antisemiților din populația locală, care nu au avut nevoie de încurajări pentru a sparge magazinele și tarabele evreiești și a le alunga clienții. Când au fost create ghetourile, unii polonezi au compătimit suferința vecinilor lor evrei, iar alții au preluat imediat afacerile evreiești.[38]

Documentele care ne-au rămas detaliază crimele polonezilor, inclusiv cele ale unor unități de poliție, care

s-au alăturat „vânătorilor de evrei” nemţi, căutând evrei care se ascunseseră. Recompensa lor putea fi o sumă mică de bani, dar adesea un vânător era recompensat cu hainele evreilor pe care îi predase pentru executare. La nivelul său cel mai sordid, furtul de bunuri de la evrei s-a redus la dezbrăcarea cadavrelor executate. Un ţăran căruia i se ordonase să-i îngroape pe evreii împuşcaţi de poliţie a luat o rochie, pantofi şi un batic pentru munca lui, dar ulterior s-a plâns: „Abia după aceea am văzut că era o gaură de glonţ în spatele rochiei.”[39]

Acestea au fost crime sporadice. În est, trupele naziste de asasini, foarte bine organizate şi bine echipate, mergeau din oraş în sat în cătun, masacrând comunităţi întregi de evrei. Zecile de mii de victime erau forţate să se dezbrace mai întâi. Nu avea rost să iroseşti hainele aruncându-le în gropi.

Toate acestea au avut loc sub patronajul lui Hans Frank. Familia Frank avea să devină parte a cercului social al lui Hedwig Höss, după ce Hedwig şi Rudolf s-au mutat din zona Berlinului la Guvernul General şi la noul lagăr de concentrare de la Auschwitz.

Mergând şi mai departe decât Brigitte Frank, care cumpăra corsete din ghetou, Hedwig avea să-şi achiziţioneze în cele din urmă propriile corsetiere, deşi aceste femei nu erau, din fericire, conştiente de soarta lor la începutul anilor 1940. Pe când se construiau ghetouri, iar maşinile de cusut zbârnâiau în fabricile de textile, cele două specialiste în corsete care îi măsurau silueta lui Hedwig, ca să-i facă lenjerie de corp, erau deocamdată mai mult sau mai puţin în siguranţă acasă.

Una din ele era Herta Fuchs, verişoara Martei Fuchs, o tânără foarte frumoasă din Trnava, Slovacia. Herta tocmai îşi termina pregătirea de specialitate în confecţionarea corsetelor, când soarta a dus-o într-o altă călătorie, către un grup foarte diferit de clienţi.[40] Cealaltă era Alida

Delasalle, o comunistă franţuzoaică din Normandia, care a fost arestată în februarie 1942 pentru distribuirea de pliante anti-naziste, pe care le ascundea în straturile de material roz ale corsetelor clientelor.[41]

Dacă n-ar fi fost războiul, opresiunea nazistă, dorinţa lui Hedwig Höss de a avea o siluetă mai suplă, Herta şi Alida nu s-ar fi întâlnit niciodată. Trenuri venind din părţi foarte diferite ale celui de-al Treilea Reich le-au adus laolaltă pe aceste două femei, împreună cu Bracha, Irene, Marta, Renée, Hunya şi alte milioane de captivi nedumeriţi, către un nou fel de civilizaţie pervertită – ororile organizate ale unui lagăr de concentrare.

> *Într-o zi, am primit din România sau Ucraina un transport de blănuri pentru copii, cu broderii frumoase. Ne-am emoţionat toate şi multe lacrimi au căzut pe acele blănuri.*
>
> — Herta Mehl, lagărul de concentrare de la Ravensbrück[42]

Evreii din Trnava, oraşul natal al corsetierei Herta, verişoara Martei, se numărau printre slovacii cărora li s-a spus în 1939 că nu li se va mai permite să facă cumpărături în aceleaşi intervale orare cu non-evreii şi că trebuie să renunţe la bijuterii şi la blănuri.[43]

În Reichul german, blănurile colectate din donaţii şi rechiziţii trebuiau sortate şi remodelate pentru uz militar. Unul dintre centrele unde se executau aceste lucrări neplăcute era lagărul de concentrare pentru femei de la Ravensbrück, la aproximativ o sută de kilometri nord de Berlin. Acolo erau trimise prizonierele arestate pentru crime anti-naziste şi pentru prostituţie şi infracţiuni violente; aparent pentru reeducare, în realitate – pentru a susţine economia germană şi Wehrmachtul prin muncă forţată în atelierele Waffen-SS.

Ravensbrück a devenit un fel de centru al confecțiilor, fiindcă oficiali precum generalul SS Oswald Pohl, administrator principal al întregii industrii SS, considerau confecțiile muncă pentru femei.[44] Pohl – viitor invitat la reședința Höss de la Auschwitz – nu avea nimic împotriva utilizării muncii sclavilor. În 1941, se lăuda: „Înseși obiectivele noastre culturale ne conduc companiile pe anumite căi, pe care un om de afaceri pur privat nu ar îndrăzni niciodată să le urmeze."[45]

Între 1940 și 1941, SS-ul a înființat afaceri la Majdanek, Stuthoff... și la Auschwitz, noul domeniu al lui Rudolf Höss.

Haine de blană prezentate în catalogul franțuzesc de cumpărături Bon Marché, *iarna 1939 / 1940*

Atelierul de tăiere a blănurilor de la Ravensbrück era un loc prăfuit şi murdar. Blănurile furate din tot Reichul aflat în expansiune erau retăiate ca jachete, mănuşi şi căptuşeli pentru soldaţii de pe front. Unele erau pline de paraziţi la sosire. Multe dintre haine aveau etichete de la cei mai buni blănari din Europa şi nu numai. Femeile care desfăceau cusăturile pentru a „îmbunătăţi" blănurile de vulpe, zibelină, nurcă şi bizam găseau frecvent bijuterii şi valută cusute în interior. Acestea le erau înmânate femeilor din SS la o masă separată şi trimise ulterior către un cont bancar special al Reichului, înfiinţat special pentru pradă.

De ce astfel de comori ascunse? Pentru că, tot mai mult, blănurile sortate nu erau furate pur şi simplu de la evrei aflaţi în libertate. Erau jefuite de la evrei deportaţi în mod sistematic în lagăre de concentrare şi centre de exterminare. Aceşti deportaţi îşi ascundeau obiectele de valoare, presupunând cu inocenţă că aveau să le fie utile la destinaţie. Fără să ştie de planurile elaborate de birocraţi la fiecare nivel al administraţiei naziste, credeau că erau doar mutaţi cu slujba.

Munca a fost parţial motivul pentru golirea ghetourilor de evrei. Heinrich Himmler a vizitat atelierele de la Ravensbrück în primăvara anului 1942. A dat ordin ca schimburile care lucrau pe linia de producţie de uniforme Waffen-SS să crească de la opt ore la unsprezece. Când şefii nazişti ai Reichului şi cei din Guvernul General s-au plâns că golirea ghetourilor ar însemna oprirea producţiei, au fost asiguraţi că atelierele de croitorie, de blănărie şi de cizmărie aveau să fie restabilite în lagărele de concentrare.

Viaţa era aproape imposibilă, dar ce era mai rău urma să vină. — Renée Ungar[46]

Tinerele croitorese din Bratislava auzeau zvonuri îngrijorătoare despre lagăre. Evreii cehi erau deportaţi în ghetouri din Łódź, Minsk şi Riga şi în lagărul mai apropiat, de la Terezín. Le liniştea să audă că Terezín avea ateliere înfloritoare, inclusiv fabrici de haine care produceau rochii ieftine pentru Germania. Una dintre fabricile de la Terezín era condusă de fosta proprietară a unui mare salon de modă de la Praga, care putea să aleagă croitoresele pe care le recunoştea printre nou-sosite şi să le dea de lucru la cusut.[47]

Munca era doar un aspect. Lagărele aveau în cele din urmă un scop mult mai ambiţios şi mai îngrozitor. Discuţiile strict secrete dintre Hitler, Himmler şi anumiţi ofiţeri din SS au dus la structurarea planului. Detaliile au fost puse la punct în cadrul unor întâlniri precum conferinţa de la Wannsee, de la vila de pe lac, pe 20 ianuarie 1942, unde au fost discutate metodele de implementare a „Soluţiei finale" la „problema evreiască". Europa, Marea Britanie şi Rusia urmau să fie complet libere de evrei şi nu doar ca urmare a expulzării din motive economice, a ghetourilor sau a emigraţiei: a fost implementat genocidul pas cu pas. O vreme, munca le dădea dreptul de a trăi. Cine era considerat o „gură inutilă" avea să fie eliminat definitiv. Pentru a supravieţui încă puţin, productivitatea era esenţială.[48]

Oricare ar fi fost zvonurile despre ghetouri şi lagăre de concentrare, era greu pentru tinerele croitorese şi familiile lor din Bratislava să le ia în serios.

Dacă au nevoie de munca noastră, nu ne vor lăsa să murim de foame, se gândea Renée Ungar, fiica rabinului.

Unii au fugit în Ungaria – cei care au avut bani ca să se salveze o vreme. Cei mai mulţi au fost nevoiţi să-şi aştepte soarta. În martie 1942 a venit somaţia pentru Marta, Bracha, Irene, Renée şi alte femei din Slovacia.

4

Steaua galbenă

Din septembrie 1941, am purtat Steaua evreiască până când m-au deportat. – Herta Fuchs[1]

În arhivele Memorialului Victimelor Holocaustului, Yad Vashem, există o colecție specială de chipuri: sute de cărți de identitate ale victimelor Holocaustului din Slovacia. Fețele sunt imortalizate în alb și negru. Unele sunt portrete de studio, cu fundal neutru și lumină măgulitoare. Altele sunt instantanee informale – o scenă de stradă, o curte, un perete cu ferestre. Fotografiile au fost tăiate în pătrate, multe dintre ele cu foarfeca cu lamă ondulată, care le-au unduit marginile.

Spre deosebire de ținutele idealizate descrise în revistele de modă contemporane, aceste cărți de identitate imortalizează oameni reali, în haine obișnuite – toate vârstele, toate siluetele. În cazul femeilor, individualitatea li se arată în detaliile vestimentare, dar și la fețe. Un guler cu nasturi încheiați cu grijă, un nod de tip turban, carouri vesele, mâneci bufante drăguțe. Buline, combinații de culori în două nuanțe, pliuri, materiale drapate, funde, cravate și aplicații. Pălării pe-o parte, pulovere, cardigane, paltoane, batiste decorative în buzunarele de la piept. Părul este ascuns, ori dat pe spate, ridicat în stil pompadour ori îmblânzit în bucle aplatizate, bucle strânse, bucle lejere și cocuri.

Jumătăţi de zâmbete, zâmbete largi, priviri gânditoare.

Deşi fiecare fotografie înfăţişează o fiinţă unică, ştampila de pe colţul fiecăreia aminteşte că pentru statul fascist slovac aceştia nu sunt cetăţeni obişnuiţi: sunt evrei. Spre deosebire de alţi slovaci, care aveau cărţi de identitate obişnuite, evreilor li s-a spus că actele lor de identitate emise de stat nu erau valabile. Trebuiau să obţină documente noi de la biroul central pentru evrei din Bratislava. Fotografiile poartă ştampila *Ústredňa Židov Bratislava* şi iniţialele *ÚŽ* – Centrul pentru Evrei.

Una dintre cărţile de identitate din arhivă arată o tânără cu un zâmbet amuzat, cu câţiva dinţi la vedere, cu păr stufos şi cu un guler alb croşetat aplicat rochiei. Deasupra cuvintelor *Vlastnoručný podpis majitei'a* – „Semnătura de mână a proprietarului" – se află un nume scris atent cu stiloul. Numele este Irené Reichenberg. Aparenţele pot fi înşelătoare. Deşi scrisul de mână de pe cartea de identitate care a supravieţuit pare să-i aparţină lui Irene Reichenberg, fiica cizmarului Shmuel, în fotografie cu siguranţă nu este ea, ci o altă tânără din Bratislava cu acelaşi nume, care, din păcate, avea să piară în Holocaust.[2]

Croitoreasa Irene Reichenberg de pe Strada Židovská numărul 18 se înregistrase în mod corespunzător, conform ordinelor Centrului pentru Evrei, în ciuda îngrijorării cu privire la motivele pentru care erau necesare listele. În oraş umblau zvonuri despre deportări anterioare către lagăre de muncă sau către ghetoul din Terezín. Se vorbea chiar despre un loc numit Auschwitz.

„Nimeni nu ştia de fapt ce era, habar n-aveam", spunea ulterior Irene.

Oamenii ştiau suficient cât să fie conştienţi de arestări şi dispariţii, motiv pentru care existau numeroase mişcări subterane peste tot în al Treilea Reich, implicate în falsificarea documentelor clandestine pentru a obţine

identități „sigure". Sora lui Irene, Käthe, era căsătorită cu Leo Kohn, un tipograf care făcea cărți de identitate false în timpul războiului. Leo intenționa să evite arestările și răpirile făcând acte de identitate false pentru el, soția sa și fratele său Gustav. Și-a schimbat puțin numele, din Kohn în Kohút, „cocoș" în slovacă, fiindcă suna mai puțin evreiesc. Acest subterfugiu i-a fost de folos timp de mai mulți ani, pe când lucra într-o celulă subterană a comuniștilor evrei slovaci, alături de un tânăr evreu pe nume Alfred „Freddie" Wetzler.[3]

Käthe Kohn/Kohút, născută Reichenberg

Numele schimbate și actele de identitate false au fost una dintre modalitățile de a evita arestările și deportările. „Irené Reichenberg" de pe acea carte de identitate avea același nume ca Irene, croitoreasa, dar asemănările în privința scrisului de mână sunt o coincidență.[4]

Irene trăia fără să se ascundă în Cartierul Evreiesc, alături de multe alte familii evreiești alungate din alte zone ale orașului. Nu doar că numele și adresa lui Irene erau acum înregistrate la Centrul pentru Evrei, însă, din septembrie 1941, faptul că erai evreu devenise evident prin

purtarea obligatorie a Stelei galbene a lui David pe piept, în stânga. Câţiva au avut curajul să-şi poarte steaua cu mândrie. Alţii au considerat-o o umilinţă. Era încă un mod de a-i marca pe evrei drept diferiţi, drept „ceilalţi".

La Leipzig, croitoreasa Hunya Volkmann îşi vedea steaua galbenă ca pe un semn al ruşinii. Îşi purta geanta astfel încât să acopere steaua, în ciuda faptului că existau pedepse dure pentru ascunderea ei. Când voia să treacă drept „ariană", trebuia să ţină minte să aibă la îndemână mărunţiş pentru tramvai, ca să nu-şi mute geanta pentru a scoate bani.

Nu numai ruşinea o făcea pe Hunya să-şi acopere steaua. În lunile lungi de lucru la fabrica de blănuri Rohde, şi ea lucra neoficial în subteran. Când mergea în oraş, îi convingea cu farmec pe negustori să adauge câte ceva la proviziile ei adunate cu grijă – alimente interzise, în plus faţă de raţie. Le distribuia apoi printre prietenii ei din cartierul evreiesc, printre care doi adolescenţi disperaţi – evrei din Cracovia –, care scăpaseră de deportări cu documente ariene false, dar care trebuiau să treacă graniţa pentru a fi în siguranţă. În mod remarcabil, maistrul de la fabrica Rohde nu numai că i-a dat Hunyei o sumă uriaşă de bani, pentru ca băieţii să-i mituiască pe poliţiştii de frontieră, ci le-a făcut rost şi de acte de identitate false şi de uniforme germane, ca să se deghizeze.

Drumurile Hunyei prin oraş aveau ca scop şi să livreze bani, aur, diamante şi documente aparţinând prietenilor ei evrei către aliaţii germani, care promiteau că le vor păstra până după război, când vor putea fi recuperate. Odată, Hunya, înspăimântată, a fost oprită de Gestapo, care o urmărise până acasă. A avut timp doar cât să ascundă sacoşele incriminatoare cu obiecte de valoare la administratorul clădirii, înainte de a fi interogată. Au întrebat-o de ce avea câteva sute de mărci la ea.

Ea şi-a păstrat calmul şi a răspuns:

— Le-am câştigat din munca mea. Lucrez la un atelier care face uniforme pentru soldaţi. Am un salariu bun. Nu am pe ce să cheltuiesc banii.

Ca prin minune, numele ei nu a fost adăugat pe niciuna dintre listele de transport al evreilor deportaţi în mod regulat din Leipzig. Această liniştire s-a risipit rapid la sosirea unei telegrame. După trei ani şi jumătate de despărţire de soţul ei, timp în care el trimisese o scrisoare clandestină dintr-un loc numit Auschwitz-Monowitz, Hunya primea acum veşti că iubitul ei Nathan murise. Documentele oficiale declarau ulterior data morţii sale drept 4 martie 1943, în lagărul de exterminare de la Auschwitz, un loc care în curând avea să-i devină foarte familiar Hunyei.[5]

Următorul mesaj primit de Hunya era de la cei doi băieţi polonezi pe care îi ajutase să fugă. Scriau să spună că nu aveau haine. Le-a trimis lucruri din garderoba lui Nathan, pe care le păstrase în siguranţă. Nu mai avea nevoie de ele.

Oamenii îşi părăseau apartamentele, cumpărau acte de identitate false cu sume astronomice, dar nimic nu a fost de folos. — Irene Grünwald[6]

La sfârşitul lunii februarie 1942, pe panourile şi la chioşcurile stradale din Slovacia au apărut afişe mari care anunţau că evreicele necăsătorite, cu vârsta de peste şaisprezece ani trebuie să se prezinte la anumite puncte de întâlnire, pentru lucru într-un lagăr de muncă. În martie, gardienii din divizia Hlinka au început să apară în case şi apartamente pentru a pune în aplicare ordinul.

Irene, Marta, Bracha, Renée – toate erau vulnerabile.

Care era cea mai bună opţiune pentru a scăpa de deportare?

Să trăieşti onorabil şi fără să te ascunzi, având încredere că poate cumva nu se va întâmpla ce e mai rău, chiar dacă nu ştii încă ce înseamnă „ce e mai rău" – sau poate să obţii un preţios certificat de „scutire", care îl declară pe purtător drept evreu de valoare? Să fugi cu acte false, poate chiar trecând graniţele, pentru a găsi o ţară nepătată de politicile fasciste? Sau să renunţi la ceea ce a mai rămas dintr-o viaţă normală şi să te îngrămădeşti în pivniţe, sub podea sau în spatele unor pereţi falşi, bazându-te pe bunătatea – sau cupiditatea – celor care se lăsaseră convinşi să te ascundă pentru o perioadă nelimitată?

Croitoresele şi familiile lor s-au confruntat cu această combinaţie de opţiuni imperfecte.

În Slovacia, mii de evrei s-au ascuns. În Europa şi Rusia – sute de mii. Cei care i-au ascuns s-au confruntat cu dificultatea de a hrăni şi alte guri cu mâncare puţină, precum şi cu dificultatea de a evita să fie prinşi. Pedeapsa pentru ascunderea evreilor era arestarea sau moartea. Pentru unii, frica era prea mare; chiar şi atunci când vecinii lor implorau sprijin, nu puteau sau nu voiau să-l ofere. În toate ţările existau oameni dornici să obţină o recompensă pentru raportarea evreilor ascunşi sau să primească mită pentru a păstra tăcerea. În cine să ai încredere?

După primele valuri de deportare, când ştirile despre crimele în masă erau mai răspândite şi mai credibile, disperarea a influenţat deciziile evreilor care se temeau pentru viaţa şi libertatea lor: s-au ascuns şi au suferit greutăţi extraordinare în timp ce erau ascunşi, pentru că simţeau că nu au altă opţiune.

În afară de Käthe Kohút, care s-a ascuns împreună cu soţul ei, Leo, surorile mai mari căsătorite ale lui

Irene, Jolli şi Frieda, au sperat că nu vor fi alese pentru deportare, fiindcă primele ridicări vizau doar femeile singure. Irene stătea acasă cu sora ei cea mai mică, Edith, care a împlinit optsprezece ani în 1942. Cumnata lui Irene, Turulka – căsătorită cu fratele ei, Laci; sora Martei Fuchs – a anticipat ridicarea femeilor căsătorite. A fugit la Budapesta, iar mai târziu către munţii slovaci împreună cu partizanii şi cu Laci. Ungaria era o destinaţie populară pentru evreii care încercau să evite a fi ridicaţi de fascişti. Pe atunci părea sigură.

Una dintre surorile Hunyei – Tauba Fenster – s-a ascuns timp de şase luni împreună cu copiii ei, într-o dependinţă din lemn a unei ferme, în timpul iernii 1944–1945, în satul Lapšanka Zidar de la graniţa polonezo-sovietică. Simcha, nepotul Hunyei, în vârstă de patru ani, era îmbrăcat ca o fată, pentru a evita curioşii care ar fi cerut să examineze dovezile unei circumcizii. Copiilor le spunea întruna poveşti, ca să nu facă gălăgie.

La multe decenii după război, Simcha şi familia lui au făcut o vizită de „întoarcere la rădăcini" la Lapšanka, unde au făcut cunoştinţă cu familia lui Silon – cel care ajutase familia Fenster să se ascundă în sat. Nepoţii lui Silon au fost emoţionaţi când au aflat de rolul pe care acesta l-a jucat în salvarea vieţilor de evrei. Silon însuşi scria că au existat „unii oameni buni printre nenumăraţii ucigaşi slovaci".[7]

Dacă atât de mulţi evrei expuşi riscului au încercat să se ascundă, de ce Irene şi alţii nu au profitat de ocazie atunci când au primit ordinul de deportare?

În primul rând, era o chestiune de bani: dacă nu aveai, nu puteai plăti pentru mâncare, adăpost sau mită. În al doilea rând, femeile cărora li se ordonase să se prezinte pentru deportare credeau cu adevărat că erau trimise în lagăre de muncă. Guvernul le asigura că aveau să plece la muncă doar pentru o perioadă determinată.

Şi, în cele din urmă, cel mai important, li s-a spus că, dacă nu se prezintă la ora şi locul indicate, părinţii lor vor fi ridicaţi în locul lor. Verişoara Martei, Herta Fuchs, se ascundea la o fermă, când mama ei, tulburată, i-a cerut să se întoarcă acasă, pentru ca întreaga familie să nu fie deportată în locul ei.

Ameninţarea era prea puternică pentru a fi ignorată.

Nu ne aşteptam la un picnic, dar ceea ce am găsit a fost începutul ororilor, pur şi simplu.

— Rivka Paskus[8]

Gardienii diviziei Hlinka au bătut la uşa de la numărul 18 de pe Strada Židovská. Irene şi Edith Reichenberg au primit ordinul să se prezinte la fabrica Patrónka nu mai târziu de luni, 23 martie, la ora 8 dimineaţa. Toată săptămâna, în tot cartierul evreiesc din Bratislava s-au făcut convocări similare.[9]

Ce să pună în bagaj? Ce să poarte?

Nu erau întrebări frivole. Dacă erau elegante, femeile se simţeau mai încrezătoare şi chiar puteau fi tratate cu mai mult respect. Unele fete s-au pregătit pentru călătorie îmbrăcând cele mai bune haine şi coafându-se.

Acest lucru trebuia echilibrat cu aspectele practice.

— Ia-ţi lucrurile esenţiale, i-au spus lui Irene gardienii diviziei Hlinka.

Dacă mergeau la muncă, cel mai probabil aveau nevoie de haine rezistente, comode. Fuseseră sfătuite să ia un schimb de haine de lucru, pantofi rezistenţi şi pături groase, cel mult patruzeci de kilograme în total. Fusese o iarnă grea, cu zăpadă abundentă, iar martie era încă rece: paltoanele erau esenţiale.

Noua modă de haine de primăvară în 1942, din revista nemţească de modă şi confecţii Mode und Wäsche

Revistele de modă din primăvara anului 1942 ne arată imagini cu femei zâmbitoare, fără griji, purtând paltoane cu centuri, poale evazate sau minunate pliuri drapate în spate. În totală discordanţă cu realitatea deportatelor slovace, care se îmbrăcau agitate, adăugând căciuli din lână, fulare şi mănuşi, aşteptându-se la muncă pe vreme rea. Unele fete s-au îmbrăcat cu mai multe rânduri de haine, ca modalitate de a le transporta pe toate.

Limita de bagaje era suficientă pentru a umple un rucsac sau o valiză mică. După ce suferiseră atâta sărăcie sub regimul fascist, o mulţime de fete şi femei abia dacă aveau un schimb de haine pe care să-l ia cu ele.

Printre schimburile de lenjerie intimă şi ciorapi curaţi se aflau amintiri de acasă şi bunuri personale simple, precum piepteni, oglinzi, săpun şi absorbante sanitare. Fetele care aveau destui bani purtau poşetă.

Femeile mai înțelepte aveau bancnote și monede ascunse în haine, pentru a-și păstra valorile în siguranță. Pachetele cu mâncare pentru călătorie erau învelite în hârtie și legate cu sfoară.

Apoi au venit ultimele ore dinainte de plecarea de acasă. Ultimul Sabat cu familia. Ultima plimbare pe străzile liniștite înainte de stingere. Ultima masă. Ultimele mesaje, îmbrățișări și sărutări.[10]

Irene și Edith se țineau aproape una de alta, înghiontite de mulțimea de femei adunate la Patrónka, o fabrică de muniții goală din apropierea gării Lamač, de la periferia Bratislavei. Renée Ungar, fiica rabinului, era și ea acolo. În fiecare dintre camerele înguste ale fabricii erau cantonate câte patruzeci de femei. Cele mai norocoase foloseau saci umpluți drept saltele, restul dormeau pe paie împrăștiate sau pe podeaua goală. Toaletele erau neigienice și în mod clar inadecvate.

În primele zile, o organizație caritabilă din Bratislava a reușit să ofere mâncare cușer. După aceea, trebuia să mănânci ce îți dădeau și să-ți placă. Pentru a stabili un fel de ordine în acel haos, gardienii diviziei Hlinka i-au dat o banderolă câte unei femei din fiecare cameră, ceea ce însemna că ea era șefa. Era doar o avanpremieră a modului în care viața în lagăr avea să fie reglementată de ordonanțe alese dintre prizoniere.

Femeile mai tinere erau probabil suficient de puternice din punct de vedere fizic pentru a face față condițiilor, dar erau traumatizate de faptul că fuseseră smulse din căminele lor. Unele fete strigau și plângeau disperate. Gardienii diviziei Hlinka le băteau ca să le dea un exemplu celorlalte, să tacă. Ferestrele, ușile și porțile erau încuiate. Era imposibil să evadeze.

Printre femeile mai în vârstă care se străduiau să se adapteze la acest disconfort era și Olga Kovácz, în vârstă de treizeci și ceva de ani când a fost deportată de la Patrónka.

Olga avea să fie în acelaşi transport ca Marta Fuchs. Olga era cusătoreasă.[11]

Bracha Berkovič ar fi putut risca să se ascundă „la vedere" pentru a evita transporturile. Înfăţişarea ei era considerată adecvată, „ariană", aşa că putea trece mai degrabă drept slovacă catolică decât evreică. Era plecată de acasă când a auzit de deportări. „Acasă" în martie 1942 era de fapt un loc aflat destul de departe de Bratislava, fiindcă familia ei fusese mutată cu forţa într-un oraş mic de lângă graniţa de nord cu Polonia, aflat întâmplător la mai puţin de o sută şaizeci de kilometri sud de Auschwitz.

Familia Berkovič se număra printre cei peste 11 000 de evrei evacuaţi din casele lor din Bratislava pentru a le face loc arienilor. Mutaţi la Liptovský Svätý Mikuláš, stăteau toţi într-o singură cameră la mansardă, cu baia aflată la mai multe etaje mai jos. Fără locuri de muncă, mâncare aproape deloc şi toate economiile pierdute, era o existenţă umilitoare.

Fotografie a familiei Berkovič din martie 1942. Bracha e a doua din dreapta, în picioare; Katka e prima din stânga, în picioare.

La începutul lunii martie, cu doar două săptămâni înainte de transport, familia restrânsă a Brachăi a pozat pentru o fotografie de grup. Cu toată înjosirea provocată de noile restricţii impuse asupra lor, aparatul de fotografiat le surprinde identitatea de persoane respectabile, destoinice, inteligente. Priceperea de croitor a lui Salomon Berkovič este evidentă din costumele pe care le-a făcut pentru el şi pentru cei doi fii. E aşezat alături de soţia lui, Karolina, cu Moritz, băiatul lor cel mai mic, între ei – un băiat drăguţ şi inteligent, jucător de şah pasionat. Jacheta Norfolk şi pălăria pe-o parte îi dau lui Moritz un aer de maturitate.

Emil, băiatul cel mare, stă în spatele lui Moritz. El avea să fie dus la muncă forţată. Pentru restul prea scurtei sale vieţi, nu va avea nevoie de cămaşă, cravată şi costume pe comandă. Irena, fiica cea mai mică a familiei Berkovič, era poreclită Pimpi. Fusese un copil delicat, care trecuse printr-o criză aproape fatală de pneumonie. Cu toate că era delicată, era inteligentă şi o elevă bună. Trebuie să li se fi părut un mare noroc că ea şi Moritz erau amândoi prea tineri pentru primele ridicări din Slovacia. Pimpi şi Bracha erau foarte apropiate.

Bracha, care arată extraordinar de încrezătoare şi de matură cu pieptănătura ei tapată, ţine cu afecţiune un braţ pe după umărul lui Pimpi. Gulerul unei bluze cu buline contrastează plăcut cu costumul ei. În stânga se află Katka, sora mijlocie, croitoreasă talentată şi ea, îmbrăcată cu o rochie modestă în carouri.

A fost ultima dată când familia a fost fotografiată împreună.

La mijlocul lunii martie, Bracha a hotărât să-şi scoată steaua galbenă şi să călătorească la Bratislava pentru a o vizita pe Irene. Când s-a întors din oraş, a aflat că sora ei Katka fusese deja arestată de gardienii diviziei Hlinka şi dusă la Tábor Poprad – lagărul Poprad. Bracha a crezut toate promisiunile că era vorba despre un loc de muncă. De

ce n-ar fi crezut? Foarte mulţi muncitori erau cu adevărat necesari în Germania şi în teritoriile ocupate.

Nedorind să o lase pe Katka să se confrunte singură cu necunoscutul, Bracha s-a dus de bunăvoie la secţia de poliţie locală şi s-a predat. A fost imediat escortată la punctul de întâlnire de la Poprad de către un poliţist obişnuit.

— Să nu fugi, a spus el, glumind pe jumătate. Sau voi avea probleme.

Poprad era deja plin cu sute de fete şi femei. Pe la Poprad a trecut şi o fată de nouăsprezece ani pe care Bracha avea să o întâlnească de-a lungul călătoriei, Alice Strauss. Alice era croitoreasă.[12]

Bracha a sosit târziu şi era să piardă transportul.[13]

Este timpul ca slovacii să se îmbogăţească!

— Ferdinand Ďurčanský, Ministrul slovac de Interne şi Afaceri Externe, februarie 1940

Nu le-a fost suficient să le răpească pe tinerele evreice pentru muncă. Gardienii diviziei Hlinka din tabăra de prizonieri Patrónka le-au şi jefuit. Renée, fiica rabinului, spunea că acei nazişti slovaci „erau studenţi buni ai profesorilor nemţi".[14] La sosire, fetele şi femeile erau deposedate de bijuterii, ceasuri, stilouri, bani... chiar şi de ochelari. Valizele şi genţile lor, care fuseseră pregătite cu atâta grijă, au fost şi ele confiscate. Au făcut grămezi mari în curtea de la Patrónka. Unele femei au fost obligate să semneze un document prin care renunţau la toate drepturile asupra proprietăţii lor şi promiteau că nu vor face niciodată cereri de restituire.[15]

Rivka Paskus, care în cele din urmă va ajunge să locuiască alături de croitoresele de la Auschwitz, a avut

inteligența să-și folosească ceasul drept mită, astfel încât să poată trimite un mesaj prin care să-l avertizeze pe fratele ei „să sacrifice totul și să fugă".[16] Michal Kabáč, unul dintre gardieni, a mărturisit ulterior – aparent fără remușcări – că gardienii aveau voie să aleagă orice haine doreau din bagajele femeilor. El a luat o pereche de pantofi, i-a împachetat și i-a trimis acasă.

Inevitabil, bărbații și-au folosit puterea asupra femeilor pentru favoruri sexuale. Unii dintre gardieni fuseseră colegi de școală cu fetele pe care acum le păzeau și le abuzau.[17]

Aceste mite și confiscări erau o nimica toată în comparație cu inițiativele statului de a profita de evreii slovaci. După ce i-au făcut pe evrei săraci proscriși, acum îi acuzau că erau paraziți. Guvernul slovac a generat un scenariu profitabil: putea îndeplini cererile nemților de forță de muncă și, în același timp, să continue jefuirea evreilor. Așa că în februarie 1942, atunci când nemții au cerut 120 000 de muncitori slovaci, președintele Josef Tiso a contracarat cu o ofertă de 20 000 de evrei. Oferta a fost acceptată – de aici și ridicările.

Ofițerul SS Dieter Wisliceny era agentul pentru tranzacții privind deportarea și deposedarea evreilor. Încă înainte de martie 1942, Wisliceny fusese informat de planul final pentru evreii europeni, așa cum fusese pus la punct la infama conferință din vila de la Wannsee, din ianuarie. Șeful lui, Adolf Eichmann, se întâlnise cu Wisliceny la Bratislava și îi dezvăluise ordinul verbal al Führerului – și ordinul scris al lui Himmler – pentru un *Endlosung* al evreilor: soluția finală. Wisliceny a fost foarte impresionat de un document cu margini roșii semnat de Himmler însuși, „care îl lăsa să folosească atâta putere cât considera necesar". El a aranjat ca cei 20 000 de evrei să fie împărțiți, jumătate trimiși în lagărul de concentrare de la Majdanek și jumătate într-un alt loc, desemnat drept Tabăra A.[18]

Minuta conferinței de la Wannsee estimează populațiile evreiești din fiecare țară ocupată de germani sau râvnită de aceștia, printre care 88 000 de evrei în Slovacia. Se menționează în minută că nu se pune problema ca guvernul slovac să refuze să coopereze pentru implementarea noii etape a *Endlosung*-ului – deportările.[19] Președintele Tiso, prim-ministrul Tuka și colaboratorii lor erau fericiți să se supună. Într-atât încât au fost de acord să le plătească nemților 500 de mărci pentru fiecare evreu deportat. Suma era aparent pentru a plăti „formarea profesională" a evreilor.[20] A fost predată o avere în mărci, toată strânsă din bunurile evreilor. Și iată punctul crucial: dacă evreii erau trimiși în altă parte, casele și bunurile lor erau abandonate, gata de a fi redistribuite.

Odată ce primul val de muncitori necăsătoriți au fost deportați, inclusiv primele câteva mii de fete și femei, Tiso a declarat că este degradant ca cei rămași din familie să fie dependenți de sprijinul statului, așa că acum era rândul lor. Înainte de a pleca, acești deportați au fost nevoiți să completeze *vermögenserklärung* – o declarație de avere. În esență, trebuia să enumere tot ce dețineau, oricât de lipsit de valoare ar fi fost. Același model a existat peste tot pe teritoriile germane. Au existat chiar și instrucțiuni despre cum se etichetează cheile casei și unde să fie lăsate când se pleacă de acasă pentru ultima dată. Bunurile evreiești au devenit proprietate națională.

Nici Irene, Bracha, nici celelalte femei deținute la Patrónka și Poprad nu aveau habar că familiile lor aveau să fie trădate atât de nemilos; că totul și toți cei pe care îi lăsaseră acasă aveau să fie organizați atât de bine pentru eliminare. În puțin mai mult de patru luni, guvernul slovac avea să deporteze 53 000 de evrei.[21] Tinerele croitorese au fost printre primii care au plecat.

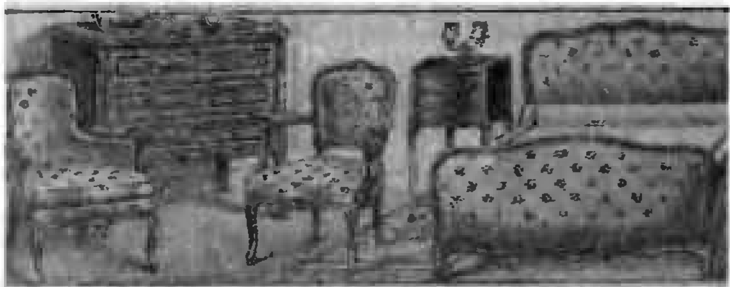
Tacticile de deportare și deposedare au fost perfectate de naziști și de aliații lor, întotdeauna ascunse în spatele limbajului eufemistic, cum ar fi „administrat", „gestionat", „remis" sau „confiscat"; niciodată jefuit, prădat sau furat. În timp ce bunurile evreilor se adunau în nenumărate depozite, hale și chiar biserici din Praga și Bratislava, în fiecare țară atinsă de lăcomia nazistă se adunau colecții similare. Nu a fost un demers întâmplător. Hitler a autorizat un grup special de lucru, condus de Alfred Rosenberg, numit ERR – *Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg*.

Pe lângă achiziționarea a cât mai multor obiecte de artă și aur din teritoriile ocupate, scopul ERR a fost acela de a jefui gospodăriile evreiești abandonate, de a redistribui bunurile și de a obține un profit gras.[22] A existat chiar presiune asupra Serviciului German de Securitate pentru a-i deporta pe evrei mai repede, pentru a putea fi confiscate mai multe bunuri. În unele cazuri, vecinii nici nu au așteptat să fie eliberate casele înainte de a veni cu căruțele pentru a-și însuși fără drept ceea ce le plăcea. Desigur, autorităților nu le convenea. Voiau toate lucrurile bune pentru ei înșiși.

Jaful comis de ERR în Franța a fost pus în practică de către prizonieri din lagărele de concentrare din apropiere, îmbrăcați în salopete sau șorțuri albe. Fapta a fost bine documentată prin fotografii, descoperite după război. Femeile, în special, au fost însărcinate să facă pachete de materiale textile. Oficialii naziști și-au ales țesăturile, păturile, lenjeria și covoarele de cea mai bună calitate, dar Hitler și Goering erau primii care-și alegeau obiectele de artă. Planul lui Hitler era să umple un nou muzeu la Linz cu cele mai mari comori europene. Goering pur și simplu râvnea la bunuri de lux pentru el și familia sa. Locuințele lui erau pline ochi cu bunuri evreiești. Soția lui, Emma, a ales să nu pună întrebări despre proveniența lor.

La procesul de după război, Goering a declarat instanței de la Nürnberg: „Neg vehement că acțiunile mele au fost dictate de dorința de a subjuga popoare străine prin război, de a le ucide, de a le jefui sau de a le înrobi".[23] Dovezile care îl contrazic sunt copleșitoare. Alfred Rosenberg avea aprobarea personală a lui Hitler pentru redistribuirea bunurilor evreiești către membrii partidului și personalul Wehrmachtului.[24] Și nu doar ștabii naziști au beneficiat de jaf.

Depozitele pline de bunuri jefuite expuneau marfa aproape ca magazinele, dar fără etichete cu prețuri. Unul dintre marile depozite din Paris a fost chiar poreclit „Galeries Lafayette", după celebrul magazin universal. Cumpărătorii puteau să se plimbe pe culoare admirând exponatele vieților distruse.

Mobilă prezentată în popularul catalog franțuzesc Bon Marché, *iarna 1939–1940, care amintește de seturile de mobilier prădat, destinat însușirii de către noii proprietari.*

Aici, mobilier de dormitor sau seturi de sufragerie; dincolo, o gamă largă de veselă, cărucioare, jucării și piane așezate pe părțile laterale pentru a economisi spațiu. De-a lungul șirurilor de rafturi se găseau toate tipurile de argintărie, articole din sticlă, bijuterii și ornamente. Erau mașini de cusut, cutii cu articole de cusut, mărunțișuri

şi truse de cusut. Pentru cei cu gusturi literare, biblioteci goale... şi o gamă de cărţi care să le umple.[25]

Alte depozite semănau cu magazine mai răsărite de vechituri. Acolo erau adunate obiecte de zi cu zi precum păhărele pentru ouă fierte, bâte de crichet şi abajururi de veioze. Fără valoare financiară, acestea erau denumite *ramschlager* sau „vechituri". Rămăşiţe ale vieţii de zi cu zi; lucruri găsite în noptiere, în fundul sertarelor sau în colţurile mansardelor. Nu fuseseră vechituri pentru proprietarii lor de drept. Croitoreasa pariziană Marilou Colombain remarcase cât de „şocaţi şi demoralizaţi" erau francezii când au început jafurile.[26]

Dar mai mult decât pierderile financiare şi culturale, reducerea vieţii sigure de acasă la o serie de obiecte impersonale a demonstrat cel mai bine eliminarea completă a existenţelor evreieşti. Bunurile jefuite valorau mai mult decât oamenii care le cumpăraseră, le făcuseră sau le preţuiseră.

Obiectele jefuite erau pregătite pentru transport cu mai multă grijă decât proprietarii lor evrei, când le venea rândul să ia trenul.

În fiecare săptămână, sute de trenuri de pradă părăseau nodurile feroviare din ţinuturile ocupate, spre Germania. În vagoanele de marfă se aflau mărfuri în cutii, cuibărite în paie, etichetate foarte eficient: perdele din dantelă, perdele căptuşite, perne, cearşafuri...[27] ERR colabora cu Goering, care era şeful traficului feroviar în Reich, pentru a autoriza tren după tren să aducă pradă din Franţa, Olanda, Belgia, Norvegia, Protectorat, ţinuturi poloneze şi altele, înapoi în inima Reichului.

Civilii non-evrei erau foarte fericiţi să primească mobilier, furnituri, textile şi haine „noi". Unele obiecte au fost scoase la licitaţie, fără nicio încercare de a le ascunde provenienţa. Casele de licitaţii din marile oraşe europene au lucrat în strânsă colaborare cu oficialii ERR şi au obţinut

profituri enorme vânzând prada. Cei care își doreau mobilier de epocă, covoare importate și candelabre de lux puteau să liciteze după voia inimii. Obiectele evreiești și-au găsit rapid case noi. Cearșafurile lor au ajuns pe alte saltele, lenjeria lor îmbrăca alte corpuri, ibricele lor turnau cafea pentru plăcerea altor proprietari.

La Leipzig, Hunya vedea afișe și anunțuri în ziare care îi informau pe cetățeni cu privire la licitarea bunurilor evreiești. Chiar și mobilierul spitalelor, școlilor și orfelinatelor evreiești era luat și vândut altor ofertanți municipali.[28]

Crucea Roșie Germană, o organizație de facto nazistă, separată de Crucea Roșie Internațională, primea cu bucurie toate donațiile. De fapt, Crucea Roșie Germană a contribuit la coordonarea distribuției unor cantități uimitoare de pradă, numai în beneficiul arienilor. O gospodină a cărei casă fusese bombardată o putea lua de la capăt cu donații constând în perdele, fețe de masă, lenjerie de pat, prosoape, încălțăminte, haine, tacâmuri și veselă. Wehrmachtul german a beneficiat și el, primind ceasuri și îmbrăcăminte călduroasă.

Ce le păsa că un nou șifonier, o cămașă sau farfuriile au călătorit de la Praga sau de oriunde din Reich? Nemții bombăneau că ar fi bine să câștige războiul, altfel evreii aveau să se întoarcă să-și ceară lucrurile.[29]

Primilor deportați evrei din Slovacia li s-a spus că se vor întoarce acasă în curând. Pe măsură ce fetele și femeile erau aduse din orașe și sate din vestul Slovaciei în tabăra de la Patrónka, supraaglomerarea a devenit gravă și pentru multe dintre ele a fost aproape o ușurare când li s-a spus să se pregătească pentru un transfer. Irene Reichenberg nu era atât de încrezătoare când privea de la fereastra dormitorului comun spre curtea de jos. Paznicii aprinseseră focul și aruncau documente în flăcări: cărți de identitate. Fotografia ei de pe actul de identitate și semnătura cu

ştampila Centrului pentru Evrei au ars probabil împreună cu restul.

Irene şi-a dat seama atunci că drumul pe care urmau să îl facă nu era o călătorie dus-întors. Nu erau aşteptaţi să revină.

> *Evreii sunt acum deportaţi spre est. O procedură destul de barbară.*
>
> — Intrare în jurnalul lui Joseph Goebbels, 27 martie 1942[30]

Căile ferate de pe teritoriile germane erau aglomerate zi şi noapte în timpul războiului. Combatanţii mergeau să se alăture liniilor de luptă; răniţii se întorceau. Bunurile jefuite călătoreau spre case noi; foştii lor proprietari plecau de acasă pentru ultima dată.

Pagină de atlas din 1941 care arată expansiunea germană în fosta Cehoslovacie. În sudul hărţii, Bratislava este redenumită Pressburg.

Toate deportările către lagărele de concentrare și centrele de exterminare au fost programate cu exactitate, până la minut. Toate stațiile aflate de-a lungul traseului aveau copii ale acestor orare. Trenuri foarte, foarte lungi cu vagoane de marfă erau o priveliște familiară. Uneori, din spatele scândurilor se auzeau strigăte de ajutor sau care cereau apă. Alteori, la singurul orificiu de ventilație, acoperit cu sârmă ghimpată, apărea câte o mână. Uneori, din tren se aruncau mesaje; alteori cadavre.

Pentru evrei și alți dușmani ai regimului nazist, toate căile ferate convergeau la destinații de rău augur.

Femeile și fetele evreice din tabăra de la Patrónka încă presupuneau – sperau – că vor lucra undeva în Slovacia. Se vorbea despre un lagăr de muncă pentru celebrul producător de încălțăminte Bat'a: compania T&A Bat'a, deținută de antreprenorul Jan Antonín Bat'a.[31] Tatăl lui Irene Reichenberg era cizmar; cu siguranță ar fi fost capabilă să facă cizmărie, în timp și cu ucenicie. Zvonuri și mai întunecate sugerau că s-ar putea îndrepta spre Frontul de Est pentru a „ridica moralul" trupelor germane. La asta nici nu putea să se gândească.

Irene și sora ei Edith au rămas împreună cât au stat la Patrónka. Li s-a ordonat să se așeze pe rânduri și au mărșăluit spre gara din Lamač, aflată în apropiere, înconjurată de câmpuri cu iarbă. Trenul care aștepta pe șine fusese construit pentru transportul vitelor, un indiciu deloc subtil că fuseseră retrogradate la statutul de animale, chiar dacă purtau încă hainele lor cele mai bune și duceau câteva rucsacuri și genți. Câte patruzeci de femei și fete au fost urcate în fiecare vagon pentru vite. Înăuntru erau două găleți. Fără mâncare sau băutură. Ușile au fost închise și încuiate. Gardienii diviziei Hlinka și poliția slovacă au fost escorta lor până la graniță. Când locomotiva a pornit, cuplajele s-au întins, iar vagoanele s-au smucit și au pornit.

Irene şi Edith au fost în al doilea transport de evreice de la Patrónka, două dintre cele 798 de femei care se îndreptau către aceeaşi destinaţie, deşi nu toate către aceeaşi soartă. Multe dintre ele erau colegele de clasă ale lui Irene.[32] Nu ştiau unde mergeau; nimeni nu le spunea nimic. S-au împărţit cărţi poştale. În semiobscuritate, tinerele le-au scris mesaje celor dragi şi le-au aruncat în zăpadă, în speranţa că muncitorii feroviari le vor găsi şi le vor expedia.[33]

Croitoresele Marta Fuchs şi Olga Kovácz călătoreau cu acelaşi tren, cu aceeaşi frică şi acelaşi disconfort.

Dacă se uitau pe fereastra minusculă, vedeau un peisaj cu câmpuri reci, case din lemn şi dealuri acoperite de zăpadă. Irene a presupus că se îndreptau spre nord. Trenul a trecut prin oraşul Liptovský Svätý Mikuláš, unde familia Brachăi locuia în apartamentul ei de la mansardă, apoi prin Žilina, unde au făcut o scurtă oprire, şi a continuat spre oraşul Zwardoń, la aproximativ patruzeci de minute de graniţa cu Polonia. Acolo, în întuneric, gardienii s-au schimbat: divizia Hlinka cu SS. Slovacii îşi declinau acum orice responsabilitate şi se întorceau acasă, gata să încarce următorul transport.

În timpul acestei călătorii de aproximativ 400 de kilometri, călătoarele şi-au dat seama la ce serveau cele două găleţi: nu existau toalete.

De la Zwardoń, trenul a mai mers optzeci de kilometri până în Polonia ocupată.

Traseul Brachăi spre nord a început în Poprad. Împreună cu sora ei, Katka, a călătorit cu cel de-al patrulea tren de evreice care a părăsit Slovacia, 997 în total, plecate pe 2 aprilie 1942. Unele dintre vagoanele pentru vite pornite de la Poprad aveau cretă ascunsă în interior, astfel încât pasagerele să îşi poată scrie destinaţia, odată ce le

era cunoscută, pentru a ajuta la răspândirea informației înapoi în Slovacia. Tot în transportul de la Poprad erau și croitoresele Borishka Zobel și Alice Strauss. Borishka era o tăietoare de tipare pricepută. Una dintre tovarășele de călătorie ale lui Alice era o fată din Polonia, care a reușit să afle ruta. A spus că i se pare că merg la Auschwitz. Presupunerea ei era corectă.[34]

Trenurile soseau în continuare. Încet-încet, viețile croitoreselor de la Auschwitz convergeau.

În ianuarie 1943, când franțuzoaicele Alida Vasselin și Marilou Colombain au fost deportate din Franța, Auschwitz era mai mult decât un zvon. Alida, specialista în corsete, îndurase luni întregi în diferite închisori și interogatoriile Gestapoului. Nega constant orice implicare în rezistență, chiar și după șocul executării soțului ei, Robert. Marilou, o luptătoare partizană din Paris, se afla în închisoare de la arestarea sa, de pe 16 decembrie 1942.

Pe 23 ianuarie, ambele femei li s-au alăturat altor prizonieri politici francezi – toate femei – într-un transport din Franța către Auschwitz. Spre deosebire de femeile din transporturile RSHA (Biroul Principal de Securitate al Reichului German), organizate de departamentul lui Adolf Eichmann, aceste femei nu fuseseră arestate pentru că erau evreice. Dintre cele 230 de femei, 119 erau comuniste sau afiliate stângii, considerate deci o amenințare politică pentru ideologia nazistă de dreapta. Încarcerarea și deportarea lor au intrat sub egida unei politici cunoscute sub numele de *Nacht und Nebel* – „Noapte și ceață": erau menite să dispară în obscuritate, purtate de la o închisoare la alta.

Femeile din acest convoi de iarnă au îndurat o călătorie îngrozitoare de mai multe zile, într-un frig crunt. Franțuzoaicele care primiseră pachete în timp ce se aflau în închisoare s-au îmbrăcat cât se poate de călduros, purtând în unele cazuri toate hainele lor în același timp.

Alida încă deplângea moartea soțului ei. Marilou plângea după tânărul ei fiu, mort de puțin timp de difterie. Nu știa de soarta soțului ei, Henri, care fusese și el arestat. Doar camaraderia le-a susținut pe franțuzoaice până la sosirea lor la Auschwitz, pe 26 ianuarie. Trenul lor a rămas pe șine secundare peste noapte. Dimineață, vagoanele pentru vite au fost trase la peronul din lemn al stației de transport de marfă, iar ușile au fost descuiate.[35]

Hunya Volkmann, una dintre cele mai curajoase din viitorul grup de croitorese, a sosit la Auschwitz într-o zi fierbinte din iunie 1943. Trenul ei a fost ultimul tren de evrei care a plecat de la Leipzig. Poliția a venit după ea în ghetou, la 5 dimineața, pe 15 iunie 1943. Avusese șansa de a se sustrage arestării. Îi fusese oferită o ascunzătoare pentru suma de 1 000 de mărci, iar prieteni arieni îi spuseseră că o vor adăposti gratuit. Măcinată de ani de tensiune, a decis să meargă împreună cu ceilalți. Nu voia să fie singurul evreu rămas în viață la Leipzig.[36]

Spre deosebire de violența și de zarva din rundele anterioare de ridicări de la Leipzig, unde șiruri lungi de adulți și copii erau împinși în trenuri, când a venit vremea ultimelor arestări, evreii erau calmi, aproape resemnați. Ghetoul a fost golit și camerele așteptau noi chiriași. Câteva obiecte pierdute au fost lăsate ca gunoiul pe stradă.

Hunya li s-a alăturat altora la închisoarea orașului Leipzig de pe Wächterstrasse, punctul de întâlnire. Ultimul transport includea personal de la spitalul evreiesc și alți angajați ai comunității evreiești. Camerele în care stătuseră în ghetou păreau luxoase în comparație cu podeaua murdară pe care trebuiau să se ghemuiască acum – cu greu aveau loc să se întindă sau să doarmă. Hunya a recunoscut multe chipuri în mulțime. Prietenii se adunau la un loc, vorbeau și chiar glumeau ca să treacă timpul. Era încrezătoare că avea rezistență pentru a înfrunta orice. Forța ei era contagioasă și avea să fie necesară.

După două zile de disconfort şi spaimă, au fost duşi din închisoare la gara principală din Leipzig, unde aştepta trenul. Hunya îşi amintea cum era când sosise pentru prima oară în oraş, o tânără din Kežmarok, inocentă şi ambiţioasă, pregătită să înveţe meserie. Acum, staţia era plină de uniformele în culori sumbre, nu de o varietate de haine ca pe timp de pace.

Şi-a găsit un loc în vagonul pentru vite împreună cu o prietenă, dentista Ruth Ringer, şi soţul ei, Hans, care fusese medic la spital. Pentru o clipă, şi-a amintit de trenul-fantomă din parcul de distracţii, care îi purta pe călători printre sperieturi şi surprize. Dar aceasta nu era o plimbare cu trenul în parcul de distracţii.[37]

Parcurgeau kilometru după kilometru. La început a fost destul de civilizat, în ciuda căldurii sufocante din timpul zilei. Hunya era mai norocoasă decât majoritatea: la scurt timp după arestare, un ucenic de la fabrica de blănuri la care lucrase i-a livrat un coş cu alimente, prin amabilitatea fostului ei director de la fabrică. Bunătatea neaşteptată a fost la fel de bine-venită ca mâncarea. A împărţit-o şi a încercat să-şi îmbărbăteze prietenii. Avea să fie destulă durere la capătul liniei; puteau fi veseli măcar câteva ore. Firea ei bună a diluat o parte din amărăciune. Aproape că au uitat unde se aflau şi încotro se îndreptau.

Într-o staţie, un convoi de vârstnici şi persoane cu dizabilităţi de la un cămin de bătrâni s-a urcat în tren. Îngrijitorii lor se simţeau neputincioşi atunci când pacienţii sufereau de boli grave şi episoade tulburi. Doi bărbaţi au trebuit să se lupte cu o asistentă medicală care a încercat să se sinucidă de disperare. Starea bolnavilor s-a înrăutăţit; morţii erau înghesuiţi unul lângă altul, iar găleţile de toaletă erau golite ori de câte ori opreau.

Trenul a încetinit pentru ultima dată. Un felinar lumina un panou uriaş: Auschwitz. Nu mai făceau glume, nu mai existau conversaţii inteligente, ci doar spaimă.

Sosise ultimul transport, iar dintre sutele de evrei de la bord, doar doi aveau să supraviețuiască până la eliberare.

Chiar înainte ca bărbații să fie separați de femei, doctorul Ringer s-a întors spre soția lui, Ruth, și i-a spus:

— Rămâi împreună cu Hunya. Am sentimentul că va rezista.[38]

Irene, Bracha, Katka, Marta, Alice, Olga, Alida, Marilou, Borishka, Hunya...

Indiferent de trenul cu care soseau, toți nou-veniții de la Auschwitz se confruntau cu momentul îngrozitor în care ușile se deschideau și începeau țipetele: *Los, los! Heraus und einreihen!* – „Mișcați-vă! Ieșiți și formați rânduri!”

5

Primirea obişnuită

Ne aştepta primirea obişnuită: urlete şi bătăi.

– Hunya Volkmann[1]

Bracha Berkovič înainte de deportare. Frumos îmbrăcată, păr lucios, zâmbet strălucitor pentru aparatul de fotografiat.

Bracha Berkovič îşi făcea griji pentru bagaj. Avusese o valiză în vagonul pentru vite, de care avusese grijă încă de la Poprad, dar ţipau la ea – *Raus! Raus!* – să sară din vagon. Nu ajungea la valiză şi peste tot erau oameni, câini furioşi în lese, bărbaţi în uniforme SS şi trebuia să aibă grijă de sora ei, Katka.

— Nu-ţi face griji, i-a strigat un gardian SS. Aducem totul după voi.

Cum o să ştie cui aparţine fiecare bagaj? se întreba ea.

Era o distanţă mare de sărit din tren jos pe peronul din lemn, lung de aproximativ cinci sute de metri. O scară din lemn lega „rampa", aşa cum se numea peronul, de drum. Transporturile pentru lagărul de concentrare erau trase pe această linie secundară.[2] Nu departe de rampă se aflau clădiri construite pentru personalul care lucra pe linia principală, mereu ocupată, care trecea pe la Auschwitz şi lega Viena de Cracovia.

Bogusława Głowacka, în vârstă de paisprezece ani, locuia într-una dintre aceste case. Lucra ca femeie de serviciu pentru unul dintre oamenii din SS şi, uneori, întâlnea prizonieri de la atelierele de croitorie şi cizmărie atunci când alerga cu treburi în lagărul principal de la Auschwitz. Bogusława spunea că era imposibil să nu vadă cum se descărcau trenurile: „În momentul în care trenul se oprea, izbucnea un vacarm incredibil: soldaţii din SS urlau, oamenii care coborau din tren se jeleau şi suspinau, câinii lătrau şi se auzeau focuri de armă."[3]

Pentru câteva clipe, nou-veniţii rămâneau în aer liber, ca civili. Oameni normali. Privind în jur, observau bărbaţi cu uniforme în dungi, lucrând pe câmp. „Am crezut că sunt bolnavi mintal", spunea una dintre fetele noi, luând capetele rase şi uniformele drept semn că aceia erau pacienţi dintr-o instituţie psihiatrică.[4]

Bracha îşi menţinea moralul ridicat, chiar dacă nu-i mai rămăseseră decât hainele în care coborâse din tren şi nişte vitamine în buzunar – un preţios cadou de despărţire de la mama ei. Apoi a început marşul, fiecare pas îndepărtându-i din ce în ce mai mult de normal. În curând s-au îndreptat spre sud, într-un perimetru de garduri din sârmă

şi turnuri de pază, apoi de-a lungul unui drum mărginit de clădiri din cărămidă şi lemn.

Transporturi ulterioare, care includeau familii şi persoane în vârstă, erau întâmpinate de vederea liniştitoare a camioanelor mari cu însemnul Crucii Roşii. „Acolo unde este Crucea Roşie nu poate fi atât de rău", credea o fată din Slovacia care a sosit în iulie 1942.[5] Nu ştia că Oswald Pohl, şeful administraţiei lagărului de concentrare, era şi preşedinte al consiliului de administraţie al Crucii Roşii Germane. Acest fapt a creat o colaborare îngrozitoare. Camioanele care le inspirau încredere nou-veniţilor erau menite, de fapt, să-i ducă pe oameni direct la camerele de gazare: în iulie intraseră în vigoare măsuri pentru uciderea nou-veniţilor consideraţi excedentari forţei de muncă necesare. Începând din iulie, transporturile de evrei sosite la Auschwitz erau sortate pe peron: viaţă sau moarte.

În martie şi aprilie 1942, când au sosit primele transporturi din Slovacia, nu se făceau selecţii pentru gazare. Femeile veniseră la muncă. Au fost duse pe lângă cariere, cuptoare şi mormane de cărămidă spre poarta de la *Stammlager*, sau tabăra principală, cunoscută şi sub numele de Auschwitz I. Poarta forjată, făcută de fierarul prizonier Jan Liwaz, fusese iniţial intrarea în Auschwitz, dar complexul de tabere crescuse şi depăşise de mult acest perimetru de securitate iniţial. Croitoreasa Alice Strauss a ridicat ochii spre însemn când a trecut pe sub el. Sloganul din metal forjat se arcuia deasupra porţii: *Arbeit Macht Frei* – Munca te face liber.[6]

Transportul Brachăi de la Poprad a sosit prea târziu în ziua de 3 aprilie pentru a fi procesat imediat. Femeile au fost duse prin lagăr până la un şir de barăci din cărămidă roşie. Aceste clădiri fuseseră iniţial construite pentru muncitori industriali, ca să fie în apropierea nodului feroviar al oraşului, apoi fuseseră folosite de armata poloneză. Din 1940, sub egida noului comandant, Rudolf Höss, un al

doilea etaj şi o mansardă fuseseră adăugate fiecărei barăci. Acum încăpeau şi mai multe sute de prizonieri. Zece dintre cele treizeci de blocuri fuseseră rezervate pentru femeile din primul transport evreiesc ajuns la Auschwitz. Bracha, Katka şi ceilalţi au fost înghesuiţi într-unul dintre ele.

De-a lungul uneia dintre faţadele acestor zece blocuri se afla o barieră înaltă din beton – abia construită – care separa zona femeilor de zona bărbaţilor în lagăr. Pe partea cealaltă, un zid din cărămidă separa femeile de lumea exterioară. Dincolo de acest zid se afla casa confortabilă a comandantului, pe strada Legiónow. Casa fusese construită în 1937, cu puţin înainte de război, de către un soldat polonez, sergentul Soja, care fusese evacuat foarte din scurt pe 8 iulie 1940, sub supravegherea atentă a soldaţilor SS înarmaţi. Întregul cartier trebuia eliberat pentru ocupanţii germani.

Hedwig Höss şi-a făcut un cămin pentru ea şi familia ei din ce în ce mai numeroasă în casa lui Soja. În 1942 a deschis o carte de oaspeţi ai vilei Höss. Vizitatorii scoteau capacul stiloului şi îşi scriau mesajele de apreciere pentru ospitalitatea lui Rudolf şi a lui Hedwig.

În blocurile închisorii din lagăr nu existau nicio gazdă amabilă şi niciun bun venit. Dimpotrivă, femeile din Slovacia s-au trezit sub ordinele altor prizoniere, numite *kapos* – şefe de echipă. Acestea erau în principal nemţoaice – non-evreice – încarcerate drept criminale sau „duşmane ale statului" şi transferate din lagărul de concentrare de la Ravensbrück cu puţin înainte de sosirea primului transport slovac. Aveau experienţă în supravieţuirea în sistemul lagărului şi ştiau că a fi funcţionar al închisorii era o modalitate de a obţine avantaje. Pentru mulţi prizonieri din lagărele de concentrare şi pentru oamenii din societatea postbelică, termenul *kapo* a devenit sinonim cu violenţa şi cruzimea. Mărturiile supravieţuitorilor arată clar că şefii care fuseseră distruşi de temperamentul şi/sau de circum-

stanțele intolerabile au devenit într-adevăr nu doar victime, ci și călăi. Însă nu toți cei forțați să preia rolul de *kapo* au abuzat de poziție. Când a fost aleasă drept șefă a Atelierului de croitorie de lux, Marta Fuchs avea să fie una dintre aceia care și-au folosit statutul privilegiat în închisoare pentru a le asigura o oarecare siguranță și demnitate femeilor din această echipă de lucru.

La sosirea la Auschwitz, Marta era doar un alt deținut nedumerit, aruncat într-un mediu ostil.

Bracha și sora ei s-au trezit într-o clădire goală, cu paie pe jos. S-a reușit cumva transmiterea unui mesaj: ascundeți-vă lucrurile sau vă vor fi luate. Bracha și Katka s-au alăturat unui lanț de fete care treceau lucruri din mână în mână până sub streașina barăcii, printre care piepteni, săpun și batiste. Într-o scenă incredibilă, Bracha și-a dat seama că se afla lângă o femeie din SS. Gardieni SS fuseseră trimiși de la Ravensbrück în același timp cu primele prizoniere. Acum, Bracha s-a trezit că negociază:

— Dacă mă ajuți, îți dau din vitaminele mele.

A fost un moment ireal, dar Brachăi i s-a părut bizar. A văzut că una dintre femeile din Slovacia adusese cumva în baracă o conservă de sardine. Imediat, o șefă a apucat conserva și a început să înfulece. Bracha o privea cu uimire. Nu înțelegea de ce ar fi cineva atât de încântat de o conservă de pește. Avea să afle.

În prima seară au avut un loc unde să se spele și toalete funcționale, dar baia era murdară și toaletele s-au dovedit rapid inadecvate pentru un grup atât de mare. Au primit chiar și o rație de mâncare – un terci gros numit *kasha*. Bracha nu a reușit să-și termine porția, așa că a pus castronul cu ce rămăsese pe un pervaz. A fost furat. Din nou, a fost uimită de un astfel de comportament.

Dimineață, după ce a băut niște apă caldă și tulbure, Bracha s-a uitat pe fereastră la blocul vecin. O siluetă în uniformă rusească îi făcea cu mâna, făcând gesturi ciudate în jurul capului, ca și cum ar fi avut probleme mintale. Era ceva familiar la chipul acela? Din nou, Brachăi nu-i venea să creadă. Era prietena ei cea mai bună, Irene Reichenberg.

Transportul lui Irene sosise de la Bratislava cu câteva zile înainte, pe 28 martie. Acum încerca să-i explice ceva Brachăi prin semne, ceea ce îi dăduse o înfățișare foarte ciudată. Mima o pereche de foarfeci în jurul capului: *Or să te tundă...*[7]

Ține-ți gura și nu-ți pierde simțul umorului!

— Edita Maliarová, către prietenii din Bratislava care erau instruiți la intrarea în lagăr[8]

Bracha Berkovič a fost una dintre cele peste 6 000 de fete și femei evreice aduse din Slovacia cu nouă transporturi între 26 martie și 29 aprilie 1942. Au fost primele transporturi ajunse la Auschwitz destinate numai evreilor, organizate de departamentul RHSA (*Reichssicherheitshauptamt* sau Biroul Principal de Securitate al Reichului german) al lui Adolf Eichmann. Împreună cu cele o mie de prizoniere transferate de la Ravensbrück, au fost primele femei deținute. Fuseseră alese ca să muncească, iar procesarea lor inițială la Auschwitz a fost calculată astfel încât să le facă docile. A fost, de asemenea, un proces deliberat de umilire, brutal atât din punct de vedere fizic, cât și emoțional.

Supraviețuitorii au fost întrebați, după război: *De ce nu v-ați opus?* Cei care au suportat totul și au supraviețuit nu au putut spune decât că nu le venea să creadă ce se întâmpla. După cum a explicat mai târziu una dintre tovarășele Brachăi, „Dușmanii aveau arme, iar noi am

fost dezbrăcate până la piele și totul s-a petrecut foarte repede."[9] Ce puteau face tinerele din Slovacia când au fost duse la baie și li s-a ordonat să se dezbrace?

Răspunsul imediat a fost confuzia. Șefele și soldații din SS erau aproape, pentru a menține ordinea cu urlete și pumni – *Mai repede! Mai repede!* Bijuteriile trebuiau scoase și ele. Sora Brachăi, Katka, nu a reușit să-și scoată unul din cercei suficient de repede, iar un gardian SS a plesnit-o atât de tare, încât cercelul s-a rupt. La transporturile următoarele, gardienii SS nerăbdători aveau să taie inelele care nu ieșeau de pe degetele tremurânde, lăsându-le mâinile tăiate și sângerânde.[10]

Așa se îndepărta strat după strat, eliminând astfel dovezi ale vieții de dinaintea lagărului și semnele evidente ale individualității.

Paltoanele de iarnă, o investiție importantă și prețuită, erau acum dezbrăcate și puse deoparte. Puloverele și cardiganele, adesea lucrate de mână, cu petice de lână în locurile unde brațele se frecau de corp, erau acum dezbrăcate. Apoi, cu mai multă ezitare, erau desfăcuți nasturii din față ai bluzelor și fermoarele laterale ale rochiilor și fustelor, toate șifonate după călătorie, pătate poate de transpirație.[11] Pantofii și ghetele erau scoase, așezate în pereche din obișnuință, cu branțurile ușor curbate după forma picioarelor proprietarului, cu tocurile scâlciate de la nenumărații pași făcuți de proprietarii lor. S-au scos șosetele, unele poate noi, altele cârpite. Ciorapii au fost desprinși de corsete și de jartiere. Picioare dezgolite. Tălpi înghețate pe beton.

În tot acest timp, privirea se îndrepta către celelalte femei, pentru a confirma că acest lucru se întâmpla cu adevărat; că erau într-adevăr forțate să se dezbrace în public.

Ritualul dezbrăcării este de obicei rezervat pentru intimitatea unui dormitor sau a unui cabinet medical,

poate într-o cabină de la piscină sau în cabina de probă a unui magazin, în spatele unei perdele. Femeile şi fetele necăsătorite din transporturile de la Auschwitz nu se dezbrăcaseră probabil aproape niciodată complet sub privirile altora, poate doar dacă împărţeau dormitorul cu o soră. Procesul de dezbrăcare de la Auschwitz nu îndepărta doar identitatea odată cu hainele, ci şi demnitatea.

În Europa de la mijlocul secolului XX, exista un „limbaj" foarte clar al hainelor pentru zona publică şi cea privată. Exista îmbrăcăminte de stradă, precum costume, rochii elegante, paltoane, genţi de mână, pălării şi uniforme şcolare; acasă putea exista o lipsă de formalitate – papuci moi, tricotaje, şorţuri şi halate de casă. Lenjeria intimă era, cu siguranţă, rezervată pentru cel mai privat, cel mai intim spaţiu – dormitorul, nu o încăpere îngheţată dintr-un lagăr de concentrare.

Deşi toţi nou-veniţii supuşi procesării simţeau umilinţa de a fi dezbrăcaţi, pentru femei şi fete erau mai multe straturi de ruşine. Decenţa era încă o valoare feminină importantă în societate, cu toate că existau vedete care îşi etalau sex-appealul şi femei care se îmbrăcau sfidător. Fetele „cuminţi" se îmbrăcau decent, fără fuste scurte sau decolteuri adânci, iar umerii erau goi doar la mijlocul verii. Exista o serie complexă de reguli sociale subtile de urmat, care făcea ca hainele să fie atractive, dar nu prea ademenitoare. La evreicele ortodoxe, mânecile acopereau braţul până la cot sau la încheietura mâinii şi nu existau clavicule sau genunchi dezgoliţi.

Îmbrăcămintea era mereu sub observaţie. Presiunea din partea celorlalţi influenţa răspunsul la întrebarea dacă o ţinută e sau nu la modă. Femeile mai în vârstă criticau hainele considerate mai degrabă provocatoare decât frumoase; bărbaţii decideau dacă o femeie pare disponibilă sau inaccesibilă. În lumea reală, femeile şi fetele erau repede

blamate dacă nu se îmbrăcau cum trebuie. La Auschwitz, se urla la ele dacă nu se dezbrăcau suficient de repede.

Prea curând, ultimul strat. Lenjeria intimă.

Desfacerea sutienelor şi încercarea de a le îndepărta bretelele de pe umeri în faţa bărbaţilor ar fi fost în mod normal considerate striptease: seducător şi cu siguranţă indecent. La Auschwitz, obligaţia de a te dezbrăca a fost o distorsionare perversă, atât a seducţiei, cât şi a decenţei. Nu aveau de ales; nu aveau dreptul să se opună. Sutienele trebuiau scoase. Portjartierele trebuiau desfăcute la comandă.

Pentru adolescentele încă neacomodate cu propriul corp de după pubertate, era chinuitor să-şi dezvăluie formele sau lipsa lor. Poate că tinerele necăsătorite aveau acelaşi sentiment de ambiguitate în ceea ce priveşte sexualitatea. Trupul gol era un aspect al intimităţii care se împărtăşea doar cu soţul, şi chiar şi atunci exista apărarea oferită de cearşafuri şi de cămăşile de noapte. Pentru femeile mai în vârstă, renunţarea la lenjeria de corp aducea în plus problema expunerii corpului afectat de sarcini, de munca grea sau de prea multă mâncare.

Ultimul obiect de îmbrăcăminte – ultima iluzie de protecţie – era cel mai greu de îndepărtat. Chiloţii. Aceştia puteau fi pantalonaşi „Directoire”, strânşi bine cu elastic deasupra genunchiului; neglijeuri încheiate cu trei nasturi mici sau chiloţi franţuzeşti cu margine din dantelă şi broderii florale. Albi, roz, albaştri, galbeni; vechi, noi, drăguţi, practici, curaţi, cârpiţi – toţi trebuiau scoşi şi împăturiţi la un loc cu restul hainelor, calde încă de la căldura corpului, ultimele vestigii ale unei vieţi înlăturate.

Unele femei ţineau acest ultim obiect de îmbrăcăminte, chiloţii, în faţa organelor genitale, într-un gest disperat de decenţă. Le fusese inoculat că felul în care te îmbraci afectează modul în care te tratează bărbaţii; că îmbrăcămintea decentă este o formă de protecţie împotriva

fluierăturilor şi a pipăielilor în public, dar şi împotriva ororilor secrete, niciodată discutate – abuzuri sexuale şi violuri.[12]

Odată, în timp ce femeile dintr-unul dintre transporturile de la Poprad se strângeau una într-alta dezbrăcate, un gardian SS râdea în batjocură:

— Frate, cred că astea vin de la mănăstire. Toate sunt virgine![13]

Cum de ştia? Pentru că femeile erau violate cu mâna când gardienii căutau în interior obiecte de valoare ascunse.

Acesta era, aşadar, contextul în care se dezbrăcau femeile şi fetele nou-venite, iar gardienii SS le înjurau, numindu-le curve şi scroafe. Şi mai era o umilinţă: menstruaţia în public. Absorbantele din anii 1940 erau purtate fie fixate în interiorul lenjeriei, fie prinse pe o centură elastică. Oricum, era întru totul tabu să arăţi astfel de lucruri cuiva, darămite unei mulţimi de oameni. Să fii nevoită să îndepărtezi tamponul folosit şi să sângerezi liber, în timp ce erai batjocorită pentru lipsa de igienă, era un chin pe care toate femeile la menstruaţie trebuiau să-l îndure, până când stresul şi foametea – şi presupusa utilizare a unor prafuri în mâncare – le opreau complet menstruaţia. În prima zi de lagăr, sângele menstrual le curgea pe picioarele goale, la fel şi sângele provocat de percheziţiile interne brutale.

În tot acest timp, bărbaţii şi femeile din SS priveau. Cu ură. Cu indiferenţă. Cu plăcere răutăcioasă. Medicii din SS evaluau femeile goale ca pe vite la târg – erau puternice, erau sănătoase, puteau lucra? Femeile se strângeau una într-alta, găsind alinare la prietene şi surori, chiar dacă fiecare siluetă nudă era o oglindă pentru cealaltă. A existat şi sfidare, în ciuda traumei; o rezistenţă care să contracareze şocul; o compasiune care să ajungă la femeile disperate cărora le trecea prin cap să o ia la fugă către gardul electric.

O tânără de 21 de ani din Munții Carpați și-a decis reacția față de spectatorii din SS declarând: „Am hotărât să nu mă simt rușinată, umilită, degradată, defeminizată și dezumanizată. Mă uitam pur și simplu dincolo de ei."[14]

> *În doar câteva minute, fusesem dezbrăcată de orice urmă a demnității umane și devenisem exact la fel ca toate cele din jur.*
>
> — Anita Lasker-Wallfisch[15]

Când avea șaisprezece ani, Bracha hotărâse să-și tundă cele două cozi lungi și împletite. A fost mulțumită de noua înfățișare; alții i-au deplâns pierderea. Era o tranziție vizibilă de la copilărie la un stil tineresc.

Părul era considerat unul dintre simbolurile absolute ale „feminității". În timp ce părul bărbaților era tuns scurt și cuminții cu uleiuri, părul femeilor trebuia să fie mai bogat. Coafurile făcute acasă erau realizate cu împletituri, ace de păr, agrafe și ondulatoare încălzite – cu grijă să nu-și pârlească părul în timp ce-l ondulau. Saloanele de coafură creau efecte și mai sofisticate, folosind extraordinare mașinării electrice de făcut permanent, care arătau ca o Medusa din cauciuc. Coafurile la modă erau copiate de la vedete de film și accesorizate cu panglici, agrafe fanteziste și flori.

În cinstea atacurilor aeriene, nemțoaicele purtau o coafură care a devenit cunoscută sub numele de „teren liber". Vopseaua de păr era o modalitate populară, deși evidentă, de a acoperi firele albe sau de a transforma părul „evreiesc" închis la culoare în blond „arian". Aceasta era o strategie obișnuită, dar disperată pentru evreicele care sperau să evite astfel să fie ridicate.

Unele femei purtau meșe, doar ca să se distreze. Se vindeau bucle false cusute pe panglici sau ace de păr cu

bucle false. Părul fals putea fi însă un element esențial al înfățișării evreicelor ortodoxe, datorită tradiției ca femeile căsătorite să se radă în cap și să folosească peruci, cunoscute sub numele de *sheitl*. Potrivit unor reguli religioase evreiești, părul femeilor era văzut drept o atracție puternică pentru bărbați, de unde și nevoia ca femeile căsătorite să evite ispitirea oricărui alt bărbat, în afară de soț, acoperindu-și capul cu un batic sau cu un turban ori prin raderea completă a părului. Se foloseau peruci cumpărate sau realizate din părul de dinainte de căsătorie al femeii sau făcute din codițele fiicei.

Natural sau fals, deschis sau închis la culoare, cârlionțat sau drept, coafat sau nu, la sosirea la Auschwitz tot părul era tuns.

De la fereastra barăcii, Irene îi mimase Brachăi că asta avea să se întâmple, simulând foarfecile cu degetele. Lamele foarfecilor se toceau repede. Deținuții-frizeri – toți bărbați – apucau smocuri de păr al femeilor goale și le ciopârțeau, lăsând smocuri scurte pe ici, pe colo pe cap. Când a sosit pentru prima dată la Auschwitz și a văzut fete din primul transport, deja tunse, Irene se întrebase: „Doamne Dumnezeule, ce fel de crimă au comis de arată așa, ce le-au făcut?”[16]

Au urmat lucruri și mai rele.

— Desfă picioarele! strigau gardienii.

Multe dintre femei plângeau în tăcere în timp ce părul pubian le era ciopârțit. Era un abuz total. Fuseseră jefuite de identitate, demnitate și decență. O supraviețuitoare a acestui calvar a încercat să deseneze scena. Schița ei grosolană înfățișează nuduri chele, cu citate nedumerite – *Tu ești? Ce siluetă frumoasă! Unde ești?*[17]

Surori și prietene treceau una pe lângă alta fără să se recunoască, atât de mare era puterea părului de a defini identitatea. Unele femei izbucneau în râs, fiindcă

înfățișarea li se părea foarte comică. Glumeau spunând că semănau cu frații lor. Altele găseau mângâiere în faptul că sufereau toate la fel. Unele rămăseseră ținând în mâini șuvițe din propriul păr distrus, ca și cum s-ar fi agățat de o ultimă urmă de umanitate.

La șaisprezece ani, când și-a tăiat cele două cozi, Bracha a primit bani pe ele. Erau o marfă; aveau valoare. Dar când femeile au fost rase cu forța în lagărele de concentrare și în centrele de exterminare, scopul primar era legat de igienă – pentru a evita păduchii –, însă părul nu era aruncat.

Încă din 1940, Richard Glücks, unul dintre subordonații lui Himmler, a dat ordin ca părul din lagărele de concentrare să fie folosit, separat în păr de bărbați și păr de femei.[18] Părul mai scurt al bărbaților putea fi folosit la producerea fetrului sau a firelor pentru textile. Șuvițele mai lungi ale femeilor erau toarse și folosite la tricotat șosete pentru echipajele submarinelor și ciorapi pentru muncitorii nemți de la căile ferate sau erau folosite la făcut botoși ori pentru a etanșa focoasele torpilelor.

Părul era spălat, apoi atârnat pe frânghii în poduri, deasupra crematoriilor din lagăr. Căldura de la cuptoarele unde se ardeau cadavrele usca părul, de care se ocupau echipe de „pieptănători": o combinație groaznică de activități.[19] Fabricile de dărăcit lână plăteau 50 de pfenigi pe kilogramul de păr, care era mai întâi separat pe calități în lagăr și apoi pus în saci pentru expediere. Părul a adus un profit bun administrației de la Auschwitz; borderourile de livrări erau întocmite în a cincea zi a fiecărei luni.[20]

Industria textilă germană era de multă vreme competitivă în domeniul inovației textile. În timpul războiului, se prelucra păr din Franța, folosit în amestecuri pentru țesături din care se făceau papuci, mănuși și genți de mână.[21] În decurs de unsprezece luni, administrațiile lagărelor de exterminare de la Treblinka, Sobibór și Bełzec

au contribuit cu douăzeci și cinci de camioane de păr de femeie trimise la Berlin.

Dar nu era cea mai groaznică formă de reciclare a produselor corpului uman. În 1946, doctorul ceh Franz Blaha, deținut la Dachau, a depus mărturie despre practica odioasă de tăbăcire a pielii umane pentru a fi folosită la fabricat pantaloni de călărie, mănuși, papuci și genți.[22] Se spunea că Hedwig Potthast, amanta lui Himmler, avea un exemplar al cărții lui Hitler, *Mein Kampf*, legat în piele umană.[23]

Aceasta era mentalitatea ce modela universul în care intraseră Irene și Bracha.

Totul era atât de ireal, încât nu puteam înțelege... Nu ne-a dat nimeni nicio explicație cu privire la ce se întâmpla și la ce urma să se întâmple.

— Bracha Berkovič

Vremea îmbăierii.

Cu sutele, femeile goale se cufundau într-o cadă pătrată de aproximativ un metru și jumătate adâncime. Fără săpun. Fără prosoape. Lui Irene i s-a părut o experiență oribilă. Bracha era uluită. Versiunea din lagăr a pudrei de talc era un praf de DDT pentru *Entlausung* – despăduchere.

În 1943, când Hunya Volkmann a ajuns la Auschwitz venind de la Leipzig, baia fusese înlocuită cu dușuri. Hunya s-a trezit într-o baie murdară, numită „saună”, recent construită la Auschwitz II: Birkenau. Dezbrăcate, noile prizoniere fuseseră împărțite în două grupuri, unul al femeilor în vârstă sau cu probleme evidente de sănătate, celălalt al femeilor mai tinere și mai sănătoase. Hunya a înțeles semnificația acestei împărțiri. Cele două grupuri s-au separat – unul către viață, celălalt către moarte. Deși

își împăturise hainele așa cum îi fusese ordonat, Hunya a sfidat ordinul și a rămas cu cizmele în picioare la duș, ca să nu îi fie furate. S-a așezat sub un cap de duș și a așteptat apa.

Dar nu curgea apă.

Camerele de gazare din lagărele de exterminare naziste, deghizate în săli de duș, sunt acum probabil cel mai cunoscut element al crimelor în masă. Însă evoluția de la echipele mobile de asasini care împușcau victimele individual la aceste sisteme moderne de distrugere a necesitat timp. Procesul avea legături foarte sinistre, semnificative, cu hainele și cu dezbrăcarea.

Hotărând că împușcarea civililor pe marginile tranșeelor și gropilor era o utilizare ineficientă a gloanțelor și a forței de muncă, naziștii și-au concentrat atenția asupra unor metode mai practice de a ucide, care să fie mai puțin traumatizante pentru asasini. Experimentele inițiale au început cu așa-numitele injecții de eutanasiere, urmate de camioanele de gazare, metodă care folosea gaze de eșapament mortale pentru a ucide oameni închiși în camioane sigilate. Niciunul dintre aceste sisteme nu putea gestiona logistica genocidului. O nouă descoperire a avut loc tocmai la Auschwitz, parțial ca urmare a procesării articolelor de îmbrăcăminte.

Problema erau păduchii sau, mai exact, boala mortală pe care aceștia o poartă – tifosul. Păduchii se înmulțesc în condiții de mediu cald, murdar și aglomerat. Femeile care au ajuns la Auschwitz în martie și aprilie 1942 au găsit cazarme pline de păduchi și ploșnițe, care se ospătaseră cu sângele deținutelor anterioare. Unul dintre motivele pentru raderea primitivă a capului și a corpului la sosire era încercarea de a controla terenul de reproducere a păduchilor. Păduchii caută cutele pielii sau ale hainelor. Proliferează sub gulere, în adâncul buzunarelor, între cusături și tivuri. Sunt atât de periculoși pentru sănătate,

încât unii membri ai rezistenţei subterane de la Auschwitz au încercat să folosească păduchi infectaţi cu tifos drept arme împotriva gardienilor din SS, punându-i sub gulerele cămăşilor şi ale sacourilor.[24]

Rudolf Höss, comandantul lagărului, era pe bună dreptate îngrijorat de pericolul unei epidemii de tifos. Era o situaţie ridicolă: condiţiile din lagăr erau murdare şi periculoase atât pentru că nu exista infrastructura care să ofere facilităţi pentru igienă, cât şi pentru că prizonierii erau văzuţi drept paraziţi – nedemni de condiţii decente. Cu toate acestea, membrii SS nu voiau să fie contaminaţi tocmai de condiţiile pe care le credeau potrivite pentru deţinuţi.

În timp ce Hedwig Höss şi alte familii ale membrilor SS care locuiau în afara lagărului se bucurau de îmbăieri în apă fierbinte cu săpun, iar hainele lor şi lenjeriile le erau spălate de servitori din oraşul din apropiere, femeile din transporturi nu aveau un asemenea lux. Bracha, Irene şi celelalte au ieşit din troaca rece şi murdară a băii şi au descoperit că hainele le dispăruseră, fiind luate pentru tratament. Acest tratament avea să evolueze în sistemul utilizat în camerele de gazare.

Pentru ca păduchii să nu infecteze idilica viaţă de familie a membrilor SS, se ordonau frecvent carantine şi despăducheri, iar în Blocul 3 din tabăra principală de la Auschwitz a fost înfiinţat un centru special de fumigaţie. Din 1940, când Höss a devenit primul comandant al lagărului, un prizonier pe nume Andrzej Rablin a fost pus să muncească în această cameră.

Camera era plină cu hainele deţinuţilor, pline de păduchi. Se presărau cristale de acid cianhidric, foarte toxic – denumire comercială: Zyklon B –, iar uşa era sigilată. După o aşteptare de douăzeci şi patru de ore, Rablin şi ajutoarele lui intrau purtând măşti de gaze şi cu un ventilator de extracţie în funcţiune. În cele din urmă,

procesul a fost îmbunătățit folosind sisteme de căldură și de ventilație mai bune, astfel încât hainele erau gata de fi purtate în siguranță la doar cincisprezece minute după ce gazul se dispersa. Lagerführerul Karl Fritzsch se ocupa de fumigația și dezinsecția lagărului. A fost ideea lui să încerce Zyklon B pe „paraziți" umani – prizonierii de război ruși. Höss și-a dat acordul.[25]

Între timp, soția lui Fritzsch beneficia de munca forțată a unei adolescente poloneze pe nume Emilia Żelazny, care îi spăla bine hainele, astfel încât păduchii să nu se înmulțească.[26]

Fritzsch și echipa lui au învățat din experiență că e greu să scoți hainele de pe un cadavru; e mult mai eficient să obligi victimele să se dezbrace înainte de moarte. Cum se poate obține această docilitate, fără să provoci nesupunere și rebeliune? Spune-le oamenilor că merg la duș. Inventaseră un sistem complex de înșelăciuni.

La sfârșitul anului 1942, Maximilian Grabner, Untersturmführer în SS, s-a urcat pe acoperișul unuia dintre noile crematorii din sub-tabăra Auschwitz-Birkenau și a strigat către un transport de evrei:

— Acum veți face duș și veți fi dezinfectați, nu vrem epidemii în lagăr!

I-a instruit pe deținuți să-și împăturească frumos hainele și să-și așeze încălțările în perechi, „ca să le puteți găsi după baie".[27]

Două clădiri rechiziționate de la polonezi în apropiere, în zona Brzezinka – *Birkenau*, în germană –, fuseseră transformate în camere de gazare. Căsuța Roșie a intrat în funcțiune în martie 1942; Ferma Albă era pregătită pentru gazare în iunie. Au existat schițe de planuri și mai ambițioase: patru centre moderne ale morții, special construite. Bracha și Irene aveau să ajungă să le cunoască bine: aveau să facă parte din echipele obligate să le constru-

iască. Sturmbannführerul Karl Bischoff dirija construcția camerelor de gazare și a crematoriilor în lagărele de la Auschwitz. Hauptscharführerul Otto Moll avea responsabilitatea de a se asigura că oamenii se dezbracă în mod ordonat.[28]

Frau Moll și *Frau* Bischoff au fost, foarte probabil, cliente ale Atelierului de modă de la Auschwitz care urma să fie înființat în curând de către Hedwig Höss. Vila lui Hedwig se afla la o aruncătură de băț de crematoriul inițial de la Auschwitz I, care fusese în trecut magazia de napi a barăcilor armatei poloneze. Înconjurat de straturi de flori, iarbă și copăcei, nu părea deloc amenințător. Victimele se dezbrăcau într-un vestibul. Erau ucise în loturi de câte zece.

La noile camere de gazare de la Birkenau, anticamerele fuseseră proiectate cu viclenie, ca să arate a vestiare pentru dușuri adevărate. Două dintre camerele destinate dezbrăcării puteau adăposti câte patru mii de persoane odată. Nou-veniții erau liniștiți de afișe în diverse limbi pe care scria „Către băi și camerele de dezinfectare" și „Curățenia aduce libertate". De jur împrejur erau fixate cârlige numerotate pentru haine.

Capetele de duș din camera de gazare erau false. Unora dintre victime li se dădeau prosoape și săpunuri, pentru a duce mai departe înșelătoria. Gazul era introdus în cameră prin plafon, nu prin capetele de duș. În timp ce victimele așteptau apa care nu mai venea, otrava se răspândea. Dincolo de pereții groși din beton ai camerei de gazare, hainele erau adunate de echipele de lucru specializate, numite *Sonderkommando.*

> *Am primit haine de lagăr, iar toți pantofii noștri buni au fost înlocuiți cu saboți din lemn.*
>
> — Hunya Volkmann[29]

Hunya Volkmann, aflată sub un duş fără apă, era de fapt una dintre puţinele norocoase alese să locuiască şi să lucreze la Auschwitz-Birkenau. Era într-o baie adevărată, nu într-o cameră de gazare. Nu curgea apă pentru că duşurile erau stricate în ziua respectivă. S-a şters cu o cârpă umedă şi, încă purtând nimic altceva decât cizmele, s-a dus să-şi primească hainele de lagăr.

În mod ironic, cu toate eforturile de a ucide paraziţii în camerele de fumigaţie, hainele înmânate prizonierilor erau pline de păduchi.

În primăvara anului 1942, nu existau uniforme de lagăr pentru femeile din primele transporturi. Irene, Bracha, Marta şi tovarăşele lor au primit echipament militar. Unele au primit uniforme din lână de culoare verde-închis; altele – uniforme din bumbac kaki, de vară. Irene a observat un desen cu secera şi ciocanul pe nasturii hainei şi şi-a dat seama că uniformele erau ruseşti. Aveau încă semnele foştilor proprietari – găuri de glonţ, sânge uscat, pete de fecale. Poate că uniformele fuseseră fumigate, dar nu fuseseră spălate.

Încă din 1940, cotele de îmbrăcăminte pentru deţinuţi nu puteau fi îndeplinite din lipsa materialelor textile. În consecinţă, relativ puţine prizoniere au primit cunoscutele halate cu dungi gri-bleumarin asociate cu lagărele de concentrare naziste. Cele care le primeau nu găseau niciun confort în halatele grosiere din pânză care lăsau picioarele goale – spre deosebire de uniformele dungate pentru bărbaţi, care aveau pantaloni – şi nu aveau buzunare. Uniformele erau făcute chiar de prizonieri, în atelierele de croitorie din lagăr.

În ianuarie 1943, când croitoresele Alida Delasalle şi Marilou Colombain au sosit împreună cu primul grup de prizoniere politice din Franţa, li s-a dat un întreg set de haine, de la halatul în dungi la vestă, chiloţi cenuşii până la genunchi şi şosete gri aspre. Au luat ce li s-a dat: femeile

corpolente s-au înghesuit în halate prea strâmte; femeile slabe înotau în sacul din pânză dungată. Nefiind evreice, Alida şi Marilou erau „norocoase” să aibă o garderobă completă: de obicei, evreicelor nu li se permitea lenjerie intimă.

În lunile şi anii care au urmat primelor transporturi de evrei, a existat un flux continuu de noi deţinuţi. Cererea depăşea oferta. În iulie 1943, când Hunya Volkmann a ajuns la Auschwitz, hainele celor sosiţi anterior erau reciclate pentru a fi distribuite. Comandantul Rudolf Höss se plângea că „nici măcar folosind îmbrăcămintea şi încălţămintea rămase de la exterminarea evreilor nu se poate acoperi suficient lipsa de îmbrăcăminte.”[30]

Distribuirea hainelor era o experienţă haotică şi chiar dureroasă. Ca răspuns la un cor de strigăte, insulte, fluierături şi pocnituri de bici, femeile alergau de-a lungul unor mese încropite şi le erau aruncate o haină oarecare şi doi pantofi. Uneori, gardienii se cocoţau ca nişte capre pe mormanele de haine şi le aruncau la întâmplare. Femei care fuseseră obişnuite să se îmbrace cu grijă, chiar cu eleganţă, se trezeau acum că trebuie să se descurce doar cu o bluză din mătase, sau cu o rochie de seară din şifon, sau cu o jachetă de copii; cu un costum greu din lână pe căldura insuportabilă sau cu o rochie de vară pe viscolele iernii.

Era încă un strat de umilinţă. Pantofii şi cizmele erau, şi ele, aruncate în dezordine, adesea desperecheate. Se găseau papuci din satin, ghete, sandale, pantofi cu toc. Era încălţăminte prea lungă, prea scurtă, prea largă, prea îngustă. Împopoţonate cu o grotescă lipsă de consideraţie pentru mărime, stil sau caracter practic, femeile arătau acum ca interpreţii dintr-un spectacol de teatru suprarealist.

Fie că erau în uniforme ruseşti, în saci dungaţi sau în zdrenţe civile, toate femeile aveau o dungă roşie sau

albă vopsită pe spatele hainelor, pentru a le marca drept prizoniere.

Femeile cu adevărat ghinioniste nu aveau decât saboţii grei din lemn. Aceasta a fost soarta Brachăi şi a lui Irene şi a celorlalte femei din primele transporturi. Mergeau împiedicat prin zăpadă, cu picioarele goale deja sângerânde şi îngheţate.

În iulie 1943, Hunya a încercat să-şi păstreze cizmele ei bune după ce fusese echipată cu haine de lagăr, dar au fost zărite de una dintre prizonierele veterane, care i-a poruncit:

— Dă-mi cizmele, vreau cizmele!

Hunya s-a opus.

— Nu, am nevoie de ele pentru muncă.

— Muncă? a venit răspunsul batjocoritor. Mai ai cinci zile de trăit şi o să fii acoperită cu pământ!

Hunya nu şi-a mai putut stăpâni furia şi a blestemat-o în germană şi în idiş, fără să se deranjeze să coboare vocea:

— Ba *tu* să nu trăieşti mai mult de cinci zile şi să te acopere cu pământ!

În jurul ei, celelalte deţinute priveau uimite. Era de neconceput ca cineva să fie atât de sfidător. Din nefericire, nici măcar încrederea admirabilă a Hunyei nu a ajutat-o să-şi păstreze cizmele în picioare şi a fost nevoită să le schimbe cu saboţi din lemn. Cu toate acestea, Hunya nu s-a lăsat intimidată. A întrebat-o pe o gardiancă tânără când vor putea noii sosiţi să se uşureze. La Auschwitz, o întrebare atât de simplă putea provoca o pedeapsă brutală, dar, în mod surprinzător, gardianca nu s-a dezlănţuit. În schimb, încercând să dezamorseze conflictul, s-a adresat unui ofiţer de rang superior şi a spus:

— Nu a fost încă educată să acorde respect şefelor.

Hunya şi-a arătat din nou furia.

— Cum să mă înveţi tu pe mine despre respect? Eşti mult mai tânără decât mine. Ar trebui să înveţi respectul de la cei mai în vârstă decât tine![31]

În mod miraculos, tânăra gardiancă a dat înapoi – cuvintele trebuie să fi atins o coardă sensibilă – şi Hunya a deschis drumul către latrine. Acestea erau atât de oribile, încât Hunya aproape că şi-a regretat cererea. După aceea, când nu mai puteau fi auzite de gardieni, celelalte deţinute au râs de toată scena ridicolă. Era un râs de uşurare şi de admiraţie pentru îndrăzneala Hunyei.

O comoară nemaiauzită, care valora mai mult decât aurul – un ac! Acest ac a devenit mântuirea noastră. — Zdenka Fantlová[32]

În circumstanţe obişnuite, femeia care i-a luat Hunyei cizmele bune de lucru nu s-ar fi coborât niciodată la furt şi intimidare. Bunele maniere şi moravurile erau adesea pervertite la Auschwitz, pe măsură ce deţinuţii se străduiau să rămână în viaţă. Era nevoie de încălţăminte bună pentru a supravieţui, aşa cum bănuise deja Hunya. Prizonierii desculţi riscau să fie bătuţi sau chiar ucişi. Unele femei au luat obiceiul de a dormi cu pantofii drept pernă, ca să fie sigure că nu aveau să le fie furaţi în timpul nopţii.

Furtul de la alţi deţinuţi era privit cu dispreţ; furtul de la gardienii SS nu era considerat o infracţiune de către prizonieri. Exista un cuvânt special pentru acest furt în argoul lagărului: *organizare*. Organizarea nu era neapărat o acţiune egoistă. Putea fi în folosul valurilor tot mai mari de deţinuţi. Multe prizoniere au dorit instinctiv să coopereze. Organizarea a jucat un rol în legarea mai strânsă a prieteniilor şi în stabilirea legăturilor într-un mediu ostil care încerca să-i reducă pe oameni la cele mai de bază instincte.

În lagăr, micile acte de bunătate și de generozitate aveau o mare însemnătate. Exemplele strălucesc cu atât mai puternic cu cât au avut loc în contextul atât de îngrozitor al lipsurilor. Avem exemplul adolescentei care a reușit să dea la schimb batiste, eșarfe și mănuși culese dintr-un coș de gunoi, contra hrană. Apoi a împărțit hrana cu altele, iar cele care primiseră la schimb diversele obiecte erau încântate de noile lor comori.[33] Sau exemplul doctoriței-deținute care a primit cadou două bucăți de cârpă – o marfă prețioasă – pe care le folosea drept batiste și pentru curățat dinții;[34] sau exemplul femeilor care lucrau într-o echipă de demolări pe timp de iarnă și care împărțeau o singură mănușă din lână, trecută din mână în mână.[35]

Apoi mai era o deținută din Cehia care a ridicat o pereche de ciorapi groși și călduroși lăsați intenționat să cadă de către o țărancă poloneză de-ale locului, care le văzuse pe prizoniere lucrând în afara lagărului pe ninsoare, la minus 20 °C. Prietenele fetei au hotărât să poarte ciorapii câte o zi fiecare. „Aș fi putut să o îmbrățișez și să-i sărut mâna", își amintea ea. „A fost un cadou minunat și atât de neașteptat. Cu greu am putut trece peste șoc."[36]

Femeile care erau deja obișnuite cu chibzuiala și-au îndreptat ingeniozitatea către sarcina de a-și îmbunătăți îmbrăcămintea îngrozitoare. Țesătura aspră a hainelor de lagăr avea să absoarbă în curând povestea noilor purtătoare. Era zdrențuită și sfâșiată la lucrările grele de construcție, umedă și putredă de la curățarea mlaștinilor, crăpată de la noroiul uscat, murdărită de transpirație și de dizenterie, pătată de puroi de la răni sau înnegrită de sânge. Cumva, în ciuda tuturor acestor lucruri, prizonierele trebuiau să încerce să-și păstreze respectul de sine.

Când o femeie a găsit ca prin minune un ac, acesta a fost împărțit cu generozitate cu prietenele. Prizonierelor le era absolut interzis să dețină astfel de lucruri, însă cusutul era o abilitate care putea îmbunătăți semnificativ stima de

sine a unei prizoniere, prin simplul act de a ajusta hainele pentru a se potrivi mai bine. Au adăugat cordoane la halatele largi; au desfăcut tivuri pentru a acoperi picioarele cu câţiva centimetri de material în plus; au strâmtat rochiile prea mari.

Fiindcă se fura orice, acolo unde era posibil, femeile transformau o şosetă veche sau o căciulă în săculeţi cunoscuţi sub numele de „legătura cerşetorului". Aceste buzunare portabile interzise erau legate în jurul taliei, sub haine, şi erau suficient de mari cât să ţină o raţie de pâine sau, pentru prizonierele cu adevărat „bogate", un pieptene fără dinţi.

Organizarea lenjeriei de corp era o prioritate pentru multe femei care aveau suficientă putere să se gândească la astfel de lucruri în lunile care au urmat. A devenit îngrozitor de incomod să întreprindă muncă grea fără a avea sutien, mai ales atunci când purtau ţesături aspre. Deţinutele au creat sutiene din rămăşiţe de cămăşi, resturi de cârpe şi fire din pături. Dacă nu aveau ac de cusut, foloseau un pai rigid.[37]

Nu era vorba doar despre a obţine mici progrese în ceea ce priveşte confortul şi caracterul practic. Un prizonier curat şi aranjat avea avantaje clare faţă de un prizonier murdar şi zdrenţuit: dădea dovadă de iniţiativă de a se organiza, de voinţă de a se spăla, în ciuda condiţiilor îngrozitoare, şi de o rămăşiţă de demnitate. Chiar şi gardienii SS reacţionau mai bine faţă de prizonierii care arătau că au încredere în sine.

Hainele sunt un semn al umanităţii.

— Tzvetan Todorov[38]

Una dintre spusele memorabile ale Hunyei era *Kleider machen Leute, Hadern machen Läuse* sau

„Hainele îl fac pe om, zdrenţele fac păduchi". O versiune mai puţin pitorească ar fi: „Haina îl face pe om". Hunya ştia din experienţa ei amară că hainele şi demnitatea sunt legate între ele şi ştia că haina arată statutul – sau lipsa lui. Expresia „zdrenţele fac păduchi" înseamnă atât că păduchii prosperă în condiţii murdare, cât şi că oamenii îmbrăcaţi în zdrenţe sunt trataţi ca păduchii.

Lagărele de concentrare erau un microcosmos distorsionat al modei şi al rangului. Şefele privilegiate puteau achiziţiona încălţăminte decentă, cele mai bune uniforme şi accesorii de lux precum şorţuri, ciorapi, fulare şi lenjerie de corp; subalternele lor purtau de obicei cele mai groaznice haine. La nivelul cel mai de jos al ierarhiei era nuditatea, care însemna vulnerabilitate, umilinţă, violare şi, în cele din urmă, moarte.

În vârful ierarhiei – echivalentul *haute couture* din lagăre – erau gardiencele. Pentru ele, uniformele SS, cusute prin munca sclavelor, dovedeau că erau fiinţe superioare. Unele dintre gardiencele care soseau la Auschwitz erau, poate, obişnuite să poarte uniformă, după timpul petrecut în *Bund Deutscher Mädel* – BDM – Liga Fetelor Germane, o ramură feminină a mişcării tinerilor germani.

Uniforma SS era un stimulent impresionant pentru noii recruţi, chiar dacă gardiencele au fost doar personal auxiliar în lumea nazistă, axată pe bărbaţi, şi nu aveau însemne de rang impresionante şi trese ca bărbaţii. Chiar şi aşa, faptul că băteau pasul în haine militare le făcea să se simtă puternice. Bărbaţi sau femei, gardienii îşi puteau lăsa deoparte conştiinţa odată ce dezbrăcau hainele civile. Când erau în uniformă, nu făceau decât să „urmeze ordinele".

Era inevitabil ca deţinuţii sălbăticiţi şi înfometaţi să nu îi admire pe gardienii SS, sănătoşi şi superumani prin comparaţie, în măreţia lor terifiantă. Acest lucru, la

rândul său, îi determina pe gardieni să se umfle în pene cu superioritate și să îi trateze pe „subumani" așa cum se părea că meritau. Gardienilor le era mult mai ușor să-i maltrateze pe prizonieri dacă nu păreau pe deplin umani; dacă se potriveau cu insultele de *paraziți*, *gunoaie* sau *porci* care le erau adresate. Era important ca paznicii să nu se identifice cu prizonierii. Cu cât prăpastia dintre gardieni și deținuți era mai mare, cu atât le era mai ușor să justifice brutalitatea și chiar crimele în masă, ca și cum n-ar fi distrus decât paraziți, la urma urmei.

Faptul că gardienii și deținuții arătau la fel atunci când erau goi nu era relevant: *hainele* făceau diferența. Această diferență avea puterea unei reprezentații teatrale. Făptașii mărșăluiau în negru și verde îndrăzneț; „publicul" lor era alcătuit din siluete subțiri și monotone. În vreme ce prizonierii tremurau în timpul orelor lungi de apel, femeile din SS aveau paltoane groase și pelerine negre impermeabile cu glugă. În timp ce prizonierii suportau agonia degerăturilor, SS-ul avea cizme din piele, ciorapi din lână și mănuși. În vreme ce prizonierii disperau în noroi, rahat, sânge și păduchi, SS-ul era spălat, apretat, lustruit și îngrijit.

Aspectul era totul.

Gardienii tolerau o oarecare împăunare la funcționarii-deținuți, cum ar fi șorțurile brodate de mână, la modă printre șefele privilegiate, dar erau deranjați de prea multe distorsiuni în ordinea „naturală" a lucrurilor. O modalitate de pedepsire a prizonierilor era confiscarea hainelor. Când muncitoarele-deținute de la o fabrică de muniție din complexul de la Auschwitz au început să-și coasă gulere frumoase roz și albastre la uniforme, o femeie din SS le-a rupt cu brutalitate. Muncitoarele le-au înlocuit cu altele și le-au numit gulere *Petőfi*, după un poet revoluționar maghiar.[39]

În primele zile la Auschwitz, când au sosit primii evrei, înfățișarea Brachăi Berkovič l-a încurcat pe un gardian, care i-a spus:

— Nu arăți deloc a evreică. De ce nu spui că ești ariană?

Ar fi putut însemna un tratament mai bun, fiindcă evreii se aflau cel mai jos în ierarhia din lagăr. Bracha a refuzat. Avea să înfrunte orice s-ar fi întâmplat alături de sora ei, Katka, și în compania prietenelor precum Irene și Renée.

Prima sarcină a Brachăi la Auschwitz legată de îmbrăcăminte nu a fost aceea de a cârpi sau a ajusta îngrozitoarea uniformă rusească pe care i-o dăduseră. Împreună cu toți ceilalți nou-veniți, a primit două bucăți de material cu patru cifre pe ele. O bucată trebuia lipită în partea stângă a hainei, cealaltă trebuia ținută ca să fie arătată pentru identificare sau pentru a primi rații de mâncare.

După ce le luaseră identitățile vizibile, naziștii le înlocuiau acum cu numere.

Irene observase deja că cei transferați de la Ravensbrück aveau triunghiuri inversate, numite *Winkel*, afișate sub numere. A aflat că un triunghi roșu însemna prizonier politic, cel verde era pentru infractori, iar negrul însemna „asocial" – majoritatea prostituate. Literele de pe triunghi indicau naționalitatea, cum ar fi P pentru polonez. Acum Irene avea și ea un număr, 2786, urmată de sora ei mai mică, Edith, cu 2787. Tot în acest lot erau croitoresele Marta Fuchs, cu 2043, și Olga Kovácz, cu 2622.

Bracha și sora ei, Katka, aflate în al patrulea transport din Slovacia, erau 4245 și 4246. Verișoara Martei, Herta Fuchs, din al cincilea transport, a primit numărul 4787. Franțuzoaicele Alida Delasalle și Marilou Colombain erau 31659 și, respectiv, 31853, ceea ce arată

cât de mult crescuse populaţia lagărului până în ianuarie 1943. Până la sosirea Hunyei Volkmann, în luna iulie a acelui an, complexul Auschwitz era plin ochi. Hunya a devenit prizonierul cu numărul 46351. În cele din urmă, în mai 1944, numărul de deţinuţi a fost din nou luat de la 1, prefixat cu A sau B, pentru a ascunde amploarea rulajului mărfii umane. Deportaţii selectaţi pentru a fi ucişi la sosire nu primeau număr, ci doar instrucţiuni de a forma şiruri ordonate, gata să mărşăluiască spre zonele de dezbrăcare.

Pentru femeile din primele transporturi de evrei, numerotarea pe piele a venit la trei luni de la sosire, în iunie 1942, când gardienii au constatat că nu pot urmări identităţile deţinuţilor, fiindcă erau foarte multe decese. Tatuajele pe piele erau uşor de înregistrat, chiar şi pe un cadavru.

Femeile care au supravieţuit până în iunie au făcut coadă în faţa a doi băieţi slovaci, care le-au tatuat braţul stâng. Cea cu numărul 2282 – cunoscută anterior sub numele de Helen Stern – i-a cerut tatuatorului ei, un tânăr pe nume Lale Sokolov, să nu se grăbească, fiindcă voia să-l întrebe dacă ştia ceva despre rudele ei din lagărul de bărbaţi. Drept urmare, cifrele ei erau mai mari decât ale celorlalte.[40] Şi Bracha avea numere mai mari, în cazul ei fiindcă cel care o tatua voia să o întrebe despre rudele lui aflate în barăcile pentru femei.

Numerele au fost toate înregistrate într-un sistem complex de fişe administrat de personalul SS şi de către deţinuţi. Deţinuta comunistă Anna Binder, din primul transport de la Ravensbrück, fusese repartizată să lucreze în birou. Una câte una, a completat fişele pentru fiecare deţinut cu numele, data naşterii, ocupaţia şi aşa mai departe. Printre nenumăraţii nou-veniţi, a înregistrat-o şi pe croitoreasa Marta Fuchs. A fost primul lor contact, dar, semnificativ, nu ultimul.

În ultimele zile înzăpezite din iarna anului 1942, câteva mii de femei tinere, înfloritoare şi sănătoase, au fost transformate în fiinţe de nerecunoscut, tremurânde, aproape fără vârstă şi fără sex. Iată-le, aşezate în rânduri de câte cinci, dezbrăcate, abuzate, tunse, numerotate, încărcate cu îmbrăcăminte militară reciclată.

Nu mai erau studente, gospodine, croitorese, secretare, iubite, vânzătoare, fiice, modiste, cântăreţe, fermiere, gimnaste, profesoare, asistente medicale... erau pur şi simplu *zugangi* – intrări –, obiecte dispreţuite, numerotate, fără nume.

„Aşa", declara Irene Reichenberg, care a rămas alături de sora ei, Edith, şi de prietenii ei din Bratislava, „aşa ne-am dus la muncă."[41]

Însă numai dacă aveau să supravieţuiască primului an, munca avea să le devină mântuire, şi nu coşmar.

6

Vrei să rămâi în viață

Toate știau și recunoșteau sentimentul contradictoriu pe care îl ai atunci când umărul vecinei este singurul de pe pământ pe care te poți sprijini, dar, în același timp, vrei să rămâi în viață, chiar dacă prietena ta e aleasă să meargă la moarte. — Hunya Volkmann[1]

Bracha era o optimistă.

Chiar și după luni de traume, ea insista să le spună celorlalte – Irene, Katka, Renée – să meargă mai departe, să îndure.

— O să vedeți, le spunea ea. După război, o să ne adunăm toate la o cafea și prăjituri.

Irene a râs de o idee atât de nebunească.

— Singura ieșire de aici e prin horn, a răspuns ea cu amărăciune.

Vedeau toate fumul care se ridica de la crematoriul aflat chiar dincolo de cazarma lor, în lagărul principal. Uneori, venea pe deasupra careului de apel din fața bucătăriei lagărului, unde ele stăteau în coloană ore întregi, indiferent de vreme, pentru a fi numărate până când ieșeau la numărătoare; alteori, arunca fulgi de cenușă în curtea lui

Hedwig Höss, soţia comandantului, care se depuneau pe frunze, pe iarbă şi pe bobocii de trandafir.

Cât priveşte cafeaua şi prăjiturile, erau visurile unei lumi dispărute. La Bratislava, cafeneaua Carlton, în stil *art nouveau*, era unul dintre cele mai şic locuri de întâlnire, cu clienţi eleganţi, furnituri luxoase de culoare bordo şi mobilier poleit cu aur. Nu putea fi mai departe de realitatea actuală. Pentru deţinuţii de la Auschwitz, „cafeaua" de dimineaţă era doar o apă întunecată, făcută din cicoare măcinată sau ghinde ori din surse mai puţin identificabile. Prânzul era o apă de napi, denumită „supă". Era servită dintr-un cazan adânc, în timpul unei pauze de o jumătate de oră. Dacă nu aveai castron, nu-ţi puteai primi raţia, pur şi simplu.

În primele câteva zile, Irene a refuzat să o mănânce.

— Pute! spunea ea dezgustată.

Deşi provenea dintr-o familie săracă, în care un ou primit cadou de ziua ei fusese de-a dreptul o delicatesă, era obişnuită cu mâncare bună, pregătită cu drag, nu cu lături pe care nu i le-ai da nici porcului. Raţia de pâine pentru întreaga zi era alocată seara, după ore aparent nesfârşite la apel, doar două sute de grame. Era o pâine densă, cu cocoloaşe, greu de digerat. Gem de calitate inferioară sau margarină completau meniul, cu porţii ocazionale de cârnaţi.

Lui Irene i s-a spus că acei cârnaţi erau făcuţi din carne de cal, cu siguranţă nu erau cuşer. Stresată şi dezgustată, şi-a pierdut complet pofta de mâncare. Cu timpul, foamea a câştigat. De fapt, toate înnebuneau de foame. Renée, fiica rabinului, s-a îngrozit când a văzut cum se luptau femeile pentru a smulge porţii suplimentare de pâine, în obscuritatea fără becuri a cinei la cazarmă. Femeile mai puternice le deposedau pe cele neputincioase, care rămâneau nemâncate. Renée nu aproba această

sălbăticie şi nu a făcut la fel, dar a înţeles, cu siguranţă, impulsurile primitive din spatele ei.

Pe măsură ce treceau săptămânile, femeile îşi pierdeau bujorii din obraji, formele, sănătatea. Diareea cronică, cunoscută sub numele de *Durchfall*, era un efect secundar debilitant şi umilitor.

Între timp, Johan Paul Kremer, un medic din SS, nou sosit la Auschwitz, scria în jurnal o laudă la adresa primei sale mese la Clubul Waffen-SS de lângă gară. Includea ficat de raţă cu roşii umplute şi salată. Doctorul Kremer scria: „Apa este infectată, aşa că bem apă carbogazoasă, care este servită gratuit." Două zile mai târziu, şi-a prescris singur terci, ceai de mentă şi tablete de cărbune, împotriva unei crize de diaree. Deţinuţii nu aveau astfel de remedii.[2]

Hedwig Höss îşi hrănea familia cu legume cultivate în propria grădină şi cu carne de calitate. În plus, făcea presiuni asupra servitorilor-deţinuţi să fure mâncare din magaziile lagărului şi să o aducă la ea în cămară.

Într-o zi, Bracha a trecut pe lângă o fată sfrijită care mergea pe strada principală a lagărului. A recunoscut-o pe prietena ei Hanna, o fostă colegă de clasă din Bratislava. Familia Hannei fusese bogată şi rafinată. Înainte de război, mama Hannei îşi dorise deseori ca fiica ei plinuţă să se conformeze modei siluetelor zvelte, lamentându-se: „Dacă ar pierde vreo zece kilograme, ar fi drăguţă".[3] Mama ei ar fi fost îngrozită să o vadă acum pe fiica ei atât de scheletică.

Renée, fiica rabinului, vedea luptele pentru mâncare şi simţea agonia foamei, spunând:

— Nu mai pot judeca o persoană care săvârşeşte o crimă din pricina foamei.[4]

Bracha evoca un viitor în care grupul de prietene avea să fie liber să stea într-o cafenea şi să se delecteze cu cafea şi

prăjituri, un viitor în care aveau să savureze mâncarea fără să se bată pentru ea. Era naivă sau puternică – sau ambele?

Amintirile Brachăi despre cum făcea mama ei tocană de pui cuşer sau cum presăra stafide în umplutura de ştrudel doar asta erau: amintiri. Nu mai putea simţi gustul lor, aşa cum nu mai putea nici să o îmbrăţişeze pe femeia care le gătise. În primele luni dure de viaţă în lagăr nu a existat absolut niciun motiv de a avea speranţă. Procesul de primire la Auschwitz le-a dezbrăcat pe evreice de haine, de demnitate, de identitate şi de speranţă.

Cu toate acestea, Bracha încă se întreba: „Când ne întoarcem acasă?" Păstra în continuare voinţa de a supravieţui, împotriva nemiloaselor politici naziste de profit şi de exterminare. În plus, era hotărâtă să aibă grijă de sora ei, Katka, şi de prietena ei cea mai bună, Irene. La rândul său, Irene se agăţa de sora ei, Edith.

Grupuri de sprijin ca acesta erau esenţiale pentru supravieţuire şi un element de umanitate pentru multe deţinute, în ciuda puţinelor încăpăţânate care se descurcau singure – ambele fiind răspunsuri logice în astfel de circumstanţe extreme. Prietenele şi rudele împărţeau paturile şi păturile. Se grăbeau împreună spre baie, când se dădea trezirea la ora trei dimineaţa. Stăteau umăr la umăr în timpul orelor de apel, prinzându-le pe cele care leşinau, şoptind cuvinte de încurajare pentru cele care erau bătute. Mărşăluiau una lângă alta în zori, pe poarta cu inscripţia *Arbeit Macht Frei*. Se căutau una pe alta la sfârşitul unei zile de muncă obositoare, pentru a împărţi o coajă de pâine şi o urmă de margarină.

Pe 17 iulie 1942 aşteptau împreună, aliniate de-a lungul străzii din lagăr, pregătite să fie inspectate de Heinrich Himmler, oaspete VIP în lagăr. Himmler venise să-şi inspecteze proprietăţile. Himmler şi Höss au fost conduşi pe poarta lagărului într-o maşină Mercedes neagră, decapotabilă. Camere de filmat fuseseră instalate

pentru a-i înregistra evaluând lagărul şi discutând, în timp ce orchestra lagărului cânta „Marşul triumfal" din opera *Aida* de Verdi. Prizonierilor li se spusese să se aranjeze, să aibă haine curate şi saboţi curaţi. Pe uniformele negre ale ofiţerilor SS li se disting bine medaliile, tresele şi ecusoanele.

Ofiţerii SS erau actori principali, având prizonieri şi sârmă ghimpată pe fundal.

Le-or fi observat oare pe prizonierele care stăteau drepte, îmbrăcate în haine militare ruseşti ponosite? Chiar dacă le-au observat, probabil nu le vedeau drept indivizi, drept oameni. Prizonierii erau muncitori, atâta tot.

Din rândul femeilor a fost împinsă înainte o deţinută. Era o prietenă croitoreasă de-ale Brachăi, pe nume Margaret Birnbaum, alintată Manci. Manci mai avea carne pe oase, în ciuda raţiilor infime, aşa că i s-a ordonat să se dezbrace şi să stea goală în faţa lui Himmler, ca exemplu de muncitoare sănătoasă, aptă de muncă. La urma urmei, prima funcţie a lagărului de la Auschwitz era cea de complex industrial. Imensa *Interessengebiet* – zonă de interes –, cu multiple lagăre-satelit, fusese iniţial menită să genereze profituri grase pentru SS, susţinând ambiţiile de putere ale lui Heinrich Himmler.[5] Munca sclavelor evreice precum Irene, Bracha, Katka sau Manci era un factor esenţial în industriile de la Auschwitz, generând atât produse, cât şi profit.

Cum a pus Himmler în concordanţă nevoile economice cu planurile naziste atotcuprinzătoare pentru o Europă fără evrei? A rezolvat conflictul promovând în mod activ transporturi sporite de evrei către Auschwitz şi muncindu-i pe evrei cât mai îndelung posibil, în condiţii inumane, până când mureau sau deveneau incapabili să muncească şi erau ucişi. Ordinele lui Himmler către Rudolf Höss, comandantul lagărului, erau să-i extermine pe evreii incapabili să muncească, pentru a le face loc altora.[6] Nu

ştim la ce se gândea când a văzut-o pe croitoreasa Manci Birnbaum dezbrăcată. După inspecţia sa de VIP, Himmler s-a dus la cină cu Rudolf şi Hedwig şi cu alţi ştabi nazişti.

În aceeaşi lună cu inspecţia, Höss s-a întâlnit cu Dieter Wisliceny – emisarul lui Eichmann în Slovacia. Au discutat despre evreii slovaci, descrişi de către Höss drept cei mai pricepuţi muncitori ai săi, aleşi special.[7] Höss însuşi a susţinut că respecta politicile adecvate care asigurau împărţirea corectă a deţinuţilor, în funcţie de experienţa lor profesională şi de calificări. I-a scos în evidenţă pe cei cu „o experienţă profesională importantă şi rară", cum ar fi tăietorii de diamante, şlefuitorii de lentile, producătorii de unelte şi ceasornicarii, etichetându-i drept „comori istorice, protejate permanent".[8] Alte profesii valoroase erau constructor, zidar, electrician, dulgher şi lăcătuş.

Toate acestea erau profesii tradiţional masculine. Cum rămânea cu transporturile de femei? Genul lor nu le avantaja. La ce foloseau mamele şi modistele într-o lume de pietriş, cărămidă şi ciment? Mâini care se pricepeau la lucrul cu acul, cu maşina de scris, la mulsul vacilor, la frământat aluatul şi la pus pansamente erau acum trimise la muncă grea, care de obicei era pentru bărbaţi.

> *Mi s-a dat un târnăcop. Nu ştiam să-l folosesc şi cu greu îl puteam ridica; o lovitură cu patul unei arme m-a învăţat cum s-o fac.*
>
> — Dr. Claudette Bloch[9]

Pentru ca optimismul Brachăi să dea roade, femeile trebuiau să supravieţuiască provocărilor fizice şi mintale ale muncii în cele mai brutale condiţii, pentru a îndeplini fanteziile industriale şi agricole ale SS-ului. La baza Reichului de o mie de ani, promis de Hitler în discursurile lui grandioase, stăteau sclavele. Unele dintre ele pot fi

văzute în fundalul fotografiilor făcute pentru a imortaliza inspecția lui Himmler. În imaginile alb-negru, ele sunt siluete fără nume, în haine fără formă. În inimile lor, sunt femei. Pentru observatori, ele sunt un mijloc pentru atingerea unui scop.

La șapte dimineața, odată încheiat apelul de dimineață, femeile așteptau să afle în care echipe de lucru – numite *kommandos* – aveau să fie repartizate.

În loc să coasă, croitoresele dragau iazuri, săpau șanțuri de scurgere, întăreau malurile râurilor și drenau mlaștini. Pe vremea când erau în Liga Artaman, Himmler și Höss discutaseră despre ambiția ca germanii cu „sânge pur" să-și creeze rădăcini adânci în Est, prin colonizare și dezvoltare agricolă. Acum, visul lor rural era pe cale să fie realizat, dar munca grea avea să fie făcută de evrei „subumani", nu de arienii robuști ai ideologiei Ligii Artaman.

Parțial goale, femeile înaintau desculțe prin nămolul contaminat, pentru a smulge din rădăcini vegetația din șanțuri. Jumătate din acest *kommando* care smulgea buruieni a fost ucis de malarie. Multe s-au prăbușit de epuizare și nu au putut fi salvate la timp de la înec. Unterscharführer Martin, liderul SS al echipei din mlaștină, se lăuda cât de multe au murit muncind acolo. „Doar în chiloței", rânjea el, savurând amintirea.[10]

Gardiencele nu erau doar observatori pasivi. O croitoreasă evreică din Transilvania a văzut o femeie din SS demonstrând cum să îneci un prizonier într-o baltă mică.

Șefele împărțeau și ele adesea partea lor de violență. Sora mai mică a Brachăi, Katka, care nu fusese voinică nici când îi mergea bine, a făcut la muncă o rană la picior, care s-a infectat rapid. Când, inevitabil, a început să muncească mai încet, a fost bătută cu brutalitate peste spate.

Bracha a fost martoră, dar a și trăit suferința. Nu i-a zguduit convingerea: *Mie nu mi se poate întâmpla.*

În condiții la fel de periculoase ca cele din mlaștini lucrau și echipele de demolare. Cu mâinile goale, femeile dărâmau casele care fuseseră abandonate în grabă de proprietarii lor polonezi de drept, când li se ordonase să părăsească zona de interes de la Auschwitz. Membra SS Runge era responsabilă de echipa de demolări. Își dresase câinele să atace la comandă. De obicei, simpla amenințare era suficientă pentru a le îmboldi pe muncitoare. Altfel, îi dădea drumul câinelui, cu rezultate chinuitoare sau chiar fatale.

Casele polonezilor erau demolate cu târnăcoapele. Irene era uimită de cât efort era nevoie. După ce tot mortarul era spart, cărămizile erau încărcate într-o căruță, dar fără cai. Irene și alte nouăsprezece au fost înhămate la căruță și au tras-o până la un șantier. Cărămizile și alte materiale recuperate erau folosite pentru a construi noi închisori. Irene a lucrat și la construirea drumurilor care să facă legătura între numeroasele zone de interes – totul sub soarele torid al verii. Alte deținute se opinteau în gropi uriașe de nisip, săpând și încărcându-l în vagoneți, care erau apoi împinși tot de ele afară din carieră.

Lupta pentru supraviețuire era atât de mistuitoare, încât puține femei aveau gânduri de sfidare sau de rezistență. Asta nu însemna că nu au existat acte de sabotaj ocazionale, aducătoare de satisfacție, cum ar fi cel al tinerei poloneze, pe care un membru SS aruncase găleți cu fecale și care a săpat în mod deliberat tranșee astfel încât să se prăbușească imediat.[11]

În fiecare zi, un număr din ce în ce mai mic de femei se întorceau în lagăr. Decesele erau înregistrate de grefieri drept *Auf der flucht erschossen* – împușcată în timp ce încerca să evadeze –, ceea ce era clar o minciună. Gardiencele SS le provocau în mod deliberat pe prizoniere

să se îndrepte spre garduri, aruncând deseori articole de îmbrăcăminte pe care să le aducă înapoi, dar împuşcându-le mortal când se apropiau de gard.[12] Renée Ungar spunea că era evident că naziştilor nu le păsa de munca propriu-zisă; lucrul important era ca, în cele din urmă, muncitoarele să fie ucise.[13]

Drumurile pe care mărşăluiau femeile făceau legătura între mai multe sate care fuseseră rase pentru a face loc noilor câmpuri cultivate, fermelor piscicole, serelor, cuştilor de animale şi volierelor. Rudolf şi Hedwig Höss puneau acum în practică paradisul rural la care visaseră la începutul logodnei şi căsătoriei lor.

Unul dintre drumuri ducea la un sat numit Brzezinka în poloneză, Birkenau în germană. Femeile au ajuns să cunoască bine zona. Începând cu 10 august 1942, au fost transferate de la blocurile 1-10 din lagărul principal de la Auschwitz într-un nou complex de la Birkenau, sectorul B-1a, care fusese deschis deţinuţilor doar cu cinci zile înainte. După plecarea femeilor, blocurile din lagărul principal au fost dezinfectate cu Zyklon B. Cele care se puteau deplasa au mers pe jos – aproximativ patruzeci de minute – şi s-au trezit într-un nou iad.

Barăcile de la Birkenau erau sordide şi improvizate, cu ziduri subţiri din cărămidă şi ferestre sigilate, construite de prizonieri ruşi morţi de mult şi aşezate într-un peisaj pustiu. În Baraca 9, Irene se holba la paturile triple suprapuse, construite din cărămidă şi ciment. În fiecare pat, numit *koje*, trebuia să încapă şase femei. Puteau şase femei să doarmă într-un spaţiu mai îngust de doi metri? Nu avea rost să întrebe. Nu aveau de ales. Aproape un an mai târziu, Hunya Volkmann a fost adusă în acelaşi bloc. Atunci, într-un *koje* trebuia să încapă până la cincisprezece femei. Clădirile din prefabricate menite pentru doar o sută de persoane adăposteau acum o mie de femei.

Birkenau înseamnă lemn de mesteacăn. În zonă erau pâlcuri de mesteceni grațioși cu scoarță argintie. La umbra lor, două clădiri abandonate. Prima, o fermă roșie, liniștită, redenumită Buncărul 1. Cealaltă, o căsuță albă, redenumită Buncărul 2. În luna iulie, o țărancă slovacă ce aduna fânul pe câmpurile din apropiere a aruncat o privire într-una din căsuțe. A văzut o cameră mare, cu țevi de-a lungul pereților și al tavanului, care se terminau cu ceea ce păreau a fi capete de duș. Mai târziu, a aflat că era o cameră de gazare. În apropiere a văzut gropi făcute pentru rămășițele umane.[14]

Primele victime din aceste clădiri convertite au fost evreii considerați „inapți pentru muncă". Printre ei se aflau toate tinerele încărcate în camioane pentru a fi transferate din lagărul principal: au mers cu camionul la moarte. Până în vara anului 1942, evreii erau transportați direct la Auschwitz pentru exterminare, după ce li se spusese că vor face munci agricole în zonă.

Deținuții, inclusiv croitoresele, primiseră sarcina de a extinde sub-lagărul Birkenau. Himmler decretase că va trebui să găzduiască 200 000 de prizonieri. Diferența de statut dintre deținuți și membrii SS era literalmente integrată în arhitectura lagărului: s-a lucrat mai mult la proiectarea și echiparea camerelor de gazare decât a sistemului de canalizare sau a băilor. Sora Brachăi, Katka, fragilă și rănită, a lucrat la construcția noilor crematorii cu mâinile goale.

La sfârșitul zilei de muncă, trebuia să se spele într-o baltă sau să-și facă loc cu coatele la un robinet. Era câte un robinet la fiecare 12 000 de deținuți, însă la crematorii fuseseră montate pompe de apă moderne, pentru a asigura buna aprovizionare cu apă.[15]

În cele din urmă, prizonierii au construit o nouă linie feroviară secundară, care lega linia principală Viena–Cracovia de linia directă ce intra în complexul Birkenau.

Au pus balast şi traverse pentru două căi ferate, astfel încât un tren să poată fi descărcat în timp ce un altul sosea.[16]

La Auschwitz, toate drumurile păreau să ducă la moarte. Dacă boala şi foamea nu îi ucideau, o făceau condiţiile de muncă brutale. E de mirare că Irene spunea că singura cale de ieşire de acolo era „prin horn"?

În timp ce femeile stăteau în coloană în aşteptarea sarcinilor de lucru, Katka avea inima grea – întotdeauna părea să primească cele mai grele sarcini. Bracha ştia că nu puteau continua aşa la nesfârşit. Întrebarea era: când şi cum puteau fi repartizate la sarcini mai uşoare? Ar fi fost oare posibil să-şi folosească cunoştinţele de croitorie? Existau zvonuri despre echipe de muncă mai uşoară, chiar şi zvonuri despre un loc în care, din 22 august 1942, muncitoarele din unele *kommando*-uri erau găzduite în condiţii tolerabile. Era vorba despre clădirea administraţiei SS, numită *Stabsgebäude*. Acolo locuiau deţinutele care lucrau la biroul de înregistrări al lagărului, împreună cu femeile alese să fie servitoare pentru familiile membrilor SS şi cu un grup select dintr-un *kommando* numit *Obere Nähstube* – Atelierul de croitorie de lux.

Lângă arcada îngrijită din cărămidă a intrării principale la Birkenau se afla o clădire din lemn – Blocul 3. Era un atelier de cusut; nu unul de elită, precum Atelierul de croitorie de lux. Croitoreasa comunistă Marilou Colombain a fost adusă acolo în 1943 pentru o lună de muncă împreună cu echipa de croitorese de la Auschwitz II. Cea care o păzea pe Marilou la Birkenau era o prizonieră belgiană, inteligentă şi plină de energie, pe nume Mala Zimetbaum. Mala lucra ca *Lauferin* – curier. Era o slujbă care îi conferea o anumită încredere în deplasările ei pe întinsul teritoriu al lagărului, făcând comisioane pentru membrii SS. Toate croitoresele au ajuns să o cunoască pe irepresibila Mala.[17]

În atelierul de cusut, Marilou făcea uniforme nemţeşti. Era o colibă îmbâcsită, unde aerul era dens din cauza fibrelor textile şi a pufului. Erau două schimburi de câte aproximativ treizeci de femei; un schimb lucra ziua, celălalt noaptea. Cârpeau uniforme militare germane şi şosetele membrilor SS, coseau cruci pe hainele deţinuţilor pentru a-i identifica drept deţinuţi şi făceau lenjerie de corp pentru prizonieri. O parte din lenjeria de corp era reciclată. O evreică tânără a primit chiloţi dintr-o pânză fină, care avea pe margini dungi de culoare închisă. În ciuda acestui avantaj de a primi lenjerie de corp – un bonus rar pentru evrei –, a simţit o imensă repulsie: chiloţii erau făcuţi dintr-un *talles*, un şal de rugăciune evreiesc. Era încă un mod prin care naziştii foloseau îmbrăcămintea pentru a înjosi.[18]

Una dintre şefele din atelierul de cusut era o croitoreasă slovacă pe nume Boežka, salvată de la camera de gazare datorită cunoştinţelor ei de croitorie. Ea făcea tot posibilul pentru a le sprijini pe celelalte femei din *kommando* şi le lăsa să-şi facă cârpelile şi peticelile secrete atunci când era nevoie.[19] Ofiţerul SS Friedrich Münkel era responsabil de atelierele industriale de confecţii şi croitorie de la Birkenau. Nu le bătea niciodată pe deţinute şi uneori le dădea ţigări.[20] Potrivit uneia dintre lucrătoarele din tura de noapte, chiar şi femeile din SS care păzeau *kommando*-urile erau mai mult proaste decât crude.[21] Iar cel mai bine era că echipele de cusătorese lucrau înăuntru – nu în soarele fierbinte sau în zăpada îngheţată – şi stând pe scaun. Uneori, şefele le lăsau să cânte.

Şi totuşi, *kommando*-urile de la atelierul de cusut erau doar o pauză în călătoria către moarte. Turele de câte douăsprezece ore erau epuizante, mai ales fiindcă femeile trebuiau să-şi mijească ochii îndeaproape la lucrul de mână, în lumina slabă. Femeile înfometate se prăbuşeau peste maşinile de cusut. Cele care cântau îşi pierdeau suflul

când erau lovite de tifos. Dacă nu erau îndeplinite cotele zilnice, supraveghetorii mai brutali din SS puteau izbucni cu frenezie violentă, bătându-le pe cusătorese. În timpul turei de noapte, încăperea era luminată de focurile de la cuptoarele crematoriilor. Camioanele treceau cu zgomot, ducând cadavre la crematorii. Coloane de oameni vii mărşăluiau pe sub arcada de la intrare, mergând la gazare.

Unele dintre noi, femeile din SS, aveam cravaşe făcute în atelierele lagărului, cu care le-am lovit de multe ori pe prizoniere.

— Irma Grese[22]

— Vom sfârşi toate la gazare, a spus una dintre tovarăşele Hunyei, ca un ecou la pesimismul lui Irene, care spusese că vor ieşi prin horn.

Hunya, o optimistă, vorbea despre ce avea să facă după ce avea să iasă de la Auschwitz. Pesimiştii nu aveau timp de astfel de fantezii.

— Atunci să facem pariu, i-a spus Hunya. Când ajungem în cele din urmă la coadă la gazare, poţi să mă plesneşti tu pe mine, dar dacă scăpăm de aici cu viaţă, te plesnesc eu pe tine.[23]

Atitudinea sfidătoare a Hunyei îi aducea deseori probleme, chiar şi din întâmplare, ca de exemplu atunci când a fost lovită peste faţă pentru că era prea obosită să-şi scoată mâinile din buzunare în faţa unui gardian. Din fericire, unele o admirau pentru asta, aşa că nu era lipsită de aliaţi. Aceşti aliaţi au reuşit să o înscrie într-un *kommando* de lucru în interior. Nu făcea tocmai croitorie, dar măcar îşi folosea abilităţile căpătate în domeniul confecţiilor: era în echipa de ţesătoare, numită *Weberei*.

După ce a fost întâmpinată de gardianca SS Weniger, care „le ura bun venit" muncitoarelor ce intrau în colibă în

fiecare tură, bătându-le peste cap cu un baston din cauciuc, Hunya și-a găsit un loc unde să stea jos, într-o încăpere curată. În jur de o sută de femei rupeau niște cârpe în panglici de aproximativ trei centimetri lățime. Foarfecile erau rare, așa că își foloseau dinții pe cârpele mai groase. Unele panglici erau împletite în frânghii de aproximativ cinci centimetri grosime și un metru lungime, folosite probabil la aruncarea grenadelor de mână. Unele cârpe și zdrențe erau țesute în preșuri pentru tancuri și calafat pentru submarine.

Hunya împletea bice, iar degetele ei lucrau pe melodiile care se auzeau din depărtare – orchestra de femei de la Birkenau era obligată să cânte pentru noii sosiți. Aceste bice, făcute din in sau din celofan, erau folosite din plin de către gardienii lagărului. În 1944 erau deja 3 000 de muncitoare în echipa de țesătoare. Când nu mai puteau lucra, femeile erau transportate cu ușurință la camerele de gazare și înlocuite cu altele din rezerva de prizoniere de la Birkenau.[24]

Mita și legăturile cu deținutele importante – cele însărcinate cu îndeplinirea cotelor de muncitoare pentru naziști – erau o modalitate de a intra pe listă pentru așa-numita muncă privilegiată. Nici chiar Bracha, care mereu avea inițiativă, nu avea încă influența sau pilele pentru a fi aleasă fie pentru echipa de cusătorese, fie pentru echipa de țesătoare, ca să nu mai vorbim despre Atelierul de croitorie de lux.

În fiecare dimineață, când li se distribuiau sarcinile, femeile se întrebau care aveau să fie muncile zilei. Într-o zi, Bracha a fost aleasă pentru o sarcină misterioasă în Blocul 10.

În clădire era curat. Erau asistente drăguțe și doctori în halate albe. Femeile stăteau în paturi adevărate – câte una singură în pat. Unele aveau chiar un întreg salon numai pentru ele. Trebuiau suportate niște proceduri medicale;

nimic tulburător la început. Apoi, cineva cu conştiinţă a luat-o pe Bracha deoparte şi i-a spus:

— Dacă rămâi aici, o să stai la căldură, dar nu vei putea face niciodată copii.

Blocul 10 era infamul bloc al experimentelor medicale, unde femeile erau sterilizate prin cele mai oribile şi neştiinţifice metode. Din fericire, Bracha nu a mai fost chemată înapoi. S-a întrebat dacă, în ciuda optimismului ei, totul nu era de fapt legat de *noroc* sau de lipsa lui. Oare avea sau nu noroc? Ar fi putut oare să-şi croiască singură norocul?

Apoi, cam la nouă luni de la sosirea la Auschwitz, norocul i s-a schimbat în bine. A fost aleasă pentru *kommando*-ul Kanada.

— Ce e Kanada? a întrebat ea.

Pe rampă se vedea o mulţime de toate culorile. Erau franţuzoaice elegante în haine de blană şi ciorapi din mătase, bătrâni neajutoraţi, copii cârlionţaţi, bunicuţe, bărbaţi în floarea vârstei, unii în costume la modă, alţii în haine de muncitori.

— SS Rottenführer Pery Broad, *Lagărul de concentrare de la Auschwitz văzut prin ochii membrilor SS*

Ce era Kanada?

Kanada era o ţară a minunilor, plină de comori, reînnoite la nesfârşit.

Cea mai mare piaţă neagră din Europa.

O morgă a speranţelor pierdute.

Mitologia lagărului spunea că numele „Kanada" fusese ales datorită multiplelor depozite pline de lucruri

provenite din jafuri, fiindcă acestea erau ca o ţară bogată, aşa cum se zvonea că ar fi Canada.

În Kanada, Bracha a găsit ceva apropiat de visurile ei optimiste despre cafea şi prăjituri: măsline şi limonadă.

La începutul lunii aprilie 1942, când coborâse dintr-un vagon pentru vite în lagărul de la Auschwitz, Bracha fusese asigurată că vor avea grijă de valiza ei. În esenţă, nu era o minciună. Bagajele deportaţilor aveau mai multă valoare decât oamenii care le împachetaseră şi le transportaseră, iar SS-ul avea multă grijă să profite de pe urma lor. Un complex mare de depozite şi muncitori a fost organizat la Auschwitz cu singurul scop de a sorta şi redistribui conţinutul acestor bagaje, precum şi al genţilor aduse în vestiarele camerelor de gazare; la fel şi cu hainele calde încă ale celor care se duceau la moarte dezbrăcaţi.

Kanada conţinea întreaga bogăţie portabilă a acelor mulţimi nedumerite care coborau din trenuri zi de zi, noapte de noapte.

Sistemul de procesare a bagajelor era organizat cu atenţie. Un apel telefonic de la o staţie principală alerta lagărul cu privire la sosirea unui nou transport. Prizonierii din *Ausfräumungskommando* – „echipa de curăţenie" – erau scoşi din cazarmă de către un gardian SS pe motocicletă şi mărşăluiau spre gară. Se alocau două până la trei ore pentru fiecare tren, iar fiecare tren avea între douăzeci şi şaizeci de vagoane de marfă. Fiecare vagon conţinea aproximativ o sută de oameni. Procesul de primire s-a perfecţionat în timp: copleşeşte-i, uluieşte-i, organizează-i, selectează-i. Primele transporturi de evrei către Auschwitz fuseseră doar pentru femei, apoi numai pentru muncitori, însă nu a durat mult până când familii întregi, sate întregi au fost deportate.

Bărbaţii şi femeile erau separaţi, nu era timp să-şi ia rămas-bun. Un medic din SS evalua fiecare persoană din coloanele aliniate de-a lungul trenului – făcând semn

cu degetul să se ducă la stânga sau la dreapta. Nu puteau merge? Nicio problemă. Cei bolnavi, cei cu dizabilități și cei în vârstă erau ajutați să urce în camioane pe scări portabile din lemn, pentru o plimbare plăcută spre lagăr. Restul mergeau pe jos.

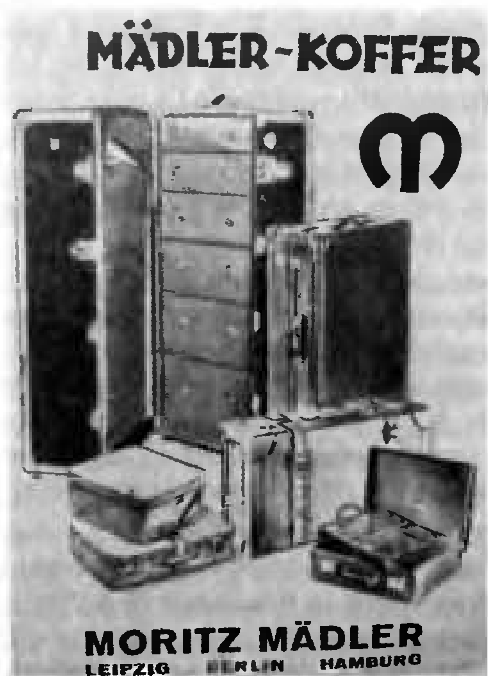
Singurele fotografii care înfățișează sosirea transporturilor sunt adunate într-un album din mai 1944, la apogeul exterminării evreilor din Ungaria. Scenele nu sunt regizate, dar sunt totuși cenzurate: nu există instantanee cu câini care trag de lanț sau cu gardieni SS care să bată civili uluiți, nici cu copii pierduți care țipă după cei dragi sau cadavre târâte jos din trenuri.

O serie de imagini intitulată *Frauen bei der Ankunft* – Femei la sosire – înfățișează evreice din Carpați marcate cu steaua galbenă. Hainele lor contrastează cu costumele în dungi ale echipei de curățenie. Sunt o reamintire a lumii reale: fuste cu imprimeuri, șaluri tricotate, cizme cu nasturi... șorturi, gulere marinărești, cardigane, paltoane croite pe comandă... ghete, bonete, șosete boțite...

Fotografiile din acest album sunt o viziune extraordinar de intensă a indivizilor – în mare parte fără nume și neajutorați – care se transformă în *häftlings*: deținuți. Un alt aspect al cenzurii: nu există fotografii în album care să arate frenezia înfricoșătoare a vestiarelor unde se dezbrăcau deținuții sau panica și claustrofobia camerelor de gazare. De obicei, numai zece sau douăzeci la sută din fiecare transport erau cruțați pentru muncă. Unii dintre aceștia aveau să ajungă într-un *kommando* în Kanada.[25]

În timpul procesului de selecție, bărbații din echipa de curățenie aruncau bagajele din trenuri și făceau mormane uriașe. Dura mai mult să procesezi bagaje decât oameni. Între timp, mecanicul locomotivei se aținea prin apropiere, făcându-și de lucru la vreo piesă mecanică până când prindea șanse de a șuti ceva pentru el. Fără îndoială, oamenii de pe căile ferate înțelegeau natura destinației

finale a încărcăturii lor. Gardienii din SS stăteau cu armele pregătite, numărând minutele până când aveau să obţină raţia bonus de votcă: două sute de mililitri pentru fiecare transport.

Reclamă la valizele Moritz Mädler, în revista nemţească Die Dame, *1939. Cei care soseau la Auschwitz aduceau cu ei tot felul de bagaje.*

Genţi, cutii, lăzi, cufere, valize... scaune cu rotile, bastoane, cărucioare de bebeluşi... Toate erau încărcate în căruţe şi camioane de către echipa de curăţenie, care elimina apoi toate efluviile din vagoane, astfel încât trenul să poată fi manevrat înapoi pe linia principală, în aburi şi zgomot de pistoane, pentru a aduna victime proaspete.

După toată această activitate, nu mai rămânea decât de măturat gunoiul. Ziare fluturând în vânt, cutii de conserve goale și jucării căzute.[26] Diversele resturi se puneau pe foc: cărți de rugăciuni, cârpe și fotografii de familie.

Cel mai mult, echipa de curățenie a avut două-trei sute de prizonieri. Printre ei se afla un tânăr slovac pe nume Walter Rosenberg, însă în istorie a rămas cu numele său adoptiv, Rudolf Vrba. El își folosea mușchii: transporta prada la Kanada I, lângă lagărul principal. Prada era aruncată într-o curte imensă, înconjurată de clădiri și de sârmă ghimpată, cu turnuri de observație în fiecare colț, organizată de către divizia de armament a SS-ului și numită D.A.W.[27] Vrba îl numea „depozitul jefuitorilor de cadavre".

Odată deschise, conținutul valizelor, sacoșelor și legăturilor era categorisit în linii mari și așezat pe pături, pe care bărbații le trăgeau până la clădirile barăcii din apropiere, pentru următoarea etapă de sortare. Când a fost promovat de la munca pe rampă la hamal în Kanada, Vrba a fost fermecat de vederea tinerelor slovace care lucrau acolo. Faptul că le vedea pe ele era „o mică rază de soare în viața mea", spunea el.[28] Femeile din această secțiune a Kanadei erau cunoscute drept *Rotkäppchen* – Capetele roșii –, fiindcă purtau baticuri roșii.

Acesta a fost *kommando*-ul căruia i s-a alăturat Bracha, mergând pe jos câte trei kilometri dus și trei kilometri întors, de la baraca ei din Birkenau. Sora ei, Katka, avea s-o urmeze, precum și Irene, Marta Fuchs, Herta Fuchs și multe alte evreice slovace. Bracha și sora ei lucrau în schimburi diferite, așa că se întorcea dimineața la cazarmă și o căuta pe Katka, care pleca în tura de zi. *Kommando*-ul era nevoit să lucreze zi și noapte, pentru că transporturile continuau să vină, iar bagajele se tot adunau.[29]

Rotkäppchen este şi cuvântul nemţesc pentru Scufiţa Roşie şi era ceva care amintea de basme în munca făcută de Capetele roşii: Kanada era precum comoara unui căpcăun dintr-o carte de poveşti; o comoară compusă din mici delicii care erau fermecate pentru deţinuţii ce le dobândeau. Scharführerul Richard Wiegleb, un bărbat mare şi blond trecut de treizeci de ani, se ocupa de Kanada în lagărul principal. Era un căpcăun, dar în viaţa reală. Dădea imediat câte douăzeci şi cinci de lovituri de bici oricărui prizonier prins că fura. Chiar şi aşa, se puteau fura bucăţele de mâncare din bagajele nou-veniţilor, înainte ca cea mai mare parte să fie trimisă la *Fressbarracke* – „Blocul îndopaţilor", de lângă bucătăria principală a lagărului, în beneficiul membrilor SS.

Evitând bastonul din cauciuc al lui Wiegleb, Rudolf Vrba reuşea să le strecoare Capetelor roşii lămâi, ciocolată şi sardine, ascunse în pături. Irene a fost una dintre norocoasele care au primit pâine şi ciocolată de la Vrba, pe care a ajuns să îl cunoască bine. Odată a desfăcut pătura şi a văzut că Vrba ascunsese înăuntru o sticluţă de apă de colonie – lux! S-a frecat cu apa de colonie, ca să-i ţină loc de duş. Capetele roşii au reuşit mai târziu să răsplătească generozitatea lui Vrba ascunzându-l în vârful unui morman de lucruri atunci când s-a îmbolnăvit de tifos – şi, prin urmare, era în pericol de a fi gazat – şi aducându-i pastile şi limonadă până când a fost în stare să lucreze din nou.

În Kanada, Bracha avea motive să se teamă de Scharführer Wiegleb. Se uita cu ce plăcere perversă îi obliga pe bărbaţi să facă exerciţii grele în curtea din Kanada, forţându-i să facă flotări şi genuflexiuni până când se prăbuşeau. Odată, când traversa curtea venind de la toaleta exterioară, Wiegleb a lovit-o în cap fără niciun motiv cu capătul din cauciuc al cravaşei, lăsând-o ameţită, îndurerată şi furioasă. Bracha a trebuit să-şi înăbuşe

indignarea și să se consoleze cu ce avantaje găsea. La începutul anului 1943, în timp ce sorta haine în cazarma din Kanada, a băgat mâna în buzunarul unei haine și a găsit ceea ce păreau a fi prune. Le-a băgat în gură și a fost șocată – a fost prima dată când a gustat măsline, aduse în lagăr cu transporturile din Grecia.

La fel ca în orice basm, a existat și romantism în Kanada, mai ales că deținuților care lucrau acolo le reveneau puterile și li se îmbunătățea sănătatea. La douăzeci și unu de ani, Bracha se considera încă prea tânără să aibă iubit. Alte femei își alegeau câte un *kochany*, cum se numeau iubiții în argoul lagărului. Aveau loc întâlniri jucăușe, dar și relații mai serioase. Vrba chiar a fost intermediar între un *kapo* pe nume Bruno și o frumoasă vieneză pe nume Hermione, care era *kapo* pentru slovacele din *kommando*. Bruno a fermecat-o pe Hermione cu apă de colonie, săpun și parfumuri franțuzești. Ea își alegea haine minunate, îmbrăcându-se în bluze și fuste scumpe, asortate cu cizme negre strălucitoare.

La polul opus romantismului se afla amenințarea permanentă a violenței sexuale. Vrba le respecta pe prizoniere, spunând că, „într-un fel, amărăciunea locului a fost topită puțin de această căldură feminină". Alți bărbați – gardieni și *kapos*, îndopați cu mâncare și băutură furate – le vedeau pe femei ca pe o momeală, hărțuindu-le în băile neacoperite și alergându-le printre munții de haine, valize și plăpumi din puf. Violul era încă una dintre terorile vieții în lagăr.

> *Naziștii așezaseră acele haine în mormane și mergeau în jurul lor pe biciclete, cu biciul în mână și cu un câine care lătra alergând în fața lor.* — Marceline Loridan-Ivens[30]

Sarcina Brachăi era să sorteze legăturile aduse de hamali precum Rudi Vrba. Irene avea sarcina de a se cățăra pe movilele de mărfuri, pentru a culege diferite categorii de îmbrăcăminte, cum ar fi lenjerie, îmbrăcăminte decentă, haine zdrențuite. Cu grijă, deținutele reușeau să apuce lenjerie intimă pentru ele însele și să se schimbe când aveau nevoie. Irene a apreciat cu adevărat acest impuls dat stimei de sine.

Uneori, Bracha reușea să ia țigări, pe care le împărțea cu prietenele, care le dădeau la schimb. Kanada crease o economie nebună, în care diamantele erau date la schimb pentru apă proaspătă, iar ciorapii din mătase erau dați pe tablete de chinină.

Păstrarea obiectelor sau „organizarea" acestora pentru alți prizonieri nu era considerată furt în rândul deținuților. Împărtășirea cu prietenii a făcut să înflorească generozitatea, sfidând lipsurile și barbariile încurajate de SS. Obiectele de zi cu zi găsite în buzunare și poșete erau comori pentru deținuți. Batistele, săpunul și pasta de dinți erau deosebit de apreciate. Medicamentele erau mai prețioase decât aurul.

Ceasuri de vânzare în catalogul de cumpărături Bon Marché, *iarna 1939-1940*

Într-o zi, Bracha a dat peste un ceas de buzunar vechi şi a fost prea tentată ca să-i reziste. A avea propriul ceas era o modalitate de a recâştiga obiceiul de a vedea cât e ora, în afară de strigătele care chemau la apel, care dădeau trezirea sau anunţau orele de masă.

Însă lucrătorii echipei din Kanada erau percheziţionaţi în mod regulat la ieşire, iar noua achiziţie a Brachăi a fost descoperită de un *kapo* neamţ, care a lovit-o atât de tare drept pedeapsă, încât i-a învineţit un ochi.[31] A avut noroc că nu au trimis-o din nou la munca în aer liber sau chiar la moarte. Muncitorii din Kanada nu puteau nici prin mită să se menţină în afara listelor de prizonieri trimişi la gazare.

Fiind o afacere atât de riscantă, femeile aveau nevoie de curaj şi de ingeniozitate pentru a scoate mărfuri afară. Fixau lucruri în interiorul mânecilor, sub baticuri sau în „legătura cerşetorului". Sau chiar treceau pe lângă gardienii SS cu conserve între picioare. Se efectuau aleatoriu şi percheziţii interne, astfel fiind descoperite cele care-şi ascundeau obiecte înăuntrul corpului.

Cu toate acestea, o modalitate foarte bună de a trece de verificări era pur şi simplu să porţi hainele furate. Hunya Volkmann a profitat de această metodă. De când îi fuseseră furate cizmele cele bune, şchiopăta când mergea la lucru în ţesătorie, în saboţi din lemn care nu îi veneau şi care îi lăsau picioarele umflate, pline de răni şi infectate. Una dintre muncitoarele din Kanada – o fată drăguţă şi vorbăreaţă, pe nume Kato Engel – a hotărât să o ajute, fiindcă erau amândouă din Kežmarok. Kato s-a dus în Kanada desculţă, ca să se poată întoarce la barăci purtând o pereche de pantofi pentru Hunya. Hunya i-a spus lui Kato că e un înger, atât de mult a însemnat darul pentru ea.

Cât priveşte sutele de mii de perechi de încălţări de la Auschwitz rămase acum fără proprietari, cele care

puteau fi reparate au ajuns la atelierele de cizmărie pentru a fi recondiţionate, apoi au fost puse la dispoziţia civililor din Reich, care încă aveau libertatea de a merge pe străzile oraşelor, de a vizita prieteni, poate de a se duce la o cafenea să bea cafea şi să mănânce prăjituri. Una dintre sclavele de la fabrica de pantofi Salamander din Berlin a petrecut tot războiul reparând pantofi ai nimănui, înţelegând cumva că tonele de încălţăminte livrate fără etichete sau instrucţiuni reprezentau o „nesfârşită lume a durerii”.[32]

Într-o zi, pe când Bracha cerceta un cardigan de damă, a observat că cei cinci nasturi erau deosebit de voluminoşi. Nu şi-a putut stăpâni curiozitatea. Uitându-se în spatele faţetelor nasturilor, a văzut că fiecare conţinea câte un mic ceas decorat cu pietre preţioase: o ascunzătoare portabilă pentru averea fostei proprietare. De această dată, nu a îndrăznit să păstreze niciunul dintre ceasuri.

De fapt, a existat o echipă de specialişti a căror sarcină era să cerceteze mormanele de haine şi încălţăminte înalte cât casa, în căutare de comori ascunse precum diamante, aur sau bani. Puteau fi camuflate în interiorul umerilor falşi, strecurate între cusături, ascunse între straturile corsetelor sau înăuntrul tivurilor. Oriunde erau găsite, obiectele de valoare intrau în *Schatzkiste* – o ladă supravegheată de SS. Cuferele pline erau apoi târâte în pivniţele clădirii administraţiei SS din apropiere, Stabsgebäude. Acolo, o echipă de oameni listau imensa avere, care era apoi trimisă la Berlin.

Un ofiţer SS pe nume Bruno Melmer supraveghea livrările de pradă din toate lagărele de exterminare. Toate obiectele în afară de bani erau predate către Reichsbank, cu acordul deplin al preşedintelui băncii, Walter Funk, sau vândute prin Casa de amanet municipală din Berlin.[33] Comandantul Höss era perfect conştient de

inima comercială întunecată a lagărului de la Auschwitz. La procesul de după război, a recunoscut că aurul luat de pe dinţii cadavrelor era topit şi trimis la Berlin.[34]

Când puteau, muncitorii din Kanada îngropau obiecte de valoare, ca să nu le aducă profit naziştilor. Bancnotele erau folosite drept hârtie igienică. Uneori, era posibil – cu noroc şi îndemânare – să scoţi din Kanada obiecte de valoare. Fără să ştie cei din SS, unul dintre şefii de echipă din Kanada, Bernard Świerczyna, făcea parte din rezistenţa subterană de la Auschwitz, împreună cu câţiva dintre lucrătorii privilegiaţi din *kommando*-ul din Kanada. Obiectele de valoare din Kanada aveau să-şi joace rolul în finanţarea încercărilor de evadare şi în extraordinara rebeliune care a avut loc în lagăr în toamna anului 1944.

SS-ul nu râvnea doar la comorile evidente. Şi textilele aveau o valoare mare, pentru a-i îmbrăca pe cetăţenii germani, pentru a economisi spaţiu în fabrici pentru armament şi pentru a spori moralul pe front. Sora Brachăi, Katka, era una dintre lucrătoarele care făceau pachete noi de haine din grămezile sortate, clasificate în funcţie de tip şi de calitate. Katka fusese repartizată la pachetele de sacouri – lucru potrivit, având în vedere priceperea ei la croit sacouri, transmisă de talentatul ei tată, Salomon. Hainele alese erau mai întâi afumate cu Zyklon B, apoi puse în pachete de câte zece. Cele mai purtabile articole urmau să fie trimise înapoi în Germania cu trenurile de marfă zilnice, împreună cu inventarele semnate.

Höss menţiona că până la douăzeci de trenuri cu bunuri puteau pleca de la Auschwitz în fiecare zi. Nu a recunoscut că acestea erau bunuri furate. Dimpotrivă, primise un ordin în care se preciza că administraţiile lagărelor de concentrare erau proprietarii legali ai bunurilor care aparţinuseră deţinuţilor decedaţi.[35]

Uneori, îmbrăcămintea era trimisă în alte lagăre de concentrare, prin intermediul Oficiului pentru procesarea bunurilor la mâna a doua.

Wiegleb organiza logistica pentru transportul pachetelor de îmbrăcăminte. Lunea puteau fi cămăşi bărbăteşti de cea mai bună calitate, marţea blănuri, lenjerie de corp pentru copii în ziua următoare şi tot aşa.[36] La fel ca cei care furau în mod flagrant proprietăţile evreilor în oraşele lor natale, jefuitorii de cadavre nazişti profitau acum de ultimele rămăşiţe ale bunurilor lor.

Articolele care nu mai puteau fi purtate erau categorisite drept *Klamotten* – cârpe. Cu atenţie să nu le vadă cei din SS, muncitoarele sfidătoare rupeau şi distrugeau haine în secret, pentru a-i priva pe nazişti de cel puţin o parte din pradă.[37] Nimic nu se irosea, nici măcar cârpele. Erau sfâşiate în panglici pentru atelierul de ţesut; degetele Hunyei deveniseră carne vie de la împletit bice. Sau erau trimise la o fabrică de textile din Memel, pentru a fi tocate şi folosite la fabricat hârtie. Ori transferate în lagărul de concentrare de la Płaszów, lângă Cracovia, pentru a fi folosite la fabricat covoare de către alte deţinute evreice.

Una dintre muncitoarele de la fabrica de covoare de la Płaszów se întreba ce se întâmplase cu oamenii care purtaseră odată hainele pe care ea le transforma în preşuri.[38] Sclavele de la o fabrică din Grünberg nu îşi făceau iluzii cu privire la hainele vechi care erau sfâşiate şi reţesute în marile săli de filare. Ştiau că livrările zilnice de haine vechi veneau de la Auschwitz şi ştiau că aceea avea să fie şi destinaţia lor finală, când aveau să fie prea bolnave pentru a mai lucra.[39]

Fie că erau pantofi ce păstrau încă forma piciorului purtătorului, fie că erau costume făcute la comandă ori seturi pentru bebeluşi brodate cu nume şi înflorituri,

fiecare articol sortat în Kanada era o dovadă a crimelor în masă. Bracha, Irene, Katka și celelalte au trebuit să trăiască știind asta. În 1943, când la Birkenau s-a deschis un nou complex de tip Kanada, muncitoarele au devenit martore directe ale procesării făcute la camerele de gazare.

O parte dintre cazărmile din Kanada, de la Birkenau, arătând neobișnuit de îngrijit. Mii de deținuți munceau acolo la sortat roabe sau camioane pline de bunuri expropriate.

Inițial, noul loc Kanada de la Birkenau – numit Kanada II – era un depozit uriaș între crematoriile III și IV, numit zona B-IIg. S-a extins la cinci barăci, apoi la un uimitor total de treizeci de barăci, fiecare cu o lungime de 55 de metri, așezate de-o parte și de alta a unui bulevard suficient de larg pentru convoaiele de camioane. În fața acestui nou centru comercial al jafului au fost plantate peluze verzi, cu straturi de flori bine îngrijite.

Tinere deţinute făceau plajă acolo vara, în timpul scurtelor pauze de prânz, purtând bluze albe curate şi pantaloni eleganţi. Capturate de un fotograf din SS în 1944 în timp ce sortau pachete şi bagaje, arată sănătoase – chiar normale.

— Zâmbiţi, le-a spus fotograful, iar ele au trebuit să se supună.

Totul făcea parte din iluzia nazistă, concepută pentru a-i păcăli pe nou-veniţi sau pe inspectorii Crucii Roşii: pentru a da impresia că nimic rău nu se întâmpla acolo[40].

Aceste femei puternice erau echipa *Weißkäppchen* – Capetele albe. Se ocupau de îmbrăcămintea şi bagajele de mână aduse direct din vestiarele camerelor de gazare. De pe iarba din faţa barăcilor, vedeau clar şiruri de oameni destinaţi gazării. Bracha fusese transferată în Kanada pentru câteva luni. Nu putea face altceva decât să se uite cum aproape întreaga ei clasă de prietene de la şcoala elementară evreiască ortodoxă din Bratislava era încolonată – fete care împărtăşiseră aceeaşi pasiune pentru tunsoarea bob sau gulerele cu volane.

Muncitoarele „Capete albe" vedeau cum un gardian din SS se târa pe acoperişurile crematoriilor şi scutura o canistră de cristale printr-o deschidere în tavan – Zyklon B. Bracha văzuse deja atât de multe decese din cauza bolilor şi a violenţei, încât nu mai băga în seamă cadavrele. Continua să sorteze haine.

Katka, sora Brachăi, a fost cea care a găsit sacoul. Katka, specialista în sacouri.

Atât de prețioase pentru posesorii lor, atât de lipsite de valoare pentru naziști, fotografiile, scrisorile și alte amintiri personale au fost arse ca gunoaie.

Această fotografie a familiei Berkovič din 1937 îi înfățișează pe părinții Brachăi (așezați, la stânga și la dreapta), pe unchii ei (pe rândul din spate) și pe bunicii ei (așezați, în centru.) Toți au fost uciși, cu excepția unei singure persoane.

L-a recunoscut imediat – propriul sacou, familiar, pe care l-a lăsat în urmă când a fost ridicată pentru transport. L-a luat și l-a îmbrăcat încă o dată, vopsindu-i mai întâi o dungă roșie pe spate pentru a-l face acceptabil ca haină pentru prizonieri. În grămada de haine care trebuiau sortate se afla și un sacou aparținând Brachăi; o amintire a vremurilor de dinainte de Auschwitz.

Katka știa exact ce însemna găsirea acelor sacouri: mama și tatăl lor muriseră. Pregătindu-se pentru propria deportare, cel mai probabil Karolina și Salomon au împachetat hainele fiicelor gândindu-se că le vor da lor înapoi la sosire. Însă fuseseră târâți la Lublin în iunie 1942 și uciși la scurt timp după aceea – probabil în centrul de exterminare de la Majdanek –, după care bunurile lor au fost transportate la Auschwitz pentru sortare.

Katka nu a avut timp să proceseze implicațiile tragice ale găsirii sacourilor. Munții de haine creșteau tot mai mult în fiecare zi. Mai târziu, poate vor avea timp să jelească, întrebându-se cum fuseseră ultimele minute din viață pentru părinții lor iubiți. Salomon, surdomut, captiv într-o lume tăcută de chin, fără cuvinte și fără soția care să-l îndrume sau să-l consoleze; Karolina, dezbrăcându-se cu mâinile tremurânde, temându-se să moară fără să-și revadă fetele. Au devenit fum, cenușă și amintiri, ridicându-se printr-un horn de crematoriu.

În timp ce mergea pe lângă camera de gazare, Herta Fuchs, verișoara Martei, a găsit o rochie și o pereche de pantofi care îi aparținuseră surorii ei, Alice, mărturie mută a pierderii unei alte vieți dragi.

Prietena lui Irene, Renée Ungar, a aflat că familia ei fusese deportată la Auschwitz în iunie 1942. Le-a găsit hainele în Kanada și le-a spus un ultim rămas-bun.

Irene a fost și mai aproape de disperare când a descoperit haine ale surorii sale Frieda, ucisă în iulie 1942. Frieda era căsătorită și avea un copil mic. Mamele cu copii erau inevitabil selectate pentru a fi ucise chiar la sosire.[41]

Era posibil să continue? Să caute în continuare optimismul, ca Bracha?

Irene, cel puțin, se reunise cu cealaltă soră a ei căsătorită, Jolli, când Jolli intrase în lagăr, și încă o avea pe sora ei mai mică, Edith, așa că poate avea pentru ce trăi, în ciuda ororilor.

Apoi Jolli s-a îmbolnăvit. Edith s-a îmbolnăvit.

Tifos.

Păduchii prosperau în barăcile de la Birkenau, chiar mai mult decât în lagărul principal de la Auschwitz. Irene simțea repulsie față de sacii din paie pe care dormeau. Aproape că se mișcau din cauza coloniilor de păduchi care

invadau rapid părul, cutele pielii şi hainele. În prima ei vară la Auschwitz, a fost o epidemie de tifos, care a ucis sute de oameni pe zi. Femeile care se întorceau la barăci, murdare de la munca în aer liber, se străduiau să găsească energia de a lupta pentru o raţie de apă de la robinet, care era accesibilă doar pe perioade scurte în fiecare zi.

Se ţipa la deţinute pentru că erau murdare... şi se ţipa la ele pentru că încercau să se spele. La acest haos se adăugau şefi cu bâte şi câini care gustaseră carne de om. Odată, Herta Fuchs a încercat să obţină apă pentru a-şi spăla pantalonii. Un gardian neamţ a văzut-o, i-a dat douăzeci şi cinci de lovituri de bici la fundul gol şi a dat-o afară din baie în şuturi. Ce şanse aveau femeile să scape de păduchi?

Slăbit de febră şi malnutriţie, sistemul lor imunitar pur şi simplu nu putea face faţă. Irene s-a îngrozit când a văzut o fată cunoscută bând dintr-o baltă murdară, într-atât era de înnebunită de setea provocată de tifos. Era Rona Böszi, refugiata de la Berlin care luase lecţii de cusut clandestine împreună cu Irene la Bratislava. A fost ultima dată când Irene a văzut-o pe Rona.

La începutul lunii decembrie 1942 a avut loc primul dintre numeroasele eforturi de *Entlausung* – Marea Despăduchere. Îngroziţi că boala ar putea infecta personalul SS, medicii SS au ordonat dezinfectări drastice. Birkenau a intrat în carantină; nu se muncea şi nimeni nu avea voie să intre. Sacii de paie au fost arşi şi clădirile afumate.

Femeile şi fetele au fost forţate să se dezbrace afară şi să-şi arunce hainele în găleţi. Acestea erau despăducheate de spălătorese care purtau măşti de gaze, apoi întinse pe acoperişuri la uscat sau puse pe şiruri de frânghii, dacă era posibil să se usuce la temperaturi sub zero grade. Erau cufundate toate odată în apă rece, rase, iar smocurile de păr rămase erau unse cu un dezinfectant care ardea. În acelaşi

timp, 2000 de deţinute au fost selectate pentru camera de gazare.

Hunya a trecut printr-una dintre despăducherile ulterioare. Goală, tunsă şi umilită, mergea împiedicată pe aşa-numitul teren de uscare, fiind doar una dintre cele 30000 de femei. Era amorţită de la şoc, abia simţind căldura soarelui. În timp ce unele femei smulgeau haine care păreau a fi o îmbunătăţire faţă de ceea ce purtaseră înainte, Hunya – ca majoritatea celorlalte – căuta cu disperare familiaritatea propriilor haine jalnice. Când şi-a văzut în sfârşit hainele, a izbucnit în plâns, într-atât a fost de uşurată.

În timpul despăducherilor de iarnă, erau mai multe haine înşirate pe frânghii decât persoane care să le ia: frigul le ucisese pe cele mai slabe în timp ce aşteptau să se poată îmbrăca.

Câteva zile mai târziu, păduchii au reapărut. Surorile lui Irene, Jolli şi Edith, au fost internate în Revier, un bloc destinat deţinuţilor foarte bolnavi, numit cu optimism spital. Acolo, personalul medical, compus tot din deţinuţi, îi implora pe pacienţi să nu se plângă de păduchi, altfel SS-ul ar putea goli întreaga clădire şi i-ar trimite pe toţi să fie afumaţi mortal cu Zyklon B. Irene le-a spus surorilor ei că le va aduce câte ceva din Kanada în fiecare seară – o bucăţică de pâine, orice putea. Într-o zi, a ieşit din tură şi a găsit-o pe Jolli moartă în pat, lângă Edith.[42]

Sora Brachăi, Katka, se afla în Revier în acelaşi timp cu Edith, primind tratament pentru rana de la picior, care nu se mai vindeca. Irene a venit să ţină o lumânare, în timp ce o prietenă care era studentă la medicină – Manci Schwalbová, adusă la Auschwitz cu al doilea transport din Slovacia – făcea tot posibilul să vindece rana. În fiecare seară, Manci îi drena Katkăi piciorul infectat, dar în fiecare zi se umfla din nou şi durerea revenea. Aveau doar puţine medicamente şi numai bandaje din hârtie. Făceau toate tot

ce puteau una pentru cealaltă; loialitatea conta mult, chiar şi în absenţa ajutorului medical adecvat.

Într-o noapte, în buncăr, Bracha s-a trezit cu Katka strecurându-se în pat.

— Ce faci aici? a întrebat-o, alinată când şi-a văzut sora, dar nedumerită. Ar trebui să fii la spital.

— Am avut un presentiment urât, a răspuns Katka. M-am furişat pe fereastră.

— Edith e cu tine?

— A vrut să rămână să se odihnească...

A doua zi, bolnavii din Revier au fost scoşi din spital şi aşezaţi pe jos. Sosise vremea unei selecţii. Irene ieşise la apel împreună cu celelalte prizoniere „apte de muncă", urmărind un contingent mare de soldaţi cu câini care intrau în lagăr. SS Rapportführerin Elisabeth Dreschler supraveghea ieşirea din lagăr, în vreme ce echipele de muncitoare ieşeau. Un semn cu degetul – stânga, dreapta. Irene a fost selectată să treacă.

„Selecţie" e un cuvânt atât de inocent în afara contextului. În vremuri mai fericite, puteau selecta firul potrivit pentru a coase un material, sau o pălărie care se asortează cu o ţinută, sau o prăjitură din meniul unei cafenele. Într-un lagăr de concentrare nazist, „selecţie" era un cuvânt care provoca groază. Însemna a fi la marginea prăpăstiei morţii, gata de a cădea. Se făcea selecţia nou-veniţilor pe rampă, trimişi la stânga sau la dreapta, pentru a muri sau a mai trăi puţin. Selecţia pentru care deţinuţii stăteau goi la inspecţia făcută de medicii SS: un indiciu cât de mic de boală sau vreo rană şi aveau să-şi scoată hainele şi să meargă la duşul cu otravă. Selecţie şi la Revier, pentru a curăţa locul.

Comandantul Höss primise ordin de la Himmler să facă loc la Auschwitz pentru toţi evreii transportaţi afară

din Germania, astfel încât Patria să poată fi declarată oficial liberă de evrei. Höss a obiectat, spunând că nu era loc.

— Fă loc, i-a spus Himmler.

Uneori, selecţiile durau mai multe ore, în condiţii meteorologice extreme. Fete şi femei sănătoase şi apte pentru muncă erau selectate şi duse la crematorii pentru a fi ucise. Uneori, selecţiile erau ascunse sub masca testelor de condiţie fizică. Prizonierelor obosite şi înfometate li se ordona să alerge pe strada principală a lagărului, printre gardience SS cu bâte. Cele care se opreau sau renunţau erau târâte pe marginea drumului. Poate că nu îşi dădeau seama că alergau literalmente pentru viaţa lor; poate că erau prea epuizate să le mai pese.[43]

Unul dintre testele sadice era să le selecteze pentru a fi ucise pe toate cele care nu puteau sări peste un şanţ de scurgere care se afla de-a lungul străzii principale de la Birkenau, *Lagerstrasse*. Numit *Köningsgraben*, acest şanţ era un loc cunoscut pentru bătăi şi crime înfăptuite de membrii SS. Cu inima ei slăbită şi cu piciorul umflat, infectat, Katka pur şi simplu nu avea cum să sară. Din fericire, Bracha şi încă o fată au ridicat-o ca să sară odată cu ele.

— Hei! De ce săriţi atât de aproape una de cealaltă? a strigat un gardian.

Deşteaptă ca întotdeauna, Bracha a răspuns:

— A, voiam doar să păstrăm rândul drept...

Gardianul le-a lăsat să treacă.

Uneori, selecţiile se concentrau într-un anume loc: blocurile spitalului pentru deţinuţi trebuiau eliberate de pacienţi. Doctorul SS Johan Kremer descria în jurnalul său personal cum, pe 5 septembrie 1942, femei selectate din infirmeria pentru prizonieri de la Birkenau au fost dezbrăcate în aer liber, apoi împinse în camioane şi duse la Blocul 25 – blocul morţii. „Îi implorau pe gardienii SS să li

se permită să trăiască, plângeau", a declarat el la procesul său de după război.

În jurnalul său din acea zi la Auschwitz, dr. Kremer a mai scris și că a savurat o cină de duminică excelentă, cu supă de roșii, pui cu cartofi și varză roșie și „o înghețată magnifică".[44]

Într-o zi groaznică de toamnă, când bolnavii din Revier fuseseră aduși în aer liber și ea trecuse ca fiind aptă pentru muncă, Irene s-a întors seara de la echipa ei și a descoperit că Revierul era pustiu. Afară era o grămadă imensă de pantofi, printre care cei ai lui Edith, în vârstă de optsprezece ani. Irene a înțeles ce înseamnă pantofii aceia. Sora ei mai mică murise. S-a aruncat la pământ urlând de durere, complet distrusă.

Nu mai voiam să trăiesc. — Irene Reichenberg

Irene zăcea în baracă în patul de sus, înțepată de păduchii din sacul de paie folosit drept saltea. Nu voia să coboare. Nu voia să se ducă la muncă. Când Bracha a ieșit din tură, Irene plângea.

— Mi-au furat pătura, a spus Irene plângând.

Nu avusese puterea să se opună.

Bracha avea suficientă putere pentru amândouă și a insistat:

— Nu poți rămâne aici! Trebuie să te ridici... *ca să lucrezi.*

În baracă mai era o prietenă de acasă. I-a șoptit lui Irene:

— Ce-ar fi să te duci la gard?

Gardurile din sârmă ghimpată separau diferitele zone ale complexului lagărului. Erau presărate cu turnuri de pază și de-a lungul lor patrulau gardieni cu câini.

Gardurile erau electrificate şi erau întreţinute de un deţinut-electrician pe nume Henryk Porębski. Sarcina lui era să facă verificări regulate de-a lungul kilometrilor întregi de gard. „A merge la gard” nu însemna să evadeze, însemna să se sinucidă.

Deţinutele rămase fără speranţă traversau o „Zonă a morţii” aflată în faţa gardului electrificat. Dacă nu le împuşcau santinelele, atingeau gardul pentru a primi un şoc electric fatal. Cadavrele lor atârnau apoi o vreme pe gard, ca nişte ornamente groteşti; un avertisment pentru alţii sau o ispită. Înainte ca prizonierii dintr-un *kommando* special să desprindă cadavrele cu cârligele, ofiţerii serviciilor de anchetă ale Secţiei Politice – *Erkennungsdienst* – veneau să le fotografieze din toate unghiurile. Noaptea, patrulau deţinute-poliţiste purtând costume de lucru albastre, ceea ce le alunga pe cele cu intenţii de sinucidere. Chiar şi această încercare de a-ţi hotărî propriul destin le era refuzată nefericitelor captive la Auschwitz.

Irene văzuse cum oamenii rămâneau agăţaţi de gard şi fumegau.

— *Nu mă duc* la gard, a răspuns ea.

În fiecare zi, prietena din Slovacia se întorcea la baracă şi spunea:

— Hai să mergem la gard...

— Dacă te duci, mori! răspundea Bracha. Şi le faci fasciştilor o favoare. Trebuie să supravieţuieşti, nu să mori. Trebuie să trăieşti!

Bracha era hotărâtă să supravieţuiască Auschwitzului. Să bea cafea şi să mănânce o prăjitură la Bratislava. Să-şi spună povestea.

Irene şovăia, dar era greu să-i reziste deznădejdii. „Nimeni nu poate supravieţui”, se gândea ea. „Eu de ce să supravieţuiesc?”

Nu era singura care ceda în fața deznădejdii. Acesta era un fenomen obișnuit în lagăr; corpul și mintea mureau încet, ca răspuns la traumele fizice și emoționale. În cele din urmă, se instala apatia totală. Incapabili să se spele, să se hrănească sau să se dea jos din pat, acești oameni distruși deveneau schelete ambulante – practic, mureau înainte ca SS-ul să-i curețe.

Situația s-a înrăutățit. Câteva zile mai târziu, Irene a fost lovită de febră mare. Acum era și ea bolnavă. Părea scuza perfectă pentru a renunța și a părăsi lagărul prin horn.

Bracha nici nu voia să audă.

— Nu rămâi aici, vii cu mine! i-a spus ea și a târât-o pe Irene la lucru.

La scurt timp după ce au părăsit baraca în care stăteau, camioanele le-au adunat pe toate cele rămase înăuntru. Apoi s-au îndreptat spre crematorii.

Zi după zi, Bracha o forța pe Irene să meargă spre Kanada. Irene avea o altă prietenă acolo, o *kapo*, pe care a implorat-o să-i dea niște chinină, ca să-i scadă temperatura, pentru că era foarte bolnavă. Și Bracha a căutat medicamente, în valizele și gențile din Kanada; în seara aceea, Irene a primit un pumn de pastile. Nu avea idee ce fel de pastile erau, dar i-a mulțumit Brachăi pentru dar. Mai târziu, după ce Bracha a adormit, Irene a luat decizia de a înghiți toate pastilele, fără să-i pese de o supradoză și dacă nu se mai trezea niciodată. Ar fi fost o eliberare de suferință.

A doua zi dimineață, Irene nu s-a mai trezit.

A rămas inconștientă timp de trei zile și trei nopți, în care Bracha a îngrijit-o cât de bine a putut. Și apoi... minune. Irene a deschis ochii. Era amețită, vorbea în dodii, dar nu mai avea febră.[45]

Însă era în continuare foarte deznădăjduită. Faptul că era sănătoasă nu îi schimba circumstanţele; nu îi aducea surorile înapoi. Irene şi-a făcut un ultim plan. Voia să fie transferată în Blocul 25, infamul bloc al morţii în care erau ţinute victimele până le venea rândul la camera de gazare.

Blocul 25 era condus de o tânără slovacă pe nume Cylka. Ajunsese la Auschwitz când abia împlinise şaisprezece ani, încă purtând uniforma şcolară. Coruptă în mod hidos de către SS, Cylka şi-a lăsat deoparte viaţa de odinioară odată cu hainele de atunci. Arăta ca un înger, dar aproape tuturor prizonierelor le era frică de ea. Îşi schimbase zdrenţele de deţinută obişnuită pe un impermeabil, un batic colorat şi cizme din cauciuc.

Când a fost întrebată de o altă deţinută de la Birkenau cum poate fi atât de brutală cu bietele femei care aşteptau moartea în Blocul 25, Cylka a răspuns:

— Probabil ştii că mi-am pus propria mamă în căruţa care a dus-o la gazare. Ar trebui să înţelegi că nu mai rămâne niciun lucru atât de îngrozitor încât să nu-l pot face. Lumea este un loc groaznic. Acesta e felul meu de a mă răzbuna.[46]

Irene hotărâse că Cylka avea să fie gardianca ei în anticamera morţii.

— Ce vrei? a întrebat-o o femeie care stătea sprijinită de peretele Blocului 25.

— Să intru acolo, a răspuns Irene.

— Mai întâi trebuie să fii scoasă de pe lista de la baraca ta, apoi vii cu fişa aici şi te luăm.

Irene s-a dus înapoi, învinsă de perversitatea birocraţiei din lagăr, care spunea că nu putea fi ucisă fără să aibă documentele în ordine.

— Nu-ţi dau fişa, a spus cu fermitate şefa barăcii unde stătea Irene.

Era o slovacă din Žilina. Avea treizeci şi ceva de ani, dar lui Irene, care avea doar douăzeci de ani, i se părea bătrână.

— Nu primeşti nimic de la mine. O să vezi, într-o zi o să te plimbi pe Corso la Bratislava.

Cuvintele ei îi aduceau aminte de promisiunea Brachăi că vor bea cafea şi vor mânca prăjituri.

Dacă nu putea fi disperată, atunci ce-ar fi să fie optimistă?

O întreagă reţea de iubire şi de loialitate a ajutat-o pe Irene să nu se sinucidă. În ceea ce le priveşte pe Irene, Bracha, Katka şi Hunya, norocul le-a surâs atunci când Marta Fuchs, o croitoreasă inteligentă, a apărut într-o zi în Kanada I, cu un Scharführer ca escortă. Marta era calmă, încrezătoare şi alegea ţesături din depozit.

Marta avea un client nou.

7

Vreau să locuiesc aici până mor

Hier will ich leben und sterben. – Vreau să locuiesc aici până mor. — Hedwig Höss[1]

Marta Fuchs, croitoreasă strălucită din Bratislava, stătea într-un leagăn în grădina comandantului.

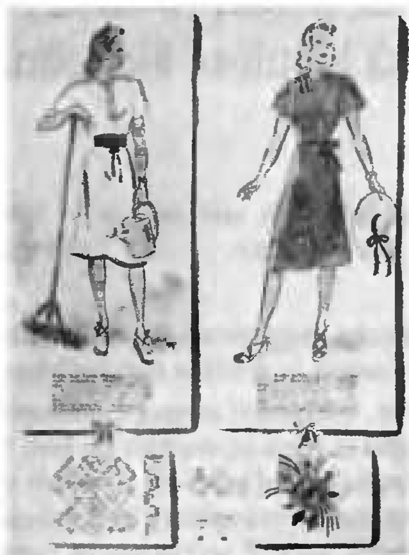
În jurul ei, trandafirii urcau pe spalierele din lemn. Albinele bâzâiau în jurul straturilor de flori în culori vii, ca să facă miere în stupul grădinii. Copăceii își întindeau crengile înfrunzite. Nu crescuseră încă suficient de înalți pentru a ascunde vederii acoperișurile barăcilor aflate dincolo de zidul înalt al grădinii. Fratelui lui Hedwig Höss, Fritz, care era pictor, îi plăcea să iasă devreme ca să picteze flori în lumina dimineții.

Același cer se întindea deasupra Martei, așezată în leagăn, și deasupra prietenelor Martei, aflate în lagăr. Dacă se uitau în sus, vedeau aceiași nori și același soare, și totuși trăiau în două lumi complet diferite.

Hedwig își numea grădina „paradis".

Poteci pavate neobișnuite te invitau să te plimbi pe sub pergolele umbroase, în jurul unui iaz ornamental, pe lângă o seră superbă, până la un pavilion răcoros din piatră, unde se aflau două canapele tapisate cu pluș verde, un covor pe parchet și o sobă atunci când era

nevoie.[2] Când se relaxa în zilele libere, foarte apreciate, comandantul lagărului se alătura familiei și mâncau în aer liber, la o masă elegantă de picnic, cu băncuțe asortate, acoperită cu o frumoasă față de masă albastră.

Ținute de grădinărit de la începutul anilor 1940, în revista nemțească de confecții Mode und Wäsche (Modă și lenjerie).

Când culegeau fructe din grădină, Hedwig le reamintea copiilor „să spele bine căpșunile, din cauza cenușii".[3] La urma urmei, crematoriul de la Auschwitz I era chiar peste gard.

Cu câțiva ani înainte, tinerii Hedwig și Rudolf visaseră la o viață de familie la țară, prin intermediul Ligii Artaman. Heinrich Himmler le împărtășise visul. Acum, celor doi soți li se îndeplinise visul – aveau parcele de legume în grădina vilei și, mai semnificativ, conduceau vaste sub-lagăre agricole în zona de interes de la Auschwitz, inclusiv un sat, Rajsko.

A fost un vis îndeplinit prin munca sclavilor. Paradisul lui Hedwig şi domeniul agricol al lui Rudolf erau, de fapt, plantaţii cu sclavi. Ideologia „trudă cinstită, sânge şi pământ" promovată de Liga Artaman a fost pusă în practică de sclavi. O simbioză biologică hidoasă îi lega pe stăpâni de victime: legumele de la Rajsko erau fertilizate cu cenuşă umană, în care se găseau bucăţi de oase ce nu arseseră în întregime.[4]

Grădina plăcerilor de la vila Höss, care se întindea de-a lungul lagărului principal de la Auschwitz, era proiectată, construită şi îngrijită de prizonieri. Între 1941 şi 1942, în primii ani ai familiei Höss acolo, un *kommando* de o sută cincizeci de deţinuţi a refăcut grădina, transformând-o în paradisul atât de adorat de Hedwig.

Hedwig şi Rudolf nu erau singura familie din SS care îşi dorea un sanctuar verde. Proprietăţile rechiziţionate de la polonezii locali trebuiau să devină toate mai idilice pentru membrii SS care se mutaseră în ele. Lidia Vargo, din *kommando*-ul *Grassabstechen* – echipa de cosit iarba –, spunea că evreii nu aveau „dreptul de a vedea iarbă verde"; i se ordonase să taie pătrate de gazon din perimetrul lagărului şi să le transporte cu roaba la făcut peluze pentru membrii SS. Lotte Frankl, din *kommando*-ul *Gartenbau* – echipa de horticultură –, era obligată să cânte marşuri nemţeşti în timp ce săpa ca să adune pământ pentru grădinile membrilor SS, încălţată cu saboţi fără şosete.[5]

Charlotte Delbo, transportată la Auschwitz împreună cu croitoresele Marilou Colombain şi Alida Delasalle, a descris cum alerga cu şorţul plin de pământ pentru a face grădini pentru membrii SS.[6] Excremente umane, aduse de *Scheißkommando*, erau folosite pentru a fertiliza straturile de legume. Prizonierul italian Primo Levi a declarat că cenuşa umană era folosită pentru a acoperi potecile din jurul satului membrilor SS.

Stanisław Dubiel, prizonierul cu numărul 6059, s-a alăturat echipei de grădinari de la vila Höss în aprilie 1942, tot atunci când Marta Fuchs ajungea la Auschwitz. Alături de el era deţinutul român Franz Danimann, cu numărul 32635, care s-a împrietenit cu Marta în timp ce se îngrijea de fructele şi legumele familiei Höss. Danimann era un veteran al închisorilor naziste, din cauza îndelungatelor sale activităţi comuniste în Austria. Dubiel îl înlocuia pe un alt grădinar, Bronisław Jarón, biolog şi profesor universitar polonez, care fusese executat. Hedwig nu era niciodată mulţumită de eforturile lui Dubiel. Trimitea mereu la Rajsko după mai multe ghivece, mai multe seminţe, mai multe plante, ca şi cum acolo ar fi fost magazinul ei personal de grădinărit. Totul gratuit, desigur.

Hedwig comanda chiar şi cărbune din magazia lagărului pentru a-şi încălzi sera pe timpul iernii. Plantele ei de seră stăteau la căldură, în timp ce, la doar câţiva metri distanţă, prizonierii îşi masau picioarele degerate şi se înghesuiau unii într-alţii în barăcile îngheţate. Aceea era sera în care creşteau florile trimise lui Adolf Hitler şi Evei Braun la Berchtesgaden, în fiecare an de Crăciun.[7]

Ca pe orice plantaţie, „proprietarii" de sclavi presupuneau că aspectul servil al muncitorilor însemna că aveau şi un spirit servil. Dimpotrivă. Atât prizonierii, cât şi servitorii polonezi locali îşi foloseau relativa libertate pentru a-şi asigura legături active în reţeaua subterană de la Auschwitz. Franz Danimann, prietenul grădinar al Martei, era un membru-cheie al organizaţiei secrete *Kampfgruppe Auschwitz* – Grupul de luptă de la Auschwitz.[8] Când prizonierii au vrut să câştige o favoare din partea medicului SS Eduard Wirths (un favorit al comandantului, dar şi un tolerant susţinător al prizonierilor care aveau sarcini medicale), un alt prieten al Martei, deţinutul Hermann Langbein – secretar

al doctorului Wirths și membru al *Kampfgruppe Auschwitz* –, a aranjat ca trandafiri roz să fie furați din sera lui Hedwig și trimiși la *Frau* Wirths de ziua ei. Din păcate, Hedwig era invitată la petrecere. Se spune că, atunci când și-a recunoscut florile, atmosfera a devenit „complet jenantă".[9]

În timp ce săpa, planta flori și tundea iarba, Dubiel a devenit parte a grădinii, reușind să asculte cu ușurință conversațiile și să împărtășească ulterior informațiile cu rețeaua subterană. În 1943, în timpul celei de-a doua vizite a lui Heinrich Himmler la Auschwitz, Dubiel l-a auzit pe Höss declarând că este convins că își slujește bine Patria prin acțiunile sale din lagăr.[10]

Era evident că, oricât de neplăcută i s-ar fi părut lui Höss munca pe care o făcea, a acționat din complicitate, nu prin constrângere. Participarea lui la genocid ar putea fi considerată drept „îndeplinire a unor ordine", dar Höss era neclintit în sprijinul său față de regimul care a emis, a facilitat și a justificat aceste ordine. Respectarea ordinelor de a măcelări zeci de mii de oameni nevinovați a fost un lucru dificil din punct de vedere logistic, dar nu există nicio dovadă că îi încălca credința profundă într-o Europă în care „sub-umanii" să fie înlocuiți cu nemți vrednici.

Croitoreasa Marta Fuchs stătea în leagăn, în grădina îngrijită de către Dubiel și Danimann. Fusese deportată, umilită și îmbrăcată în haine de închisoare, dar nu era învinsă. Hedwig a achiziționat-o pe Marta pentru a-și susține stilul de viață privilegiat. Marta avea să folosească această poziție pentru a salva vieți.

> *Astăzi regret profund că nu am petrecut mai mult timp cu familia mea.* — Rudolf Höss[11]

— Poţi să te dai în leagăn dacă vrei, i-au spus Martei fetiţele familiei Höss. O să ne uităm la tine, să fim sigure că nu fugi.[12]

Lui Brigitte, în vârstă de opt ani – botezată Inge-Brigitte şi alintată „Püppi" –, nu i se părea ciudat să vadă prizonieri în casă şi în grădină. „Erau întotdeauna fericiţi şi voiau să se joace cu noi", a declarat ea multe decenii mai târziu.[13] Heidetraut – alintată „Kindi" – era cu un an şi patru luni mai mare. Cele două surori erau deseori îmbrăcate la fel. Aveau un frate mai mare, Klaus, care în 1942 avea doisprezece ani, şi unul mai mic, Hans-Jürgen, un băieţel rotunjor de cinci ani, căruia îi plăceau dulciurile. Putem presupune cine le făcea haine copiilor.

Pentru copiii familiei Höss, grădina era un loc de joacă. Vara, se bălăceau în mica piscină, care avea şi tobogan. Se jucau cu dalmaţienii familiei pe peluză şi făceau construcţii la groapa cu nisip. Iarna, făceau plimbări cu sania şi se întorceau acasă, unde primeau îmbrăţişări şi cacao fierbinte. Deţinuţii le făceau jucării: un avion uriaş din lemn pentru Klaus, cu elice cu motor, şi o maşinuţă funcţională pentru Hans-Jürgen, ca să conducă la fel ca ofiţerii SS care conduceau maşini din garajul de la Auschwitz.

Marta fusese iniţial adusă în gospodărie ca servitoare, pentru a ajuta la treburile casei şi la creşterea copiilor, cărora le plăcea să-şi petreacă timpul cu vizitatorii din lumea de dincolo de zidurile înalte din cărămidă. La rândul lor, deţinuţilor le plăcea să vadă copii fericiţi, iar uneori se înfiripau între ei relaţii pline de afecţiune. Într-o zi emoţionantă, un prizonier-grădinar foarte îndrăgit a venit să-şi ia rămas-bun de la copii. Hedwig nu le-a explicat că a fost dus şi împuşcat la „Zidul morţii", în Blocul 11 din apropiere.[14]

Hans-Jürgen, Kindi şi Püppi o plăceau pe Marta – ea era prietenoasă din fire – şi o lăsau să se dea în leagănul

din grădină. Marta știa că trebuia să fie mai prudentă față de Klaus, copilul cel mai mare. Klaus era membru al Tineretului hitlerist și era un bătăuș. Leo Heger, șoferul lui Höss, spunea că Klaus trăgea cu praștia în deținuți. Danuta Rzempeil, o adolescentă poloneză din oraș, adusă în casă să curețe încălțările copiilor și să fie de ajutor în bucătărie, și-l amintea pe Klaus ca pe un băiat răutăcios, căruia îi plăcea să-i lovească și să-i biciuiască pe prizonieri.[15] Primise cadou o mică uniformă SS de la „unchiul Heini" – Heinrich Himmler însuși – și obișnuia să îi toarne pe prizonierii despre care credea că trebuie pedepsiți.

Hedwig îi turna și ea pe deținuți soțului, când venea de la muncă. Însă când își scotea uniforma, Rudolf renunța și la rolul de comandant al unui centru de exterminare. Ulterior, Püppi avea să îl descrie drept „cel mai simpatic om din lume".[16]

Desigur, copiii nu știau nimic despre adevărata oroare a muncii tatălui lor. Erau prea mici ca să poarte responsabilitatea; erau nevinovați. La fel ca toți bebelușii și copiii uciși în lagăr sub comanda lui Höss, printre care rude ale Brachăi, ale lui Irene și ale prietenelor lor.

Într-o zi, Hedwig a anunțat că are nevoie urgentă de cineva care să coasă niște de bucăți de blană la un loc ca să facă o haină.

— Pot s-o fac eu! a spus Marta.

Proiectul de reciclare a blănurilor a fost o reușită. Marta a devenit croitoreasă cu normă întreagă la vila Höss. Noua ei cameră de lucru nu era un salon cu pretenții. Hedwig pusese ca mansarda casei să fie transformată în camere separate. Acolo stăteau nemțoaicele ariene care își prestau *Arbeitsdienst*-ul național – datoria de muncă –, printre care și guvernanta copiilor, Elfryda, precum și servitoarea poloneză, Aniela Bednarska.

Se pare că Elfrydei îi plăcea să vadă cum erau bătuţi prizonierii, dar Aniela transmitea pe ascuns mesaje de la prizonieri şi le dădea mâncare furată din cămara bine aprovizionată a familiei Höss. Aniela spunea că Rudolf le era loial servitorilor şi grădinarilor, ducându-le chiar coşuri cu alimente şi sticle de bere celor care lucrau în grădină, la ocazii speciale. Cele două servitoare nemţoaice au fost concediate în cele din urmă de Hedwig, pentru că erau „prea leneşe". Au fost înlocuite cu două Martore ale lui Iehova, închise la Auschwitz din cauza religiei lor.

Hedwig spunea că Martorii lui Iehova sunt cei mai buni servitori pentru că nu fură. Mai era şi micul avantaj că nu trebuia să le plătească salarii, deşi oficial familiile membrilor SS trebuiau să plătească 25 de mărci administraţiei lagărului pentru că aveau deţinute drept servitoare.

O poartă elegantă din fier forjat lega grădina familiei Höss de casă. Treptele duceau la uşa din spate, direct în bucătărie, unde Hedwig gătea ea însăşi mare parte din mesele familiei. Marta, iubitoare de artă, era probabil interesată de picturile atârnate prin casă. Unele dintre tablouri, furate, fuseseră aranjate de renumitul artist polonez, devenit deţinut, Mieczysław Kościelniak; altele erau originale pictate de fratele lui Hedwig, Fritz Hensel – în majoritate peisaje din zona Auschwitzului şi a râului Sola, aflat peste drum de casă.

Un tablou mare în ulei reprezentând flori domina dormitorul principal. Hainele lui Hedwig atârnau într-un şifonier cu patru uşi vitrate, în care se reflectau cele două paturi. Sertarele cu lenjerie ale lui Hedwig conţineau lenjerie intimă luată din bagajele deportaţilor ucişi. Îşi însuşea chiar şi chiloţii primiţi de servitoare, dându-le în schimb unii vechi.[17]

Un prizonier polonez pe nume Wilhelm Kmak se afla adesea în casa familiei Höss ca decorator, reparând

cu vopsea zgârieturile și mâzgăliturile făcute de copii. El le-a rugat pe croitoresele din gospodărie să nu-i descurajeze pe copii de la a desena pe pereți, fiindcă acesta era singurul său contact cu lumea civilă.[18]

Biroul lui Höss era foarte retras, plin de cărți, țigări și votcă. Printre cărți era una despre păsările de la Auschwitz, scrisă în timpul reședinței lui Höss acolo. Inspirat de prietenia cu profesoara copiilor, Käthe Thomsen, și cu soțul ei, Reinhardt, membru SS și iubitor de păsări – și agronom la Auschwitz –, Höss a dat ordin să nu fie împușcată nicio pasăre în zona lagărului. Prizonierii puteau fi împușcați.

Coțofenele își făceau cuiburi în plopii înalți din jurul lagărului: lucru foarte potrivit, având în vedere că era un loc deținut de oameni care furau orice le plăcea.

Mobilierul din lemn de nuc din birou și din sufragerie era făcut de prizonieri în atelierele din lagăr, la fel și mobilierul în culori vii din camera copiilor de la etaj. De fapt, familia Höss era atât de legată de furnizorul lor de la ateliere, un fost criminal profesionist pe nume Erich Grönke, încât micul Hans-Jürgen spunea că nu poate dormi dacă Grönke nu vine să-i spună noapte bună.

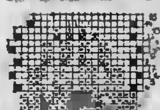
Grönke era manager la *Bekleidungswerk Stätten-Lederfabrik*, un atelier de îmbrăcăminte din lagăr, cu sediul într-o fostă tăbăcărie. El făcea zilnic vizite la vila Höss, aducând scaune tapisate cu piele, serviete, genți de mână, valize și încălțăminte; mai aducea și candelabre scânteietoare și jucării pentru copii.[19] Hedwig a semnat bonuri de livrare pentru obiecte provenite din jafuri, printre care fețe de masă, prosoape, rochițe și o jachetică bavareză din lână cenușie. Jachetica era pentru Hans-Jürgen.[20]

Allerlei Neues aus unserem Handarbeitskorb

Modele de tricotat nemţeşti pentru îmbrăcăminte de copii. Hedwig a fost convinsă de Manci, coafeza ei evreică, să achiziţioneze o deţinută care să tricoteze pentru copii şi, astfel, încă o femeie a obţinut o poziţie protejată.

Hainele pe care le achiziţiona Hedwig din jafurile de la Auschwitz erau apoi trimise la cusătoria de la mansardă pentru modificări. Tradiţia familiei spune că punea să fie îndepărtaţi şi înlocuiţi nasturii de pe aceste haine, fiindcă i se părea dezgustător să atingă nasturi pe care îi atinseseră degetele evreilor.[21]

Marta nu a fost prima sau singura croitoreasă care a lucrat pentru Hedwig. Însă a fost cea mai influentă şi cea care a rezistat cel mai mult timp.

Una dintre prietenele apropiate ale lui Hedwig era Mia Weiseborn. Mia era căsătorită cu un gardian din lagăr. Era o cusătoreasă foarte talentată și a făcut pentru Hedwig o broderie foarte rafinată cu fir aurit: blazonul familiei Höss pe mătase violet. Pentru cusutul de fiecare zi, Hedwig a angajat o cusătoreasă poloneză de-ale locului, Janina Szczurek, în vârstă de 32 de ani. Janina nu a avut de ales și a trebuit să se prezinte la casa de pe Strada Legiónow. Fiindu-i teamă de ocupanții naziști, ceea ce era de înțeles, Janina și-a adus una dintre ucenice drept sprijin, o femeie pe nume Bronka Urbańczyk.

Ținute de școală pentru fete, prezentate într-o ediție din 1944 a revistei nemțești de croitorie Mode Für Alles (Moda pentru toți)

Hedwig nu era o angajatoare generoasă. Janina a plecat fiindcă primea doar trei mărci drept salariu și un castron de tocană la prânz. Îngrijorată că-și pierde cusătoreasa, Hedwig i-a oferit zece mărci și Janina s-a

întors. Janina colabora cu Agniela Bednarska, menajera, pentru a trimite medicamente şi mesaje acolo unde era nevoie. De asemenea, se folosea de scuza că avea nevoie de reparaţii la maşinile de cusut pentru a vorbi cu prizonierii bărbaţi şi a împărtăşi veşti despre cum mergea războiul.

La rândul său, Agniela îi dădea pacheţele cu mâncare Janinei, ascunse în buchete de flori din grădina fermecată a familiei Höss, buchete pe care Hedwig îi permitea cu bunăvoinţă Janinei să le ia.[22]

Într-o zi, copiii familiei Höss au venit într-un suflet la Janina, cerându-i să coasă recuzita pentru un joc pe care îl jucau. Ea s-a conformat. Comandantul s-a întors acasă şi l-a găsit pe Klaus purtând o banderolă de *kapo* nou cusută, în timp ce copiii mai mici alergau prin grădină deghizaţi în prizonieri, fiecare cu câte un triunghi colorat cusut pe haine. Rudolf le-a smuls acele embleme şi orice astfel de jocuri au fost interzise. În cele din urmă, când a părăsit vila Höss, Janina probabil s-a bucurat că a scăpat de asemenea drame. Hedwig a economisit plata salariilor pentru croitorese prin achiziţionarea de sclave evreice.

Hedwig nu a fost în niciun caz singura care a profitat de forţa de muncă din lagărul de concentrare. Deși nu există documente despre toţi servitorii-deţinuţi, unul dintre documentele administraţiei de la Auschwitz enumeră familiile membrilor SS care au folosit Martori ai lui Iehova în casele lor. Aproximativ 90 de astfel de femei au fost încartiruite în *Stabsgebäude*, parte a echipelor specializate de croitorie şi de spălătorie. În mai 1943, s-a făcut o cerere ca mai mulţi prizonieri Martori ai lui Iehova să fie aduşi la Auschwitz, pentru a ajuta familiile cu mai mulţi copii.[23]

Fiecare familie din SS a fost viciată de ipocrizia utilizării muncii deţinuţilor. Doctorul Hans Münch de la Institutul de Igienă de la Auschwitz a exprimat-o, poate, cel mai bine. El a spus că toată lumea are *Dreck am Stecken* –

murdărie pe baston. A explicat: „Era ştiut că toţi cei care puteau ţineau câte o croitoreasă aşezată într-un colţ pentru a coase uniforme sau alte lucruri."[24]

Există multe exemple care ilustrează complicitatea SS-ului. Un membru SS de la fabrica de muniţii i-a cerut unei deţinute să coasă un ursuleţ din pluş pentru fiul lui, cu pălăriuţă tiroleză şi pantalonaşi asortaţi.[25] O gardiancă din SS a cerut o păpuşă drăguţă făcută de mână drept cadou de Crăciun, cu bucle aurii luate dintr-un depozit de păr uman. Cusătoreasa în cauză a răspuns cu mult curaj că va folosi mătase de broderie.[26]

Irma Grese, membră a personalului auxiliar SS, şi-a dus poziţia privilegiată la extrem, punându-şi croitoreasa preferată să alerge să-i facă toate comisioanele în lagăr. Grese, care avea doar nouăsprezece ani când a ajuns la Auschwitz, după ce-şi făcuse ucenicia la Ravensbrück, era extraordinar de frumoasă şi era numită „îngerul blond" de către prizonieri, care îşi comparau propriul aspect mizerabil cu costumele perfect croite ale lui Grese şi cu părul ei impecabil.

O deţinută-croitoreasă – Madame Grete – era îngrozită pe bună dreptate de Grese, care era o sadică şi care se repezea la ea cu furie dacă ordinele ei imposibile nu erau îndeplinite. Madame Grete avusese odată propriul salon de modă la Viena, iar acum cosea pentru o coajă de pâine. Ea a declarat că dulapurile lui Grese erau pline ochi cu haine de lux de la Paris, Viena, Praga şi Bucureşti, toate impregnate cu aroma parfumurilor furate.[27]

În calitate de soţie a comandantului, Hedwig Höss avea şi mai mari oportunităţi de exploatare. Se obişnuise cu superioritatea încrezătoare a naţional-socialismului. I se potrivea să profite la maximum.

Doar un foarte mic număr de membri SS nu s-au îmbogățit în locurile distrugerilor.

— Hermann Langbein[28]

Portretul familiei Höss, 1943

În noiembrie 1943, un portret de familie a fost realizat pentru a sărbători nașterea bebelușului Annegrete Höss. Certificatul de naștere al lui Annegrete menționează „Auschwitz" drept locul nașterii. În fotografie, Rudolf și Klaus apar în uniforme SS. Püppi și Kindi au rochițe identice, cu mâneci bufante. Hedwig poartă o rochie elegantă de zi, cu buline albe și vipuști. Văzuți prin filtrul ideologiei naziste, sunt familia ariană perfectă.

Aparatul foto folosit pentru a face poza era un cadou de la „unchiul Heini", Heinrich Himmler. Uniformele erau făcute de sclavi. Hainele civile erau cel mai probabil

confecționate din pânză furată sau din hainele modificate ale deportaților uciși.

Marta a cusut pentru Hedwig haine care se potriveau perfect imaginii unei familii germane ideale. Când se jucau acasă sau în grădină, fetele familiei Höss arătau drăguț, cu părul împletit și rochițe din bumbac asortate. Băieții purtau cămăși și pantaloni scurți. Bineînțeles, totul era spălat înainte de a fi purtat, spre deosebire de hainele prizonierilor.

Copiii nu aveau nicio idee despre proveniența hainelor. Hedwig știa foarte bine. Își trimitea servitoarele după comisioane la atelierul de croitorie al lui Grönke și o trimitea pe Marta „la cumpărături" în marile depozite din Kanada.

Acolo a văzut-o Bracha pentru prima dată pe Marta.

Bracha și Katka deveniseră cusătorese alese pentru membrii SS în Kanada. Împreună cu două surori din sudul Slovaciei, Bracha fusese recrutată de șeful Scharführer Wiegleb. Coseau în Kanada I, pe un balcon interior care era căptușit cu rafturi largi încărcate cu textile, îmbrăcăminte și instrumente de cusut; tot acolo era și mașina de cusut folosită de Bracha. Toate veneau din mormanele de pradă; unele din bagajele deportaților, iar altele erau aduse din magazinele evreiești arianizate.

A sosit Marta Fuchs. Vorbea maghiară – mulți slovaci alunecau cu ușurință de la o limbă la alta – și îi spunea Brachăi de ce avea nevoie de pe rafturi. Bracha se întindea să caute ce era nevoie, scoțând diverse țesături.

— Asta vrei?

— Poate... sau de o culoare diferită, a spus Marta și au continuat să se sfătuiască.

Era o asemenea abundență de mărfuri, încât nu era nevoie de inventarul stocului și, bineînțeles, niciodată nu era nevoie de plată.

Membrii SS luau orice din depozitele de pradă de la Auschwitz. Într-una dintre secțiuni, mărfurile erau așezate ca pe tejghelele dintr-un magazin universal – parfumuri, lenjerie, batiste și perii de păr. Însușirea mărfurilor nu era în niciun caz un viciu feminin. Și ofițerii SS bărbați furau bani, stilouri și ceasuri. Medicul SS Johan Kremer le trimitea în mod regulat colete cu lucruri interesante prietenilor din Germania.

„Prizonierii mi-au dat diverse lucruri dintre aceste obiecte, cum ar fi săpun, pastă de dinți, sfoară, ață de cusut, ace etc.", a explicat el în procesul de după război, adăugând că aceste obiecte erau „necesare pentru viața de zi cu zi".[29] Deținuților nu li se permitea să păstreze asemenea obiecte „necesare" la sosirea în lagăr, nici măcar propriile lor lucruri.

Servitorii locali polonezi forțați să lucreze în gospodăriile membrilor SS au raportat că au văzut obiecte evreiești folosite zilnic în casă, de la lenjerie de pat la bijuterii, și că obiecte de valoare erau trimise în Germania cu camioanele. Hedwig Höss își aproviziona rudele din Patrie cu colete trimise de la Auschwitz.

Furturile erau făcute cu îndrăzneală, și totuși erau absolut *ilegale* în conformitate cu declarația semnată de toți angajații de la Auschwitz: „Cunosc faptul și am fost informat astăzi că voi suferi pedeapsa cu moartea dacă pun mâna pe proprietățile evreiești."[30]

Asistenta civilă Maria Stromberger, care avea să devină una dintre aliatele Martei Fuchs în rețeaua subterană de la Auschwitz, a refuzat să semneze declarația, spunând indignată: „Eu nu sunt hoață!"[31] Chiar și Himmler, care știa foarte bine cât de pline erau cuferele naziste cu obiecte de valoare evreiești, s-a pronunțat împotriva furtului și,

în același timp, și-a felicitat oamenii pentru că au rămas „decenți" – în timp ce aceștia măcelăreau zeci de mii de evrei în Europa de Est și în ținuturile rusești ocupate:

„Aveam dreptul moral, aveam datoria față de poporul nostru să îi distrugem pe oamenii care doreau să ne distrugă pe noi. Dar nu avem dreptul să ne îmbogățim nici măcar cu o blană, cu un ceas, cu o singură marcă, nici cu o țigară sau cu orice altceva."[32]

Desigur, motivul pentru care straturilor inferioare ale SS li s-a spus să nu fure era că ar fi o pierdere nedorită din resursele centralizate ale statului. Ștabii de la Berlin voiau mai mult profit pentru ei înșiși.

Furtul devenise atât de des în rândurile membrilor SS, încât în cele din urmă o comisie de anchetă a ajuns la Auschwitz. Ofițerul avocat Robert Mulka a ordonat percheziții printre femeile din SS și a găsit bijuterii și lenjerie furate din Kanada. Condamnările variau între doi și trei ani de închisoare. În schimb, omorurile neautorizate și torturile sadice nu erau investigate: toate făceau parte dintr-o zi obișnuită de muncă la Auschwitz.

În mai multe cazuri, jafurile le-au venit de hac membrilor SS la mult timp după ce lagărul de la Auschwitz a fost eliberat.

Unul dintre cei care au fost judecați a fost Untersturmführer Maximilian Grabner, un sadic și un criminal. Șefii din atelierele lui Grönke îi duceau lui Grabner obiecte furate, pe care el le trimitea familiei la Viena. (De asemenea, și-a pus ordonanța, pe caporalul Pyschny, să împuște vulpi, pentru ca soția lui să aibă o haină nouă din blană de vulpe.) După război, un fost deținut de la Auschwitz a auzit despre o familie numită Grabner, din Viena, care primise frecvent pachete din Silezia Superioară – regiunea Auschwitz. A fost informată poliția și criminalul de război căutat a fost arestat, apoi executat în decembrie 1947. Coletele i-au adus moartea.[33]

Lăcomia a dus şi la arestarea Scharführerului Hans Anhalt, care şi-a trimis singur mai multe pachete cu obiecte de valoare din Kanada. După război, le-a dus la case de amanet. Nu a trezit suspiciuni până în 1964, când i-a fost percheziţionată casa şi a fost descoperită prada din Kanada care-i mai rămăsese, printre care genţi din piele elegante şi mănuşi. Anhalt a fost condamnat la închisoare pe viaţă.[34]

Unul dintre ultimii membri SS judecaţi care au lucrat la Auschwitz a fost Oskar Gröning, care număra şi sorta obiectele de valoare luate de la nou-veniţii în lagăr. În 2015, a fost găsit vinovat de facilitarea crimelor în masă. A mărturisit că furtul era „o practică absolut obişnuită la Auschwitz".[35]

Jurământul membrilor SS de a se supune până la moarte Führerului şi Reichului a fost o scuză convenabilă pentru cei care doreau să fie exoneraţi după război, folosind argumentul „N-am făcut decât să urmez ordinele". În mod clar, membrii SS de la Auschwitz au ales ce ordine erau fericiţi să urmeze şi ce ordine puteau fi ignorate.

Doar soţiile naziştilor de rang înalt fuseseră invitate. Multe dintre ele erau absolut hidoase, altele erau foarte elegante; moda noastră trebuia să le facă să pară cultivate.

— Gerd Staebe, designer de modă de la Berlin, care făcea prezentări de modă pentru soţiile membrilor SS la reşedinţa familiei Goering[36]

Un important judecător din SS a menţionat că liderii SS de la Auschwitz nu erau percheziţionaţi în căutare de bunuri furate; doar cei cu ranguri mai mici erau traşi la răspundere pentru infracţiuni. Rudolf Höss s-a pronunţat împotriva tranzacţionării pe piaţa neagră, însă nu se întreba de unde veneau bunurile din casa lui bine mobilată

şi din grădina lui cu de toate. A fost, fără îndoială, complice la achiziţionarea de bunuri şi la protejarea personalului SS care i le procura, inclusiv a celui care alegea pentru el ţesături frumoase „arianizate" când se ducea în voiaje de achiziţii pentru administraţia lagărului.[37] Rangul îşi are privilegiile sale.

În Al Treilea Reich, diferenţele de rang trebuiau subliniate, pentru a menţine structura puterii. Hedwig Höss a fost gazda unor oaspeţi influenţi şi iluştri, cum ar fi generalul SS Oswald Pohl, şeful întreprinderilor industriale ale SS, care s-a delectat cu porţii generoase de porc la cuptor, cafea adevărată şi bere răcoritoare, la o cină ceremonioasă la casa ei de la Auschwitz, în septembrie 1942.[38] Nu numai că o punea pe Marta să-i facă haine după gustul ei personal, dar Hedwig avea nevoie şi de o garderobă care să-i reflecte statutul de soţie a comandantului. Hedwig nu avea strălucirea lui Emmy Goering, plină de bijuterii, sau educaţia rafinată a Magdei Goebbels, dar primea demnitari de rang înalt şi industriaşi importanţi, împreună cu soţiile lor.

Bărbaţii dominau sferele politice şi militare ale celui de-al Treilea Reich. Rolul lui Hedwig, în concordanţă cu ideologia nazistă, era legat de casă. În culise, purtând şorţ, ea îi obliga pe deţinuţi să-i umple cămara cu mâncare de pe piaţa neagră din lagăr – zahăr, cacao, scorţişoară, margarină –, plătindu-i în ţigări pentru acest risc extrem. La masă, îmbrăcată elegant în rochie de seară, îi delecta pe musafiri cu ospeţe rafinate. Nu exista niciun indiciu legat de raţii sau de cupoane de alimente. Fritz, fratele lui Hedwig, a spus despre această primire: „M-am simţit confortabil la Auschwitz, totul era disponibil din abundenţă."[39]

Nu prea departe, Bracha, Irene, Katka şi Hunya sorbeau supă de napi şi rodeau pâine tare. Rudolf Höss a avut dreptate când a descris Auschwitz-Birkenau drept

„o altă planetă”, în timp ce îi oferea lui Fritz un tur al lagărului.[40]

În ianuarie 1943, cu ocazia celei de-a doua vizite a lui Himmler, Hedwig i-a servit un mic dejun atât de bun, încât a întârziat la o demonstrație despre operarea camerelor de gazare. Victimele alese au îndurat așteptarea încuiate în sala din ciment cu capete de duș false. După un tur al lagărului pe vreme extrem de rece, Himmler se putea încălzi la vilă, care fusese dotată cu încălzire centrală modernă. Când a venit în vizită, Adolf Eichmann a descris domeniul lui Hedwig drept „primitor și drăguț”.[41]

Cartea de oaspeți a vilei s-a umplut de complimente: „Mulțumiri Mamei Höss”; „Vă doresc sănătate, fericire și mulțumire”; „Am petrecut multe ore de relaxare cu vechi prieteni.”[42]

O soție nazistă trăia pentru a face copii și pentru a-și susține soțul. Hedwig a reușit cu brio, invitând la ei vechi prieteni, dar și tovarăși din lagăr, pentru ca Rudolf să se poată relaxa după o zi grea în care facilitase genocidul. Organiza picnicuri și plimbări călare de-a lungul râului din apropiere și chiar excursii la o stațiune a SS-ului din apropiere, numită Solahütte, unde ofițerii și personalul auxiliar feminin se relaxau pe terasă la soare, cântau acompaniați la acordeon, făceau plimbări pe dealuri și culegeau afine.[43]

Personalul SS se putea bucura de spectacole de teatru, operă și petreceri zgomotoase cu cântece, precum și de filme, un cazinou și o bibliotecă. În orașul din apropiere erau numeroase restaurante, cum ar fi Ratshof sau Gasthofzur Burg.

Fiind cei mai importanți oameni din Auschwitz, Hedwig și Rudolf aveau locuri în primul rând la toate spectacolele și se îmbrăcau corespunzător. Muzica era un punct important al vieții din lagăr pentru membrii SS. Duminica,

o orchestră de prizonieri cânta în piața dintre vila Höss și clădirea crematoriului.

La Birkenau exista o orchestră de femei formată în întregime din prizoniere. La un concert special de vară, au cântat valsuri vieneze și *Rapsodia maghiară* a lui Liszt. Soția unui membru SS de rang înalt a participat împreună cu familia, purtând o imensă rochie bavareză. Fiul ei purta la gât o pancartă pe care scria că este fiul lui Lagerführer Schwarzhuber din SS, pentru a se asigura că nu e confundat cu un copil evreu și gazat.[44]

Pentru concertele de seară, solistei i s-a dat o rochie de seară roșie, decoltată, din Kanada. Membrele orchestrei erau îmbrăcate la fel, cu ținute cusute într-un atelier de la Birkenau. Croitoreasa maghiară Ilona Hochfelder și-a amintit că a cusut bluze albe și roșii pentru orchestră, pentru a fi purtate cu fuste negre sau bleumarin. Recompensa ei a fost un cub de zahăr și un măr. Slujba anterioară a Ilonei fusese pentru ilustra casă Chanel de la Paris. Ilona a fost atât de emoționată de muzică, încât s-a dus să vorbească cu dirijorul.[45]

Hunya Volkmann nu avea astfel de amintiri frumoase despre orchestră, deși la Leipzig adorase concertele. La Auschwitz și Birkenau, muzicienii erau obligați să cânte melodii vesele pentru prizonierii care se duceau și veneau de la muncă. Hunyei i se părea un ritual discordant și terifiant și îi vizualiza pe muzicieni „ca pe niște fantome din altă lume".[46]

Un alt rol pe care a trebuit să și-l asume Hedwig a fost cel de figură maternă pentru gardiencele din lagăr. Aveau în medie douăzeci și șase de ani; unele erau adolescente. Fuseseră supuse unui antrenament dezumanizant, dar erau totuși oameni, fiecare cu propriul spectru de vicii și de virtuți suprimate. Veneau la Hedwig să-și verse necazurile; să-i povestească despre ce mult sufereau din cauza muncii

brutale pe care erau nevoite să o facă. Singura „mângâiere" oferită de Hedwig a fost să le spună că, atunci când războiul avea să se sfârşească, se vor sfârşi şi necazurile lor: evreii vor fi morţi cu toţii.[47]

Când Hedwig şi Rudolf se pregăteau să iasă în afara Auschwitzului, apelau la Lagerfüherin Maria Mandl pentru a sta cu copiii. Mandl, o femeie care-i ura pe evrei cu pasiune, chiar cu violenţă, se ocupa de orchestra de femei şi iubea copiii. Albumul de fotografii al familiei Höss o arată într-un costum de baie ţipător la debarcaderul de pe râul Sola, pregătindu-se să facă o baie cu fetele familiei Höss. Asistenta Maria Stromberger a descris-o pe Mandl ca pe „diavolul în carne şi oase".[48]

Într-o seară, Hedwig şi Rudolf s-au dus cazinoul de la restaurantul ofiţerilor. Într-o altă variantă a poveştii spuse de croitoreasa poloneză Janina Szczurek, despre copiii care se jucau de-a prizonierii, prietena brodeză a lui Hedwig, Mia Weiseborn, a cusut banderole şi însemne, astfel încât copiii să se joace de-a *kapos* care bat un prizonier. În acest caz, ţinta era deţinuta Sophie Stipel, bucătăreasa. În acest „joc", Sophie Stipel a fost legată de un scaun şi lovită cu prosoape în care legaseră bucăţi de săpun. Se pare că Hedwig şi Rudolf nu au fost impresionaţi când s-au întors acasă şi au văzut o astfel de scenă.[49]

> *După ce soţia mea a aflat ce fac, rareori ne doream relaţii sexuale.* — Rudolf Höss[50]

Căminul era un refugiu pentru bărbaţii din SS grav destabilizaţi mintal din cauza neobositelor lor acţiuni criminale. *Frau* Moll a venit să-i spună lui Hedwig că soţul ei, Otto, striga adesea în somn – conversaţia a fost auzită de o croitoreasă din casă. Ştia oare *Frau* Moll că, printre multe alte atrocităţi, Otto aruncase cu mâna lui bebeluşi

vii în cazane cu grăsime umană clocotită? Marianne Boger, căsătorită cu unul dintre cei mai brutali torționari din lagăr, spunea că soțul ei venea deseori acasă la ora mesei epuizat și că ea își făcea griji pentru nervii lui.[51]

Lenjeria și cămășile de noapte își jucau rolul în liniștirea bărbaților, căci se știa că sexul conjugal avea o influență relaxantă asupra bărbaților din SS. Medicul SS Hans Delmotte era serios îngrijorat cu privire la execuțiile în masă, așa că soția lui, Klara – o femeie frapantă, care purta alb și negru pentru a se asorta cu câinele ei din rasa dog german –, a fost adusă la Auschwitz drept debușeu sexual cu efect calmant.[52]

Se spune că Rudolf Höss, retras emoțional și adesea împovărat de presiuni administrative, și-ar fi găsit debușeul sexual cu o prizonieră non-evreică ce fusese responsabilă cu sortarea obiectelor de valoare în Kanada – „Diamantul" Nora Hodys. L-a cunoscut pe Höss datorită dragostei lui Hedwig pentru furniturile fine: Hodys a fost adusă la vilă pentru a repara o tapiserie și apoi și-a extins abilitățile producând două tapiserii noi, precum și perne din mătase, un covoraș de pus lângă pat și cuverturi. De asemenea, i-a furnizat lui Höss bijuterii din depozitul plin de pradă.

În august 1942, Hodys a fost invitată să-și aniverseze cei patruzeci de ani în grădina familiei Höss. A fost identificată într-o fotografie de familie care a supraviețuit, cu micuțul Hans-Jürgen în poală și cu Püppi lângă ea. Are părul coafat în bucle luxuriante și o eșarfă colorată pe cap. Rochia cu nasturi în față e îngrijită și modestă. Deși comandantul era extrem de critic față de gardienii inferiori care aveau legături sexuale cu prizonierele, acest lucru nu l-a împiedicat să îi facă avansuri lui Hodys.

Grădinarul, Stanisław Dubiel, a fost cel care i-a văzut îmbrățișați. Tot el a susținut că a auzit-o pe Hedwig certându-se cu soțul ei despre „femeia aia". Imediat ce Rudolf a plecat de acasă, Hedwig a concediat-o pe Hodys.

Potrivit lui Hodys, comandantul o vizita pentru relații sexuale ne-negociabile în timp ce se afla în închisoare în lagăr; a susținut că a fost forțată să avorteze la scurt timp după aceea. Menționarea numelui ei era interzisă în familia Höss. În anii următori, Hedwig a distrus o relatare tipărită a afacerii Hodys prin cuvintele: „Povestea asta de dragoste inventată despre care nimeni nu știe adevărul".[53]

În ceea ce privește viața sexuală a lui Hedwig la Auschwitz, în ciuda zvonurilor despre o îmbrățișare în pavilion cu un manager de la o fabrică de pantofi din Chełmek, și-a păstrat imaginea de soție și mamă nazistă perfectă. Rudolf a susținut că sexul între ei a devenit rar după ce ea a aflat adevărata natură a lagărului de la Auschwitz – aceea de lagăr de exterminare. Apar întrebările: cât de mult știau soțiile membrilor SS despre genocidul din ce în ce mai extins și, mai semnificativ, cât de mult le păsa?

Höss îi promisese lui Himmler că programul de exterminare va rămâne un secret al Reichului. Himmler însuși a declarat că este „o pagină de glorie din istoria noastră, una nescrisă și care nu poate fi scrisă niciodată".[54] În timp ce vizita lagărele de exterminare din Europa de Est, Himmler le scria în mod regulat soției sale, Marga, și fiicei, Gudrun, dându-le vești despre sănătatea lui și despre cât de mult muncea, și profita de orice ocazie pentru a le trimite pachete cu delicatese. Trimitea coniac și cărți, săpun și șampon... bomboane de ciocolată, fursecuri, lapte condensat... țesături, broderii, rochii și blănuri.

Deși Marga Himmler era dedicată ideologiei Ligii Artaman și celei naziste, numindu-i pe evrei „gloată" și dorindu-și ca aceștia să fie „trimiși în spatele gratiilor și puși la lucru până mor", soțul ei nu îi scria nimic despre exterminările pe care le ordona și la care asista. În ciuda faptului că avea prizonieri de la Dachau care lucrau pe pământul ei, Marga trebuia protejată de realitatea sordidă.[55]

Cu toate acestea, Hedwig a devenit curioasă în timpul unui eveniment social cu Fritz Bracht, care era Gauleiter al Sileziei Superioare, teritoriu pe care se afla Auschwitz. El şi familia sa locuiau în apropiere, la Katowice. Bracht fusese gazda lui Heinrich Himmler în timpul turneului său din iulie 1942 în zona de interes Auschwitz. La cererea specială a lui Himmler, a fost invitată şi Hedwig Höss. La mesele oficiale, obiceiul era ca doamnele „să se retragă" din sufragerie, pentru ca bărbaţii să poată discuta probleme politice şi de afaceri. Odată, Bracht a vorbit prea liber de faţă cu Hedwig despre adevărata natură a lagărului de exterminare. Ulterior, ea şi-a întrebat soţul dacă spusele Gauleiterului erau adevărate; Rudolf a recunoscut că da.[56]

Hedwig nu era străină de discursul nazist bazat pe ură. Absorbise de bunăvoie principiile rasiste ale Ligii Artaman. Îşi crescuse copiii la periferia lagărelor de „reeducare" de la Dachau şi Sachsenhausen. Locuia într-o casă rechiziţionată de la proprietarul de drept, purta haine luate de la morţi şi era servită de sclavi smulşi din propriile vieţi şi familii. Era oare cu adevărat o revelaţie să afle că otrava propagandei anti-evreieşti escaladase treptat până la otrava cristalelor de Zyklon B aruncate într-o încăpere sigilată?

Dacă Marta, care cosea în mansarda casei familiei Höss, se putea uita pe fereastră către lagăr şi vedea cum erau trataţi ceilalţi prizonieri, cum putea Hedwig să fie atât de oarbă? Dacă polonezii locului înţelegeau semnificaţia fumului de la ruguri şi a flăcărilor din coşurile de fum şi semnificaţia oamenilor care soseau, dar apoi dispăreau, cum putea Hedwig să fie atât de ignorantă? Poate că vedea doar ceea ce voia să vadă – grădina ei frumoasă, tablourile ei, tapiseriile şi rochiile.

Alte soţii ale membrilor SS găseau mângâiere în evitarea oricărei confirmări a crimelor comise de soţii lor. Servitoarele curăţau rahatul de pe cizme când soţii veneau

acasă de la muncă şi spălau sângele de pe uniforme. Şi mirosul din lagăr? „E doar miros de usturoi de la fabrica de cârnaţi", spunea Elfriede Kitt, căsătorită cu un medic din lagăr care făcea experimente groteşti pe prizonieri. *Frau* Kitt lucra cu soţul ei, ca asistentă a lui. În afara programului, se răsfăţa cu ţesături şi parfumuri furate din lagăr.[57]

Noua soţie a doctorului Josef Mengele, Irene, l-a interogat pe soţul ei mai direct.

— De unde vine duhoarea?

— Nu mă întreba, i-a răspuns el.

Ea s-a supus şi a evitat subiectul, dar ştia despre activitatea medicală a soţului ei şi despre rolul lui în selectarea oamenilor pentru moarte. A fost chiar tratată de difterie la spitalul SS aflat vizavi de crematoriu.[58]

— Am auzit că gazaţi femei şi copii aici. Sper că nu ai nimic de-a face cu asta, i-a spus Frieda Klehr soţului ei.

— Eu nu ucid, eu vindec, a liniştit-o el.

Doctorul Klehr a ucis personal multe mii de prizonieri cu injecţii cu fenol în inimă, îmbrăcat în halat alb sau cu şorţ din cauciuc roz şi mănuşi din cauciuc. Din 1943, a fost responsabil de echipa de dezinfecţie, folosind Zyklon B pentru a despăduchea haine şi barăci şi pentru a gaza prizonieri.

Frumoasa Eryka Fischer se lăfăia între cearşafuri din catifea, în lenjerie cu monogramă. Soţul ei era doctorul Horst Fischer, responsabil cu selecţiile în lagărul de la Birkenau. *Frau* Fischer o lăsa pe servitoarea ei poloneză să se îmbrace în joacă cu hainele ei de lux. În timpul şederii lui *Frau* Fischer în spitalul SS, „lagărul ţiganilor" de la Birkenau a fost lichidat. Soţul ei a fost sincer cu privire la această acţiune, spunându-i că ţiganii „s-au transformat în fum".[60]

Chiar dacă aveau cunoştinţă despre exterminările în masă ale evreilor, polonezilor, prizonierilor de război,

romilor, populației sinti, homosexualilor și multor altora, pot fi soțiile membrilor SS considerate complici? Erau doar spectatori sau erau atât de intime cu făptașii, încât se poate spune că sunt corupte de aceeași vinovăție? Deși în regimul nazist femeile erau excluse categoric din roluri politice sau militare proactive, ele îi sprijineau pe bărbații care elaborau și implementau politicile. Crucial e că aceste acțiuni nu erau penale în cel de-al Treilea Reich. Poate că este mai pertinent să ne întrebăm: *le păsa* femeilor de soarta celor persecutați de bărbații lor?

Frau Faust, directoarea Crucii Roșii de la Auschwitz, a țipat și a chemat poliția când un deținut evreu a implorat-o să-i dea pâine.

Frau Wiegleb, soția Scharführerului pentru care cosea Bracha în Kanada, le-a dat prizonierilor tort când veneau să lucreze în casa ori în grădina ei.

Frau Palitzsch, căsătorită cu bărbatul pe care rezistența din lagăr l-a numit „cel mai mare ticălos de la Auschwitz", era o femeie blândă, potrivit menajerei sale poloneze. Când *Frau* Palitzsch s-a plâns de munca proastă a unui deținut la ea acasă, deținutul a fost torturat.[61]

Greta Schild, soția unui gardian de la Auschwitz, i-a oferit de Crăciun servitoarei poloneze bani, dulciuri și un șorț. Când mama ei a venit să o ajute cu îngrijirea unui nou-născut, Greta se uita pe fereastră la prizonierii care lucrau la cariera de pietriș și plângea, repetând întruna: „Asta nu ar trebui să se întâmple."[62]

Käthe Rohde, o femeie foarte îngrijită, o răsfăța pe servitoarea ei poloneză cu delicatese și țesături. Îi plăceau petrecerile și lucrurile drăguțe. Articolele provenite din Kanada erau spălate cu atenție, cu o soluție de permanganat de potasiu. A fost extrem de bucuroasă să audă despre transporturile în masă ale evreilor care soseau din Ungaria în vara anului 1944, pentru că aceștia aveau să aducă „munți întregi de comori".[63]

Şi mai era şi Hedwig.

Bunica mea era o femeie malițioasă și lacomă, care și-a exploatat fără rușine poziția de soție a comandantului. — Rainer Höss[64]

Se spunea despre că Hedwig că le era loială deținuților care lucrau în casa şi în grădina ei. Le dădea mâncare, țigări şi buchete de flori. Ea şi soțul ei interveneau pentru a opri transferuri, pedepse şi chiar execuții. Viața Martei a fost cruțată datorită lui Hedwig şi lui Rudolf. Lui Stanisław Dubiel, grădinarul familiei, i-au salvat viața de trei ori, însă a auzit-o pe Hedwig numindu-l pe soțul ei *Sonderbeauftragter für die Judenvernichtung in Europa* – plenipotențiar special pentru exterminarea evreilor din Europa. Hedwig mai spunea şi că „la momentul potrivit, va veni chiar şi rândul evreilor englezi".[65]

Poate că era o chestiune de comoditate pentru comandant şi soția lui să-şi salveze sclavii personali, în timp ce evreii din sute de transporturi ajungeau la Auschwitz şi erau uciși imediat sau munceau până la moarte, după suferințe de neimaginat.

Cât timp a lucrat ca şi croitoreasă pentru Hedwig Höss, Marta a trebuit să se descurce într-un rol dublu: cel de servitoare şi cel subteran. Pe de o parte, munca ei era apreciată, iar ea era o prezență familiară în casă; pe de altă parte, ştia din experiență amară cum sufereau prizonierii în lagăre şi era hotărâtă să îşi folosească propria poziție protejată pentru a-i ajuta pe alții. Marta a reuşit să aranjeze ca o a doua croitoreasă evreică să i se alăture în atelierul de la mansardă, smulgând astfel o altă femeie din iadul de la Birkenau.[66]

Într-o zi, Hedwig a urcat scările până la mansardă, s-a așezat și s-a uitat la cele două femei cum coseau. Dintr-odată, a spus:

— Lucrezi repede și bine. Cum e posibil? La urma urmei, evreii sunt paraziți și escroci și nu fac altceva decât să piardă vremea prin cafenele. Unde ai învățat să lucrezi așa?[67]

Admirația lui Hedwig era plină de antisemitism. O vedea pe Marta ca pe o evreică sau ca pe o ființă umană?

Hedwig nu era singura care admira priceperea Martei la croitorie. Celelalte soții ale membrilor SS au devenit invidioase pe serviciile personale oferite de Marta. Voiau să profite și ele de talentul evreiesc pentru a-și împrospăta garderoba. De ce să profite numai *Frau* Höss? Hedwig și-a dat seama de ocazia de a extinde atelierul de croitorie de la mansardă. A conceput o nouă firmă: un salon de modă select în lagărul de concentrare, care să servească elita nazistă.

Fie că erau spectatoare, simpatizante sau colaboratoare, soțiile membrilor SS de la Auschwitz aveau să devină viitori clienți ai Martei la acel salon. De capriciile lor legate de modă avea să depindă soarta multor altora. Sistemul de exploatare de la Auschwitz fusese conceput pentru a-i sărăci și a-i distruge pe deținuți; Marta avea să se folosească de el pentru a încerca să-i salveze.

8

Dintre zece mii de femei

Printre cele zece mii de femei de la Birkenau, existau, fără îndoială, cel puţin cinci sute de croitorese bune, însă, dacă nu cunoşteau pe cineva, nu aveau noroc.

— Bracha Berkovič

„Ţi-au strigat numărul" – o expresie folosită în conversaţii de zi cu zi.

Pentru un prizonier din sistemul lagărelor de concentrare, a fi strigat după număr putea fi ultimul pas înainte de sfârşit. Într-o zi, la începutul verii anului 1943, i-au strigat numărul lui Irene Reichenberg – 2786.

Să fii scos din mulţime însemna de obicei că o să ai probleme, în cel mai bun caz; era mult mai bine să nu atragi atenţia gardienilor SS, şi totuşi Irene a făcut un pas înainte când şi-a auzit numărul, aşteptându-se la ce era mai rău. Ce îi păsa de propria soartă? Încă plângea moartea celor trei surori ale sale, Frieda, Jolli şi Edith; încă se gândea la moarte ca la evadare.

Irene a fost trimisă la birourile administraţiei de la Birkenau, lângă poarta din cărămidă roşie de la intrarea în lagăr, acum foarte cunoscută. Acolo a fost dezbrăcată, evaluată de medici şi întrebată:

— Ce profesie ai?

— Croitoreasă, a răspuns ea.

Acest răspuns simplu i-a salvat viaţa şi sănătatea mintală.

Irene fusese aleasă să se alăture unui grup select de croitorese în noul salon de modă înfiinţat la Auschwitz de către Hedwig Höss. Se numea *Obere Nähstube* sau „Atelierul de croitorie de lux". Irene fusese aleasă nu pentru că era cea mai pricepută sau cea mai experimentată în domeniul ei, ci pentru că era înrudită prin alianţă cu noua şi minunata *kapo* a salonului, Marta Fuchs. (Laci, fratele lui Irene, era căsătorit cu sora Martei, Turulka.) Marta i-a spus gardiencei SS care se ocupa de salon, Rapportführerin Ruppert, că au prea multe comenzi pentru haine şi nu au destule lucrătoare.

Moda costumelor de toamnă în Mode Für Alle *(Moda pentru toţi), 1944*

— Te gândeşti la cineva anume? a întrebat Ruppert.

— Da. Reichenberg, Irene, numărul 2786.

Odată ajunsă în siguranță în atelier, Irene a început să o bată la cap pe Marta:

— Ascultă, am o prietenă bună – Berkovič, Bracha, numărul 4245. E minunată... ai putea să o ceri și pe ea?

Marta s-a lăsat ușor convinsă. La două luni după sosirea lui Irene, a întâmpinat-o pe Bracha în atelier. Ea a anunțat imediat:

— Am o soră...

Două săptămâni mai târziu, Katka Berkovič, numărul 4246, a fost angajată să lucreze, fiind noua expertă în sacouri și costume.

Până în toamna anului 1943, Atelierul de croitorie de lux se mărise de la două femei la cincisprezece și nu avea să se oprească aici.

SS-ul selecta oameni pentru moarte, dar, prin alegerea ajutoarelor ei, Marta le selecta pentru o șansă mai bună de a rămâne în viață. Inevitabil, primele ei alegeri se îndreptau spre femeile pe care le cunoștea. Așa funcționa privilegiul în lagăre. Rețelele de cunoștințe sau de „protectori" erau cruciale. Exemplul Martei care a adunat croitoresele la Auschwitz demonstrează cât de strânse erau legăturile de familie și cele de naționalitate pentru deținuții evrei, precum și pentru alte grupuri de prizonieri. Când familiile erau dezmembrate, agonia putea duce ușor la disperare, așa cum se întâmplase cu Irene. Formarea de legături și colaborarea au fost esențiale pentru supraviețuirea mintală, iar această forță emoțională le-a oferit și rezistență fizică.

Comandantul Höss lua în derâdere legăturile de familie ale evreilor, spunând: „Se agață unul de altul ca lipitorile". Însă apoi s-a contrazis singur, deplângând ceea ce vedea drept lipsă de solidaritate între evrei. „În situația lor", scria el, „ai presupune că se vor proteja reciproc. Dar nu, a fost exact opusul."[1]

În ciuda faptului că se lăuda frecvent că înţelege mentalitatea prizonierilor, Höss nu numai că şi-a declinat responsabilitatea de a fi creat condiţii fie pentru solidaritate, fie pentru luptă, dar a şi evitat orice exprimare a compasiunii pentru experienţele umane complexe îndurate de deţinuţii de la Auschwitz. Recunoaşterea instinctelor normale de iubire, loialitate sau autoconservare ar fi însemnat să recunoască faptul că prizonierii sunt pe deplin umani.

Höss a depus eforturi mari pentru a nu recunoaşte acest fapt: dacă prizonierii sunt umani, tratamentul lui faţă de ei nu putea fi considerat decât inuman. I-a fost mai confortabil să creeze o barieră de protecţie creată din prejudecăţi decât să se gândească la el însuşi – un presupus tată de familie iubitor care le citeşte basme copiilor acasă – ca la un monstru.

Höss era conştient de sistemul de favoritisme existent printre deţinuţii privilegiaţi, dar a ales să ignore faptul că el şi regimul lui erau responsabili de mediul antagonist în care prea mulţi oameni concurau pentru prea puţine resurse. Critica femeile care concurau pentru locuri de muncă bune în lagăre:

„Cu cât postul era mai sigur, cu atât era mai dorit şi cu atât se luptau mai mult pentru el. Nu exista nicio consideraţie pentru alţii. Era o luptă în care totul era în joc. Nu s-au scutit mijloace, oricât de depravate, pentru a elibera un astfel de post sau pentru a rămâne în el. În cea mai mare parte, cei fără scrupule câştigau."[2]

Auschwitz avea într-adevăr un număr mare de prizonieri care erau infractori autentici – inclusiv criminali şi violatori –, spre deosebire de civilii care fuseseră arestaţi din cauza rasei, religiei, politicii, sexualităţii sau culturii lor. Supravieţuitorii, indiferent din ce mediu proveneau, luptau bineînţeles pentru un statut şi pentru o poziţie de relativă putere. Veteranii sistemului,

care supravieţuiseră luni şi ani, deşi avuseseră slabe şanse, erau respectaţi şi deseori temuţi.

Cei sosiţi la Auschwitz în primii ani au fost tatuaţi cu cele mai mici numere. Cei care rezistaseră cel mai mult erau cunoscuţi drept „Numere mici". Ca „veterane" în sistemul de la Auschwitz, era evident că evreicele slovace cu număr mic – cele sosite cu primele transporturi de femei – ştiau să transforme diversele situaţii în avantajul lor oricând se putea. După ce au obţinut locuri de muncă foarte râvnite, unele dintre ele şi-au folosit poziţiile pentru a le sprijini pe cele câteva favorite, alcătuind câte o gaşcă dură, semicriminală, însă altele au creat grupuri pline de grijă, motivate de un spirit de cooperare şi de o generozitate pe care Höss fie nu le-a văzut, fie nu a vrut să le vadă.

Höss îi vedea pe deţinuţii de la Auschwitz ca pe o altă specie, închişi într-o grădină zoologică de sălbăticiuni, nu ca pe fiinţe umane pe care organizaţia lui le obligase la tactici de supravieţuire brutale. Acuzaţia lui rece „Nu exista nicio consideraţie pentru alţii" e deosebit de înfiorătoare, având în vedere autoritatea lui detaşată asupra crimelor în masă. De asemenea, acuzaţia este demonstrabil falsă, în cazul şefei de echipă Marta Fuchs.

Pe scurt, Marta şi-a folosit poziţia privilegiată pentru a-i ajuta pe alţii. Noul atelier de croitorie avea să fie un refugiu care să salveze cât mai multe femei la Birkenau.

Aşa cum meseria tradiţional feminină a croitoriei a reprezentat o salvare, şi activitatea de secretariat, specific feminină, i-a ajutat pe prizonieri să se sprijine reciproc, întrucât în cadrul sistemului de administraţie din SS deţinutele evreice erau cele care se ocupau de dactilografiere, arhivare şi păstrarea evidenţei în ceea

ce priveşte atribuirea posturilor. Ele lucrau în clădirea administrativă a SS, Stabsgebäude.

Katya Singer era o evreică din Cehia care a lucrat în administraţia de la Auschwitz la borderoul de evidenţă a prizonierilor – *Lagerbuch* – timp de doi ani. Ea şi-a folosit, fără îndoială, pilele pentru a obţine favoruri. Când un ofiţer SS a întrebat-o de ce îl tot bate la cap să ajute anumiţi prizonieri, ea i-a răspuns direct:

— Aceştia sunt oamenii mei.[3]

Secretarele din Stabsgebäude aveau să înveţe şi cum să folosească sistemul complex de dosare în favoarea rezistenţei subterane. Lagerbuch-ul întreţinut de Katya a devenit un instrument esenţial pentru analiza statisticilor despre lucrători. *Arbeitsdienst* (registrul de lucru) înregistra câţi deţinuţi cu o anumită profesie erau disponibili. *Arbeitseinsatz* (departamentul de plasare în muncă) avea ca scop să furnizeze forţa de muncă a prizonierilor acolo unde era nevoie.

Biroul DII al Departamentului Economic era anunţat o dată pe lună câţi deţinuţi cu o anumită profesie erau disponibili. *Kapos* din diverse echipe de muncă făceau cereri către administraţie o dată pe săptămână, precizând numărul şi abilităţile necesare. Funcţionarii-deţinuţi recomandau muncitori potriviţi. Îşi recompensau prietenii, plasându-i în echipe mai bune, sau se răzbunau pe prizonierii pe care nu îi plăceau, aranjând ca aceştia să fie trimişi într-o echipă de muncă grea.

Aşa că Marta putea verifica indexul riguros al fişelor personale, pentru a vedea care dintre prietenele ei se afla în lagăr şi ce numere putea cere.

La rândul lor, deţinuţii captivi în coşmarul de la Birkenau făceau tot posibilul să-şi creeze relaţii. Nu era vorba doar despre dorinţa unor îmbunătăţiri, ci era

o chestiune de viață și de moarte. Renée Ungar, fiica rabinului și prietena lui Irene din Bratislava, a avut un loc de muncă temporar până în octombrie 1942, când a fost aruncată înapoi în masa forței de muncă. Slăbită de febra tifoidă și de malarie, Renée știa că era puțin probabil să mai reziste mult. Zi și noapte se tot gândea cum să se salveze. A răspândit vorba că ar putea face muncă de secretariat sau de croitorie și, tocmai când i s-a părut că nu mai poate rezista, a fost acceptată în echipa Martei la Atelierul de croitorie de lux.

Renée era foarte sinceră în legătură cu norocul ei. Știa că la Birkenau erau croitorese de *haute couture* din Franța, iar ea nu era nici măcar croitoreasă profesionistă încă. Marta a liniștit-o: putea învăța lucrând. Chiar și când ajunsese într-o relativă siguranță, Renée nu putea uita de celelalte fete care mureau cu miile, inclusiv multe dintre prietenele ei.

Rudolf Vrba, slovacul care fusese foarte amabil cu Irene în Kanada, a declarat că privilegiul de a fi o slovacă cu număr mic avea un cost. El spunea: „Astăzi se bucură de anumite privilegii, dar înainte au trecut prin suferințe îngrozitoare.”[4]

Dintre primele transporturi de evrei care au ajuns la Auschwitz în 1942, peste nouăzeci la sută au murit în primele patru luni. Dintre cele 10 000 de evreice deportate din Slovacia, doar aproximativ două sute aveau să se întoarcă acasă.[5]

O să vedem dacă știți să coaseți. Dacă se dovedește că ați mințit, o să fiți trimise la Blocul 10!
— SS Lagerführerin Maria Mandl[6]

În ciuda demnității și a rezistenței sale înnăscute, Hunya Volkmann a fost și ea aproape de disperare

atunci când i-au strigat numărul – 46351. Nu deţinea avantajul de a avea un număr mic. Măcinată de munca grea în ţesătorie, ameţită de febră şi slăbită de abcesele infectate, extrem de dureroase, Hunya nu a avut de ales şi numărul i-a fost înscris pe lista pacienţilor din spital. A fost revoltată de condiţiile din Revierul prizonierilor. Paturile aveau straturi groase de fecale. Nu exista lenjerie de pat şi nu avea unde să se spele. Păduchii îi mişunau pe corpul gol. Colegele de pat deveneau în curând cadavre.

Hunya a fost salvată de prietenie şi de loialitate – sentimente pe care naziştii nu le-au putut elimina, în ciuda tuturor abuzurilor. În Revier a fost îngrijită de un prieten de la spitalul evreiesc din Leipzig, Otti Itzikson. Deşi nu se putea face prea mult din punct de vedere medical, Otti a aranjat ca Hunya să fie ascunsă într-o secţiune non-evreiască a barăcii în ziua în care toţi pacienţii evrei au fost selectaţi pentru moarte. Numărul 46351 nu a fost aruncat în camionul cu morţi vii destinaţi gazării.

După patru săptămâni în care s-a agăţat de viaţă, Hunya a fost externată. S-a întors împleticindu-se la baraca ei, unde prietenele au întâmpinat-o cu veşti incredibile: fusese chemată la un loc de muncă la Stabsgebäude – un plasament legendar. Însă pierduse şansa, fiindcă era în Revier. Bolnavii nu aveau voie să se apropie de membrii SS.

– Nu-ţi face griji, au liniştit-o prietenele. Sigur or să te cheme din nou.

Cheia cererii de transfer a Hunyei era de fapt în Kanada. Câteva tinere din oraşul ei natal, Kežmarok, sortau documente din bagajele furate, când au dat peste paşaportul Hunyei. Au alertat-o pe una dintre verişoarele Hunyei, o femeie pe nume Mariska, ce lucra ca secretară a unui înalt ofiţer SS din Stabsgebäude. Marishka s-a consultat cu Marta Fuchs, care a trimis cererea.[7]

Hunya nu prea mai îndrăznea să spere la o a doua șansă. Când a primit-o, era încă neliniștită, pentru că a fost trimisă la Blocul 10. Toate poveștile de groază răspândite în lagăr despre Blocul 10 erau adevărate. Era un loc unde se practica tortura medicală, unde medicii din SS, conduși de Josef Mengele, experimentau pe subiecți umani vii.

Hunya a așteptat evaluarea medicală, împreună cu alte câteva candidate pentru postul de croitoreasă. Toți cei care lucrau în imediata apropiere a membrilor SS trebuiau declarați apți și fără infecții. Rănile Hunyei se vindecau, dar era încă febrilă din cauza bolii; exista o șansă destul de mare să nu treacă. Din nou, norocul și decența umană au jucat un rol: o asistentă din Blocul 10 cunoștea familia Hunyei și a scuturat rapid termometrul înainte ca medicul să apuce să citească temperatura ridicată.

Hunya a fost despăducheată din nou. Chiar și așa, medicul SS era reticent să se apropie de ea. Stând pe scaun, i-a ordonat să se întoarcă pe toate părțile și și-a scris verdictul fără ca măcar să se uite la ea. Pentru el, ea era doar un alt trup. Pentru ea, aceasta avea să fie o decizie care i-a schimbat viața.

Apoi, a venit agonia așteptării rezultatelor. În cele din urmă, Hunya și-a auzit numele. Trecuse.

Emoționată și în același timp neliniștită, Hunya a alergat la următoarea programare, o probă de lucru. Alte candidate coseau deja. Una câte una, deținutele au fost chemate în fața examinatorilor. Doar două femei au fost alese. Una din ele era Hunya: numărul 46351 era acum transferat oficial la Stabsgebäude.

Noi am scăpat definitiv din iad.

— **Katka Berkovič**[8]

Era o fericire să fie escortată cam la doi kilometri depărtare de aerul poluat de la Birkenau, dincolo de calea ferată secundară, pe la marginea orașului și pe drumurile de legătură, către lagărul principal de la Auschwitz. Destinația Hunyei – clădirea Stabsgebäude de pe Strada Maksymiliana Kolbego nr 8 – era mai mare decât majoritatea clădirilor din lagăr, cu cinci etaje și un acoperiș cu simetrie plăcută. Când nemții și-au însușit inițial terenuri și proprietăți pentru noul complex al lagărelor de concentrare, această clădire frumoasă a fost confiscată de la Compania Poloneză de Tutun. Datând din Primul Război Mondial, era acum inima birocrației de la Auschwitz.

Himmler intenționa ca zona de interes Auschwitz să fie un centru al agriculturii și industriei, care să sprijine efortul de război și să contribuie la creșterea puterii SS-ului. Multitudinea de întreprinderi necesita mii de angajați și o administrație adecvată. Stabsgebäude era centrul acestui complex – „plin de prizoniere evreice", spunea Höss în batjocură, deși între timp profita de munca lor neplătită. Stabsgebäude găzduia și gardience SS, deținute-servitoare pentru familiile membrilor SS (în special din rândul Martorilor lui Iehova) și echipe de spălătorese sau de femei cu sarcina de a cârpi diverse lucruri. În plus, existau magazii de muniție, un salon de înfrumusețare și de coafură pentru gardience, dormitoare comune la subsol pentru trei sute de deținute-muncitoare și salonul de modă al lui Hedwig Höss.

Vila confortabilă a lui Hedwig se afla la doar zece minute de mers pe jos în jurul zidului exterior al lagărului principal de la Auschwitz. Nu era mult de mers când trebuia să se ducă la probe. Marta cunoștea bine drumul, fiindcă trebuia să se întoarcă la vilă să lucreze și acolo, în plus față de îndatoririle sale de *kapo* de la Atelierul de croitorie de lux.

Ajunsă la Stabsgebäude, Hunya abia a avut timp să vadă grădina îngrijită, gardul electrificat și turnurile de pază. Nu avea de unde să știe că traversase curtea unde fusese ținut primul apel din istoria lagărului de la Auschwitz sau că primii prizonieri de la Auschwitz fuseseră găzduiți chiar în acea clădire. Nu avea cum să prevadă că, peste decenii, clădirea avea să fie folosită drept școală profesională pentru elevii polonezi locali. Când a sosit, nu se putea gândi decât că probabil visa.

Escorta Hunyei le-a condus pe cele două noi croitorese până la o ușă de la subsol și a strigat:

— A venit ultimul transport!

Se auzea cum cineva spăla rufe, iar dintr-o bucătărie venea miros de mâncare. Detalii simple, care aminteau de viața normală.

O tânără a venit repede, a privit-o pe Hunya de sus până jos și s-a încruntat. Apoi fața i s-a luminat și a exclamat:

— Chiar *tu* ești!

Conștientă de rochia-sac și de ciorapii legați cu sfoară, de înfățișarea ei costelivă, de părul cărunt și de trupul sfrijit, Hunya i-a răspuns sarcastic:

— La ce te așteptai? Să arăt cum arătam la Kežmarok?

Se cunoscuseră înainte de război, dar Hunya se transformase atât de mult la Birkenau, încât era aproape de nerecunoscut. Fata și-a cerut scuze de nenumărate ori și a invitat-o pe Hunya să se spele, înainte de a se întâlni cu alte deținute slovace, la subsolul clădirii, în *Flickstube* – încăperea unde se reparau haine.

Hunyei i s-a părut complet ireal să se spele de suferința de la Birkenau și să fie primită într-o companie atât de caldă și de fericită. Toată lumea era încântată să o vadă. Reuniunea a devenit cam zgomotoasă, atrăgând

atenția șefei de bloc, deținuta responsabilă cu ordinea, curățenia și distribuția alimentelor.

În Stabsgebäude, șefa de bloc era Maria Maul, o creștină prizonieră politică din Germania. Datorită comunismului ei fervent, Maria intrase și ieșise din închisori și lagăre de când veniseră naziștii la putere, în 1933.[9] Era respectată pentru că era corectă și rezonabilă. Chiar și așa, a întrebat de ce atâta zgomot.

— A venit Hunya, au răspuns fericite tinerele. Nu am mai văzut-o de ani buni!

Hunya a simțit o mână pe umăr, iar când s-a întors a văzut-o pe Marta Fuchs, șefa Atelierului de croitorie de lux. Marta a zâmbit și s-a prezentat.

— Vrei să vii sus, la atelierul de croitorie?

I s-a părut uimitor să fie întrebată ce prefera, după luni de ordine și de violență. Hunya a simțit că-i revine o parte din respectul de sine.

— De fapt, a spus ea, fiindcă acum e târziu, cred că o să încep să lucrez mâine-dimineață.

Simplul fapt că și-a putut exprima preferința a avut un puternic efect fortifiant pentru cineva a cărui independență fusese atât de radical anulată.

Abia după ce a plecat Marta, celelalte femei i-au spus Hunyei să aibă grijă cum vorbește: orice alt *kapo* ar fi pedepsit-o aspru pentru refuz.

Membrii SS pretindeau ca prizonierii care intrau în contact cu ei să fie curați, iar hainele trebuiau să le fie fără cusur! — Erika Kounio[10]

Viața în Stabsgebäude era ca în rai în comparație cu restul lagărului, însă la ferestrele dormitorului comun erau

gratii. Un afiş mare în clădire rezuma statutul ambiguu al deţinuţilor care lucrau acolo:

EINE LAUS DEIN TOD
Păduchele e moartea ta.

Pe de o parte, frica membrilor SS de tifos şi de alte boli a însemnat că în blocul administrativ prizonierii aveau acces la apă curentă, duşuri şi toalete funcţionale. Pe de altă parte, orice simptom infecţios putea însemna alungarea din Stabsgebäude şi moartea aproape sigură la Birkenau. Condiţiile din Stabsgebäude erau prea bune să fie pierdute.

Pentru că nu erau suficiente paturi pentru toată lumea în imensul dormitor comun de la subsol, femeile dormeau în ture. Dar măcar dormeau singure în pat. Când tura de zi se trezea să meargă la muncă, tura de noapte se băga în paturile calde; Hunya avea să împartă patul cu o spălătoreasă care era epuizată pentru că spăla toată noaptea lenjeria de pat murdară a membrilor SS. După standarde normale, paturile din lemn suprapuse erau improvizate, iar aşternuturile erau vai de capul lor – doar un cearşaf întins peste salteaua umplută cu paie şi o pătură. Conform standardelor de la Auschwitz, era lux de cinci stele. În cele din urmă, Hunya avea să-şi facă rost de o plapumă.

În primele câteva zile în Stabsgebäude, Hunya s-a bucurat enorm de noutatea de a avea timp să se spele şi să se îmbrace în fiecare dimineaţă. Deşteptarea era la ora cinci, iar apelul se făcea la ora şapte, pe coridorul larg al subsolului, nu afară în soare, pe furtună sau în zăpadă. Şi nici nu dura mult, pentru ca toată lumea să poată începe să lucreze. Hunya se bucura de vederea femeilor care se grăbeau de-a lungul coridorului, iar vârfurile baticurilor

li se mişcau „ca o turmă de gâşte mici care ieşeau din apă şi-şi scuturau coada".[11]

Exista posibilitatea de a folosi pe ascuns spălătoria de la subsol, *Wäscherei*, pentru spălarea uniformelor. Personalul administrativ din Stabsgebäude purta rochii în dungi şi baticuri albe; croitoresele aveau rochii cenuşii din bumbac, şorţuri albe şi salopete maro. Toate rufele se spălau de mână, până la instalarea maşinilor de spălat în extensia lagărului, în 1944, cu o echipă de o sută de femei care lucrau în schimburi de zi şi de noapte. Existau cazane cu apă rece pentru înmuierea hainelor murdare şi cazane pentru fierberea lor; măngălaie pentru frecat şi calandre pentru netezit. Hainele erau uscate în pod.

În *Bügelstube*, călcătoria, patruzeci de femei transpirau deasupra lucrului, tot în ture de zi şi de noapte. Comandantului Höss îi plăceau cămăşile curate şi apretate, ca şi cum ar fi nou-nouţe, de la magazin. Una dintre vecinele de dormitor ale Hunyei, Sophie Löwenstein, de la München, avea onoarea îndoielnică de a spăla chiloţii doctorului Mengele, pe cei ai lui Oberaufseherin Irma Grese şi pe cei ai lui Lagerkommando Josef Kramer – nişte sadici cu toţii.[12]

Mâncarea era la fel de inadecvată precum cea servită tuturor deţinuţilor. Era un meniu compus din ceai şi înlocuitor de cafea, supă de napi cu un premiu ocazional – coji de cartofi –, pâine cu margarină şi cârnaţi. Venea de la bucătăria lagărului principal, aflată chiar peste drum, iar bucătarii adăugau uneori porţii suplimentare de grăsime pentru a unge pâinea. Lăturile de la Birkenau îi făcuseră Hunyei stomacul prea sensibil pentru a digera furajele pe jumătate decente de la Stabsgebäude. La fel ca toate femeile, şi ea suferea simptomele malnutriţiei îndurate pe termen lung.

Cu toate acestea, nu trebuia să se bată pentru fiecare masă, ceea ce era o îmbunătăţire semnificativă faţă de

sălbăticia de la ora mesei la Birkenau. Hrana era servită în veselă adevărată şi mâncată pe coridorul subsolului sau pe paturile supraetajate. Atelierul de croitorie de lux avea chiar şi o plită pentru încălzirea supei la prânz. Femeile din SS le aduceau uneori croitoreselor cubuleţe de zahăr sau ciocolată, oferite din recunoştinţă sau poate dintr-un sentiment de vinovăţie.

Încă un avantaj: de patru ori pe an, deţinuţii din Stabsgebäude primeau câte un colet din magazia poştei. Aceste colete erau destinate iniţial altor prizonieri de la Auschwitz, dar SS-ul nu le livra. Cea mai mare parte a hranei se strica până când coletele erau redistribuite, fiindcă cele mai bune lucruri erau furate de către membrii SS, dar uneori femeile aveau noroc. Împărţeau tot ce primeau.

În mod remarcabil, femeile din Stabsgebäude puteau uneori să trimită şi să primească scrisori sau să aranjeze comunicaţii prin canale ascunse. Cărţile poştale care au supravieţuit până acum sunt dovezi că deţinutele primeau colete de la prieteni de acasă. Una dintre cele mai apropiate prietene ale Martei în Stabsgebäude, inteligenta Ella Neugebauer, a trimis o scrisoare pe adresa Strada Liptovská nr. 5 din Bratislava, pentru a-i mulţumi lui Dezider Neumann că i-a trimis două bucăţi de brânză, ciocolată, slănină, cârnaţi, roşii, conserve, smântână şi migdale: un festin![13]

Marta a scris familiei pentru a-şi exprima recunoştinţa pentru pachetele cu alimente – în special slănină şi lămâi –, precum şi pentru a trimite „milioane de sărutări" celor dragi.[14] Timbrul de pe cartea poştală era cu profilul lui Adolf Hitler, bineînţeles.

Detaliu al cărții poștale de la Marta Fuchs, 3 martie 1944

Cea mai evidentă diferență dintre cei care lucrau în Stabsgebäude și deținuții de la Birkenau era un lucru pe care Hunya l-a experimentat în mod direct: înfățișarea. Trecerea de la haine cu statut umil la ținute mai bune făcea o impresie puternică asupra tuturor femeilor suficient de norocoase pentru a fi selectate. Cu toate acestea, deranja și teatrul nazist bine înrădăcinat: gardieni care să pară puternici și prizonieri care să pară paraziți. Pentru a menține distincția dintre „super-oameni" și „sub-oameni", muncitoarelor din Stabsgebäude li se tundea părul scurt. Femeile din SS aveau la dispoziție patru cosmeticiene, pentru a-și amplifica propriile privilegii, precum și un salon de coafură.

Hainele curate și decente au contribuit la restabilirea sentimentului de a fi om. În Stabsgebäude exista mult mai multă toleranță față de deținutele care aveau haine „non-uniforme". Una dintre prietenele Brachăi din blocul

administrativ, Erika Kounio, deportată din Grecia, a creat o bluză roz din Kanada. O purta pe sub uniforma dungată de deținută. Era un lux pur și chiar îndrăznea să arate un pic de roz pe la guler. Până în vara anului 1944, SS-ul își normalizase într-atât interacțiunile cu personalul din Stabsgebäude, încât a decretat că deținutele aveau să primească haine la modă. Bineînțeles, nu a existat nicio cheltuială pentru o astfel de extravaganță: hainele noi proveneau din Kanada.

În acel sezon, erau la modă rochiile cu buline – acest lucru poate fi observat în fotografiile reprezentând evrei „procesați" la sosirea la Birkenau, în vara anului 1944 –, așadar a existat o abundență de haine furate din bagajele deportaților sau smulse de pe trupurile acestora. Uniformele bleumarin-cenușii au fost înlocuite cu rochii albastre cu buline albe. În timp ce se delecta cu eleganța noii sale rochii, Erika Kounio se întreba ce se întâmplase cu nefericita femeie care o purtase înainte. Și-a propus să se îmbărbăteze și să o poarte și să-și amintească tot ce a auzit și tot ce a văzut în Stabsgebäude.[15]

Pe lângă personalizarea și demnitatea oferite de hainele curate și decente, a existat și faptul că personalul SS a lucrat alături de prizonieri cu înaltă calificare și foarte inteligenți la Stabsgebäude. Inevitabil, erau obligați să le recunoască acestora calitatea umană. De exemplu, deținuții francezi care desfășurau lucrări științifice la laboratoarele agricole din apropiere au fost tratați aproape drept colegi de către directorul fermelor de la Auschwitz, SS Obersturmbannführer dr. Joachim Caesar.

Rudolf Höss deplângea toată această largheţe. „E greu să-i distingi pe angajații civili de prizonieri", s-a plâns el. Mai rău, în opinia lui, cu cât deținuta arăta mai uman, cu atât era mai mare pericolul legăturilor dintre gardienii SS și muncitoarele evreice: „Când un soldat din SS le ține

calea cu încăpățânare, ele îl farmecă pur și simplu cu ochii lor frumoși, până când obțin ce doresc."[16]

Höss voia să mențină distincția dintre personalul SS și sclavi. Hedwig și celelalte soții din SS voiau să-și mențină distincția ca femei de elită bine îmbrăcate. Echipa Martei de la salonul de modă din Stabsgebäude avea o sarcină extrem de dificilă.

Am făcut o muncă semnificativă.

— Irene Reichenberg[17]

Pentru Hunya, primele câteva săptămâni în Stabsgebäude au fost ca o vacanță, chiar dacă a început să lucreze chiar a doua zi după sosire. Această primă zi de muncă era de Sabat, însă naziștii ignorau în mod deliberat tradițiile religioase ale sclavilor lor. Nu erau permise elemente ale vieții evreiești; munca prevala asupra a orice altceva.

Potrivit lui Rudolf Höss, munca făcea viața de prizonier mai tolerabilă, fiindcă distrăgea atenția de la „neplăcerile vieții de zi cu zi în închisoare". Höss fusese responsabil de infama lozincă *Arbeit Macht Frei*, ale cărei cuvinte se arcuiau deasupra porții de intrare în lagărul principal de la Auschwitz. Își avea originea în primul lagăr de concentrare nazist, Dachau. Höss îi lua sensul – „Munca te eliberează" – foarte în serios. Fiindcă fusese el însuși deținut în anii 1920, ca urmare a participării sale la o crimă brutală, experimentase pierderea stimei de sine și a motivației pe care o poate provoca lipsa de activitate. În timpul încarcerării, primise sarcini de croitor.

În memoriile sale, Höss predica pe larg despre valoarea muncii, afirmând că munca poate duce literalmente la libertate. E adevărat, în primele lagăre

de concentrare unii prizonieri erau eliberaţi în funcţie de capriciile Gestapoului sau ale SS-ului, dar nu există nicio legătură verificabilă între munca prestată şi eliberarea lor. În timpul războiului, cei mai mulţi prizonieri din lagăr au fost puşi la muncă fără oprire pentru a sprijini industriile de război. Singura lor eliberare era eliberarea prin moarte. Cu toate acestea, unul dintre punctele de vedere ale lui Höss rezona cu muncitoarele din cadrul Atelierului de croitorie de lux. El scria că, dacă un deţinut „găseşte un loc de muncă în meseria lui sau o muncă adecvată care se potriveşte cu abilităţile lui, poate atinge o stare de spirit care nu poate fi zguduită, nici chiar de circumstanţe foarte neplăcute".[18]

Spre deosebire de deţinutele-secretare din Secţia Politică de la Auschwitz, care trebuiau să ia notiţe stenografiate în timpul interogatoriilor şi al torturii, salonul de modă era un *kommando* bun. Hunya îl numea „paradis" în comparaţie cu munca grea de la Birkenau. Nu era singura care se simţea protejată acolo. În mod ironic, în lumea exterioară, croitoresele aveau un statut foarte jos în industria modei, dominată de bărbaţi. Acum erau ridicate la statutul de muncitori privilegiaţi.

În prima zi de lucru, Marta i le-a prezentat Hunyei pe celelalte douăzeci de fete. Toate aceste veterane – printre care Irene, Renée, Katka şi Bracha – s-au arătat imediat prietenoase şi primitoare. Majoritatea croitoreselor erau evreice.

Mimi Höfflich şi sora ei erau din Levoča, Slovacia. Mimi avea bucle aurii care îi ieşeau de sub batic. Era specialistă în cămăşi şi lenjerie de corp.

Manci Birnbaum, din nordul Slovaciei, era o croitoreasă foarte bună şi avea o soră, Heda, care lucra în Kanada, contabilizând obiecte de valoare furate din bagajele evreilor. Manci era femeia care fusese obligată

să defileze dezbrăcată în fața lui Heinrich Himmler în timpul inspecției în lagărul principal de la Auschwitz, în iulie 1942.

La treizeci și ceva de ani, Olga Kovácz, din Ungaria, li se părea extrem de respectabilă celor mai tinere. Era o persoană calmă, echilibrată, de încredere. Își văzuse sora dusă către camera de gazare; nu avea nicio îndoială că Auschwitzul era iadul pe pământ.

Lulu Grünberg și Baba Teichner, din Slovacia, erau mereu împreună, apropiate ca două surori. Lulu era logodită cu fratele Babei. Lulu era cea grațioasă, feminină, cu ochi neastâmpărați și cu o poftă constantă de *strapačky*, găluște de cartofi cu varză murată înăbușită. Ea născocise fraza „Vreau doar să mănânc *strapačky* și pe urmă pot să mor!", iar prietenelor ei le plăcea să o tachineze pe tema asta. Baba era mai voinică, deși numele ei de alint însemna „păpușă". Baba fusese deportată cu primul transport de evrei din Slovacia.

Tânăra Šari, din Slovacia, transferată de la fabrica I.G. Farben, se plângea întruna – nu întotdeauna fără motiv.[19]

O femeie frumoasă pe nume Katka, din Košice, nu se pricepea deloc la cusut, dar se bucura de protecție, probabil datorită frumuseții ei. Era alintată „Blonda Kato", pentru a nu fi confundată cu sora Brachăi, Katka.

Poate că cel mai puțin talentată din echipă era și cea mai tânără: Rózsika Weiss, în vârstă de paisprezece ani. Numele ei de alint era *Tschibi*, un diminutiv maghiar de la *csirke* sau „Găinușa". Mătușa Rózsikăi o ajutase pe Marta să înființeze Atelierul de croitorie de lux, dar murise la scurt timp după aceea. Marta i-a promis că va avea grijă de Găinușa. A adoptat-o ca ucenică, pentru a aduna ace și a îndeplini alte sarcini ușoare. Rózsika nu ar fi putut supraviețui multă vreme de una singură: reprezenta încă o viață salvată.

Nici Herta Fuchs, de la Trnava, din Slovacia, nu era o croitoreasă dintre cele mai bune, dar era verişoara Martei şi o plăcere să o ai în atelier, pentru că era întotdeauna zâmbitoare şi plăcută.

Mai erau şi alte croitorese: două poloneze pe nume Ester şi Cili; Ella Braun, Alice Strauss, Lenci Warman şi Hélène Kaufman şi poate o nemţoaică pe nume Ruth. Detaliile despre viaţa şi soarta lor sunt încă incomplete.

Mai erau şi deţinutele comuniste, care nu erau evreice, franţuzoaicele Alida Delasalle şi Marilou Colombain. Alida, fiind mai în vârstă, era o figură maternă pentru fetele tinere. O îmbărbăta pe compatrioata ei, Marilou, când aceasta era deznădăjduită.

Alida Delasalle, fotografiată după sosirea şi procesarea ei, în ianuarie 1943. Pol.F. înseamnă prizonier politic francez. Fotografia a fost făcută la departamentul de identificare al lagărului, Erkennungsdienst. Mai târziu în 1943, fotografierea a fost întreruptă; erau prea mulţi deţinuţi de procesat. Multe plăci au fost distruse în timpul evacuării lagărului; au supravieţuit aproximativ treizeci de mii.

Deţinutele cele mai în vârstă din personalul atelierului erau, fără îndoială, şi cele mai talentate şi acestea erau pricepute la croit tipare. Una era Borishka Zobel, de

la Poprad, din nordul Slovaciei, incredibil de talentată şi foarte inteligentă. Şi, desigur, prietena apropiată a Borishkăi, şefa de echipă Marta Fuchs.

Marta avea doar douăzeci şi cinci de ani în 1943, însă era deja foarte respectată în calitate de croitoreasă şi *kapo*. Nu era o floare delicată, dar hotărârea şi energia ei erau bazate pe compasiune, ceea ce o făcea atât nepărtinitoare, cât şi generoasă.

> *Atelierul de croitorie a produs nu numai haine frumoase de zi cu zi, ci şi rochii elegante de seară, unele pe care doamnele din SS probabil nu şi le-au imaginat nici în cele mai frumoase visuri.* — Hunya Volkmann[20]

Indiferent de nivelul de pricepere pe care îl aveau la început – experte sau ucenice –, sub îndrumarea Martei, femeile de la Atelierul de croitorie de lux şi-au câştigat reputaţia de profesioniste de elită. Realizările lor profesionale sunt cu atât mai remarcabile dacă avem în vedere mediul în care lucrau.

Atelierul se afla în Stabsgebäude, la nivelul superior al subsolului. Când veneau Hedwig Höss sau alte cliente de rang înalt din SS, vedeau croitorese îngrijite şi curate, aşezate la o masă lungă de lucru, care coseau la lumina de la două ferestre şi la cea a lămpilor electrice. Ca şi cum veniseră la o probă obişnuită într-un salon normal, începeau să se consulte cu Marta.

De obicei, clientele care comandau haine noi în anii 1930 şi 1940 alegeau ţinute de pe podiumul unei case de modă sau răsfoiau schiţele prezentate în reviste de modă precum *Die Dame* sau *Deutsches Moden Zeitung*.

Pentru croitoresele amatoare, revistele populare „pentru gospodine" ofereau tipare din hârtie gratuite la fiecare revistă cumpărată. Erau disponibile diverse sisteme ingenioase de schiţare a tiparelor, printre care modelele de croitorie *Union Schnitt* (Regula de Aur), care cereau abilităţi matematice precise. Pe măsură ce continua războiul, hârtia a devenit foarte greu de găsit pe tot teritoriul Reichului, ceea ce le obliga pe croitorese să descifreze o foaie de hârtie subţire ca un şerveţel, acoperită de tipare suprapuse pe ambele feţe.

În martie 1943, revista *Die Dame* s-a închis, nemaiputând să-şi susţină producţia. Alături de *Der Bazar*, fusese cea mai îndelungată revistă de modă din Germania. Prăbuşirea sa a evidenţiat foarte clar cât de mult a afectat războiul industria modei.

Atelierul de modă de la Auschwitz nu avea probleme. Erau o mulţime de reviste pe care să le răsfoiască potenţialele cliente, cu rochii şi jachete de zi, îmbrăcăminte de seară, pijamale, lenjerie şi haine pentru copii. Exista şi o mapă cu schiţe speciale. Cele care aveau ochi bun – printre ele şi Hunya – erau capabile să recreeze un obiect de îmbrăcăminte doar uitându-se la el sau la o imagine a acestuia. Marta era o artistă talentată şi putea schiţa tiparul pe hârtie, chiar şi cu mâna liberă dacă era necesar. Atât Marta, cât şi Borishka creau tiparele bidimensionale de hârtie sau şabloanele care să fie apoi folosite pentru a croi bucăţi de ţesătură, ce erau apoi cusute şi alcătuiau hainele tridimensionale. Apoi, clienta alegea materialul şi garniturile, iar Marta se ducea „la cumpărături".

În expediţiile ei de achiziţii în Kanada, Marta era escortată de gardianca SS care se ocupa de atelierul de modă, Rapportführerin Elisabeth Ruppert. Descrisă drept palidă şi liniştită, Ruppert a fost o gardiancă surprinzător de înţelegătoare în timpul petrecut la atelierul

de modă. Comportamentul ei în Stabsgebäude este un memento important că SS-ul nu ar trebui să fie caracterizat drept o masă omogenă de automate malefice. Membrii SS erau ființe umane, cu vicii și virtuți umane. Ca atare, ei au fost responsabili pentru comportamentul pe care l-au avut în sistemul lagărelor de concentrare, comportament bun sau rău.

Rochii elegante prezentate în revista de modă Les Patrons Universels, *1943*

Deși în general Ruppert respecta reglementările SS, era în interesul ei să le trateze bine pe croitorese, fiindcă ele coseau pentru ea pe ascuns, gratuit. Camera ei era chiar lângă atelier. Le aducea lucruri de cârpit croitoreselor și

nu le făcea probleme. Unele femei din SS bombăneau că Ruppert e prea drăguţă, că poziţia ei e prea confortabilă, aşa că în cele din urmă a fost transferată la Birkenau.

Femeile din Stabsgebäude au implorat-o să nu plece, pentru că părea să aibă o inimă bună. Odată ajunsă la Birkenau, comportamentul lui Ruppert s-a deteriorat pentru a se potrivi mediului. Supravieţuitorii maghiari din sectorul B-11b şi-o aminteau ca fiind agresivă şi brutală. Ruppert a fost înlocuită la Atelierul de croitorie de lux de o poloneză de etnie germană, greoaie şi lentă. Croitoresele nu au cusut nimic pentru ea.

Spre deosebire de croitoresele amatoare, cele de la Atelierul de croitorie de lux nu erau supuse presiunii de a se conforma măsurilor de austeritate care îi afectau pe civilii obosiţi de război din întreaga lume. Nu era nevoie să recicleze saci vechi sau şosete sau paraşute pentru a crea haine noi; nu era nevoie să refolosească firele temporare când se terminau papiotele. Abundenţa din Kanada furniza metraj şi orice fel de accesorii era nevoie – nasturi, mătase de broderie, foarfeci, fermoare, capse, umeri falşi şi panglici de croitorie. Toate aceste obiecte aparţinuseră odată unui alt croitor sau unei alte croitorese.

Chiar şi unele maşini de cusut – fabricate de companii precum Singer, Pfaff şi Frister & Rossmann – erau confiscate. Erau atât de multe lucruri la Auschwitz, încât fuseseră asigurate de un consorţiu de companii de asigurări germane, printre care Allianz şi Viktoria, care se pare că nu aveau nicio problemă în a sprijini indirect exploatarea din lagărele de concentrare şi munca forţată[21].

Faptul că Atelierul de croitorie de lux era extrem de bine dotat cu echipamente moderne a fost confirmat şi de o altă croitoreasă evreică, Rezina Apfelbaum.

Rezina Apfelbaum, înainte de război, într-o rochie făcută chiar de ea

Rezina a ajuns la Auschwitz venind din nordul Transilvaniei, la sfârşitul lunii mai 1944. A fost tatuată cu numărul A18151 şi pusă la muncă forţată. Rezina a avut o legătură oarecum secretă cu Atelierul de croitorie de lux. De fapt, era introdusă pe furiş în Stabsgebäude, noaptea, de către un gardian neamţ. Acest ofiţer – numele nu îi este cunoscut – îşi alesese ca amantă o frumoasă deţinută unguroaică blondă, pe nume Lilly. Nu cunoaştem sentimentele lui Lilly faţă de ofiţer; nu a avut de ales. A făcut ce trebuia să facă pentru a supravieţui.

Acest ofiţer SS îşi dorea ca „prietena" lui să fie bine îmbrăcată, aşa că, după o zi lungă de muncă în aer liber, Rezina a trebuit să-şi petreacă nopţile croind haine special pentru Lilly. A croit şi a cusut o garderobă completă, de la bluze şi rochii la paltoane lungi şi grele, totul în secret, în atelier. Ca recompensă, ofiţerul o ducea în bucătăria SS-ului şi îi dădea mâncare.

Rezina împărțea apoi această recompensă cu cele douăsprezece rude care dormeau în același pat din lemn în baraca lor de la Birkenau, printre care două surori, mama și mătușile ei. Acțiunile Rezinei le-a ajutat pe toate să nu moară de foame. Încă o dată, croitoria salva vieți. Acțiunile Rezinei sunt deosebit de grăitoare, având în vedere că a trebuit să lupte pentru a urma cursuri de croitoreasă profesionistă, fiindcă familia ei nu o considera o meserie suficient de respectabilă pentru o fată cu educația ei.[22]

Știa Marta Fuchs despre intrusul din fiecare noapte? Dacă da, nu a vorbit niciodată despre asta. Preocupările ei profesionale erau legate de comisioanele din timpul zilei, iar comenzile veneau în continuare. Procesul de confecționare își vedea de drum, de la schițe la tăierea tiparelor, selectarea materialului, un *toile* – o piesă de încercare –, apoi articolul finit, urmat de probe și de ajustări.

Modele de cămăși de noapte și de lenjerie în Les Patrons Universels, *1943*

Printre cele mai populare obiecte de îmbrăcăminte în anii de război se numărau rochiile de zi până sub genunchi, tricotajele cu mânecă scurtă și cu aplicații din dantelă, lenjerie tăiată în bie, ca să se așeze pe formele corpului, și taioarele elegante din două piese cunoscute drept „costume". Cămășile de noapte și rochiile de seară erau lungi. Seara, doamnele din SS nu trebuiau să-și facă griji că le va fi frig când aveau să poarte materiale subțiri, cu decolteuri adânci: rechiziționaseră cape și haine de blană.

În plus față de hainele făcute la comandă, Hunya, Irene, Bracha și celelalte erau puse să modifice haine de lux luate din mormanele de mărfuri din Kanada, ca să le vină bine noilor proprietare. Nu există documente despre ce mărci internaționale de modă de lux au trecut prin depozitele din Kanada. Chanel, Lanvin, Worth, Molyneux... toate erau mărci râvnite în lumea modei de dinainte de război, împreună cu o multitudine de mărci prestigioase din toate țările invadate de naziști.

În anii 1930 și 1940, era un lucru destul de obișnuit ca cei din clasa de mijloc să ducă hainele cumpărate la ajustat la o croitoreasă, pentru a se potrivi mai bine. Dar nu era deloc obișnuit ca femeile de rând să aibă acces la moda de lux și să-și facă toate capriciile, ca femeile din SS de la Auschwitz.

Împreună, Marta și Borishka erau responsabile cu atribuirea lucrului. Norma de bază pentru fiecare croitoreasă era să producă cel puțin două rochii la comandă pe săptămână. Mare parte a muncii se făcea manual, în special „finisajele". În loc de pânză aspră de sac, zdrențuită la margini, cu crustă de murdărie și plină de păduchi, croitoresele atingeau acum mătase, satin, bumbac moale și pânză nouă din in. Însăilând, făcând tivuri și cusături, ele creau haine funcționale, dar și atractive. Noile haine, cu broderii, pliuri, vipuști și aplicații, erau menite să înfrumu-

seteze, nu să degradeze sau să abrutizeze. Era o înflorire extraordinară a frumuseții, într-un lagăr plin de rahat.

Cel mai remarcabil lucru dintre toate era că, în calitatea ei de *kapo*, Marta Fuchs primea comenzi de dincolo de gardul din sârmă ghimpată al lagărului – din chiar centrul celui de-al Treilea Reich. Hunya știa că exista un registru secret în care erau detaliate comenzile, care conțineau „cele mai mari nume din Germania nazistă".[23] Rămâne liber la speculații ale cui nume se găseau în acel registru de comenzi și dacă acei clienți știau că munca era prestată la Auschwitz, de către deținuți evrei. În prezent, nu există niciun registru de comenzi în arhiva extinsă a Muzeului de Stat Auschwitz-Birkenau. După toate probabilitățile, a fost distrus în ianuarie 1945, în timpul haoticii distrugeri de documente incriminatoare de la Auschwitz, menite să șteargă dovezile întregii birocrații din lagăr.

Indiferent cine erau iluștrii clienți berlinezi, aceștia trebuiau să aștepte deseori și câte șase luni, fiindcă femeile din SS de la Auschwitz aveau prioritate: comenzile lor trebuiau îndeplinite imediat. Hedwig Höss avea prioritate.

Bracha se uita la Hedwig cum trecea prin atelier, când venea la probe. Văzută cu ochii unei croitorese, Hedwig nu avea nimic ieșit din comun. Silueta ei era rotunjită de maternitate și de apropierea vârstei a doua. E remarcabil, dar Bracha nu simțea ură pentru această femeie, nici pentru vreuna dintre soțiile membrilor SS, presupunând că erau și ele captive în circumstanțele războiului, la fel ca ea. Principala preocupare a Brachăi era să muncească și să rămână în siguranță.

Marta supraveghea toate probele, sub privirea atentă a gardiencei din SS. Rózsika „Găinușa" era acolo pentru a da o mână de ajutor; câteodată se făceau modificări înainte ca rochia să fie gata. Sâmbăta, la ora douăsprezece fix, ștabii din SS veneau să ridice comenzile soțiilor. Erau bărbați ale

căror nume erau sinonime cu violența, tirania și crimele în masă.

După euforia inițială dată de sentimentul de siguranță din Stabsgebäude, Hunya și-a dat seama că femeile mai tinere, în special, erau afectate de stresul de a munci atât de mult, sub presiune intensă. Fuseseră instruite pentru aceste sarcini, însă neliniștea de a lucra pentru gardienii din SS și soțiile lor era mereu prezentă. Nu aveau cum să uite că lucrează pentru a-l îmbrăca pe dușman.

Interacțiunea dintre croitoreasă și clientă este una deosebit de personală. Croitoreasa înfășoară un metru de croitorie în jurul unui corp aproape gol; vede toate defectele fizice. Poate că simte stânjeneala clientei și trebuie să-i susțină vanitatea. O probă la croitoreasă este de obicei o întâlnire prietenoasă, plină de vorbărie, căci clienta și croitoreasa discută despre rochie. Pentru croitoresele de la Auschwitz, aceste conversații erau pline de tensiune. SS făcuse tot posibilul să se distanțeze fizic și simbolic de „sub-umani", așa cum erau numiți deținuții.

Și totuși, acolo deținutele evreice puneau mâna pe femeile din elita nazistă, fixau tivuri, verificau clini și netezeau cusături. În orice moment, era posibil ca unei cliente să i se pară că o deținută își permite prea multe, ceea ce putea duce la o pedeapsă sau la revocarea din locul de muncă atât de râvnit. Aceste interacțiuni însemnau și că membrii SS erau forțați să recunoască faptul că deținuții sunt ființe umane – idee complet contrară instructajului primit și îndoctrinării.

Un astfel de dialog riscant a avut loc atunci când Elisabeth Ruppert, gardianca SS în uniformă și cu bocanci, patrula printre rândurile de femei care lucrau. Hunya era aplecată deasupra acului și a degetarului, într-o atitudine de aparentă supunere, dar parcursese un drum lung din zilele în care fusese dezbrăcată, bătută și umilită la Birkenau.

Ruppert s-a oprit să admire priceperea Hunyei, spunând:

— După ce se termină războiul, o să-mi deschid un mare atelier de confecții cu tine, la Berlin. Nu am știut niciodată că evreicele pot lucra, și încă atât de frumos!

— Asta s-o crezi tu! a mormăit Hunya, vorbind în maghiară.

— Ce-ai spus? s-a răstit gardianca.

— Ce bine-ar fi, a venit răspunsul respectuos, în germană.[24]

După ce se termină războiul... Era ușor pentru o gardiancă să viseze cu ochii deschiși la un magazin de rochii, cu personal format din evrei ascultători. Pentru deținuți, exista o mare posibilitate de a nu supraviețui până la sfârșitul războiului. Oricât de ușoară era atmosfera din atelierul de croitorie, dincolo de acest refugiu, lagărele își continuau procesul hidos de a transforma oameni sănătoși în schelete înspăimântate; de a transforma oameni vii în fum și cenușă și așchii de oase.

Sora Brachăi, Katka, nu-și făcea iluzii cu privire la natura precară a muncii lor în atelierul de modă. O cunoștea pe una dintre gardiencele SS, care dăduse mită pentru a avea prioritate la o comandă. Era aceeași femeie care o bătuse atât de tare în timpul oribilului proces de dezbrăcare de la sosirea la Auschwitz, încât i s-a rupt cercelul când a încercat să-l scoată.

Acum dinamica se schimbase, fiindcă gardianca avea nevoie de talentele Katkăi: își dorea un pardesiu nou. Chiar și așa, Katka înțelegea bine dinamica client–muncitoare, afirmând: „Pentru ei nu eram ființe umane. Eram câini, iar ei erau stăpânii."[25]

Deși era gratis, munca efectuată în Atelierul de croitorie de lux era de cea mai bună calitate; controlul calității făcut de Marta avea grijă de acest lucru. Hunya,

care avea mulți ani de experiență, a devenit și mai pricepută. Uneori, când croitoresele lucrau mult peste normă, clientele din SS le recompensau cu ceva mâncare în plus, o bucată de pâine sau de cârnat. În afară de acestea și de condițiile minime de cazare, singura lor recompensă era dreptul de a mai trăi o zi.

Am devenit o familie extinsă, strâns legată, unite de soartă și la tristețe, și la bucurie.

— Hunya Volkmann[26]

— Cred că v-ați obișnuit cu binele! a zbierat într-o zi o gardiancă, repezindu-se în atelier când le-a auzit râzând nestăpânit.[27]

În timp ce lucrau din greu pentru a-și îndeplini normele, între zece și douăsprezece ore pe zi, croitoresele au creat legături emoționale de susținere incredibil de puternice. În timpul zilei, purtau conversații vesele despre viața de acasă și despre cei dragi. Seara, se adunau în jurul paturilor supraetajate, bucurându-se – în șoaptă – de timpul petrecut cu prietenele din Stabsgebäude.

Camaraderia, sentimentul de siguranță și munca interesantă au ajutat-o pe Irene să-și recapete încrederea în sine. Datorită condițiilor semicivilizate din Atelierul de croitorie de lux, nu s-a mai simțit redusă la statutul josnic al unui număr fără nume. Încă își plângea surorile, pe Frieda, Jolli și Edith, dar acum avea o nouă familie de prietene. Nu aveau să mai existe tentative de sinucidere, nici gânduri de „mers la gard". Trecuse de la disperare la rezistență.

Rezistența a dus la sfidare. Croitoresele nu mai erau victime speriate, fără nume. Se simțeau oameni.

Într-o zi, Hedwig Höss a venit la atelier pentru o probă, împreună cu fiul cel mai mic, Hans-Jürgen. Se pare că micuțului de șase ani îi plăcea să viziteze atelierul. Fără

îndoială, femeilor le făcea plăcere să se joace cu micuțul în timp ce mama lui era ocupată. Poate că le aducea aminte de frații uciși sau de copiii pe care sperau să îi aibă într-o zi.

În acea zi, tensiunea a devenit prea mare pentru croitoreasa Lulu Grünberg, tânăra evreică din Slovacia cu ochi neastâmpărați. În timp ce Hedwig era în camera de probă cu Marta, Lulu s-a ridicat brusc în picioare, a înfășurat un metru de croitorie în jurul gâtului băiatului și i-a șoptit în maghiară: „În curând o să fiți spânzurați cu toții, taică-tu, maică-ta și toți ceilalți!”

A doua zi, când Hedwig s-a întors pentru o nouă probă, a spus:

— Nu știu ce s-a întâmplat cu băiatul. Azi nu a vrut să vină cu mine nici în ruptul capului![28]

Lulu risca represalii grave pentru îndrăzneala ei. A reușit să scape cumva, dar nu avea să fie ultima dată când și-a arătat sfidarea.

Marta Fuchs avea același sentiment de sfidare, dar în același timp era plină de compasiune. Era o combinație puternică, ce avea să o atragă în lumea periculoasă a rezistenței subterane de la Auschwitz.

9

Solidaritate și sprijin

Viața noastră de zi cu zi era axată pe solidaritate și pe sprijin pentru cei care sufereau mai mult decât noi. — Alida Delasalle[1]

Marta Fuchs avea un plan.

Femeile din Atelierul de croitorie de lux coseau. Împungeau cu acul, scoteau acul.

Marta avea un vizitator, un deținut. Croitoresele nu-i știau numele și nu-i vedeau numărul. Marta vorbea cu el în șoaptă, apoi el pleca spre următorul punct de contact.

Împunge cu acul, scoate acul. Și așa treceau săptămânile și lunile.

În toată zona de interes de la Auschwitz, prizonierii și civilii au creat rețele clandestine menite să sfideze regimul SS. Discreția era esențială pentru majoritatea actelor de rezistență, așa încât informațiile pe care le avem despre mișcările de rezistență sunt inevitabil incomplete. Păstrarea evidenței era aproape imposibilă, ratele de supraviețuire erau reduse, iar cei din subteran erau deseori reticenți în a discuta despre munca lor, chiar și după război. Marta a luat cu ea multe secrete în mormânt.

Cu toate acestea, cu sprijinul ei, atelierul de croitorie de la Auschwitz a devenit un refugiu, salvând și croitorese,

dar şi pe alţii. Implicarea Martei în rezistenţă e ca firele argintii din ţesătura tulbure a vieţii la Auschwitz.

În universul lagărului de concentrare, rezistenţa de orice fel cerea curaj. Pentru cei prinşi, moartea era o pedeapsă obişnuită. Rezistenţa lua multe forme. Varia de la acte de revoltă spontană la gesturi discrete de generozitate şi solidaritate. Este fascinant de observat că îmbrăcămintea a jucat foarte des un rol în rezistenţă: putea fi căldura salvatoare de vieţi, un cadou emoţionant, o ascunzătoare sau o deghizare.

O fată în costum de baie a apărut într-o zi tremurând de frică în spitalul pentru deţinuţi de la Birkenau. Potrivit relatării ei pline de panică, fusese într-un transport de evrei de la Paris. Femeile purtau costume de baie din cauza căldurii insuportabile. Una dintre ele – o dansatoare – a primit ordin să se dezbrace. A refuzat. A apucat revolverul unui gardian din SS, l-a împuşcat mai întâi pe el, apoi s-a sinucis. E incredibil, dar martora a fost scoasă pe ascuns din vestiar de un soldat german. Manci Schwalbová, prietena Brachăi de la spital, şi-a donat calmă singurul pulover pentru a o încălzi pe fată.[2]

Rezistenţa organizată s-a confruntat cu multe obstacole, printre care capriciile haotice ale gardienilor. Într-o zi, Bracha şi celelalte croitorese urcau scările de la dormitorul comun spre atelier, când au dat peste o străină, o tânără evreică.

— Cum ai ajuns aici? au întrebat-o ele.

— Pe motocicleta unui Scharführer, a răspuns ea. Dezbrăcată.

Femeia şi-a spus povestea. Tocmai sosise cu un transport către Auschwitz. Fusese selectată pentru moarte şi dezbrăcată pentru camera de gazare. Într-un moment de sfidare, ea a vorbit – în germană – cu Scharführerul responsabil.

— Uite, sunt puternică şi tânără şi ar fi o risipă să mă omori aşa. Ajută-mă să scap.

El s-a uitat la silueta ei voluptuoasă şi i-a răspuns:

— Bine, vino cu mine.

Ea s-a urcat pe motocicletă şi au plecat de la Birkenau de-a lungul drumului principal, către Stabsgebäude. Şefa blocului, Maria Maul, a fost trezită şi i s-a spus că a venit o nouă deţinută. Ea a trimis-o pe femeia dezbrăcată la Marta Fuchs, la atelierul de croitorie, iar Marta i-a făcut rost de îmbrăcăminte. Tânăra a supravieţuit războiului ca lucrătoare administrativă, împărţind dormitorul cu croitoresele.[3]

Cine ştie ce l-a motivat pe gardianul SS să o salveze, când alte sute de mii de oameni, la fel de nevinovaţi, au fost ucişi? O femeie goală pe o motocicletă a fost un incident suprarealist, unul dintre numeroasele incidente din lagărul morţii: Auschwitz era o lume grotescă, în care vieţile puteau fi salvate, distruse sau sfârşite după chef.

Înainte de a fi transferată de la Birkenau, Bracha a văzut un camion de evreice duse la camera de gazare. Una dintre ele, care întâmplător era cea mai bună prietenă a soţiei fondatorului şi primului preşedinte al Cehoslovaciei, striga:

— Nu vreau să mor! Nu vreau să mor!

Nici Bracha, nici celelalte victime selectate nu puteau face nimic.[4]

Puterea SS-ului părea absolută; cu toate acestea, complexul de lagăre de la Auschwitz avea reţele de rezistenţă dedicate, sfidătoare, cuprinzând toate religiile, convingerile politice şi naţionalităţile.

Fiecare croitoreasă şi-a găsit propria cale de a rezista atât opresorilor din SS, cât şi degradării generale a umanităţii lor. Au avut norocul să aibă mai multe oportunităţi decât majoritatea deţinuţilor de a se bucura de respect

de sine și identitate, iar acest lucru a fost contagios. Acțiuni cât de mici puteau avea efecte pozitive.

Într-o zi din 1944, Hunya Volkmann era printre veteranii lagărului care se uitau la un grup de nou-venite la Stabsgebäude. Una dintre nou-venite a înghiontit-o pe Hunya și i-a cerut cu brutalitate lingura. Fiind politicoasă din fire, Hunya a renunțat la lingură, chiar dacă un castron și o lingură erau comori în lagăr și o condiție obligatorie pentru a primi mâncare. Femeia și-a cerut imediat scuze, spunând că nu se aștepta să fie tratată ca o persoană normală, după experiențele de la Birkenau. Hunya umanizase întâlnirea dintre ele și o emoționase profund pe femeia ostilă. În cele din urmă, au devenit prietene apropiate.[5]

În Stabsgebäude, croitoresele făceau parte dintr-un grup de prietene de toate naționalitățile care sfidau rasismul, antisemitismul și orice diviziuni politice. Grupul cuprindea evrei și non-evrei, credincioși și atei, artiști și intelectuali. Datorită privilegiilor lor relative, femeile din dormitoarele de la subsol se puteau aduna seara în grupuri de studiu. Își puneau cunoștințele în comun și împărtășeau dragostea pentru artă. Irene și Renée au hotărât să învețe franceză. Altele luau lecții de germană sau învățau limba și cultura rusă de la talentata deținută Raya Kagan. Multe tinere au descoperit că au o sete de a învăța care depășea cu mult educația lor de acasă.

Cele care s-au bucurat de doze secrete de literatură și științe erau luate în derâdere de sceptici, care le spuneau că trăiesc pe Lună, într-o lume imaginară lipsită de orice legătură cu realitatea. Poate că asta era atracția. Cel puțin, grupurile de studiu dovedeau că mințile lor nu puteau fi îngrădite de sârma ghimpată.

Anna Binder, una dintre prietenele apropiate ale Martei, se implica mult în discuțiile științifice și filosofice. Îi plăcea și să compună poeme satirice, ceea ce i-a adus

o încarcerare de trei săptămâni în buncărul de pedeapsă când a fost prinsă. O gardiancă din SS a spus:

— Binder este insolentă şi când tace.[6]

Pentru evreii ortodocşi din Stabsgebäude, rezistenţa a însemnat întocmirea unei cărţi ilicite de rugăciuni şi a unui calendar, contrabandă cu provizii pentru a sărbători masa tradiţională Seder de Paştele evreiesc şi lumânări de Hanuca. Nu puteau să respecte Sabatul, dar unele femei au insistat să ţină post, când era posibil. Altele şi-au pierdut credinţa înainte de deportare sau în timpul vieţii în lagăr. Bracha nu s-a rugat niciodată cât a stat la Auschwitz.

În schimb, naziştii erau extrem de entuziasmaţi de sărbătorile de Crăciun. Odată, în decembrie, femeile din Stabsgebäude au organizat un spectacol de Crăciun în uscătorie, cu cântece, dansuri şi schiţe satirice. Muzica a fost o experienţă dulce-amară pentru Hunya, care şi-a amintit de concertele din trecut, de la Leipzig, cu prieteni dragi şi cu soţul ei, Nathan.

Comandantul Höss şi-a dat permisiunea pentru spectacol şi a insistat ca familiile membrilor SS să fie invitate în primele rânduri la reluările spectacolului, purtând, fără îndoială, haine cusute de echipa de croitorese a Martei.

În echipa noastră de croitorese, am furat tot ce am putut pentru cei care aveau cea mai mare nevoie. — Alida Delasalle[7]

Camaraderia a făcut posibilă rezistenţa culturală. Legăturile dintre unele deţinute erau în puternic contrast cu dogma „supravieţuirii celui mai bine adaptat" aplicată de SS în lagărul de concentrare. În calitate de *kapo* al atelierului de confecţii, încrederea şi compasiunea Martei au dat tonul pentru cei din jur, încurajând instinctele naturale de ajutor reciproc. Marta auzise povestea

despre cum a primit Irene un ou întreg numai pentru ea, drept cadou de ziua ei, în copilărie, când locuia pe Strada Židovská din Bratislava. Cumva, Marta a reuşit să „organizeze" un ou de găină pentru a i-l face cadou lui Irene de ziua ei. Valoarea hrănitoare a oului era la fel de importantă ca generozitatea şi dragostea din acel gest; era o legătură simbolică cu vremuri mai fericite.[8]

Prizonierii din Stabsgebäude aveau ocazia de a împărţi între ei fructe şi legume, furate de pe câmpurile de lângă Rajsko, ascunse în chiloţi largi. Căutau în coşurile de gunoi cioturi de creioane, interzise deţinuţilor. Se aruncau asupra cărţilor – de asemenea interzise –, oriunde le găseau, împrumutându-le ca de la o bibliotecă informală sau citindu-le cu voce tare prietenelor. Chiar şi cele mai mici obiecte erau tratate ca o comoară, ascunse în saltele sau transportate în „legătura cerşetorului" sub îmbrăcăminte: piepteni, oglinzi crăpate sau truse de cusut.

De asemenea, croitoresele alegeau să îşi folosească abilităţile pentru a face haine pentru prietene, chiar şi atunci când erau epuizate de ture lungi în care făcuseră haine pentru SS. Într-o zi, Hunya a fost abordată de Lina, deţinută-secretară a unui ofiţer superior din SS. Lina i-a împins o bucată de pânză albă şi a rugat-o să-i facă o pijama – un alt lux interzis. Hunya a făcut-o cu plăcere. A ales să nu comenteze asupra faptului că materialul era în mod clar un cearşaf luat dintr-o magazie din Stabsgebäude. O săptămână mai târziu, a fost chemată în faţa şefei de bloc şi interogată.

— Ai cusut pijamale pentru una dintre fete? Ce material ai folosit? Avea formă de faţă de pernă?

Hunya şi-a păstrat calmul.

— Nu, cu siguranţă nu. Era o simplă bucată de material... Nu am întrebat de unde era.

Cumva, a reuşit să scape. Lina a fost aspru pedepsită. Nu se cunoaşte soarta pijamalelor din lenjerie de pat.[9]

Reţeaua de prietene nu era niciodată mai necesară decât atunci când una dintre croitorese se îmbolnăvea. Alida, corsetiera franţuzoaică, a fost internată de cinci ori, suferind de dizenterie, tifos, septicemie şi o criză cardiacă după o bătaie, printre alte afecţiuni. Când Irene a fost operată la un ochi infectat, rana a fost inundată de puroi care trebuia drenat zilnic. Sistemul ei imunitar era pur şi simplu prea slăbit pentru a combate infecţiile şi nu a putut lucra timp de nouă săptămâni. Deficitul cronic de vitamine al Brachăi era atât de sever, încât a fost transferată la spitalul lagărului principal. Katka avea nevoie des de pansamente pentru piciorul rănit. Chiar şi Marta s-a îmbolnăvit grav, de tifos.

Întotdeauna, decenţa umană şi prieteniile loiale le-au ajutat să se restabilească. O lămâie de contrabandă pentru Marta. Mere dăruite de asistentele medicale din SS pe care le înduioşase situaţia dificilă a Katkăi. Cămaşa de noapte a lui Irene şi bandaje fierte în fiecare noapte de echipa de spălătorese. Lapte adus de compatrioţii francezi ai Alidei.

Bracha a fost atât de alinată de bunătatea iubitoare din partea celor care au îngrijit-o, încât chiar a dormit bine cât a fost bolnavă şi a visat frumosul pom de Crăciun pe care îl văzuse în copilărie la spital, când avusese tuberculoză.

Hunya a fost în pragul morţii timp de nouă săptămâni după ce s-a prăbuşit din cauza deficienţei de vitamine. Ca toţi ceilalţi prizonieri, sistemul ei imunitar era prea slăbit ca să lupte. Ceea ce a salvat-o pe Hunya a fost nu doar îngrijirea fizică din partea deţinutelor-asistente, sau hrana de pe piaţa neagră adusă la spital, sau faptul că avea o cămaşă de noapte curată. A fost faptul că toate aceste atenţii au fost oferite cu dragoste şi solidaritate. Bunătatea

umană a ajutat la recuperarea ei la fel de mult ca dieta îmbunătățită și odihna la pat.

Toți cei care dădeau ajutor riscau o bătaie sau moartea pentru actele lor de bunătate.

Hunya, Bracha, Irene, Alida și alte croitorese au avut norocul să fie sprijinite în perioada petrecută în Revier sau în micul salon de recuperare pentru deținuții bolnavi din Stabsgebäude. În ciuda eforturilor disperate ale personalului medical cu suflet mare, format din deținuți, blocurile spitalului de la Auschwitz erau temute de majoritatea prizonierilor, lucru de înțeles, căci erau locuri unde se practica vivisecția umană de către medicii din SS sau erau anticamere pentru gazare.

Cu toate acestea, spitalele din lagăr puteau fi și centre ale activității de rezistență organizată. Mulți medici și asistente erau membri dedicați ai rezistenței subterane, în ciuda pericolelor. O parte a acestei activități era de natură medicală, cum ar fi ajutorul personal dat deținuților. Se introduceau în lagăr medicamente și mâncare, de la polonezi înduioșați din zona Auschwitz.[10]

Deținuta Janina „Janka" Kościuszkowa era medic în micul salon cu nouă paturi din Stabsgebäude, destinat deținuților cu afecțiuni minore. O femeie solidă, cu forme generoase și cu o inimă generoasă, dr. Kościuszkowa le trata pe femei cu medicamente de contrabandă și falsifica diagnostice în mod deliberat, astfel încât pacienții infecțioși să nu fie pur și simplu aruncați înapoi în Birkenau și lăsați să moară. Când acțiunile i-au fost descoperite, ea a fost cea trimisă la Birkenau. Croitoresele recunoscătoare i-au trimis cadou o pereche mare de chiloți, făcuți dintr-o pătură.

Doctorița care a salvat atât de multe vieți a declarat că acei chiloți au salvat-o: „Simțeam că mor de frig, dar, când mi-am pus pantalonașii aceia, am revenit la viață. M-am simțit din nou ca un medic, nu ca un prizonier doborât."[11]

În timp ce se afla în spital, Hunya a fost îngrijită personal de o asistentă remarcabilă, pe nume Maria Stromberger. Asistenta Maria, așa cum era numită de prieteni, era asistentă profesionistă și catolică devotată. Nu era deținută. Auzind zvonuri despre atrocitățile din Est, ea s-a oferit voluntară să lucreze la Auschwitz. La sosirea ei, în octombrie 1942, la vârsta de patruzeci și patru de ani, i s-a spus: „Frontul e o joacă de copii în comparație cu Auschwitz." A fost trimisă la spitalul SS, în deplină cunoștință de cauză despre „curățarea evreilor" care avea loc.[12] La acea vreme, spitalul SS se afla în aceeași clădire cu *Politische Abteilung* – Secția Politică. Auzea deseori țipete chinuite, în timpul interogatoriilor luate prizonierilor. Țipetele fuseseră numite „Sirena de la Auschwitz".

Asistenta Maria era unul dintre contacții Martei Fuchs în rezistența subterană. Considera că era misiunea ei umanitară să-i ajute pe deținuți ori de câte ori era posibil, inclusiv pe evrei. Vizitele ei la Stabsgebäude erau programate în așa fel încât să evite intruziunea celor din SS, astfel încât să poată vorbi liber cu Marta, transmițând atât obiecte de contrabandă, cât și informații. Uneori, aducea obiecte de lux precum medicamente, ciocolată, fructe și șampanie, luate din magaziile SS-ului.[13] De la asistenta Maria a aflat Marta despre debarcările Aliaților din Normandia din Ziua Z, în iunie 1944 – vești pline de speranță, pe care le-a împărtășit fericită cu ceilalți.

Cusătoresele care lucrau în tura de noapte în sala de reparat haine de sub Atelierul de croitorie de lux puteau uneori să dea radioul pe știrile BBC, când gardianul lor, acea femeie apatică, adormea. Alte știri erau spicuite din ziarele aduse pe furiș în dormitoare din birourile administrației. Aceasta era o operațiune riscantă. Una dintre operatoarele rezistenței din Stabsgebäude a fost îngrozită când a fost oprită și percheziționată de o femeie gardian, știind că avea ziare incriminatoare ascunse sub rochie. Din

fericire, percheziţia nu a ajuns mai departe de buzunare, pentru că acestea erau pline de batiste murdare, fiindcă era răcită.[14]

Am primit cu bucurie infinită cartea poştală din 28 aprilie, în care ne povesteşti în detaliu despre toţi cei dragi mie. Nu am cuvinte să-mi exprim recunoştinţa faţă de tine. (...) Te sărut de o mie de ori şi gândurile mele sunt întotdeauna alături de tine.

— Marta Fuchs, carte poştală, 5 iunie 1943[15]

Amintirea că exista o lume dincolo de gardul din sârmă ghimpată le dădea prizonierilor un sentiment de legătură cu exteriorul, mai ales când primeau veşti despre înfrângerile naziste. Optimismul înnăscut al Brachăi era sporit de ştirile potrivit cărora războiul nu mergea bine pentru nemţi. Spera mereu că într-o zi va fi liberă.

Între timp, exista miracolul comunicării cu familia şi cu prietenii de acasă. Comunicarea era în parte facilitată de personalul SS, nu numai de curajoasa asistentă Maria.

În lagăr, Bracha s-a întâlnit întâmplător cu un tânăr pe care îl cunoştea de la Bratislava, de dinainte de război. El fusese în armata slovacă şi apoi fusese recrutat cu forţa să facă serviciul militar la nemţi. Legătura lor din copilărie a înfrânt relaţia gardian–prizonier. El a fost de acord să le trimită un mesaj bunicilor ei, care locuiau în Ungaria. Apoi, în timp ce era în concediu, i-a dus un bilet lui Ernst Reif, un prieten evreu pe care Bracha îl cunoscuse în grupul de tineri Haşomer din Bratislava. Era datat „Birkenau, iunie 1943".

Bracha scria că este sănătoasă şi că lucrează cu Katka: „Sunt aici de paisprezece luni, dar mintea îmi stă

mereu şi pentru totdeauna acasă... Aş vrea să fiu din nou în trecut..."[16]

Întrucât Ernst Reif se ascundea, sora lui a scris un răspuns, trimiţându-l împreună cu un pachet făcut în grabă, cu salam, ciocolată şi alte delicatese. Gardianul slovac l-a adus înapoi în lagăr, spre marea încântare a Brachăi.

Acest gardian nu a fost singurul care i-a ajutat pe deţinuţi. Una dintre prietenele lui Irene din blocul administraţiei a folosit nişte material „organizat" pentru a face o cămaşă. A cusut în guler o scrisoare în care descria ceea ce se întâmpla la Auschwitz, iar aceasta a fost scoasă din lagăr pe furiş de un membru SS din Bratislava.[17] Printre alte deţinute, Lilli Kopecky şi Ella Neugebauer au reuşit şi ele să primească scrisori şi chiar fotografii de la familiile lor, mulţumită unui slovac din SS pe nume Rudasch. El i-a avertizat pe evreii din Bratislava aflaţi încă în libertate cu privire la camerele de gazare şi la selecţii, dar ei au ales să nu-l creadă. Adevărul era prea înfricoşător pentru a fi acceptat.[18]

Greu de crezut, dar, pentru o perioadă scurtă, prizonierilor evrei de la Auschwitz li s-a permis în mod expres să scrie acasă. Le-au fost date chiar şi cărţi poştale oficiale în acest scop.

Marta Fuchs şi croitoresele atelierului de modă au profitat de ofertă.

Marta a pus întrebări despre soţul surorii ei Turulka, Laci Reichenberg – fratele lui Irene. Ambii erau în rezistenţa antinazistă împreună cu partizanii. Cusătoreasa Manci Birnbaum i-a scris lui Edit Schwartz, pe Strada Židovská din Bratislava: „Nu îţi poţi imagina ce bucurie nespusă simt atunci când este distribuită poşta şi primesc scrisori de la tine..." Nu a scris nimic despre suferinţele ei în lagăr.[19]

Cum ar putea câteva linii de creion pe o carte poştală să explice un loc precum Auschwitz, unde femei goale erau livrate pe motociclete şi făceau rochii pentru soţiile membrilor SS? Chiar dacă adevărul ar fi fost permis în mesajele care ieşeau din lagăr, ar fi fost nevoie de un număr infinit de cărţi poştale pentru a descrie chinul fiecărei persoane şi enormitatea crimelor naziste.

Permiterea unei corespondenţe limitate nu a fost în niciun caz un act de bunăvoinţă din partea naziştilor. Cărţile poştale erau monitorizate pentru a ajuta la identificarea evreilor încă ascunşi. Deşi adresa era *Arbeitslager Birkenau*, toate răspunsurile urmau să fie trimise la Berlin, pentru a fi analizate. În plus, doar ştirile pozitive trebuiau să treacă de cenzori, pentru a-i încuraja pe destinatarii evrei să creadă că deportaţii prosperă într-un lagăr de muncă perfect obişnuit.

Cunoscând adevăratul scop ucigaş al complexului Auschwitz-Birkenau, cei care scriau au făcut tot posibilul să trimită avertismente codate. În ziua de Anul Nou 1943, Marta le-a scris celor dragi sugerându-le să o invite pe „doamna Vigyáz": „Ea ar trebui să fie întotdeauna cu voi, este foarte utilă în gospodărie." *Vigyáz* este cuvântul maghiar pentru „prudenţă" sau „grijă".[20]

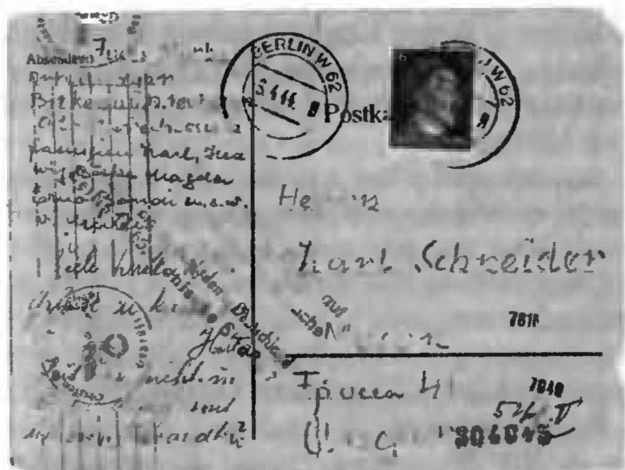
Aceste cărţi poştale de la Auschwitz scrise cu creionul trebuiau să transmită cumva ştiri despre decesul rudelor. Pentru a trece de cenzori, erau necesare subterfugii. Când i-a trimis o carte poştală tatălui ei, Irene a scris că cele trei surori sunt cu mama lor, călătorind printr-un oraş numit *Plynčeky*. Mama ei murise în 1938; *plyn* înseamnă „gaz" în slovacă. Mesajul a trecut şi a fost înţeles. Shmuel Reichenberg, cizmarul, ştia acum că fiicele sale Frieda, Edith şi Jolli muriseră, dar cel puţin Irene era încă în viaţă şi în grija Martei.

Pe faţa uneia dintre cărţile poştale trimise de Marta din lagăr, în colţul opus timbrului cu Adolf Hitler

şi sub ştampila poştei „Berlin, 6 aprilie 1944”, verişoara Martei, Herta, a scris în grabă un mesaj:

„Multe salutări călduroase şi sărutări de la Herta! Nu sunteţi în contact cu rudele mele? ”

Nimeni din familia Hertei nu a supravieţuit războiului.

Carte poştală de la Marta Fuchs, trimisă pe 3 martie 1944, ştampilată pe 6 aprilie, cu mesajul Hertei în creion

Mesajele ajunse în lagăr nu au supravieţuit. Nu au putut fi preţuite ca amintiri ale celor dragi; toate hârtiile incriminatoare au fost probabil rupte şi s-a tras apa după ele sau au fost arse.

Hunya nu putea coresponda cu părinţii ei, care fugiseră în Palestina. Nu avea de unde să ştie că, în fiecare luni şi joi, ei ţineau post şi făceau rugăciuni speciale pentru „fiica aflată în necaz”.[21]

Eram convinși că nu vom ieși niciodată din acel iad și am vrut ca lumea să afle totul într-o zi.

— Věra Foltýnová[22]

După război, asistenta Maria Stromberger a mărturisit că a simțit că ajutorul ei a fost mic, dar, de fapt, acest ajutor a însemnat enorm pentru cei care l-au primit. A fost denunțată de două ori pentru implicarea ei în rezistență. Al doilea denunț a adus-o în atenția comandantului lagărului, Rudolf Höss. De ambele dăți și-a pretins nevinovăția completă. De ambele dăți a fost eliberată cu un avertisment și nu a dezvăluit numele conspiratorilor săi, inclusiv Marta Fuchs.

Stromberger a fost favorizată de faptul că ea era asistenta care a ajutat-o pe Hedwig Höss în timpul nașterii dificile a celui mai mic copil, Annegrete, în septembrie 1943. După naștere, Hedwig s-a recuperat în haine făcute în atelierul de croitorie. Nu era nicio dificultate în a obține un trusou pentru bebeluș când avea propriul ei grup de croitorese și acces la depozitele din Kanada, pline de pradă.

Asistenta Maria, persoană de contact a Martei – nume de cod „S" –, avea libertate de mișcare în afara complexului lagărului, ceea ce o făcea un bun extrem de valoros pentru rezistență. Asumându-și un mare risc personal, ea a scos pe ascuns din lagăr mesaje și pachete. Informațiile sensibile erau ascunse în interiorul unei perii de haine care avea o scobitură secretă. Uniforma ei albă și apretată îi oferea o oarecare protecție când aștepta în gările poloneze și la colțuri de stradă pentru a le șopti parole contacților din exterior.

Asistenta Maria a acționat drept curier clandestin, transportând informații, plăci fotografice – nu le cunoștea conținutul – și dosare medicale din spital. Ea făcea parte dintr-o rețea foarte însuflețită de oameni care își riscau viața pentru a obține dovezi ale atrocităților de la Auschwitz și a le preda rezistenței poloneze; aceste dovezi depășeau

cu mult veştile cu privire la decese scrise în limbaj cifrat pe cărţile poştale trimise de croitorese.

Secretarele-deţinute cazate în Stabsgebäude şi care lucrau în Biroul Central pentru Construcţii al SS-ului au făcut copii clandestine ale schiţelor pentru camerele de gazare şi crematoriile de la Birkenau. Acestea au fost ascunse în borcane îngropate în ciment în toaleta blocului, iar apoi au fost scoase de acolo cusute pe interiorul unei centuri şi predate armatei poloneze.[23]

Au fost surprinse pentru posteritate şi alte dovezi înfricoşătoare: un aparat de fotografiat a fost introdus pe ascuns în Birkenau, pentru a fotografia acţiunile celor din Sonderkommando – Echipele speciale –, a căror sarcină era să proceseze cadavrele celor ucişi. Deţinutul Alberto Errara a făcut câteva instantanee în grabă la intrarea de vest a Crematoriului V. Errara a fost ulterior torturat şi ucis, după o încercare eşuată de evadare, însă în septembrie 1944 filmul fotografic a fost transmis cu succes fotografei poloneze Pelagia Bednarska din Cracovia, prin intermediul Teresei Lasocka, luptătoare în rezistenţă, unul dintre contacţii Mariei Stromberger.[24]

Dintre toate imaginile realizate în aceste circumstanţe îngrozitoare, Bednarska a reuşit să salveze doar trei. Sunt singurele fotografii pe care le avem şi care arată procesul de exterminare propriu-zis la Auschwitz. Înfăţişează femei în pădurea din apropierea Crematoriului V, dezbrăcându-se înainte de a fi ucise, şi cadavre dezbrăcate arzând în gropi, deoarece cuptoarele erau pline.[25]

Împunge cu acul, scoate acul. Croitoresele de la Auschwitz continuau să coasă pentru soţiile membrilor SS care concepeau şi supravegheau asemenea orori precum cele surprinse în cele trei fotografii clandestine. Marta avea în continuare sarcina de a face „cumpărături" în Kanada,

alegând haine pe care victimele naziştilor şi le dăduseră jos cu atâta teamă şi tulburare.

Depozitele din Kanada nu erau doar magazii cu lucruri ale morților, ci şi un centru vital al rezistenței subterane. Drumurile Martei acolo în căutare de lucruri pentru Hedwig Höss erau acoperirea perfectă pentru a face schimb de informații şi a elabora planuri.

Unul dintre şefii de echipă din Kanada era un bărbat curajos din Cracovia, pe nume Bernard Świerczyna, nume de cod „Benek". El era prizonier la Auschwitz din iulie 1940 – avea un număr foarte mic –, iar postul din depozitul cu lucruri jefuite l-a ajutat cu siguranță să supraviețuiască atât de mult. Sub protecția lui, lucrătoarele din magaziile de îmbrăcăminte au reuşit să tricoteze bentițe, pulovere şi mănuşi care să fie trimise pe ascuns către unitățile armatei poloneze, care operau în condiții dure în afara lagărului. Cele care tricotau aceste articole erau foarte fericite să-i poată ajuta pe alții, chiar dacă erau prizoniere.[26]

În plus față de ajutorul dat distribuției secrete de informații, haine, alimente şi medicamente, Świerczyna ştia că din Kanada se pot obține cele mai importante resurse: mită, documente şi articole bune pentru deghizări, pentru evadare. Marta avea şi ea acces la aceleaşi resurse.[27]

Evadările nu erau doar o chestiune de salvare a propriei vieți. Exista nevoia urgentă de a dezvălui secretul despre Soluția finală şi despre adevărata natură a lagărului de la Auschwitz. Cărțile poştale transmiteau avertismente personale. Curierii transmiteau dovezi şocante ale atrocităților. Însă deportările evreilor continuau şi lumea părea în continuare indiferentă.

În 1944, situația a devenit şi mai urgentă. Wehrmachtul german a ocupat Ungaria, propriul lor aliat. Ocupația a fost urmată rapid de acțiuni împotriva evreilor, atât cetățeni maghiari, cât şi cei care fugiseră în Ungaria pentru a se pune la adăpost de persecuții de pe alte teritorii

ale Reichului. Iubiții bunici ai Brachăi erau acum în pericol, la fel și prietenii și rudele maghiare ale Martei. Operațiunea de deportare a evreilor din Ungaria și de ducere a lor la moarte a fost numită după Rudolf Höss. În timpul uneia dintre călătoriile sale logistice în Ungaria, în mai 1944, Höss i-a trimis lui Hedwig lăzi cu sticle de vin, de care să se bucure la întoarcere – o recompensă pentru toată munca lui grea: aranja anihilarea a 10 000 de oameni pe zi.

Prizonierii de la Birkenau erau foarte conștienți de pregătirile făcute pentru extinderea genocidului: construiau o nouă linie ferată, de la linia principală a trenului până în lagăr, la mică distanță de crematorii. Membrii rezistenței de la Auschwitz știau că, pentru a fi crezuți, deținuții înșiși trebuiau să evadeze și să depună mărturie: civilii evrei să nu se lase atrași în cursa transporturilor, crezând că se îndreaptă spre viața într-un lagăr de muncă.

Evadarea era dificilă, dar nu imposibilă. Au existat peste opt sute de încercări de evadare din zona de interes Auschwitz. Cei care au reușit să evadeze au fost mult mai puțini. Dintre ei, un procent mic erau femei.[28] Marta intenționa să fie una dintre ele.

Ca să evadeze din lagăr, avea nevoie de o bună planificare, sprijin și noroc pentru a trece de paza atentă. În timpul zilei, exista un lanț extins de santinele SS înarmate care păzeau *kommando*-urile ce lucrau în aer liber. Noaptea, toți prizonierii erau luminați de lămpi cu arc electric, proiectate pe gardurile de înaltă tensiune, din sârmă ghimpată. Erau santinele cu mitraliere în turnurile de pază și patrule regulate. Lagărul de la Birkenau era protejat și de un șanț lat, adânc, plin cu apă. La nevoie, SS-ul putea chema trei mii de gardieni și două mii de câini.

Chiar și înainte de a fugi, un potențial evadat putea fi trădat de un alt deținut. Lagărul era plin de informatori, motivați de ură, de dorința de recompense sau chiar de teama represaliilor în masă care urmau de obicei când

sirena semnala o evadare. Marta era îndrăgită şi respectată, dar acest lucru nu conta dacă cineva din afara grupului ei vedea un avantaj în a o trăda.

Dacă ar putea depăşi aceste obstacole şi ar reuşi să iasă din lagăr, ar rătăci pe teritoriul ocupat de nazişti. Străinii pe care i-ar aborda i-ar putea oferi sprijin, dar ostilitatea şi trădarea erau omniprezente, din cauza represaliilor naziste. Riscurile erau deosebit de mari pentru deţinuţii evrei, care riscau să fie prinşi în timpul raidurilor regulate şi al vânătorilor de evrei. Recompensele pentru personalul SS care împiedica evadările erau semnificative: votcă din abundenţă şi un concediu plăcut la minunatul centru de agrement al SS-ului de la Solahütte.

Marta ştia care ar fi fost pedeapsa dacă era prinsă. Era prietenă cu deţinutele-secretare care trebuiau să dactilografieze notiţele după sesiunile de interogatoriu-tortură. Stătuse umăr la umăr cu alte femei din Stabsgebäude când erau forţate să urmărească execuţiile celor care încercaseră să evadeze şi nu reuşiseră.

Cu ocazia unei spânzurători a trei bărbaţi şi o femeie, Hunya, colega Martei, privea chinuită cât de neputincioşi erau martorii şi cât de triste erau cele patru victime. Dar, în timp ce mergeau spre spânzurătoare, cei patru s-au îndreptat de spate şi au ridicat bărbiile. Hunya a interpretat expresiile lor sfidătoare astfel: „Noi am eşuat, dar tu vei reuşi. Îndrăzneşte să încerci!”[29]

> *Achtung! Lebensgefahr! Atenţie! Pericol de moarte!* – semne de-a lungul gardurilor din jurul zonei de interes Auschwitz

Înfăţişarea era un factor de o importanţă majoră în încercările de evadare. Un chip scofâlcit, pătat, capul ras şi braţul tatuat compuneau aspectul distinctiv al deţinutului

de la Auschwitz. Îmbrăcămintea potrivită era crucială pentru a trece drept „uman", şi nu „sub-uman", conform clasificării naziste. Autorităţile de la Auschwitz erau foarte conştiente de faptul că hainele cu dungi sau cu însemne îi scoteau în evidenţă pe fugari. Au făcut încercări repetate şi ţintite de a le interzice civililor să le dea haine deţinuţilor şi avertizau personalul SS să nu-şi lase uniformele nesupravegheate.

Unii evadaţi alegeau să dobândească puterea uniformelor germane, intrând cu forţa în magaziile SS pentru a obţine bunurile de care aveau nevoie. Doi bărbaţi au ieşit din lagăr în acest fel, într-un camion furat. Alţi doi care purtau uniforme SS au ajuns cu trenul până la Praga. Patru bărbaţi au ieşit liniştiţi de la Auschwitz într-o maşină civilă elegantă, fiind salutaţi de gardieni în timp ce ieşeau. Cyla Cybulska, lucrătoare administrativă în Secţiunea Politică, a scăpat atunci când iubitul ei, deţinutul Jerzy Bielecki, a îmbrăcat uniforma de ofiţer SS şi a scos-o din clădire ca şi cum ar fi dus-o la interogatoriu.[30]

În aprilie 1944, doi bărbaţi şi-au iniţiat evadarea de la Auschwitz, pentru a încerca să oprească deportările din Ungaria. Dacă nu reuşeau, planul era ca Marta Fuchs să fugă singură.

Una dintre vechile cunoştinţe ale lui Irene din Kanada a făcut această încercare îndrăzneaţă, cea mai faimoasă evadare de la Auschwitz: Walter Rosenberg, deţinutul numărul 44070, cunoscut sub numele de Rudolf Vrba după ce a ieşit din lagăr.

Vrba a zburat pentru prima dată în viaţă cu avionul pentru a scăpa de deportarea din Slovacia. Inventivă, mama lui, Helena, i-a cusut o bancnotă de zece lire în şliţul pantalonilor, ca să-şi poată plăti biletul până în Anglia, unde să fie în siguranţă. Asta se întâmpla în primăvara anului 1942, în acelaşi timp în care Irene, Bracha, Marta şi celelalte croitorese slovace făceau cunoştinţă cu viaţa

de lagăr. Vrba a luat cu el haine în plus pentru călătorie pur şi simplu purtându-le. A fost oprit şi arestat pentru că părea extrem de suspect purtând două perechi de şosete pe vreme caldă. Şi alte încercări de a fugi i-au fost zădărnicite, iar Auschwitz a devenit destinaţia sa finală.

Vrba învăţase pe propria piele că „un om pe fugă are nevoie de haine".[31] Ţinuta lui pentru evadarea din aprilie 1944 venea din Kanada. El şi tovarăşul lui, Alfred „Fred" Wetzler – deţinutul numărul 29162 şi fost falsificator subteran de cărţi de identitate împreună cu cumnatul lui Irene, Leo Kohút –, aveau paltoane călduroase, pantaloni din lână, cizme solide şi costume olandeze elegante. Vrba se simţea încrezător şi fiindcă avea un pulover alb şi o curea din piele, dăruite de un prizonier pe care îl respecta foarte mult, dar care, din păcate, fusese executat după o încercare eşuată de evadare.

Wetzler şi Vrba s-au ascuns timp de trei zile sub grămezile de cherestea de pe un şantier de construcţii din Birkenau, până când a fost anulată căutarea. S-au târât spre libertate în seara zilei de 10 aprilie. Pe 25 aprilie au ajuns la Žilina, în Slovacia, după ce era cât pe ce să fie împuşcaţi şi capturaţi. Cizmele lui Vrba erau atât de tocite, încât unul dintre generoşii polonezi care i-au adăpostit pe cei doi bărbaţi de-a lungul traseului i-a dăruit o pereche de papuci vechi.

Vrba şi Wetzler au fost interogaţi separat de autorităţile evreieşti. Au oferit informaţii clare şi concise despre operaţiunea crimelor în masă şi despre iminenta ameninţare pentru evreii maghiari. A fost de ajutor faptul că Vrba arăta foarte distins, în sacoul lui croit pe comandă la Amsterdam. Proprietarul iniţial, care îl purtase din Olanda până la Auschwitz, probabil habar n-avea de micul său rol în afacerile mondiale – asta dacă bietul om o fi fost încă în viaţă.

De la Žilina, copii dactilografiate ale raportului Vrba-Wetzler au fost trimise în întreaga lume.[32] Lumea avea acum dovezi ale crimelor la scară industrială. Rămânea de văzut dacă lumea voia sau putea să acționeze pe baza acestor informații. Reacția aliaților la raport a fost, în general, inadecvată. Prim-ministrul britanic Winston Churchill a recunoscut că persecuția evreilor din Ungaria „este probabil cea mai mare și cea mai oribilă crimă comisă vreodată în întreaga istorie a lumii".[33]

Papa Pius i-a trimis o scrisoare neconvingătoare amiralului Horthy, regent în Ungaria; a existat presiune diplomatică din partea altor țări pentru a opri deportările evreilor, care soseau zi și noapte la Auschwitz. Când Horthy a fost în cele din urmă de acord să pună capăt transporturilor, peste 400 000 de evrei din Ungaria fuseseră deja deportați. Dintre aceștia, cel puțin optzeci la sută au fost duși direct la camerele de gazare.

Vrba și Wetzler au reușit să declanșeze o cascadă de comunicații internaționale despre Auschwitz. Nimeni nu putea nega că existau dovezi crescânde ale crimelor în masă. Evreii rămași în Ungaria au avut măcar șansa de a supraviețui, odată cu întreruperea deportărilor.

În timp ce fumul se încolăcea deasupra coșurilor înalte ale crematoriilor, croitoresele încă trebuiau să coasă. Știau despre nemiloasa exterminare de la Birkenau?

„Știam totul", a declarat Katka, sora Brachăi.[34] Croitoreasa Renée Ungar scria: „Lunile de vară din 1944 au fost pline de sânge.'[35]

Când s-a dus în Kanada să aleagă materiale pentru comenzile clienților, Marta a găsit munți de haine umede și putrezite: erau atât de multe lucruri furate de la deținuții din Ungaria, încât nu puteau fi sortate la timp.

Rezistența merită întotdeauna efortul, în timp ce pasivitatea înseamnă moarte.

— Herta Mehl[36]

Pe 22 mai 1944, deținutele din Stabsgebäude au fost transferate din vechile clădiri ale Companiei Poloneze de Tutun în blocuri nou-nouțe, nu departe de atelierele lagărului principal, construite prin munca prizonierilor. Pentru multe dintre croitorese, când s-au mutat au ieșit afară pentru prima dată în ultimele luni – o șansă de a vedea din nou cerul. Erau găzduite într-un bloc marcat cu cifra 6 din acea extensie a lagărului. Erau douăzeci de clădiri, în patru rânduri de câte cinci blocuri fiecare.

În timp ce echipa de spălătorese, cea de călcătorese și cea care repara haine s-au mutat în grajdurile renovate din apropiere, așezate de jur împrejurul unei curți pietruite, croitoresele elitei au continuat să coasă pentru clienții din SS, în Atelierul de croitorie de lux din Stabsgebäude. Erau mai ocupate ca niciodată. Marta a adus noi cusătorese pentru a le înlocui pe franțuzoaicele Alida Delasalle și Marilou Colombain, care fuseseră transferate în lagărul de concentrare pentru femei de la Ravensbrück în august 1944.

Deși urâte la exterior, noile spații de locuit erau extrem de luxoase după standardele de la Auschwitz. Existau o sală cu mese și scaune și chiar cu o platformă pentru un pian, apreciat de iubitoarele de muzică, precum Marta și Hunya. Erau covorașe țesute pe jos, cabine de duș cu gresie, plăpumi din puf pe paturi. Astfel de simboluri ale civilizației nu erau în niciun caz pentru confortul deținutelor: extensia lagărului fusese concepută pentru inspecții din partea Crucii Roșii Internaționale, pentru a „demonstra" că Auschwitz nu era un lagăr al groazei.

Ferestrele nu aveau gratii, însă un gard din sârmă îi înconjura pe deținuți. Piața mare din fața blocurilor era scena execuțiilor: un memento usturător al pedepselor

pentru nesupunere şi al destinului majorităţii celor care încercaseră să evadeze. Marta era foarte conştientă că ar putea fi adusă în acelaşi loc pentru execuţie dacă ar încerca să evadeze şi ar fi prinsă.

Într-o seară ceţoasă din septembrie, croitoresele stăteau încolonate pentru a urmări cum prietena lor, Mala Zimetbaum, era dusă la spânzurătoare. Mala, de obicei îmbrăcată într-o ţinută elegantă, sportivă, cu guler alb, era o prezenţă familiară în complexul lagărului. Avea un caracter solar şi era o persoană cu adevărat drăguţă. Chiar şi gardianca Maria Mandl avea încredere în ea. În calitate de *Lauferka* – mesager pentru SS, curier şi escortă –, Mala avea libertatea de a circula şi a folosit această libertate pentru a transmite ştiri şi mărfuri de contrabandă pentru rezistenţă.

La Auschwitz a cunoscut un deţinut polonez, Edek Galiński, şi s-au îndrăgostit profund. În iunie 1944, Edek a fugit din lagăr îmbrăcat în uniformă SS, iar Mala a fugit împreună cu el. Unele relatări spun că era deghizată în salopetă bărbătească; altele, că purta un impermeabil cu însemnele SS.

Toţi prietenii Malei nutreau speranţa că cei doi îndrăgostiţi aveau să ajungă undeva în siguranţă.

Două săptămâni mai târziu, lenjeresele din infamul Bloc 11 din lagărul principal au răspândit vestea: Mala şi Edek fuseseră capturaţi. Una dintre prietenele Hunyei de la Secţia Politică, deţinuta Raya Kagan, a fost prezentă fără voia ei ca interpret la torturarea lor, care a fost extremă şi îndelungată.[37]

Mala nu a cedat.

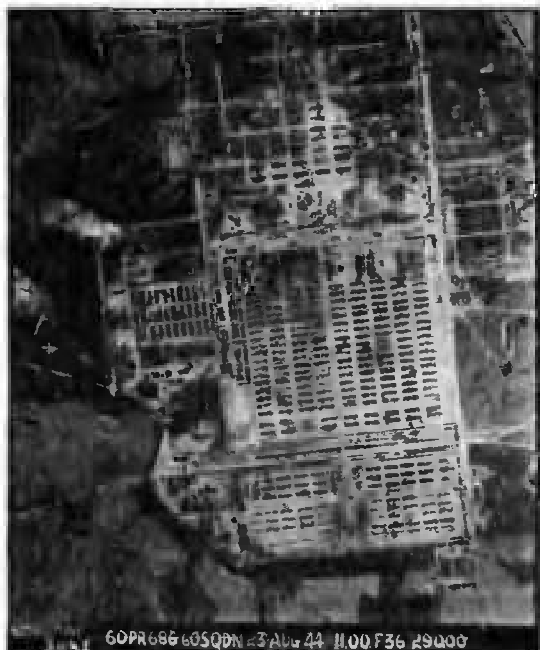
Edek a fost spânzurat primul. Când a venit rândul Malei să fie spânzurată, nu mai era elegantă şi sportivă, ci învineţită şi zdrobită. Sfidătoare până la capăt, şi-a tăiat încheieturile cu o lamă strecurată de către rezistenţă.

Cu mâinile însângerate, s-a luptat cu un ofiţer SS. A fost bătută, aruncată într-o roabă, iar cadavrul i-a fost expus ca un avertisment pentru alţii.

Departe de a fi intimidate de execuţia Malei, femeile din Stabsgebäude erau mai hotărâte ca niciodată să reziste persecuţiei şi să supravieţuiască până la final, ca să poată depune mărturie. Bracha a fost frapată de ultimul mesaj al Malei către ele:

— Fugiţi, s-ar putea să fiţi mai norocoase decât mine şi să reuşiţi...[38]

În septembrie, când au început să cadă bombele, se părea că ar exista o şansă.

Fotografie făcută la ora 11 dimineaţa, pe 23 august 1944, descoperită în Arhivele Recunoaşterii Aeriene de la Universitatea Keele, înfăţişând cele treizeci de barăci ale Kanadei de la Birkenau şi crematoriile IV şi V

Avioanele Aliaților desfășuraseră misiuni de recunoaștere peste zona Auschwitz încă din luna mai a acelui an, fotografiind uzina industrială I.G. Farben de la Auschwitz-Monowitz. Aliații urmăreau să distrugă producția germană de armament, dar au ales să nu vizeze în mod specific camerele de gazare sau liniile de cale ferată care duceau la ele. În timp ce camerele de filmat surprindeau imagini aeriene de la Monowitz, avioanele de recunoaștere au capturat în mod involuntar și imagini ale lagărului Auschwitz-Birkenau.

De sus, complexul lagărului se vede în miniatură, cu rânduri de clădiri și cu copaci ici și colo, ca o dioramă de jucărie. Fotografii din 31 mai 1944 arată clar coloane de oameni care merg spre vestiarele camerelor de gazare. O fotografie de pe 23 august, făcută la ora 11 dimineața, arată cele treizeci de barăci ale Kanadei II, de la Birkenau, lângă Crematoriul IV. Se vede clar fumul alb și înecăcios care iese din gropile unde se ardeau cadavre.

Echipajele aeriene aliate care zburaseră pe deasupra lagărului s-au întors la bază, la siguranță; cei care încă se aflau în lagăr nu aveau o asemenea libertate. Croitoresele își mențineau privirile pe tivuri, pliuri și butoniere; împunge cu acul, scoate acul. Apoi s-au auzit sirenele.

Misiunile din 13 septembrie nu erau zboruri de recunoaștere. Acum, camerele de filmat aeriene au surprins imagini cu bombe care cădeau fără discriminare în jurul țintei dorite, I.G. Farben. O mie de bombe aveau să fie aruncate în total, de la o altitudine de 7 000 de metri. Când s-au declanșat sirenele de raid aerian, croitoresele din atelierul de modă și-au lăsat lucrul și au alergat – complet expuse – către extensia lagărului, pentru a se adăposti în subsolul blocului lor.

Era haos: femei plângând, șefe de echipă țipând și prietene care se strigau una pe alta. Hunya își păstra de obicei calmul în caz de urgență, cum învățase pe vremea

când era la Leipzig. Alte fete şi femei gravitau spre ea, o insulă de seninătate în timp ce panica se intensifica. O explozie le-a asurzit şi le-a trântit la pământ. O lovitură directă asupra Blocului 6. Pereţii s-au cutremurat şi aerul s-a umplut cu praf înăbuşitor.

„Ieşiţi afară!" a fost primul gând al tuturor, de teama de a fi îngropat de viu.

Cei care au ieşit afară au descoperit că gardurile din sârmă din jurul blocului fuseseră rupte. Bărbaţii şi femeile erau dintr-odată liberi să se amestece şi chiar să fugă.

Bracha se uita la gardul rupt, dar nu a luat-o la fugă.

— Unde să ne ducem? a întrebat ea.[39]

Într-un fel, cei asupriţi şi doborâţi au fost cei care s-au răzvrătit. — Israel Gutman[40]

Patruzeci de prizonieri au fost ucişi în atelierele din apropiere în timpul raidului de pe 13 septembrie. Una dintre croitoresele Martei a fost rănită de bomba care a căzut pe Blocul 6. Era obraznica Lulu Grünberg, care a fost dusă la spital pentru a se recupera. Prietenele ei au reuşit cumva să facă rost de ingredientele necesare pentru a-i face găluşte de cartofi, *strapačky*, la care visa mereu. „Vreau doar să mănânc *strapačky* şi pe urmă pot să mor!" glumea ea. Din fericire, Lulu şi-a revenit şi a devenit mai hotărâtă ca niciodată să scape de sub controlul nazist.

Cincisprezece membri SS au fost ucişi într-un bloc rezidenţial în timpul aceluiaşi raid, iar alţi douăzeci şi opt au fost grav răniţi. Au existat şi unele incidente minore cauzate de alte bombe, cum ar fi oala cu dulceaţă care a explodat peste perdelele Irmei Grese, Oberaufseherin în SS. Însă ceea ce îi bucura cel mai mult pe deţinuţi era faptul că gardienii SS păreau dintr-odată vulnerabili. Uniformele

şi bicele lor nu îi apărau împotriva bombelor; nu erau chiar atât de supraoameni când moartea îi lovea din cer.

Înţelegerea acestei slăbiciuni a generat sfidare şi chiar acte de sabotaj din partea deţinutelor din Stabsgebäude, cum ar fi înfundarea toaletelor cu aţe şi cârpe, din moment ce ar fi durat o viaţă întreagă să îndeplinească toate comenzile: o mică parte se putea duce pe apa Sâmbetei.[41]

A meritat efortul, în ciuda celor cinci ore de stat drepţi la apelul de seară, în timp ce un inspector de bloc urla:

— Deci aşa reacţionaţi la eforturile mele de a vă îmbunătăţi viaţa? Asta e! Gata cu ajutorul, nici măcar un pic!

Toaletele blocului dădeau pe dinafară din cauza sabotajului.

— Spuneţi-mi! Cine a îndrăznit să facă asta?

Femeile nu au spus nimic. Pe dinafară tremurau, dar pe dinăuntru zâmbeau.

Printre femeile din Stabsgebäude a existat o singură victimă cauzată de bomba care a căzut pe Blocul 6 pe 13 septembrie. Victima era o deţinută de la Secţia Politică pe nume Hedi Winter, care era cunoscută drept turnătoare, dându-i informaţii surorii ei, *kapo* Edith Winter. Hedi a murit când bomba i-a înfipt în creier bucăţi de sticlă din proprii ochelari.

Din păcate, lagărul era plin de spioni şi de informatori, ceea ce făcea munca în rezistenţă de două ori mai periculoasă. Marta nu-şi împărtăşea activităţile de rezistenţă decât cu cei în care putea avea încredere totală, cum ar fi prietena ei comunistă, Anna Binder. Încrederea Martei a fost bine plasată. Alţii nu au fost atât de norocoşi. În mod tragic, un informator care se dădea drept iubit devotat a dus la arestarea şi torturarea a patru prizoniere,

iar acest fapt a contribuit la cel mai extraordinar act de insurecţie de la Auschwitz.

Marta, Hunya, Bracha şi celelalte le cunoşteau pe multe dintre femeile care lucrau la fabrica de muniţii Weischellmetal Union Werke din apropiere, în echipa numită „Union". În vara anului 1944, femeile care lucrau cu praf de puşcă şi fitiluri au primit rochii bleumarin cu buline albe, baticuri şi şorţuri albe – arătau foarte frumos. Fără să ştie nimeni în afară de complici, unele dintre ele scoteau cantităţi mici de praf de puşcă din fabrică. Ascundeau pliculeţele de hârtie în haine, în păr, sub axile sau în castroane cu fund fals. Cele mai tinere erau adolescente, aveau doar şaisprezece ani.

Persoana cea mai importantă a operaţiunii de sustragere era înflăcărata Róza Robota, o tânără deţinută poloneză, care lucra în *kommando*-ul Kanada. Ca şi Bracha, Róza fusese membră a grupului de tineret Haşomer. Acum îşi folosea baza din Kanada pentru conexiuni cu rezistenţa. Lucrurile luate din Kanada erau esenţiale pentru a fi folosite dept mită pentru obţinerea de provizii ilegale sau pentru convingerea gardienilor corupţi să închidă ochii la activităţile de rezistenţă.

Pentru Róza, moartea era un preţ acceptabil, pentru a răzbuna uciderea întregii sale familii de către nazişti. Iniţial, şi-a înfiinţat propria celulă subterană, apoi a fost recrutată de bărbaţii din Sonderkommando – cei însărcinaţi cu eliminarea cadavrelor. Deţinuţii din Sonderkommando erau ucişi şi înlocuiţi periodic; încet, în secret, au început să pună la cale o insurecţie. Aveau nevoie de explozibili pentru a reuşi. Aici intră în joc muncitoarele de la fabrica de muniţii.

Róza le-a spus:

— O să încerc, să văd ce pot să fac.[42]

A recrutat un nucleu de luptătoare la fel de dedicate. Ala Gertner – o poloneză elegantă, care îndrăznea să adauge câte o panglică sau o centură sau o pălărie la hainele de lagăr – a cunoscut-o pe Róza în Kanada, înainte de a fi transferată în *kommando*-ul Union. Acolo le-a recrutat pe altele: Regina Safirsztayn își pierduse și ea întreaga familie din cauza naziștilor; surorile Ester și Hana Wajsblum fuseseră deportate din ghetoul de la Varșovia.

Revolta era sortită eșecului. Ce puteau face chiar și șase sute de oameni disperați din Sonderkommando împotriva gardienilor SS cu mitraliere? Chiar și așa, zgomotul exploziilor de pe 7 octombrie 1944 a declanșat un tsunami de bucurie în rândul deținuților și panică în rândul naziștilor, la fel ca atunci când au căzut bombele aliate. Crematoriul IV de lângă Kanada II a fost distrus. Deținuții s-au împrăștiat pe câmpuri și în hambarele terenurilor agricole de lângă satul Rajsko; unii au încercat să se ascundă în grămezile de haine din Kanada, ajutați de femei care lucrau acolo. Deși toți au fost prinși și uciși, rebeliunea lor dramatică a fost o dovadă a curajului evreilor și a spiritului lor de luptători.

Secretarele-deținute de la Secția Politică au dactilografiat supuse transcrierile interogatoriilor care au urmat după ce Róza Robota și conspiratorii din echipa Union au fost trădați de către turnători din lagăr. Comandantul Höss s-a plâns că zgomotele torturilor din apropiere i-au tulburat siesta.[43] Róza a fost văzută în așteptarea unei noi runde de întrebări. Stătea pe un scaun pe un coridor al Secției Politice, purtând doar o pereche de chiloți grosieri din bumbac și un sutien, care nu îi ascundeau rănile sângerânde și vânătăile. În ciuda faptului că a fost bătută până când a ajuns neputincioasă ca o grămadă de zdrențe, Róza a reușit să trimită pe ascuns un bilet pentru a transmite că nu avea regrete: *Chazak ve Amatz*, a scris ea – Fiți puternice și curajoase.[44]

Patru dintre cele care furaseră praf de puşcă au fost duse la spânzurătoare în extensia lagărului – Ala, Róza, Ester şi Regina. Toate lucrătoarele din Stabsgebäude au fost chemate să se uite. Primele au murit Ala şi Regina, în seara zilei de 5 ianuarie 1945. Iubitul Alei fusese cel care le-a trădat. A doua zi dimineaţă, Róza şi Ester au împărtăşit aceeaşi soartă. Se legănau ca marionetele pe sfori.

„Nu am vrut să ne uităm", a declarat croitoreasa Katka Berkovič, care a stat în picioare lângă sora ei, Bracha, şi lângă celelalte croitorese, în piaţa extensiei lagărului.[45] Însă au fost martore. Hunya simţea tensiunea în timp ce sute de inimi băteau cu mândrie când vedeau că cele patru femei rămân atât de calme şi atât de demne până la capăt.

Bombele au căzut până la începutul lunii ianuarie 1945.

Era o iarnă rece şi aspră. Mâinile Hunyei erau aproape prea îngheţate pentru a coase. Împunge cu acul, scoate acul, ridică privirea: zgomotul artileriei ruseşti, la doar şaizeci şi cinci de kilometri distanţă, la Cracovia.

Marta a luat-o deoparte pe Katka, rugându-le pe ea şi pe Bracha să aibă grijă de „Găinuşa" Rózsika, cea mai tânără dintre cele care lucrau în atelierul de croitorie. Planul de evadare al Martei era gata de a fi pus în aplicare.[46]

10

Aerul miroase a hârtie arsă

Aerul miroase mai degrabă a hârtie arsă decât a carne arsă. — Rena Kornreich[1]

Croitoresele coseau, dar restul celor din Stabsgebäude erau într-o totală învălmăşeală.

Lucrătorii din administraţie alergau pe coridoarele clădirii cu braţele pline de registre şi cutii de dosare. Liste, indexuri, registre... orice dovadă cât de mică despre execuţii trebuia distrusă, din ordinul lui Rudolf Höss. La rândul său, Höss primise ordin de la Himmler să se asigure că nu există dovezi incriminatoare cu privire la crimele în masă. Toate registrele create atât de metodic – nume, numere, date, decese – trebuiau puse pe foc, la fel ca trupurile celor înregistraţi în ele.

Volumul de documente a copleşit rapid şemineurile din birouri, aşa că au fost aprinse focuri în faţa blocului administraţiei. Au existat multe astfel de focuri în întregul complex al lagărului, pentru registre de muncă, registre medicale, registre cu obiectele jefuite. Dacă ardeau, era ca şi cum crimele nu ar fi fost comise niciodată. Undeva în acest haos, registrul de comenzi secrete al Atelierului de croitorie de lux s-a pierdut. Ars sau îngropat în arhive, nu a mai fost văzut de atunci; identităţile clienţilor pe care i-a înregistrat nu se cunosc. Marta nu le-a menţionat niciodată.

Birocrația a încercat să funcționeze chiar și în mijlocul acestei confuzii. Pe 8 ianuarie 1945, Administrația Centrală a SS din Stabsgebäude a fost informată că există deficiențe grave în gestionarea îmbrăcămintei pentru deținuți, în urma unei inspecții asupra aprovizionării și distribuției de îmbrăcăminte care avusese loc în luna noiembrie.[2]

Documentele referitoare la deținuții aflați încă în viață (în ciuda a tot ce s-a întâmplat) au fost încărcate în camioane și trimise spre vest, departe de bubuitul armelor rusești. Care avea să fie soarta prizonierilor înșiși?

Miercuri, 17 ianuarie 1945, croitoresele au fost informate fără dramatism că aceea era ultima lor zi de muncă. Nicio altă informație. A fost un moment năucitor. Și-au lăsat deoparte lucrul – hainele de lux care nu aveau să mai fie terminate și probate – pentru a discuta ce ar putea să se întâmple.

Existau zvonuri despre planuri de bombardare a întregului lagăr, sau de mitraliere a prizonierilor rămași, sau ambele. Existau și transporturi din ce în ce mai multe către vest. Era minunat să creadă că nu vor mai exista corvezi pentru clienții din SS. Cu toate acestea, părăsirea salonului de croitorie însemna părăsirea unui *kommando* care le salvase viața până atunci. Ce urma?

Consensul era că, indiferent ce avea să se întâmple în următoarele zile, cel mai bine era să fii îmbrăcat călduros. Asta în ciuda unui ordin oficial care preciza în mod clar că deținerea mai multor piese de îmbrăcăminte era strict interzisă, în plus față de setul de articole de îmbrăcăminte emise.[3] Legăturile Martei cu Kanada au însemnat că a putut „organiza" lenjerie de corp, încălțări bune și paltoane pentru toate. SS-ul a emis haine dungate suplimentare.

Marta avea și un rucsac mic, plin cu de toate. În luna noiembrie, prietena ei din spitalul SS – asistenta Maria Stromberger – adusese zahăr din struguri, o formă de glucoză. Bracha și Katka o puseseră deoparte pe a lor,

înşirând bucăţelele pe aţă, ca un colier, astfel încât să poată rupe câte una şi să o sugă pentru a avea energie în caz de urgenţă. Hunya fusese internată în spital cu doar două săptămâni înainte şi avea o grămăjoară ascunsă de vitamine, care valorau cât greutatea lor în aur. Unde a fost posibil, femeile au primit fiecare câte o pătură.

Deţinuţii de la Auschwitz-Birkenau nu erau singurii care se pregăteau de plecare. Membrii SS au furat din barăcile din Kanada – o orgie a jafului. În perioada Crăciunului şi a Anului Nou, familiile membrilor SS îşi împachetaseră cu frenezie în cufere lucrurile furate, pentru a le trimite înapoi în Germania. Hedwig Höss a părăsit Auschwitzul la sfârşitul anului 1944, alăturându-se soţului ei la noul lui post în lagărul de concentrare de la Ravensbrück.[4] Şifonierele şi sertarele ei au fost golite, casa i-a fost golită de mobilă, iar grădina-paradis a rămas acoperită de un strat gros de zăpadă.

Fără nimeni care să le întreţină, focurile cuptoarelor din seră s-au stins.

Hedwig nu a plecat cu mâinile goale. Un gardian SS s-a plâns că a fost nevoie de două vagoane întregi pentru a transporta bunurile familiei Höss spre vest. Grădinarul familiei, Stanisław Dubiel, a susţinut că erau patru vagoane. Hedwig a călătorit cu rochiile de lux de la salonul de croitorie împachetate cu grijă în valize din piele de calitatea întâi. Urma să aibă o călătorie foarte diferită de a acelora care cususeră hainele şi a acelora care deţinuseră valizele.

Şi atunci s-a întâmplat cel mai uimitor lucru.

— Hunya Volkmann[5]

Joi, 18 ianuarie 1945, ningea des. Croitoresele au fost trezite şi li s-a spus să se adune. Plecau pe jos către

o destinaţie necunoscută, iar temperaturile scăzuseră până la minus 20 °C. Gardiencele SS aveau o dilemă: să le pedepsească pe deţinute pentru că aveau articole de îmbrăcăminte civilă interzisă sau să fie mărinimoase, fiindcă exista şansa ca prizonierele să fie într-o zi în măsură să depună mărturie împotriva lor, în faţa ruşilor care se apropiau.

O femeie gardian a întrebat-o pe Bracha:

— Când vin ruşii, ce-o să le spui? Am fost bună cu tine?

Bracha a răspuns prudent:

— O să le spun că nu ai fost printre cele rele.[6]

Zeci de mii de prizonieri au fost adunaţi în întunericul dinaintea zorilor. Dintr-odată, bărbaţii şi femeile se puteau întâlni, după luni sau ani de separare. Fiecare îşi căuta soţia, soţul, prieteni, rude; uneori erau chiar reuniuni fericite.

Hunyei nu-i venea să creadă ce noroc are când a dat peste draga ei prietenă Ruth Ringer, printre femeile slăbite şi ameţite de la Birkenau. Ruth fusese însoţitoarea Hunyei în ultimele luni la Leipzig şi în transportul către Auschwitz. Soţul lui Ruth o sfătuise să rămână împreună cu Hunya pentru a supravieţui. Separate în prima lor zi în lagăr, cele două femei erau acum hotărâte să rămână împreună.

În mijlocul haosului, prietenii şi persoanele dragi memorau cu disperare informaţii despre locul unde să se întâlnească, în speranţa că se vor putea reuni când se va sfârşi războiul. Dacă aveau să supravieţuiască marşului care urma.

— Să rămânem în urmă şi să ne ascundem? se întrebau Irene şi Renée. Nu ştim ce-or să ne facă – poate ne omoară, poate ne împuşcă, poate ne dau foc, ca să nu rămână niciun martor.

Au hotărât că era mai sigur să rămână cu restul echipei de croitorie şi să părăsească lagărul.[7]

La ora unsprezece dimineața au auzit ordinele răcnite. În grupuri de câte cinci sute, prizonierii părăseau lagărul principal. Cu peste 30 000 de oameni de transportat, inclusiv cei veniți de la Birkenau, exodul a durat ore întregi. Undeva erau cazane cu ceai și provizii de pâine, dar numai cei mai puternici deținuți puteau ajunge la ele.

Marta a luat inițiativa. Cu autoritate calmă, și-a făcut loc și s-a întors cu câtă pâine a putut duce. Se însera când *kommando*-ul Martei se apropia de ieșirea din lagăr. Hunyei nu-i venea să creadă că într-adevăr pleca. Momentul în care au ieșit pe poartă a fost de o fericire de nedescris, chiar dacă se îndreptau spre necunoscut, sub amenințarea armelor.

Când Bracha și Katka au ieșit împreună, cu Irene și Renée, înduraseră o mie de zile la Auschwitz. Pesimistele se înșelaseră: nu părăseau lagărul pe coșurile crematoriilor. Dar nici nu mergeau spre cafea și prăjituri pe Corso, la Bratislava. Important era să rămână împreună și să meargă în continuare.

Cei prea bolnavi pentru a fi evacuați au fost lăsați în urmă, împreună cu cei care se ascunseseră, crezând că vor avea șanse mai mari de supraviețuire în lagăr decât mărșăluind spre necunoscut. Unii dintre cei care au rămas au fost împușcați de gardienii SS care încă făceau controale sporadice în lagăr. Unii au murit de malnutriție, frig și boli. Cei norocoși, cei rezistenți, alergau prin lagărul pe jumătate abandonat în căutare de hrană și de îmbrăcăminte. Diverse magazii fuseseră deja sparte, iar hainele se revărsau afară.

În ultimele zile de funcționare a lagărului, trenuri după trenuri pline cu pradă fuseseră trimise spre vest, lăsându-i pe lucrătorii din *kommando*-ul Kanada rătăcind în magaziile și barăcile goale. Cele treizeci de barăci de la Birkenau erau prea pline de pradă pentru a fi complet golite la timp. Unele au fost incendiate și au ars zile întregi.

Printre cei aproximativ 7 500 de deţinuţi aflaţi încă în lagăr se număra şi Rezina Apfelbaum, croitoreasa din Transilvania care era introdusă pe ascuns în atelierul de modă pentru a coase pe furiş pentru un gardian SS, care voia haine pentru amanta lui, Lilly. Rudele Rezinei – cele pe care le salvase prin această muncă ilicită – erau prea slăbite pentru a merge pe jos şi rămăseseră înghesuite în baracă. Rezina era acolo împreună cu ei, când uşa barăcii a fost încuiată şi li s-a spus că vor arde precum magaziile de haine.

La ceva timp după aceea, un soldat rus a spart uşa barăcii. A reuşit să explice în maghiară că lagărul a fost eliberat şi că sunt liberi să rămână sau să plece. Cât despre gardianul SS care o recrutase pe Rezina să coasă pentru el – a doua zi după eliberarea Auschwitzului, a otrăvit-o pe Lilly şi s-a împuşcat.[8]

Ruşii au sosit la jumătatea după-amiezii, pe 27 ianuarie 1945. Deşi Armata Roşie eliberase deja lagărul de exterminare de la Majdanek, nimic nu i-a putut pregăti pe aceşti veterani ai frontului pentru ceea ce au găsit dincolo de sârma ghimpată din lagărele de la Auschwitz. Printre alte descoperiri şi mai groaznice, au găsit ceea ce mai rămăsese din prada din Kanada, mult peste un milion de articole în total. Un soldat rus în echipament voluminos de luptă, pentru iarnă, a fost fotografiat în picioare lângă o grămadă de pantofi mult mai înaltă decât el. Cei care purtaseră pantofii erau de mult reduşi la cenuşă şi aşchii de os, la schelete vii sau la siluete tremurânde care se chinuiau să meargă spre vest, în cadrul a ceea ce avea să devină cunoscut sub numele de *Todesmärsche*: Marşurile Morţii.

În timpul marşului, încălţările din piele s-au udat. Încălţările din lemn erau şi mai rele – grele şi îngheţate. Băşicile se umflau şi se spărgeau; pielea roasă lăsa urme de sânge la fiecare pas. Toţi erau acoperiţi de zăpadă şi stropiţi cu noroi în timp ce erau împinşi la marginea drumului de

convoaie de nemţi născuţi în Reich înspăimântaţi, în maşini şi camioane încărcate la maximum, care se îndreptau spre presupusa siguranţă a Patriei lor. Toţi prizonierii erau chinuiţi de vremea groaznică de iarnă.

Din când în când, erau cereri de identificare din partea grupurilor aflate în marş. Hunya auzea voci strigând. Întâi strigau bărbaţii: „Aici *kommando*-ul croitorilor"; „Aici *kommando*-ul cizmarilor". Apoi femeile: „*Kommando*-ul spălătoreselor", „*Kommando*-ul croitoreselor... "

Croitoresele au rămas împreună cât de mult au putut, deşi coloana a devenit inevitabil mai puţin organizată şi mai puţin compactă. Hunya era încă slăbită de boală, dar ciudat de calmă. Acum avea grijă de prietena ei, Ruth Ringer, ale cărei experienţe la Birkenau o lăsaseră într-o stare mult mai proastă decât cei care îşi găsiseră adăpost în Stabsgebäude.

O parte din coloana în marş s-a îndreptat spre nord-vest. Croitoresele făceau parte dintr-o coloană de nefericiţi conduşi pe un traseu mai spre vest. Cât timp aveau să mărşăluiască? Chiar şi cei mai puternici dintre ei abia puteau pune un picior în faţa celuilalt. Totuşi, rămâneau împreună, într-o coloană care şerpuia de-a lungul drumurilor de ţară şi al uliţelor din sate.

Cei care se împiedicau erau ridicaţi de prieteni şi pe jumătate căraţi, pe jumătate târâţi. Cei care nu aveau prieteni în măsură să-i ajute erau împuşcaţi acolo unde zăceau. După ce treceau coloanele lungi de prizonieri, localnicii polonezi ieşeau să se uite la cadavre şi să le îngroape. Cu miile. Au intrat în mormânt fără nume, doar cu numerele tatuate şi cu îmbrăcămintea zdrenţuită care să le demonstreze identitatea sau individualitatea.[9]

În prima noapte – de fapt, în zorii zilei următoare –, când s-a dat ordinul să se odihnească, croitoresele s-au prăbuşit epuizate într-o cocină de porci.

Picioarele Hunyei erau îngrozitor de umflate, dar ştia că nu trebuie să se descalţe, altfel nu se va mai putea încălţa la loc. Bracha fusese deja avertizată:

— Nu-ţi scoate pantofii, altfel îţi îngheaţă picioarele![10]

Încălţămintea nepăzită era furată în timpul nopţii. Mersul pe jos fără încălţări însemna degerături şi moarte sigură.

Irene nici măcar nu a ajuns la cocina porcilor. Era terminată; nu mai avea putere să păşească. Când a auzit ordinul de a se opri, s-a prăbuşit pe drum şi a adormit profund.

Renée a trezit-o pe Irene scuturând-o.

— Putem fugi...?

Bracha credea că planul era prea riscant, dar Renée era nechibzuită, iar Irene nu suporta ideea de a se îndepărta şi mai mult de armata rusă eliberatoare. În cele din urmă, Renée şi Irene s-au ascuns în baloţii de paie de lângă cocina porcilor, hotărâte să nu mai mărşăluiască spre vest. Grupul croitoreselor avea să se despartă.

Bracha, Katka şi celelalte şi-au luat rămas-bun, în timp ce gardienii irascibili le îmboldeau să pornească în următoarea etapă a marşului:

— Mai repede, mai repede! Cine rămâne în urmă e împuşcat![11]

Nu era o ameninţare falsă. În timp ce coloana se îndepărta şerpuind, gardienii înjunghiau baloţii de paie cu baionetele. Oare le găsiseră pe tinerele croitorese? Întrebarea era chinuitoare pentru Bracha şi pentru celelalte care se îndepărtau în Marşul Morţii, dar în scurt timp toate gândurile le-au fost amorţite de frig, oboseală şi nevoia de a continua să păşească. Când treceau pe lângă case şi ferme, îşi întindeau castroanele cerşind mâncare; soldaţii le băteau să intre înapoi în rând. În această atmosferă haotică, ameninţătoare, sătenii polonezi rareori îndrăzneau

să dea de pomană, chiar dacă le era milă de prizonieri. Însă erau martori la suferința celor care mărșăluiau. Au văzut Auschwitzul în mișcare.

Prizonierii mărșăluiau printr-un peisaj monoton de păduri, dealuri și zăpadă, din ce în ce mai multă zăpadă. Undeva în față, avioanele aliate bombardau o coloană de soldați ai Wehrmachtului în retragere. Prizonierii și gardienii se lăsau la pământ. Hunya încerca să o liniștească pe prietena ei Ruth, care plângea de frică. Un gardian a făcut semn către copacii din apropiere, ispitindu-le:

— Haideți, fugiți. Uite o pădure. Promit că nu vă împușc.

Pentru o clipă, cele două femei au fost ispitite, dar judecata Hunyei a prevalat. Dacă le observau alți soldați? Când bombele au încetat să cadă, a ridicat-o pe Ruth și au plecat din nou cu toții.

La a doua oprire, croitoresele au fost împinse într-o altă fermă ca să doarmă. Hunya s-a luptat pentru loc într-un șopron murdar. Fusese deja alungată dintr-un hambar aglomerat de prizonieri care mârâiau:

— Nu e loc pentru evrei aici![12]

După toate suferințele lor comune, antisemitismul îi corupea încă pe unii deținuți.

Apoi – ușurare! – un fel de destinație. O vastă mulțime de prizonieri se aduna într-un nod feroviar din orașul minier Wodzisław Śląski, numit Löslau de către nemți. Acolo și-a făcut Marta mult-așteptata încercare de evadare, nu din lagăr, ci din mulțime.

Eram sardine înzăpezite. — Lidia Vargo[13]

Timp de aproape trei ani, Marta își folosise abilitățile pentru a supraviețui la Auschwitz și compasiunea pentru

a-i ajuta şi pe alţii să supravieţuiască. Acum, după ce încredinţase altor croitorese îngrijirea micuţei Rózsika – cea mai tânără deţinută din atelierul de modă –, avea în sfârşit să profite de ocazie pentru a se elibera.

Nu fugea singură. De la Atelierul de croitorie de lux i s-au alăturat Boriska Zobel, obraznica Lulu Grünberg şi voinica Baba Teichner. Marta fugea şi cu o altă prietenă apropiată din Stabsgebäude, Ella Neugebauer, funcţionară la *Standesamt*, registrul civil. Ella era o optimistă incurabilă, mereu gata să aducă încurajări şi să-i ajute pe ceilalţi. Ultimul membru al echipei de evadare era o poloneză, aleasă să le fie ghid.

În timpul adunării la un loc a prizonierilor evacuaţi la gara din Löslau, conspiratorii şi-au modificat abil hainele pentru a se asemăna cu polonezii locului, ascunzând orice urmă de îmbrăcăminte de lagăr. Această îmbrăcăminte civilă fusese pregătită cu mult timp înainte.

Evadatele s-au îndreptat spre nord, până la o gară din oraşul Radlin, alăturându-se mulţimii care aşteapta să găsească un loc într-unul dintre compartimentele unui tren obişnuit de călători. Au reuşit să călătorească nedescoperite până în oraşul Żywiec, nu departe de graniţa Poloniei cu Slovacia, ajungând la timp pentru un atac masiv asupra zonei de către Armata Roşie rusă. Cel mai mare pericol încă venea din partea trupelor germane, care au tras asupra grupului de femei epuizate în dimineaţa zilei de 23 ianuarie. Ajunseseră atât de departe, cu atât de mult curaj. Acum erau ciuruite de gloanţe. Boriska, Baba, Lulu şi Ella au fost împuşcate pe loc. Marta şi tovarăşa ei poloneză au fugit ca să scape cu viaţă. Marta a fost împuşcată în spate.

Aceasta a fost versiunea poveştii auzită de Hunya mai târziu. Bracha şi Katka au auzit o versiune similară: Marta, Baba, Lulu, Borishka şi Ella fuseseră alungate din ascunzătoarea dintr-un hambar şi au fost toate împuşcate

în spate în timp ce alergau în căutare de adăpost în casele din apropiere.

Niciuna dintre croitoresele rămase în viaţă nu a văzut exact ce s-a întâmplat. Erau încă în Löslau şi aveau şi ele problemele lor.

Următoarea etapă a evacuării urma să fie pe calea ferată, dar nu în trenuri de călători, nici măcar la adăpostul vagoanelor de vite, care aveau acoperiş. În acompaniament de ţipete, bătăi şi împuşcături, croitoresele au fost încărcate în vagoane de cărbune fără acoperiş, alunecoase din cauza gheţii. În unele vagoane erau câte 180 de femei şi fete înghesuite una într-alta. Au fost nevoite să-şi folosească bolurile pentru mâncare pentru a încerca să scoată zăpada. Se putea sta doar în picioare. „Înghesuite ca nişte heringi în picioare", a spus o supravieţuitoare. „Ca sardinele", a spus alta.

Călătoria cu trenul a fost cea mai grea de până atunci. Când femeile se înghionteau sau se certau, gardienii SS trimiteau o ploaie de gloanţe în mijlocul lor. În vagoanele deschise, vântul aspru le îngheţa feţele; picioarele le ardeau de frig. Bracha şi sora ei, Katka, erau încă împreună, iar Hunya se ţinea aproape de Ruth. Pe măsură ce noaptea se transforma în zi, fiecare deţinută se scufunda în iadul personal, pe jumătate sau pe deplin nebună de febră, ger, foame şi sete.

Au lăsat munţii în urmă şi au ajuns în câmpiile joase. În timp ce traversau graniţa în Germania, Hunya era vag conştientă de semnele locurilor familiare: Frankfurt-am-Oder şi Berlin. La un moment dat, Bracha s-a uitat prin găurile din peretele de lemn al vagonului şi a văzut un peisaj de clădiri bombardate, numai coşurile de fum rămânând în picioare. Era tocmai scena dintr-un vis pe care îl avusese odată. O presimţire?

Când trenul s-a oprit, morţii au fost aruncaţi afară. Civilii germani se uitau la creaturile sălbatice, cu pojghiţe

de gheață, din alt univers: imposibil de crezut că fuseseră cândva studente, croitorese, soții, mame, profesoare, medici... ființe umane.

Un nou semn: *Ravensbrück*.

Deținutele erau aruncate în lagărul de concentrare de la Ravensbrück, ca niște resturi într-un coș de gunoi. Lagărul era deja plin-ochi atunci când supraviețuitoarele călătoriei cu trenul înghețat au intrat clătinându-se. Era ora trei dimineața. Lămpile cu arc electric le orbeau. Femeile au căzut pe zăpada proaspăt așezată și au început să o lingă, în loc de hrană. Bracha și-a ridicat privirea și a văzut-o pe gardianca SS Maria Mandl. Aceasta i-a spus calmă:

— Ar trebui să știți toate foarte bine că nu aveți dreptul să fiți în viață.[14]

Unele dintre prizonierele de la Auschwitz s-au prăbușit pe podeaua imensei clădiri Siemenswerke, altele s-au ghemuit într-un cort din pânză în care erau deja 8 000 de femei. Era o mlaștină de urină, fecale și disperare.

Veteranele de la Ravensbrück s-au înghesuit în jurul nou-venitelor, disperate să dea orice la schimb pe cuverturi sau pături. Cele care nu aveau nimic de dat la schimb furau ce puteau. În aer era o duhoare oribilă.

— Or să ne gazeze! a strigat în cort vara Hunyei, Marishka, scârbită de duhoare. Nu ne mai trezim dimineață!

Hunya, calmă ca întotdeauna, i-a răspuns Marishkăi să doarmă și să fie liniștită. Fie se vor trezi, fie nu.[15]

Dimineață au recunoscut mirosul. Nu gaz, ci vapori de benzină.

Când au apărut cazane cu supă, poliția lagărului a lovit cu bastoane din cauciuc valul sălbatic de femei

înfometate. Hunya nu a reuşit să se apropie. Prietena ei, Ruth, nici nu putea să meargă, darămite să lupte pentru mâncare.

Cumva, Hunya a aflat unde erau încartiruite femeile din restul echipei de croitorese de la Auschwitz. Încă o dată, solidaritatea croitoreselor salva vieţi. Erau adunate în jurul fostei şefe a blocului Stabsgebäude, comunista Maria Maul. Maul aranjase să primească mâncare şi chiar ceva de lucru, la cusut de saci. Hunya şi Ruth li s-au alăturat în acest refugiu, iar Hunya a fost însărcinată cu distribuţia de hrană în echipă. În loc să marcheze centimetri cu un metru de croitorie pentru clienţii din atelier, Hunya măsura acum porţiile de pâine, cu un băţ şi un creion.

Toată lumea întreba unde era Marta.

Nimeni nu a putut răspunde.

Nu şi-au găsit prietenele franţuzoaice din salonul de la Auschwitz. Alida Delasalle şi Marilou Colombain fuseseră deja transferate împreună cu alţi prizonieri politici în lagărul de concentrare de la Mauthausen, din Austria, unde lucrau la curăţarea şinelor la gară.[16]

Bracha a avut o reuniune-surpriză pe strada principală de la Ravensbrück. Printre masele de prizonieri neglijaţi a întâlnit-o pe sora lui Irene, Käthe Kohút. Soţul lui Käthe, Leo, lucrase în rezistenţă şi multă vreme ambii scăpaseră de deportare. Când Leo a fost arestat, Käthe nu a putut face faţă singură şi s-a predat Gestapoului. Singura ei „crimă" era aceea de a fi evreică. Acum era înfometată şi slăbită de tifos.

— Vino cu mine, a îndemnat-o Bracha, care nu se dădea bătută niciodată.

Käthe s-a îndepărtat, spunând:

— O să mor aici, pentru că ştiu că şi Leo a murit. N-ar putea supravieţui aici.

Bracha nu a reuşit să o convingă că nu are dreptate. La scurt timp după această întâlnire, Käthe a murit într-adevăr, o altă victimă a naziştilor. Avea doar douăzeci şi şase de ani.

Pacea va veni în curând. — Hunya Volkmann[17]

Într-o zi luminoasă, Hunya, Bracha, Katka şi prietenele lor din *kommando*-ul de croitorie au fost adunate într-un grup şi li s-a spus că pleacă de la Ravensbrück, nu ştiau dacă la mai bine sau la mai rău. Sub supravegherea şefei de bloc Maria Maul, au mers pe jos până la cea mai apropiată gară. Departe de lagăr, aerul părea incredibil de curat. Le-au fost alocate locuri într-un tren de călători adevărat şi li s-au dat raţii de pâine, gem şi margarină. Un asemenea gest extraordinar le-a făcut pe femei să devină aproape isterice de încântare.

După o lungă călătorie, au mers pe jos de-a lungul unui drum mărginit de copaci, în noul lor lagăr, Malchow, unul dintre sateliţii lagărului de la Ravensbrück, un lagăr de lipsuri bine organizate şi de foamete ordonată. Barăcile lor – doar zece blocuri mici pentru aproximativ 5 000 de femei – erau din lemn vopsit în verde. Pădurea creştea deasă şi întunecată de jur împrejur. Nu a trecut mult timp până când deţinuţii din Malchow au început să mănânce iarbă din pădure şi scoarţă de copac, fiindcă rezervele de hrană s-au împuţinat.

Unele femei mergeau la muncă la fabrica de muniţii din apropiere, care era camuflată ca parte a pădurii. Reuşeau să le aducă pe ascuns celor din lagăr cartofi şi morcovi, ascunşi sub haine. Bracha a avut norocul să obţină un loc de muncă în interior – era *štubová*, avea grijă ca baraca să fie curată şi ca mâncarea să fie distribuită.

Hunya aprecia faptul că era îngrijită de prietenele ei mai tinere, care o numeau în glumă „bătrâna". A suferit din greu la tăiat copaci în pădure şi îi era greu chiar şi la munca mai uşoară din spital. Norocul i-a surâs când unul dintre managerii fabricii, un civil neamţ din Stettin pe nume *Herr* Mattner, a chemat-o pe Hunya şi a început să-i pună întrebări. A devenit interesat când ea i-a spus că e croitoreasă şi i-a cerut să vină să lucreze pentru soţia lui. Încă o dată, priceperea la croitorie a salvat-o.

Mai întâi, *Frau* Mattner i-a făcut de mâncare Hunyei: carne şi cartofi prăjiţi. Hunya ştia că nu era înţelept să se îndoape cu mâncare grasă când stomacul i se micşorase atât de mult, dar foamea îi era prea intensă. A avut crampe toată noaptea, iar în ziua următoare a fost prea ameţită şi bolnavă ca să poată coase. *Frau* Mattner i-a făcut liniştită o ceaşcă de ceai – ceai *adevărat*, de parcă Hunya chiar era o fiinţă umană. Au stat împreună până când Hunya a fost suficient de restabilită pentru a coase şi a călca rufe.

Hunya a comentat ironic:

— Porumbeii prăjiţi nu prea sunt mâncare potrivită pentru prizonieri.

După aceea, s-a mulţumit cu mâncare simplă, dar a acceptat cafeaua adevărată cu zahăr oferită de doamna Mattner.

În casa familiei Mattner era foarte plăcut să lucreze din nou cu acul şi să atingă ţesături care nu erau ude, îngheţate, însângerate, pline de mizerie uscată sau de paraziţi. Demnitatea Hunyei a fost restabilită datorită acestei neaşteptate generozităţi germane. La schimb, a cusut haine perfecte. *Frau* Mattner a implorat-o să accepte haine mai călduroase. Hunya a refuzat, spunând:

— Accept mâncarea cu bucurie pentru că mi-e foarte foame, dar nu accept haine atât timp cât hainele pe care le port sunt întregi.[18]

În aprilie 1945, zgomotul exploziilor părea să nu se mai sfârşească. Camioane ale Crucii Roşii au apărut la porţile lagărului şi au fost descărcate colete pentru prizonieri: mâncare!

SS-ul a furat tot.

Într-o zi, Bracha l-a văzut pe comandantul lagărului de la Malchow ieşind pe bicicletă pe poarta principală, îmbrăcat în haine civile.

— Ce se întâmplă? l-a întrebat ea.

— Vin ruşii! Mă duc spre vest, în primul sat, o să fie eliberat de americani...[19]

Ruşi, britanici şi americani convergeau cu toţii în zonă.

Pe 2 mai, ziua în care Berlinul a capitulat, prizonierii de la Malchow erau liberi să meargă unde voiau. Gardienii SS care i-au scos din lagăr pe Hunya şi pe ceilalţi i-au abandonat pur şi simplu, spunând:

— Vin ruşii, noi fugim, faceţi ce vreţi, nu ne pasă de voi.

Uluite, croitoresele s-au gândit la noile posibilităţi: unii se îndreptau spre vest, către americani, alţii spre est, spre liniile ruseşti.

Verişoara Martei, Herta Fuchs, a ajuns într-o zonă de ocupaţie britanică, recuperându-se în cele din urmă într-un lagăr de persoane strămutate de la Lüneberg. Acolo, la Lüneberg, a fost încarcerată infama gardiancă SS Irma Grese, după ce se transferase de la Auschwitz, şi acolo urma să fie judecată. La fel ca multe gardience SS, Grese avea o întreagă garderobă de haine civile pregătită pentru momentul sosirii Aliaţilor, astfel încât să poată trece drept civil sau prizonier. Fusese staţionată la Bergen-Belsen, prezidând împreună cu comandantul Kramer o hazna cu condiţii înspăimântătoare. Până în ultimul moment, Grese a cerut de la deţinutele-croitorese haine făcute

special pentru ea. A recrutat-o pe Ilona Hochfelder, fostă croitoreasă de lux la casa Chanel din Paris, care îndurase Auschwitzul în fabrica de haine de la Birkenau. Ultimul lucru pe care l-a făcut Ilona pentru Grese a fost o fustă civilă şi a detestat fiecare cusătură făcută pentru o femeie atât de urâcioasă.[20]

Ieşită din lagăr, Hunya a văzut steagurile albe fluturând deasupra oraşului din apropiere şi cerul plin de fluturaşe aruncate de avioanele aliate. Împreună cu tovarăşele ei, s-a alăturat mulţimilor de oameni aflate în căutare de hrană şi de adăpost. În scurt timp, s-au rătăcit prin pădure, înfometate şi cu dureri de picioare. Epuizate şi descurajate, au mers tot înainte până nu au mai putut. Când s-au aşezat să se odihnească, au observat un sac pus pe o grămadă de crengi.

— E explozibil! a avertizat cineva, ştiind că deţinuţii eliberaţi fuseseră deja ucişi de minele terestre presărate în zona rurală germană.

Hunya nu credea că era explozibil. A desfăcut sacul şi a descoperit un festin miraculos: pâine, unt, cârnaţi şi carne afumată. Le-a sfătuit pe toate să nu se îndoape, amintindu-şi de propriile probleme după ce mâncase prea mult la familia Mattner, la Malchow. Mai târziu, înghesuite peste noapte într-un şopron, alături de alţi prizonieri, au împărţit între ele restul comorii găsite, cu bune maniere şi cu glume: acum că erau libere, nu mai era nevoie să se bată cu sălbăticie pentru resturi.

O lanternă a luminat întunericul. Soldaţii ruşi au strigat în germană:

— Cine-i acolo?

— Prizonieri! au răspuns cu toţii.

Zeci de braţe s-au ridicat pentru a-şi arăta numerele de la Auschwitz.

Ruşii i-au informat că erau liberi.

Deşi nu a fost dramatică, eliberarea a fost deosebit de amară pentru supravieţuitorii evrei, care fuseseră căutaţi în mod sistematic în fiecare oraş şi în fiecare cătun din teritoriile dominate de nazişti pentru a fi jefuiţi, transformaţi în sclavi şi ucişi.

A doua zi, Hunya stătea pe o pajişte şi se întreba ce să facă. Dintr-odată, trei jeepuri au apărut din direcţii diferite. Din ele au ieşit soldaţi care şi-au strâns mâinile şi şi-au împărţit între ei ţigări. Erau ruşi, britanici şi americani, o întâlnire istorică pe pământ german, după mulţi ani de luptă. Martoră la această întâlnire, Hunya a fost încântată când şi-a dat seama că *erau liberi*.

Bracha şi Katka s-au îndreptat spre est, spre un sat din apropiere, şi au cerut adăpost la o fermă. Bătrâna de la fermă plângea pentru că fiii ei erau pe front şi nu ştia dacă mai erau în viaţă. Le-a permis prizonierelor epuizate să doarmă în pod, pe paie. A doua zi dimineaţă, s-au trezit cu un soldat rus în curte, fluturând un revolver. Desigur, auziseră poveşti despre faptul că soldaţii ruşi violau toate femeile şi fetele pe care le găseau, în parte ca să se răzbune pentru atrocităţile germane împotriva rusoaicelor, iar în parte pentru că violenţa sexuală era îngrozitor de endemică.

Bracha era optimistă, ca de obicei.

— Ce poate să ne facă? Avem tatuaje...

Sperau că statutul lor de foste deţinute la Auschwitz va acţiona drept protecţie, fiindcă arăta clar că fasciştii erau un inamic comun. Uneori, era un factor de descurajare, la fel ca înfăţişarea zdrenţuită şi emaciată a femeilor. Adeseori, nimic nu putea opri violurile. Încă o oroare pe care multe au trebuit să o îndure. La fel ca în lagăre şi în societate în general, victimele violului au trebuit să poarte singure ruşinea. În relatările postbelice există multe poveşti despre *alte* femei care au fost agresate; se întâmplă rar ca

supraviețuitoarele să se simtă suficient de în largul lor pentru a recunoaște că au fost ele însele violate.

Bracha și Katka i-au arătat soldatului rus înarmat din curtea fermei numerele de lagăr tatuate. El a înțeles semnificația și le-a întrebat unde dorm. A fost revoltat de răspuns.

— Pe paie? *Nemții* ar trebui să doarmă pe paie... *voi* ar trebui să dormiți în pat!

A jefuit casa și și-a văzut de drum.[21]

Unul dintre rușii cu care Bracha și Katka s-au întâlnit mai târziu era evreu. Le-a avertizat să nu spună că sunt evreice, fiindcă antisemitismul nu se diminuase.

— Duceți-vă acasă, le-a sfătuit el. Nu se știe ce-o să se întâmple.

Duceți-vă acasă.

Nu era atât de simplu. Tot ce aveau fusese luat de naziști. Aveau hainele de pe ele, nimic mai mult.

Grupul Hunyei a fost condus de un ofițer rus până la casa unei nemțoaice. Proprietara casei încuiase cât de multe bunuri putuse; ținea bine cheile și le-a rugat să nu strice nimic.

— Am suferit destul din cauza nemernicilor ăstora, au spus unele dintre supraviețuitoarele lagărului. N-ar strica să ne bucurăm de pradă.[22]

Femeile au preluat controlul, scotocind în fiecare dulap și savurând o cafea bună. Era extraordinar să fii din nou într-o casă, să poți face baie. Marishka, verișoara Hunyei, se bucura de senzația unei cămăși de noapte albe din bumbac, furate.

— Vezi să nu arăți prea ispititor, au prevenit-o celelalte.

S-a auzit o bătaie puternică în ușă. Simțindu-se responsabilă de întregul grup, Hunya a deschis. Erau patru

ofiţeri ruşi eleganţi, care au început să cerceteze casa. Hunya a auzit strigăte de protest – Marishka, într-o cămaşă de noapte albă, acum mototolită, se lupta să se elibereze.

— Pe cine credeţi că vă răzbunaţi? a strigat Hunya către ruşi. Uitaţi-vă la noi! Suntem înfometate, suntem obosite!

Cumva, cuvintele ei au rezonat cu ofiţerul cel mai mare în grad. El a ridicat din umeri şi a spus:

— Dacă nu vrea, las-o în pace!

În mod remarcabil, Hunya s-a impus şi ofiţerii au plecat. Când au deschis fereastra pentru a lăsa briza să intre, aerul nopţii era plin de ţipetele altor femei din depărtare, care nu fuseseră la fel de norocoase.

A doua zi, sfidătoare ca întotdeauna, Hunya şi-a pus un batic şi un şal, s-a dus în oraş, şi-a croit drum în noul cartier general rusesc şi a cerut să vorbească cu un şef. Ofiţerul cu care a vorbit îi înţelegea îngrijorarea: erau opt femei fără apărare. I-a explicat că nu poate face nimic şi că trebuie să se apere singure cât de bine pot.

Când s-a întors la casa rechiziţionată, alţi deţinuţi eliberaţi intraseră să fure. Hunya a făcut tot posibilul să-i oprească, spunând că nu ar trebui să se coboare la comportamentul nemţilor. Însă judecând realist, ştia că va trebui să ia măcar nişte haine pentru ea însăşi. Celelalte femei au convins-o să-şi înlocuiască rochia din lână uzată cu o bluză şi o fustă ca lumea. Când proprietara nemţoaică s-a plâns că acesta e furt, Hunya şi-a pierdut în sfârşit cumpătul şi a întrebat-o:

— Nu ţi-e ruşine să ne ceri onestitate şi decenţă, după tot ce ne-aţi făcut?[23]

Reîmbrăcarea a fost un moment semnificativ al eliberării. A lăsa deoparte dungile hainelor de lagăr, zdrenţele şi toate însemnele vieţii de închisoare şi a îmbrăca din nou haine normale – aceasta a fost o tranziţie semnificativă. De

la număr la femeie; de la deținută la persoană. Renunțarea la zdrențe le-a ajutat să renunțe la umilință. Erika Kounio, una dintre prietenele Brachăi din Stabsgebäude, a declarat mai târziu: „A trebuit să ne schimbăm hainele ca să devenim din nou oameni."[24]

Mai era și problema obținerii de încălțăminte decentă. Grupul Hunyei fusese adoptat într-un fel de un soldat rus tânăr și simpatic, pe nume Stephan. Strâmba din nas la pantofii ei scâlciați.

— Au străbătut o mulțime de kilometri! l-a mustrat ea.

— Ce număr porți? a întrebat el.

Mai târziu, a apărut cu o pereche de tenişi și una de papuci. Ea l-a întrebat de unde îi luase.

— Am văzut un magazin de pantofi... a răspuns el.

— Magazinele sunt închise! l-a contrazis ea.

Stephan a zâmbit conspirativ.

— Așa e, era închis în față, dar am găsit o ușă în spate.[25]

Hunya nu se putea plânge, nu când avea încă de făcut o lungă călătorie spre casă. Dar nu avea să călătorească singură. Încă era împreună cu mai multe tovarășe din lagăr. Când au pornit în sfârșit la drum, părea că întreaga Germanie era în mișcare. Începând cu 8 mai 1945, torționari, spectatori și victime, toți se adaptau la predarea necondiționată a țării și la judecata Aliaților.

Nu vorbim despre unele lucruri.

— Hedwig Höss[26]

În timp ce foștii prizonieri și-au reluat viața în libertate, simbolizată de îmbrăcăminte nouă, SS-ul a

suferit un alt tip de transformare: o inversare a norocului, de la putere şi bogăţie la zdrenţe, metaforic vorbind.

Pe tot teritoriul celui de-al Treilea Reich, acum învins, marginile drumurilor erau pline de însemne rupte şi de uniforme aruncate. În casele nemţeşti, croitoresele au început *Entnazifizierung* – denazificarea hainelor. Uniformele diviziei Panzer au devenit pijamale. Materialul de la uniformele Tineretului hitlerist a fost folosit la cârpit haine. Svasticile au fost descusute de pe steagurile roşii.[27]

Gata cu cizmele şi cu bicele: femeile din SS îşi încheiau nasturii rochiilor înflorate şi trăgeau fermoarele fustelor civile. Îmbrăcate în uniforme, fuseseră *cineva* şi făcuseră parte dintr-o organizaţie; fără uniforme, au fost lăsate dintr-odată în voia lor şi, poate, în voia propriei conştiinţe.

Aliaţii i-au ridicat pe cei care au fost indicaţi drept torţionari. Rapportführerin Elisabeth Ruppert, pe vremuri gardiancă la salonul de croitorie de la Auschwitz, a fost arestată din cauza apartenenţei la SS. A fost acuzată de vătămarea corporală a prizonierilor şi de participare la selecţii cu scop criminal la Birkenau.

Ruppert a ajuns să fie încarcerată în noua închisoare SS din lagărul de concentrare de la Dachau. O filmare a americanilor din închisoare din mai 1946 ne oferă o privire fugară în celula pe care Ruppert o împărţea cu nimeni alta decât Oberführerin Maria Mandl, femeia care le informase fără milă pe Bracha şi pe tovarăşele ei de la Ravensbrück că nu ar mai trebui să fie în viaţă.[28] În imagini, Mandl arată destul de inofensiv, într-o bluză cu mânecă scurtă şi guler colorat. A fost spânzurată pe 24 ianuarie 1948, după un proces la Cracovia. În imagini, alături de ea, Ruppert este relaxată şi zâmbeşte, îmbrăcată în haine largi. La procesul ei, instanţa a constatat că acuzaţia de

participare la selecții nu poate fi dovedită și că Ruppert fusese închisă deja suficient timp pentru acuzațiile de vătămare corporală împotriva deținutelor. Ruppert a ieșit din închisoare și a devenit o femeie liberă. Nu se cunosc încă detalii despre viața ei de după război sau care erau gândurile ei despre juxtapunerea ridicolă a unui salon de modă la Auschwitz.[29]

Unde a fost posibil, Aliații au căutat și să le prindă și să le interogheze pe soțiile oficialilor naziști de rang înalt.

În momentul predării Germaniei, eleganta Magda Goebbels își ucisese deja copiii, apoi s-a sinucis împreună cu soțul ei, Josef. Acest lucru s-a întâmplat la scurt timp după ce Hitler și noua lui soție, Eva, s-au sinucis în buncărul berlinez al lui Hitler, pe 30 aprilie 1945. Orice haine o fi purtat Magda când a murit, au fost stropite cu benzină și incendiate. Soția lui Hermann Goering, Emmy, a strâns repede obiecte de valoare într-o cutie de pălării, când au venit Aliații să o aresteze. A intrat în închisoare purtând o haină marca Balmain, cumpărată de la Paris.

Marga Himmler și fiica ei, Gudrun, au fost mai întâi încarcerate, apoi li s-a dat de lucru într-o fabrică de textile, deposedate de numeroasele haine pe care Heinrich Himmler le făcuse cadou de-a lungul anilor. Himmler însuși a fost capturat, deghizat cu un plasture pe ochi și o uniformă falsă. S-a sinucis ca să nu înfrunte realitatea înfrângerii, cu toate ambițiile zdrobite.

Hedwig Höss, cea care înființase salonul de modă de la Auschwitz, a eludat autoritățile timp de câteva luni după încheierea războiului. La fel ca familia Goebbels, și ea făcuse un pact de sinucidere cu soțul ei, dar au hotărât până la urmă să nu o facă, de dragul copiilor. Rudolf se lamenta în memoriile sale că Hedwig ar fi scăpat de multe probleme dacă ar fi murit cu toții.

„Probleme” e o noţiune relativă. E adevărat, Hedwig a fost despărţită de soţul ei, şi e adevărat, a trebuit să renunţe la multe dintre comorile ei când a fugit de la Ravensbrück spre nord-vest, dar nu a mers pe jos, ca refugiaţii. O reţea de sprijin nazist s-a asigurat că e tratată ca un VIP, spre deosebire de victimele civile din oraşele devastate de bombe, distruse de incendii, prin care a trecut în maşina ei elegantă, cu şofer, în drumul ei spre un refugiu.

Această maşină a intrat în micul oraş Sankt Michaelisdonn, trecând pe un bulevard mărginit de castani, până la rafinăria de zahăr Süderdithmarschen AG, într-un sanctuar amenajat de Käthe Thomsen, care fusese odată profesoară a copiilor familiei Höss la Auschwitz. Maşina era urmată de un camion plin ochi de bunuri: coşuri de mâncare, coniac franţuzesc fin şi valize din piele minunate, umflate de la atâtea haine.[30] După ce şi-a scos cei cinci copii din maşină, Hedwig a fost întâmpinată de managerul fabricii şi de familia lui. Bunurile ei au fost apoi descărcate.

Era evident îndurerată de pierderea privilegiilor şi a soţului ei, căruia Himmler îi spusese „să dispară în Wehrmacht”.[31] După ce i-a arătat gazdei fotografii de familie cu casa şi grădina de la Auschwitz, Hedwig a pus albumele cu fotografii pe foc.

— Sunt mândră de soţul meu, i-a spus ea gazdei sale.[32]

Dornici să-l găsească şi să-l aresteze pe comandantul de la Auschwitz, vânătorii britanici de nazişti au percheziţionat noua casă a lui Hedwig, spunând că locuia înconjurată de „haine, blănuri, ţesături şi alte lucruri valoroase”.[33] Ea le-a spus că Rudolf murise, în ciuda faptului că reuşiseră să se întâlnească de mai multe ori la Sankt Michaelisdonn. Britanicii au arestat-o în cele din urmă pe Hedwig pentru un interogatoriu fizic mai

amănunţit. În raportul ulterior, a fost descrisă ca purtând o bluză murdară şi o fustă ţărănească, dar păstrând un aer de aroganţă. Fie Hedwig, fie fratele ei, Fritz, au dezvăluit sub presiune adevărul despre deghizarea lui Rudolf ca muncitor, la o fermă lângă Flensburg. Niciunul dintre ei nu avea să accepte responsabilitatea trădării.

Într-o duminică din aprilie 1947, un curier al armatei britanice i-a predat lui Hedwig un plic care conţinea scrisori de adio de la Rudolf şi verigheta lui. Rudolf Höss a fost judecat în Polonia. Găsit vinovat, a fost încuiat în ultima noapte a vieţii într-o cameră de la subsolul clădirii Stabsgebäude de la Auschwitz, nu departe de încăperile Atelierului de croitorie de lux. A fost spânzurat lângă vechiul crematoriu din lagărul principal de la Auschwitz, adiacent grădinii acum neglijate a fostei vile a familiei.

Visul lui Hedwig şi al lui Rudolf de a locui într-un paradis rural în Răsărit se încheiase. Copiii lor, rămaşi fără tată, se jucau în încălţări legate cu cârpe sau în saboţi din lemn în care le degerau degetele, la fel ca deţinuţilor din lagărele pe care le lăsaseră în urmă.[34]

Mulţi oameni au spus: de ce trebuie ca eu să supravieţuiesc, dacă familia mea a pierit?

— Bracha Berkovič

Croitoresele fuseseră luate de acasă cu trenul şi, într-un fel, tot cu trenul s-au întors.

După despărţirea de prietena ei, Ruth Ringer – care a plâns atât de mult, încât toată lumea spunea că arată ca o pisică udă –, grupul Hunyei a părăsit Germania cu o mulţime veselă de bărbaţi cehi. Au fost repatriaţi în douăzeci şi cinci de camioane, pe care le-au decorat cu flori culese de pe drum. Prizonierii au fost întâmpinaţi

cu zâmbete, daruri şi simpatie la Praga. De fapt, gara din Praga a fost copleşită de repatriaţi, prea mulţi pentru a fi procesaţi. Toată lumea era dornică să afle cine a mai supravieţuit şi să facă socoteala câţi muriseră.

Hunya a luat apoi trenul local spre Poprad, în Slovacia. Acum era întâmpinată de chipuri posace şi de indiferenţă. Trenul în care se afla s-a defectat când a ajuns în staţia Poprad. Înghiontită de străini, rămasă fără prietene, dintr-odată Hunya a văzut ceva care a făcut-o să sară din vagon. Acolo, pe peronul de pe care fuseseră deportaţi atâţia slovaci, stătea cumnatul ei, Ladislaw, venit s-o întâmpine şi să o ducă acasă, la Kežmarok. Nu primise nicio veste despre sosirea ei, avusese doar o presimţire că ar trebui să ia calul şi căruţa şi să meargă la gară în acea zi şi să aştepte. Optimismul i-a fost răsplătit cu o reîntâlnire fericită.

Kežmarok era plin de oameni, dar aproape golit de evrei. Hunya a intrat în vârful picioarelor în casa surorii ei, Tauba, pentru a nu-i trezi pe copii, care dormeau acum în propriile paturi, după lunile înfricoşătoare în care stătuseră ascunşi.

La mulţi ani după ce plecase să conducă un salon de croitorie la Leipzig, se întorsese.

Bracha, sora ei, Katka, şi micuţa Rózsika şi-au început călătoria spre casă mergând pe jos şi cu căruţa, până au ajuns într-o gară. Tatuajele de la Auschwitz le-au servit drept bilet de călătorie. Trenurile erau pline de oameni strămutaţi, printre care mulţi supravieţuitori ai lagărului. Erau îmbrăcaţi cu haine amestecate, printre care uniforme dungate de lagăr, haine civile furate şi elemente de uniforme militare. La fiecare staţie, ţărănci cu şaluri şi baticuri veneau să vândă ouă sau cartofi. Nimeni nu avea bani, dar câţiva norocoşi au dat la schimb bucăţi de ţesături, ciorapi sau şosete.

Toate articolele de îmbrăcăminte erau preţioase, făcând din Europa o piaţă frenetică în care se cumpăra, se vindea, se făcea troc şi se fura. Lângă Frankfurt, un tren de mărfuri german abandonat, plin de pradă din Franţa şi Belgia, a fost golit rapid de către străini care făcuseră muncă forţată şi de către civili nemţi, care au izbucnit în plâns la vederea nenumăratelor pălării, fuste şi baloţi de ţesături. Poliţia militară americană stătea şi se uita, spunând: „Lăsaţi-i să se simtă bine."[35]

Portretul postbelic al Brachăi Berkovič

Bratislava a devenit o destinaţie centrală pentru evreii slovaci care se întorceau, precum şi un punct de tranzit pentru refugiaţii evrei din Ungaria, România şi Polonia, care se îndreptau către zona americană din Viena. Nou-sosiţii căutau chipuri familiare. Deşi Bracha şi Katka aveau să descopere în curând că aproape toate rudele lor pieriseră, au avut parte de cea mai extraordinară primire în gara din Bratislava de la nimeni alta decât draga lor prietenă Irene Reichenberg, care avea o poveste incredibilă de spus.

Bracha le văzuse ultima oară pe Irene şi pe Renée în timp ce se ascundeau între baloţi de paie, în încercarea de a scăpa de Marşul Morţii de la Auschwitz. Acum afla că avuseseră norocul să nu fie străpunse de baionete. Odată ce zgomotul făcut de câini şi de soldaţi s-a stins, cele două tinere au alergat spre o pădure din apropiere şi, în cele din urmă, şi-au găsit refugiu în spatele pietrelor funerare înzăpezite dintr-un cimitir. Foamea şi frigul le-au alungat spre uliţele unui sat polonez, părăsit din cauza raidurilor aeriene, şi s-a întâmplat să treacă pe lângă o femeie care stătea la gard şi se uita cum se lumina cerul de la bombele de pe front.

— Cine sunteţi? le-a luat ea la întrebări.

Îşi îngropaseră hainele dungate în zăpadă, dar rochia din lână bleumarin a lui Irene era încă marcată cu o dungă roşie pe spate, care o indica drept prizonieră, fiindcă nu reuşise să decojească vopseaua incrustată.

— Suntem refugiate din Cracovia, a minţit Irene.

— Ştiu ce sunteţi, i-am văzut pe cei de soiul vostru trecând pe-aici. V-a văzut cineva venind aici?

— Nimeni.

Ţăranca a făcut un semn din cap spre şopron. Le-a spus că se pot ascunde acolo. Le-a adus mâncare şi cafea pe furiş, ascunse într-o găleată, spunând:

— Când vin ruşii, să le spuneţi că v-am ajutat. Dacă se întorc naziştii, să nu le spuneţi nimic.[36]

De îndată ce a părut sigur, Irene şi Renée au fost invitate în casa polonezei. Urmau să fie un fel de poliţă de asigurare, pentru momentul în care nemţii aveau să fie alungaţi şi ruşii voiau să ştie de ce parte fuseseră ţăranii polonezi. Irene şi Renée au cusut pentru poloneză şi, de fapt, pentru tot satul, pentru a le răsplăti ospitalitatea. Încă o dată, croitoria le-a salvat.

Mai târziu, soldaţii slovaci care luptaseră alături de ruşi le-au lăsat pe Irene şi pe Renée să li se alăture într-o lungă călătorie, înapoi în Slovacia. Au ajuns în februarie 1945 – primele dintre evreii deportaţi care s-au întors. Nu au văzut pe nimeni şi nu au recunoscut pe nimeni, până când într-o zi, pe când stăteau într-un sat mic de lângă Poprad, i-au deschis uşa fratelui mai mare al lui Irene, Laci Reichenberg.

— Cum ne-ai găsit? a întrebat Irene mirată.

După revolta slovacă eşuată din august 1944, Laci şi soţia lui, Turulka – sora Martei Fuchs –, stătuseră alături de partizani în munţi. Laci trecea prin Poprad, când cineva i-a spus că sora lui, Irene, e în apropiere. A fost un noroc incredibil.

Irene nu avea veşti despre Marta; nu ştia nimic despre încercarea de evadare de la Löslau, nici despre faptul că Marta, Borishka, Baba, Lulu şi Ella fuseseră împuşcate.

Odată ce Bratislava a fost eliberată de fascişti, Irene s-a întors pe Strada Židovská. Casa ei de la numărul 18 fusese ocupată de o altă familie. Din cei aproape 15 000 de evrei care locuiau în Bratislava în 1940, doar aproximativ 3 500 au supravieţuit războiului.

Apoi Irene şi-a propus să o revadă pe Bracha. Mergea în fiecare zi să aştepte fiecare tren care sosea din vest. Stăruinţa ei a dat roade. În iunie, prietenele s-au reunit.

Acum trebuiau să se adapteze la viaţa de după război. Nu era vreme de jelit sau de disperare. Încă o dată, trebuiau să muncească pentru a supravieţui. Diverse agenţii făceau tot ce puteau pentru a-i ajuta pe supravieţuitori, dar donaţiile abia ajungeau pentru a cumpăra mâncare pentru o zi.

Apoi Katka a făcut rost de o maşină de cusut.

Recuperarea proprietăţilor de dinainte de război nu era nici pe departe uşoară. Bracha şi Katka au fost extraordinar de norocoase, pentru că vecini catolici le păstraseră câteva fotografii de familie. Acestea erau extraordinar de preţioase, mai ales când au ajuns să înţeleagă că majoritatea persoanelor dragi din fotografii muriseră.

La Auschwitz-Birkenau, deţinuţii înţeleseseră foarte repede că există foarte puţine bunuri personale esenţiale vieţii: haine, încălţăminte, castron pentru mâncare. Dincolo de asta, doar prietenia şi loialitatea contau. Recuperarea bunurilor însemna mai puţin a avea posesiuni şi mai mult a restabili un fel de viaţă domestică, după realitatea distorsionată din lagăre.

Cu toate acestea, obiectele casnice furate sau risipite atunci când evreii fuseseră ridicaţi erau mult mai importante decât nişte accesorii obişnuite. Obiecte de zi cu zi, cum ar fi draperii, cuverturi sau andrele de tricotat erau şi ele mementouri – amintiri despre cei dragi pierduţi, despre oamenii care odinioară trăseseră acele draperii, se cuibăriseră sub acele cuverturi sau tricotaseră mănuşi, şosete şi pulovere lângă foc.

În toată Europa exista o ostilitate clară faţă de evreii care se întorceau şi doreau să recupereze proprietăţile şi bunurile pierdute. Când Hunya s-a dus să-şi recupereze vesela lăsată la o vecină, femeia i-a spus că a pierdut-o de mult, dar i-a servit imediat Hunyei o gustare pe una dintre farfuriile ei.

O fostă lucrătoare din administraţia din Stabsgebäude s-a întors acasă, a bătut la propria uşă şi i s-a spus:

— Se pare că în camerele de gazare erau găuri...[37]

Bracha însăşi a fost îngrozită când o doctoriţă evreică i-a povestit că a auzit un coleg plângându-se:

— Lucrul pe care îl urăsc la Hitler e că... nu i-a omorât pe toți evreii.[38]

Croitoreasa transilvăneană Rezina Apfelbaum s-a dus escortată de un polițist prietenos ca să-și recupereze bunurile date spre păstrare unor vecini agresivi. Rezina mergea prin casă spunând:

— Asta e a mea, și asta e a mea...

Imediat după aceea, și-a folosit mașina de cusut recuperată pentru a face haine pentru ea și pentru membrii familiei, pe care îi salvase la Birkenau.[39]

Nu toate supraviețuitoarele din atelierul de croitorie de la Auschwitz erau suficient de sănătoase pentru a lucra. În Franța, Alida Delasalle și Marilou Colombain au fost sărbătorite la întoarcerea la Paris din lagărul de concentrare de la Mauthausen. Au ajuns în capitală cu trenul pe 30 aprilie 1945 și au fost duse la Hotel Lutetia, pentru a se odihni în paturi adevărate, cu cearșafuri albe, curate. Erau două dintre cele doar patruzeci și nouă de deținute politice care au supraviețuit, din 230 câte fuseseră deportate inițial.

Deși pe 1 mai a avut loc o paradă în oraș – cu o zi înainte ca prietenele lor să fie eliberate din lagărul de la Malchow –, nu se putea spune „și au trăit fericite până la adânci bătrâneți". Celor eliberate li s-a dat o despăgubire de două sute de puncte pentru textile, care să fie date pe o rochie, un slip, lenjerie, ciorapi și o batistă; însă în societatea franceză a evoluat rapid o imagine mitică a bărbatului luptător eroic în rezistență, care efectiv le-a împins pe femei în obscuritate.

Supraviețuitoarele erau distruse psihic și fizic. Marilou, relativ tânără, a început să lucreze din nou în confecții. Alida, mai în vârstă și mai puțin robustă, a suportat spitalizări pe termen lung din cauza bolilor

cauzate de lagărele de concentrare şi nu a mai putut niciodată să lucreze din nou cu normă întreagă.[40]

Olga Kovácz, una dintre croitoresele slovace mai în vârstă de la Atelierul de croitorie de lux, a intrat după război la pensie permanentă pe caz de boală. S-a căsătorit în 1947 şi a avut un fiu, dar a declarat cu amărăciune: „Ajutorul material pe care l-am primit nu poate înlocui anii din lagărul de concentrare de la Auschwitz."[41]

Lucrurile nu sunt importante, dar frumuseţea este. — Edith Eger

Industria modei cehoslovace decăzuse profund în timpul războiului, după încarcerarea şi uciderea specialiştilor evrei, agresiunea nazistă şi strangularea generală a afacerilor în timpul ocupaţiei germane. În lunile de după terminarea războiului, vechile case de modă au reînviat şi s-au deschis noi saloane. La câteva săptămâni de la întoarcerea la Bratislava, Bracha a primit o invitaţie de a lucra într-unul dintre aceste noi saloane din Praga. Cum putea să refuze? Invitaţia fusese făcută de nimeni alta decât fosta ei remarcabilă şefă de echipă: Marta Fuchs era în viaţă.

Întâlnirea cu Marta într-un centru pentru evreii repatriaţi a fost încă un miracol de la sfârşitul războiului.

Marta fusese într-adevăr împuşcată în timpul curajoasei încercări de evadare din ianuarie. Gloanţele nemţilor le-au doborât pe Baba Teichner, Lulu Grünberg, Borishka Zobel şi Ella Neugebauer în dimineaţa zilei de 23. Marta a fost lovită în spate, dar glonţul s-a oprit într-o carte pe care o avea în rucsac. A continuat să alerge până a ajuns la casa unor polonezi. Nemţii nu au îndrăznit să o vâneze mai departe, fiindcă partizanii polonezi erau foarte activi în zonă.

Prietena poloneză a Martei a supraviețuit și ea. Ambele și-au scos imediat acele și au cusut haine în schimbul hranei și al sanctuarului oferit de diverse familii poloneze. Din când în când, trebuiau să se ascundă pentru a nu fi descoperite; câteodată îndurau bombardamente rusești. Între 29 ianuarie și 12 februarie, Marta a petrecut cincisprezece zile într-un buncăr subteran, împărțind sanctuarul cu o vacă. Zona a fost eliberată târziu, iar Marta a făcut apoi călătoria dificilă spre casă, prin Cracovia și Budapesta.

Odată ajunsă în siguranță, a scris un jurnal al acelor luni grele – ianuarie–mai –, pe hârtie de scris luată poate din Stabsgebäude. Într-o intrare pentru 28 aprilie, în drum spre Budapesta, ea a scris: „Suntem flămânzi ca lupii, dar nu suntem în stare să înghițim slănina furată ieri."[42] Era disperată să afle dacă părinții ei și sora Klári erau în viață, fiindcă ultima dată auzise vești de la ei prin cărți poștale primite la Auschwitz.

A fost norocoasă că erau foști tovarăși de la Auschwitz de-a lungul călătoriei, care puteau garanta faptul că Marta venea cu adevărat din lagăr și că făcuse parte din rezistența subterană comunistă, fiindcă rușii vânau naziști care se dădeau drept prizonieri eliberați. Efortul curajos de rezistență al Martei a fost recunoscut de alți comuniști și a primit documente de la Partidul Muncitoresc Polonez din Cracovia, care i-au permis să se întoarcă acasă. Unul dintre foștii prizonieri care a garantat pentru ea a fost nimeni altul decât Franz Danimann, fost grădinar la vila familiei Höss.[43] În mod miraculos, Marta s-a reunit în cele din urmă cu mulți prieteni dragi și membri ai familiei. O intrare în jurnal de pe 8 mai 1945 spune: „Sirenele anunță pacea." De la Budapesta a ajuns înapoi la Praga.

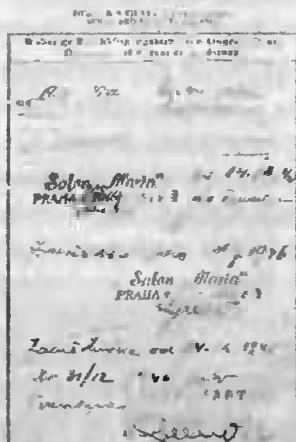
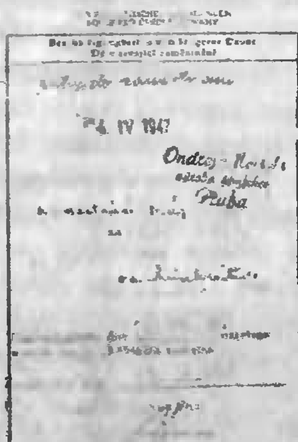
Pentru supraviețuitoare, a fi la Praga era o experiență în sine. Vederea modelelor expuse în vitrine

şi existenţa a atât de multor mărfuri de vânzare le-a reafirmat sentimentul civilizaţiei, chiar dacă nu aveau bani de făcut cumpărături. Era greu de crezut că existau magazine normale, după experienţa grotescă a depozitelor Kanada de la Auschwitz.

Înfiinţarea unei noi firme de confecţii în Praga de după război a fost o provocare imensă, nu în ultimul rând pentru că însemna interacţiunea cu clienţi şi furnizori care poate aprobau persecuţiile evreilor şi chiar profitaseră de pe urma deportărilor şi a aproprierilor. Spre deosebire de magaziile nemţeşti de la Auschwitz pline cu obiecte furate, aici nu era o abundenţă de resurse. Acele erau atât de rare, încât erau considerate obiecte de lux. Cele mai bune ţesături erau produse doar pentru export, pentru a aduce venituri la economia cehă aflată în redresare.

Marta era la fel de inventivă şi de competentă ca întotdeauna. S-a adaptat la nevoia postbelică de a produce haine practice de bună calitate la preţuri rezonabile. Femeile doreau haine atractive, care să fie şi uşor de îmbrăcat, uşor de spălat şi adaptate la o viaţă plină de treburi. Buzunarele erau populare. Ca întotdeauna, exista şi o elită care îşi permitea modă de lux, adoptând chiar şi exuberantele stiluri noi lansate de Christian Dior în Parisul postbelic. Noile reviste de modă publicau modele noi, pline de inspiraţie.

Desigur, un salon bun avea nevoie de croitorese bune. Pentru personalul „Salonului Marta”, ea a apelat la abilităţile prietenelor din lagăr. Hunya a călătorit de la Kežmarok la Praga. A venit şi Manci Birnbaum, o altă veterană a Atelierului de croitorie de lux. La rândul ei, Bracha Berkovič a luat trenul de la Bratislava.

Cartea de muncă postbelică a Martei, cu detalii legate de „Salon Marta"

Călătoriile erau adesea amintiri sugestive ale vremurilor mai fericite dinainte de război, dar și ale vieților pierdute. Uneori, aveau loc întâlniri întâmplătoare. Odată, Bracha călătorea cu autobuzul la Bratislava, când a recunoscut pe cineva.

— Ești Borishka? a întrebat Bracha, sperând în zadar că Borishka Zobel de la atelierul de la Auschwitz a supraviețuit cumva după ce fusese împușcată alături de Baba, Ella și Lulu.

— Nu, sunt sora ei, a venit răspunsul. Știi cumva ce s-a întâmplat cu ea?[44]

În iunie 1945, în călătoria ei către Praga, unde se ducea ca să lucreze pentru Marta, Bracha a avut o întâlnire predestinată. În timp ce schimba trenul la Brno, a recunoscut un bărbat pe nume Leo Kohút. Îl cunoștea pe Leo de la Bratislava, de dinainte de război, când îi făcea curte surorii lui Irene, Käthe; înainte de război

folosise numele Kohn. Acum a fost nevoită să-i spună că a văzut-o ultima dată pe soția lui, Käthe, la Ravensbrück.

Leo, în vârstă de douăzeci și opt de ani, evoluase de la organizațiile de tineret sioniste de dinainte de război la lupta în armata slovacă și înființase o celulă de comuniști evrei, printre care și Alfred Wetzler, cel care evadase de la Auschwitz împreună cu Rudolf Vrba pentru a spune lumii despre planurile de ucidere a tuturor evreilor maghiari. Leo fusese clasificat drept muncitor esențial în industria armamentului, ajutând la construirea (și la sabotarea) pieselor de avion pentru compania Messerschmidt. În ianuarie 1945, a fost închis la Sered', apoi la Sachsenhausen, apoi la Bergen-Belsen și într-un sub-lagăr de la Dachau, abia supraviețuind până la eliberarea Bavariei de către americani. Din întreaga sa familie, numai un frate și o soră au supraviețuit.[45]

Leo și Bracha s-au despărțit în acea zi, dar întâlnirea i-a rămas Brachăi în minte. După două săptămâni la Praga, s-a întors la Bratislava. S-a alăturat Katkăi, lui Irene, micuței Rózsika și altora într-un apartament mare al fratelui lui Irene, Laci. Oamenii veneau și plecau, folosind apartamentul pentru popasuri și reîntâlniri. Turulka, sora Martei și soția lui Laci, făcea tot posibilul să mențină pe toată lumea hrănită, îmbrăcată și curată. Cei tineri se agățau de aceste legături, în absența altei familii apropiate. Acum trebuiau să-și poarte singuri de grijă, în absența părinților.[46] Pentru Bracha, viața de familie se concentra asupra celor dragi. După război, a spus că nu își dorea decât o cameră cu un pat și undeva unde să stea jos, cu un colț drept bucătărie.[47]

Pentru Bracha și Leo, prietenia a evoluat încet spre ceva mai intim. La fel ca mulți supraviețuitori, au gravitat spre căsătorie ca spre o decizie rațională, pentru sprijin reciproc, pentru a evita singuratatea și pentru a da naștere noilor generații. S-au căsătorit în 1947.

Bracha a purtat o fustă albastră şi o bluză albă şi o verighetă împrumutată de la sora lui Leo. Singurul ei cadou de nuntă a fost o faţă de masă. Acum era doamna Kohút.

Leo a convins-o pe Bracha să-şi îndepărteze numărul tatuat la Auschwitz, spunând:

— De ce să ştie toată lumea povestea ta de viaţă din cauza tatuajului?

Bracha şi Leo Kohút la începutul anilor 1950, cu fiii Tom şi Emil. Bluza ei şi hainele copiilor erau făcute de ea.

Cicatricea lăsată pe braţul stâng de îndepărtarea tatuajului nu era nimic în comparaţie cu cicatricele psihice. La nunta ei nu au fost părinţi, nici bunici; nu a avut o mamă care să o ajute la naşterea copiilor, în 1947 şi 1951. Primul copil a fost Tomas. Bracha şi-a numit al doilea fiu Emil, după fratele ei ucis la Majdanek. A continuat să coasă pentru a face rost de bani şi pentru a-şi îmbrăca familia, până când Leo a spus că ar trebui

să renunţe la această muncă manuală, pentru a lucra în domeniul editorial, iar acolo a prosperat, găsind un mod de a-şi pune în aplicare inteligenţa şi talentul organizatoric.

> *După mâncare, îmbrăcămintea este cea mai importantă dintre necesităţile vieţii.*
>
> — Revista Žena a Móda *(Femeia şi moda)*, august 1949

Căsătoria Martei Fuchs cu Ladislav Minárik

Între septembrie 1945 şi decembrie 1946, Marta a condus „Salon Marta" la Praga.[48] După război, şi-a schimbat numele de familie din Fuchs – Fuchsová în forma sa feminină – în Fullová, după L'udovít Fulla din Bratislava, unul dintre cei mai talentaţi artişti din Slovacia. Această acţiune a reafirmat dragostea ei pentru artă şi, de asemenea, s-a rupt de trecut. Avea să-şi schimbe din nou numele la căsătorie.

Marta avea deja legături cu viitorul ei soț, datorită contactului din Kanada cu Rudolf Vrba. Curând după evadarea lui de la Auschwitz, Vrba se alăturase luptătorilor de gherilă din munții Slovaciei. A ajuns să împartă cortul cu un medic partizan pe nume Ladislav Minárik. (Ladislav era prieten și cu un alt evadat din Auschwitz, Arnošt Rosin.) Ladislav avea grijă de tovarășii răniți.

Odată ce naziștii au fost alungați, Ladislav s-a întors la spital, la Praga, terminându-și mai întâi studiile medicale care fuseseră întrerupte de închiderea universităților, în 1939. El și Marta formau un cuplu foarte frapant la căsătoria lor, pe 6 septembrie 1947, ambii în costume bine croite. Avuseseră partea lor de traume în război și și-au dedicat în continuare viața sprijinirii celorlalți. Abilitățile de croitorie ale Martei i-au fost de folos în crearea de hăinuțe pentru bebeluși, pentru propria familie în creștere.

Pentru unii proprietari de saloane de modă, preluarea Cehoslovaciei de către comuniști în 1948 a însemnat închiderea sau naționalizarea afacerilor private. Însă Marta a luat decizia de a se muta în munții Tatra Înaltă din Slovacia abia în 1953, împreună cu soțul și cei trei copii – Juraj, Katarína și Peter.[49] În timp ce Ladislav lucra ca specialist în tuberculoză, Marta și-a folosit talentele excepționale pentru a-i ajuta pe pacienți să învețe croitorie în timpul reabilitării, pentru fizioterapie și bunăstare generală.

Atât legăturile de familie, cât și prieteniile consolidate la Auschwitz aveau să se întindă peste granițe și peste oceane. Unele dintre croitorese au hotărât că nu se pot stabili în Europa după război. Erau prea multe amintiri dureroase despre trecut și prea multă ostilitate anti-evreiască în prezent. Herta, verișoara Martei, și-a făcut drum prin birocrația germană pentru a-și asigura

o viză de emigrare în SUA, unde s-a căsătorit şi s-a stabilit la New Jersey. Traumele ei din lagăr au călătorit inevitabil cu ea, ca un bagaj emoţional, alături de repercusiuni fizice dureroase.

Renée, prietena lui Irene, fiica rabinului, a ales să se mute în Palestina, obţinând o viză de emigrare rară datorită fratelui ei, Shmuel, care emigrase acolo în anii 1930. La Haifa, Renée l-a cunoscut pe refugiatul evreu neamţ şi fost prizonier de război Hans Adler, muncitor în agricultură. S-au căsătorit şi au crescut trei băieţi: Rafi, Rami şi Yair.

Renée Adler, născută Ungar, împreună cu soţul şi fiul lor mai mare, în Israel

Şi Irene s-a mutat în Israel, deşi mult mai târziu decât Renée şi după o şedere foarte lungă în

Germania. S-a căsătorit destul de târziu, în 1956, cu un alt supraviețuitor. Printr-o coincidență, soțul ei, Ludwig Katz, lucrase și el în depozitele Kanadei de la Auschwitz-Birkenau. În timp ce transporta valize către barăci, Ludwig a asistat la nenumărate scene tragice, pe măsură ce coloanele de evrei erau aliniate pentru camera de gazare. În vârstă de doar șaptesprezece ani când a fost deportat, îndurase multă suferință, dar și provocase suferință în rolul său de *kapo*, apreciind și abuzând de puterea pe care i-o conferea. După război, Ludwig a devenit paranoic, crezând că va fi denunțat. Irene, purtând traumele proprii, și-a numit căsătoria „un al doilea Auschwitz". Ludwig pur și simplu nu a putut gestiona efectele secundare ale traumelor la care fusese martor, nici vinovăția cauzată de violența pe care o demonstrase drept *kapo* în lagăr. Depresia și starea de rău au devenit insuportabile și și-a luat viața în 1978.

Portret postbelic al lui Irene Reichenberg

Irene s-a mutat în Israel. Fiul ei, Pavel, a crescut amintindu-şi de vizitele evadatului de la Auschwitz, Alfred Wetzler, şi, bineînţeles, de prietenele croitorese ale lui Irene.[50]

Sora Brachăi, Katka, s-a căsătorit într-un lagăr de detenţie de pe insula Cipru, la sute de kilometri de oraşul natal şi fără cei care mai rămăseseră din familia ei. Katka hotărâse să se stabilească în Palestina. Când s-a îmbarcat pentru emigrare, Mandatul Britanic încă controla ţara, permiţând doar un număr minim de imigranţi şi patrulând în Marea Mediterană pentru a opri intrările ilegale. Nava ilegală a Katkăi a fost răsturnată de una dintre aceste patrule britanice.

În spatele sârmei ghimpate din Cipru, Katka s-a îndreptat din nou către cusut pentru a-şi câştiga existenţa, de data aceasta făcând cu isteţime haine din pânza corturilor britanice, haine pe care le vindea altor internaţi în lagăr. Căsătoria ei a fost o aventură sub semnul *carpe diem*. Soţul ei, Josef Landsman, a fost chemat la serviciul militar imediat ce au ajuns legal în noul stat Israel, în 1948, iar căsătoria nu a supravieţuit. Următoarea căsătorie, cu Josef Lahrian, i-a oferit marea bucurie de a avea o fiică, pe Irit. A treia şi ultima căsătorie a fost cea în care şi-a găsit în sfârşit fericirea.

Degetele Katkăi nu stăteau niciodată degeaba. În libertate, ea nu a cusut haine de lux pentru elita nazistă, ci haine obişnuite, de zi cu zi, pentru fiica ei, pe care o adora, şi pentru nepoţii care aveau să vină.

Şi mai era şi Hunya, puternică şi încrezătoare.

Nava Hunyei, *SS Kedma*, s-a îndreptat spre est, a evitat blocadele britanice şi a ajuns în portul Haifa în septembrie 1947. *Kedma* înseamnă „tot înainte". Cu această ocazie, era o conotaţie foarte diferită de cea a trenurilor care mergeau spre est, la Auschwitz, pline de evrei. Acum, *spre est* însemna întâlnirea cu familia ei,

care fugise din Europa înainte ca Soluția finală să ajungă în cea mai ucigașă fază.

— Să vezi cum arată, i s-a spus uneia dintre nepoatele israeliene ale Hunyei. Poartă *lac de unghii*.[51]

O vreme, Hunya a locuit cu sora ei, Dora, la Tel Aviv. Era un contrast dramatic față de Kežmarok, Praga și Leipzig. Tel Aviv – numit Orașul Alb datorită uimitoarei arhitecturi Bauhaus din anii 1930 – era un oraș nou, literalmente ridicat pe malurile de nisip ale Mediteranei. După ce supraviețuise unui Marș al Morții, Hunya putea acum să se plimbe de-a lungul frumoasei promenade din Tel Aviv, admirând palmierii sub briză și ascultând valurile albastre ale mării care se rostogoleau pe plajele aurii.

Cu toate acestea, viața în noua națiune a Israelului nu a fost o sărbătoare. Dora și familia ei au făcut tot posibilul să se adapteze sosirii Hunyei. Știau câte ceva din tragedia evreilor din Europa, dar era clar că numai cei care trecuseră prin lagăre puteau înțelege cu adevărat experiența extremă. Nu le-a fost ușor să stea cu o femeie atât de încăpățânată într-un apartament deja aglomerat, mai ales când Hunya a preluat sufrageria drept atelier de cusut, iar dormitorul principal drept cabină de probă pentru clienți.

Hunya era fericită să facă haine și pentru familie. Ținutele noi erau deosebit de populare de Paște, iar ea făcea și rochii de mireasă. Singurul preț cerut pentru generozitatea ei era să-i accepte sfaturile, opiniile și criticile, care erau întotdeauna date cu mare încredere în sine.

Cu toate că se înfuria ușor în anii dificili în care s-a adaptat la viața într-o țară nouă, Hunya a inspirat o profundă afecțiune și loialitate. S-a căsătorit cu brutarul Otto Hecht. După moartea lui, s-a mutat singură într-un apartament, unde tatăl ei era un vizitator obișnuit, la fel

şi nepoatele ei, care stăteau şi ascultau poveşti nesfârşite despre viaţa în Europa dinainte de război şi la Auschwitz.

Hunya a obţinut posturi la unele dintre cele mai prestigioase magazine de modă din Tel Aviv, printre care magazinul de lux „Gizi Ilush" de pe Strada Allenby, la Elanit şi Surorile Englander. Israelul, ca ţară în curs de dezvoltare, cu graniţe contestate şi duşmani puternici, a fost afectat de războaie şi de austeritate în anii 1940 şi 1950. În Israel, hainele reflectau greutăţile şi munca grea ale tuturor celor care îşi doreau o naţiune puternică şi o economie robustă. Îmbrăcămintea de lux nu prezenta niciun interes pentru cei care lucrau în kibbutzuri sau serveau în armată. Fustele în culori închise, bluzele simple şi baticurile erau îmbrăcămintea obişnuită a femeilor, poate doar o rochie înflorată modestă pentru Sabat şi ocazii speciale. Programele de austeritate şi raţionalizarea au restrâns extravaganţa modei pentru toţi, cu excepţia unei elite cosmopolite.

Cum producţia de masă înlocuia încet munca croitoreselor amatoare şi a celor care lucrau pe cont propriu, Hunya a luat decizia înţeleaptă de a se recalifica în tehnici de fabrică, revenind în Germania pentru a învăţa croitorie industrială pentru compania israeliană Gottex, fondată de Lea Gottlieb în 1956. Întoarsă la Tel Aviv, Hunya a devenit pricepută la confecţionarea de îmbrăcăminte sport şi costume de baie. Aceste haine de agrement nu aveau nimic în comun cu viaţa ei modestă într-un apartament mic, unde prostituatele locale veneau să se adăpostească de ploaie sub balconul ei şi unde hrănea o pisică fără stăpân – a botezat-o Puza – pe scările de evacuare în caz de incendiu.

Eşti în viaţă. Nimic nu este imposibil.

— Rezina Apfelbaum[52]

Vieţi noi, familii noi, ţări noi. În ultimele decenii ale secolului XX şi în XXI, moda glorifică transformarea – *nailon, plastic, rapid, de unică folosinţă!* Ca femei, muncitoare, mame, croitoresele pot fi iertate dacă au presupus că experienţele lor din timpul războiului vor fi tratate şi ele ca fiind de unică folosinţă, uitate de istorie, la fel de efemere şi de anonime ca hainele pe care le-au cusut cândva la Auschwitz.

Din fericire, există fire de istorie pe care să le urmeze cei care caută...

11

Vor să fim normali?

Şi vor să fim normali?

— Hunya Volkmann-Hecht[1]

Doamna Bracha Kohút, născută Berkovič, tace o clipă. Eu aştept. Casa din California e tăcută.

Dintre toate obiectele din jurul nostru – buchete de flori, broderii slovace, cărţi şi ceramică –, fotografia de pe măsuţa de cafea îi atrage în mod constant atenţia: un portret mărit al familiei sale în 1942, având culorile restaurate, realizat cu puţin înainte de deportarea sa la Auschwitz. Acum, această imagine este punctul central al amintirilor ei. Şi eu sunt ţintuită de privirile lor; oameni pe care nu i-am cunoscut niciodată şi pe care nu-i pot întâlni niciodată. Mă uit la Katka şi la Bracha în fotografie, apoi la Bracha care stă lângă mine, trecându-şi degetele fine de-a lungul cusăturilor pantalonilor.[2]

Când am cunoscut-o, Bracha mai avea doar doi ani până să împlinească o sută. Este încă independentă şi foarte iute, în ciuda fragilităţii inevitabile a bătrâneţii. Acum văduvă, după o lungă căsătorie fericită cu Leo Kohút, găteşte pentru ea şi pentru musafirii ei. Sunt invitată într-o bucătărie mică, unde serveşte chifteluţe delicioase, spanac

cu smântână și supă de conopidă. Gătește pui cușer și găluște *matzo*, așa cum a fost învățată acasă, în Slovacia, cu atâtea decenii în urmă. Mișcările ei în bucătărie sunt îndelung exersate. Îmi amintesc de bunica mea, care a gătit și a făcut prăjituri în fiecare zi.

Bracha mănâncă în tăcere, cu multă concentrare. Nu mă pot abține să nu mă gândesc la orele de masă în lagăr, unde femeile disperate se băteau pentru puținul oferit. Încerc să fac legătura dintre această femeie liniștită și tânăra de douăzeci de ani care a îndurat experiențe aproape dincolo de orice imaginație. Ceea ce eu am citit ea a trăit.

— Am fost la Auschwitz o mie de zile, îmi spune ea. În fiecare zi aș fi putut muri de o mie de ori.

Într-o zi, ajung acasă la ea devreme, înainte ca membrii familiei să ni se alăture, iar Bracha se așază pur și simplu ca să-mi spună despre prieteni pe care i-a cunoscut înainte de război: toți morți în Holocaust. Experiențele ei sunt compartimentate, dar aceste compartimente nu sunt etanșe. Uneori, emoțiile se revarsă – scurte izbucniri de furie și durere. Ritualurile vieții de zi cu zi sunt o modalitate de a structura amintiri turbulente, de a crea ordine: când nora Brachăi, Vivian, a venit în vizită purtând blugi rupți, așa cum e la modă, Bracha s-a oferit cu inocență să coasă găurile.

Procesul îndelungat al amintirii și uitării este dureros. Acum, Bracha vorbește liber despre timpul petrecut în lagăre, alunecând de la o limbă în alta în timp ce caută cel mai bun mod de a-și exprima amintirile. Însă pe vremea când cei doi fii ai ei, Tom și Emil, erau tineri, Holocaustul era un subiect tabu. Tăcerea oferea mai mult spațiu pentru o viață aparent normală. Era și o tactică de supraviețuire înțeleaptă: dacă băieții nici măcar nu știu că sunt evrei, părinții lor sperau că nu vor suferi din cauza

antisemitismului, care era încă o amenințare omniprezentă în Cehoslovacia socialistă.

Băieții au aflat că părinții lor sunt supraviețuitori ai Holocaustului doar atunci când mătușa lor, Katka, a început să vorbească despre acest subiect. De atunci, se pare că unul din fii a asimilat cunoștințele despre moștenirea familiei sale; celălalt nu suportă să reflecteze îndelung asupra suferinței familiei.

A nu vorbi despre trecut era un lucru obișnuit în rândul supraviețuitorilor, care doreau să privească înainte, spre împlinirea personală și profesională în anii postbelici. Croitoreasa Renée Ungar, care a fugit din Marșul Morții alături de Irene Reichenberg, a scris în 1945 o scrisoare lungă, dureros de sinceră, care detaliază soarta ei din război, dar a refuzat să vorbească despre lagăre cu cei doi fii.[3] În scrisoare spunea: „Dezastrul care a avut loc acolo este imposibil de înțeles și mintea umană nu-l poate crede". Aceasta era o parte a problemei: dacă și când supraviețuitorii încercau să vorbească despre experiențele lor, reacția era adesea una de dezgust, indiferență sau pur și simplu neîncredere.

Una dintre prietenele Brachăi din Stabsgebäude, Erika Kounio, a scris în memoriile sale despre dificultățile inițiale în a încerca să comunice: „Oamenii nu voiau nici să mă asculte, nici să creadă povestea mea. Se uitau la mine de parcă aș fi venit de pe altă planetă."[4]

Irene și-a îndepărtat tatuajul, spunând că nu suportă să se uite la el, atât era de urât. Numărul a dispărut, dar cicatricea a rămas. Rănile au rămas proaspete, indiferent dacă reprima amintirile sau vorbea despre ele. Pavel, fiul lui Irene, a crescut auzind despre Auschwitz acasă și, inevitabil, a absorbit o parte din suferința părinților săi.

Curiozitatea intelectuală a lui Irene, stimulată de cursurile clandestine din Stabsgebäude, a continuat toată viața. A citit mult despre Holocaust, regimul nazist și

psihologia fascistă. Trebuia neapărat să știe și să înțeleagă. Șirurile întregi de cărți pe acest subiect nu neapărat că îi aminteau de trecut, dar erau simbolice pentru imposibilitatea de a uita. Când vorbea despre Auschwitz, încerca să suprime emoțiile care, de altfel, o copleșeau în scris.

Două erau incidentele despre care Irene nu a încetat niciodată să vorbească. Unul era momentul în care s-a întors la baraca spitalului și a aflat că sora ei Edith dispăruse – fusese gazată –, iar celălalt era găsirea hainei Friedei – sora ei ucisă – în timp ce sorta haine în Kanada.[5]

E de înțeles că unii supraviețuitori nu au putut să vorbească despre lagăre până când a treia generație, nepoții, nu au început să pună întrebări. Tăcerea lor îndelungată nu însemna o amânare a amintirilor. Trecutul putea fi declanșat de vederea uniformelor, de lătratul câinilor, de fumul care se ridica din hornuri, de bătăi la ușă sau chiar de materialele în dungi.

Anxietatea a fost un companion aproape constant pentru mulți supraviețuitori. Știau din experiența amară cât de ușor vecinii, colegii de școală și prietenii în care ai încredere pot deveni spectatori pasivi în loc de aliați sau chiar făptași activi. Știau că o casă frumoasă, haine curate și o conștiință liniștită nu reprezintă în niciun caz o protecție împotriva abuzurilor. Cercetau fețele oamenilor pe care îi întâlneau, întrebându-se cum s-ar comporta într-o situație precum cele din lagăr.

Amintirile erau întipărite în corp și în minte, provocând toată viața simptome de suferință mintală și boli fizice.[6] Coșmarurile spărgeau barierele de protecție emoțională, care de altfel funcționau bine, dar nu și în somn. În anii 1980, Bracha și Irene au călătorit împreună în Japonia, ca ambasadori ai organizației Cultural Homestay International, o întreprindere educațională impresionantă condusă de fiul Brachăi, Tom, și de nora ei, Lilka.[7] În timpul zilei, cele două prietene au explorat

Japonia. La început, s-au minunat de oamenii care purtau umbrele, deşi nu ploua, apoi şi-au dat seama că era o protecţie împotriva unei ploi uşoare de cenuşă, de la o erupţie vulcanică relativ modestă. Noaptea, Irene a avut vise terifiante, ţipând prin somn. Bracha a stat cu ea şi şi-a liniştit prietena mângâindu-i uşor braţul. Când s-a trezit, Irene nu şi-a amintit nimic din ororile pe care le retrăise în subconştient.

Foştii prizonieri care au supravieţuit Auschwitzului datorită poziţiilor relativ „sigure" au trăit cu vinovăţia de a fi în viaţă din cauza acestui privilegiu – chiar dacă nu au profitat de nimeni –, când atâţia alţii au murit. Femeile de la Atelierul de croitorie de lux au trebuit să trăiască ştiind că, în condiţii de constrângere extremă, au lucrat pentru SS, că au fost constrânse să îmbrace familia comandantului şi că acest lucru le-a salvat de la camerele de gazare.

Rudolf şi Hedwig Höss au intervenit personal de mai multe ori pentru a salva viaţa Martei Fuchs. Era acesta unul dintre motivele pentru relativa tăcere a Martei pe tema lagărului, după război? Katka aşa credea.[8]

Marta făcea o glumă despre tatuajul ei din lagăr, numărul 2043. Când nepoţii ei au întrebat-o: „Ce-i asta?", ea a răspuns: „Numărul de telefon al lui Dumnezeu".

Marta nu şi-a ascuns tatuajul şi nici nu s-a ascuns de ştirile internaţionale, menţinându-se la curent cu ştirile de-a lungul vieţii. Soţul ei a păstrat legătura cu tovarăşii partizani de la Insurecţia Naţională Slovacă din 1944 împotriva forţelor germane de ocupaţie şi cu evadatul de la Auschwitz Rudolf Vrba. Vrba a fost cel care a rugat-o pe Marta să depună mărturie împotriva lui Rudolf Höss la procesul de la Cracovia din 1947. Marta nu s-a dus; şi-a păstrat secretele.

Marta şi-a exprimat o parte din umanitate hrănind oamenii. Familia îşi aminteşte de supă de pui, tort cu gem şi frişcă şi budincă de ciocolată din belşug. Împreună cu

soţul ei, Ladislav, cutreiera pădurile de la Vyšné Hágy, din munţii Tatra Înaltă, culegând ciuperci, măceşe, căpşuni, zmeură şi afine pentru a face dulceaţă, pe care să o ofere în dar.

Poate că nu a vorbit direct despre experienţa cumplită a foametei de la Auschwitz, dar cămara ei vorbea pentru ea: era întotdeauna bine aprovizionată cu făină, zahăr, orez şi miere. După ce a cunoscut mizeria de la Auschwitz, este elocvent faptul că îi plăcea să facă baie când avea timp liber, mergând la staţiunea balneară şi la piscinele din apropiere.

Marta comunica şi cu acul şi aţa. Zilele în care achiziţiona bunuri în depozitele din Kanada pentru lacomii clienţi din SS trecuseră de mult. După ce salonul ei din Praga a fost închis, a făcut haine pentru cei dragi, dintr-un stoc de ţesături şi accesorii depozitate pe balconul casei şi în garaj.

— Croitoria mi-a salvat viaţa, le spunea ea, aşa că nu vreau să fac altceva.[9]

Hunya nu a încetat niciodată să coasă după război şi se pare că nici nu a încetat să vorbească despre asta. Nu voia să tacă. Tinerele nepoate, Gila şi Yael, îi vizitau apartamentul în fiecare săptămână. Chiar şi după o şedere de câteva ore, când fetele se pregăteau să plece, Hunya obiecta:

— *Gehst du schon?* – Plecaţi deja?[10]

Gila a întrebat-o pe mătuşa Hunya dacă vrea să îi spună ei povestea, ca să o poată prezenta la un concurs la liceu. În timp ce Hunya croia, călca şi cosea în atelierul ei de acasă, Gila îi asculta amintirile nesfârşite şi le nota, făcând pauză doar pentru a o ajuta pe Hunya să pună aţă în ac. Relatarea Gilei a câştigat premiul I, dar acest lucru s-a datorat mai mult talentului ei remarcabil de scriitoare decât conţinutului: poveştile despre viaţa din lagăr nu erau considerate deosebit de semnificative şi a existat foarte

puţină educaţie despre Holocaust în şcolile israeliene din anii 1950.[11]

Rezina Apfelbaum, croitoreasa transilvăneană care a salvat viaţa familiei sale făcând haine pentru SS noaptea, în secret, a descoperit că viaţa în noul stat Israel era destul de grea în prezent şi fără să mai privească înapoi. Nu a fost niciodată dornică să vorbească despre experienţele ei de la Auschwitz şi nu a tolerat autocompătimirea. Rezistenţa ei consta în a sublinia triumful supravieţuirii şi a încuraja următoarea generaţie să exceleze.

Însă în anii 1960, atenţia Israelului a fost împinsă înapoi spre anii de război, iar lumea a urmărit, cu o fascinaţie îngrozită, cum Adolf Eichmann – unul dintre cei mai importanţi arhitecţi ai logisticii Holocaustului, responsabil de deportarea tuturor croitoreselor – a fost adus cu forţa la judecată.

Fotografie reprezentând-o pe Raya Kagan cu o fabuloasă coafură tapată, găsită printre documentele personale ale Martei. Dedicaţia de pe spate spune: „À ma chère Marta, en souvenir de notre rencontre, Raïa, Prague, 3.VII.47" – *Dragii mele Marta, în amintirea întâlnirii noastre, Raya, Praga, 3 iulie 1947*

În 1961, martor după martor a depus mărturie pentru acuzare. Cuvintele lor au fost traduse, transcrise şi televizate. Martorii au fost ascultaţi, văzuţi şi crezuţi. Raya Kagan, una dintre prietenele Martei din Stabsgebäude, care le dăduse lecţii de limbă şi literatură tinerelor de acolo, a vorbit cu elocvenţă despre experienţele ei de la Auschwitz. Marta a rămas tăcută. Schimbările politice şi culturale au dus la un mai mare apetit judiciar pentru urmărirea penală a crimelor de război naziste. Alte procese împotriva torţionarilor de la Auschwitz au avut loc în Germania între 1963 şi 1965. Fără impactul uniformelor SS, în boxă, inculpaţii nu mai păreau puternici sau supra-oameni.

Printre cei chemaţi să depună mărturie în anii 1960 a fost nimeni alta decât Hedwig Höss. Îşi petrecuse anii de până atunci plângându-li-se despre pierderile ei prietenilor din vremurile de glorie nazistă: nu mai avea lux, putere, statut sau servitori. Hedwig a fost fotografiată sosind la tribunalul din Frankfurt-am-Main, purtând pălărie şi o haină de culoare neutră. Elegantă ca întotdeauna, geanta ei închisă la culoare se asorta cu mănuşile şi pantofii. O eşarfă din mătase şi o umbrelă telescopică completau ansamblul.[12]

Unul dintre nepoţi, Kai Höss, o descria pe Hedwig ca fiind „liniştită şi foarte corectă", o „adevărată doamnă".[13] Un alt nepot, Rainer Höss, spunea că Hedwig era poreclită *Generalissima* în familie, din cauza tiraniei ei înfiorătoare acasă. Potrivit lui Rainer, prietenii lui Hedwig au fost informaţi că „povestea camerelor de gazare a fost complet inventată – minciuni răspândite de evrei pentru a extorca bani" şi că nu a existat foamete la Auschwitz. Hedwig i-a spus lui Rainer că era mai bine ca „vremurile grele" din anii războiului „să fie date uitării".[14]

Hedwig nu şi-a schimbat nici numele de familie, nici atitudinea faţă de epoca nazistă. A fost una dintre cei care au ales să nu asculte când vorbeau supravieţuitorii. În

1992, i-a spus unui istoric care i-a solicitat un interviu că nu are puterea de a face faţă ororilor din trecut iar şi iar.[15] Supravieţuitorii care trăiseră ororile pe pielea lor nu au avut de ales, au trebuit să gestioneze consecinţele.

Ar fi trebuit să depunem cu toţii mărturie demult, dar cred că nu este niciodată prea târziu.

— Dr. Lore Shelley[16]

O fotografie de familie din 1981 o arată pe Hedwig Höss relaxându-se pe un şezlong portocaliu aprins cu maro, într-o grădină. Are părul făcut permanent şi poartă un colier de perle. Are o carte deschisă pe o faţă de masă verde înflorată, deasupra capului are clopoţei de vânt, iar lumina soarelui străluceşte pe muşcatele roşii. În spatele ei stau sprijinite o greblă şi o umbrelă de soare. Nu se uită în obiectiv.

În acelaşi an, a avut loc la Ierusalim prima Adunare Internaţională a Supravieţuitorilor Holocaustului. Avea să aibă implicaţii de anvergură pentru înregistrarea şi diseminarea poveştilor croitoreselor, datorită cercetărilor şi dedicării unui anumit participant, o supravieţuitoare pe nume dr. Lore Shelley, născută Weinberg.

În anii 1980, a existat un respect din ce în ce mai mare pentru importanţa mărturiilor supravieţuitorilor, mai degrabă decât interogarea la nesfârşit a torţionarilor. Lore Weinberg, o tânără evreică nemţoaică deportată de la Lübeck la Auschwitz pe 20 aprilie 1943, a avut norocul să fie salvată de la Birkenau şi dusă să lucreze în Stabsgebäude de nimeni alta decât curajoasa Mala Zimetbaum, tânăra curier care a fost capturată şi spânzurată după evadarea de la Auschwitz împreună cu iubitul ei, Edek. Cealaltă tovarăşă a ei în această scurtă călătorie a fost croitoreasa franţuzoaică Marilou Colombain.

În timp ce Marilou i s-a alăturat Martei în Atelierul de croitorie de lux, Lore a preluat sarcini de secretariat la Registrul civil al SS-ului. Împreună cu croitoresele, Lore a fost evacuată de la Auschwitz la Ravensbrück în ianuarie 1945 și eliberată din lagărul de la Malchow, moment în care abia se agăța de viață. În timpul recuperării îndelungate, a cunoscut și s-a căsătorit cu un alt supraviețuitor, Sucher Shelley. În cele din urmă, s-au stabilit la San Francisco pentru a gestiona un magazin de ceasuri. Casa lor era plină de cărți, iar Lore era rareori văzută fără un stilou în mână.

Între serviciu, călătorii și creșterea unei fiice, Lore a obținut două masterate și un doctorat. Combinând o integritate academică acerbă cu compasiunea provenită din suferință, dr. Shelley a adunat și analizat informații de la supraviețuitori. Cercetarea ei a fost motivată de o dorință fierbinte de a contracara insidioasa omniprezență a negării Holocaustului. Lupta și cu trei decenii de „apatie, letargie și indiferență" față de supraviețuitorii Holocaustului, așa cum i-a descris lui Hermann Langbein, coleg supraviețuitor și scriitor.[17]

La Adunarea Internațională a Supraviețuitorilor Holocaustului din 1981, dr. Shelley a distribuit chestionare. Dacă oamenii nu se simțeau în stare *să vorbească*, poate ar fi dispuși *să scrie*. În total, a distribuit 1 900 de chestionare în Israel, Europa și SUA.

Printre sutele de mărturii adunate și analizate a fost și răspunsul la chestionar al croitoresei Hermine Hecht, născută Storch: Hunya.[18]

Am dat peste chestionarul Hunyei după multe ore de răsfoire a dosarelor maro de arhivă din Biblioteca Holocaustului Tauber, din San Francisco. În această etapă a călătoriei mele în SUA, pentru a o întâlni pe Bracha Kohút, văzusem foarte puțin din oraș dincolo de priveliștile de la fereastra mașinii. Lumea mea se redusese la liniștita sală de lectură a bibliotecii și la cutiile ispititoare cu documente

ale dr. Lore Shelley, depuse în arhivă după moartea ei, în 2012. Fiecare dosar conținea o viață de amintiri și o poveste. Am fost destul de zdruncinată când am ajuns la dosarul numărul 624 și am văzut în sfârșit un nume pe care l-am recunoscut.

Dr. Shelley elaborase un chestionar în trei limbi, cu întrebări în engleză, germană și ebraică.[19] Hunya își scrisese răspunsurile în germană, cu pixul albastru, cu un scris de mână încrezător și elegant.

Am văzut biografia de bază a experiențelor Hunyei din lagăr, expusă în răspunsuri la cele nouăzeci și patru de întrebări principale. La profesie, ea a scris *Schneiderin*: Croitoreasă. A oferit unele detalii despre moartea soțului ei, Nathan, în 1943, despre deportare și evacuare. Erau marcate căsuțele despre boli cronice, incapacitatea de a uita trecutul, pierderea scopului în viață.

În ceea ce privește despăgubirile, Hunya a trebuit să reflecteze asupra lăcomiei cauzate de regimul nazist. A răspuns *Foarte de acord* cu declarația: „Mulți germani știu în prezent câte miliarde de mărci germane au fost plătite Israelului sau supraviețuitorilor ca despăgubiri, dar nimeni nu pare să-și amintească de miliardele care au fost furate de la evrei de către nemți."

Hunya a completat chestionarul în apartamentul ei, nu departe de promenada din Tel Aviv, o adresă la care am mers ulterior; am stat sub balconul Hunyei într-o zi de iarnă cu vânt. A fost doar începutul descoperirilor în arhivele dr. Shelley.

Lore Shelley experimentase „civilizația" alternativă suprarealistă a birocrației de la Auschwitz și a vieții de zi cu zi în SS. Le cunoștea pe secretarele, croitoresele și coafezele din Stabsgebäude, precum și pe biologii și chimiștii recrutați pentru a lucra la proiectele de pasiuni agricole ale lui Himmler, desfășurate în apropiere. Următoarele ei proiecte s-au concentrat pe recuperarea mărturiilor

complete ale femeilor şi bărbaţilor din blocul administrativ, pentru a oferi o perspectivă unică asupra modului în care Auschwitzul a funcţionat ca o întreprindere comercială şi de exterminare. Cercetarea avea să umple patru cărţi. În era de dinaintea internetului, când apelurile telefonice transatlantice erau prohibitiv de costisitoare, cercetări precum aceasta însemnau corespondenţă. *Multă* corespondenţă.

Experienţa tactilă a cercetărilor în arhive este asemănătoare cu senzaţiile avute când manipulezi materiale textile de epocă. Degetele au simţit greutatea hârtiei de scris scumpe, personalizate, foile pentru maşina de scris, semitransparente şi boţite, fotostate cu margini violet şi aerograme cu îndoituri albastre. Fiecare bucată de hârtie spunea o poveste. Printre ele se întrevedeau detalii despre croitorese: o listă de nume scrisă în creion sub titlul *Obere Nähstube*, o adresă pe o listă de corespondenţă, o menţiune trecătoare într-o scrisoare. Pe unele le-am recunoscut, altele erau noi pentru mine. Alternau între numele de fată, numele după căsătorie, numele şi poreclele ebraice.

Marta, Mimi, Manci, Bracha, Katka, Irene, Hunya, Olga, Herta, Alida, Marilou, Rahel... De-a lungul timpului, aveam să extind lista iniţială a numelor croitoreselor, de la aceste câteva la douăzeci şi cinci.

În arhivele lui Lore Shelley, printre notiţe, planuri de cărţi şi memo-uri, am găsit documente cu o semnificaţie şi mai profundă, precum mărturii dactilografiate ale Hunyei şi ale tovarăşei ei din atelierul de confecţii, Olga Kovácz, care a călătorit cu acelaşi transport spre Auschwitz ca Marta Fuchs. Era şi un plic de poştă aeriană, decorat cu frumoase fucsii galbene şi roşii, care conţinea o scrisoare fermecătoare în franceză de la Alida Delasalle, acum Alida Vasselin, şi, împreună cu ea, o fotografie a Alidei din registrul lagărului şi mesajul: „Dragă Lore, în amintirea întâlnirii noastre la mine, cu prietenie, Alida."

Întâlnirea cu croitoresele prin intermediul corespondenței lor a fost o experiență profund emoționantă, mai ales că se știa în general foarte puține despre viața și soarta lor. Dr. Shelley era foarte conștientă de importanța muncii sale în ceea ce privește înregistrarea experiențelor supraviețuitorilor. La 5 octombrie 1988 – aniversarea unei selecții majore la Auschwitz-Birkenau – i-a scris Hunyei în Israel: „... le-ai spus lui Lulu și celorlalte care au murit (...) că numele și faptele lor vor fi smulse din trecut și din uitare."[20]

Datorită arhivei dr. Shelley, aveam acum o mulțime de piste de urmat. La fel ca ea, aveam să contactez oameni din întreaga lume. Un nume avea să ducă la altul, apoi la altul. La fel ca dr. Shelley, înțeleg frustrarea oricărui cercetător care pune întrebări și nu primește răspunsuri. În 1987, ea a scris o scrisoare îndelungată unei persoane de contact din Israel, implorând răspunsuri despre croitorese.

Lista ei de întrebări semăna cu a mea:

Ce tip de îmbrăcăminte au cusut: rochii, fuste, paltoane, costume, bluze, alte articole? Au avut tipare? Cine le tăia?

Cine lua măsurătorile și cine făcea probele?

Care femeie gardian din SS era responsabilă de kommando?

Ce se întâmpla dacă rochia sau costumul nu erau gata la timp sau nu se potriveau? Se dădeau pedepse? Vă rugăm să dați exemple.[21]

Dr. Shelley a încheiat această scrisoare astfel: „Mulțumesc foarte mult anticipat pentru tot. Sper să am vești de la dumneavoastră în curând." Dacă persoana a răspuns vreodată, scrisoarea ei nu se află în arhivă și răspunsurile nu au fost adunate sau publicate. Sarcina de

a răspunde la întrebări mi-a revenit mie şi a fost o mare onoare să continui munca pe care a făcut-o dr. Shelley în acest sens.

Poate că elementul cel mai remarcabil din arhivele dr. Shelley este dovada copleşitoare a *prieteniei* care reiese din corespondenţă. Prieteniile formate în copilărie, în transporturi, la Birkenau şi în Stabsgebäude sunt la fel de puternice şi de loiale decenii mai târziu şi ajung să cuprindă soţii, copiii şi nepoţii.

În chestionarul dr. Shelley din 1981, întrebarea 61 cerea un răspuns la următoarea afirmaţie:

„Prietenia reciprocă şi încrederea dintre două persoane au fost de bază pentru supravieţuirea în lagăr."

Hunya a marcat *Foarte de acord* în chestionarul ei.

Surorile Bracha şi Katka înainte de război şi, din nou, la peste optzeci de ani, recreând fotografia

O întrebare mai deschisă din chestionarul dr. Shelley spunea: „Cui atribuiţi supravieţuirea dumneavoastră?" Au fost sugerate exemple de răspunsuri: *credinţă, prieteni, abilitatea de a face faţă, noroc*. Dintre răspunsurile pe care le-am analizat, majoritatea respondenţilor au bifat căsuţa pentru *noroc*, urmată de *credinţă* şi de *prieteni*. Era loc pentru a detalia răspunsul. Aici am remarcat comentarii precum „fiindcă eram foarte tânără", „putere interioară", „voinţa de a trăi şi de a avea grijă de două surori" şi „Am crezut că sora mea va rămâne în viaţă şi nu am vrut să o las singură".

Inevitabil, m-am gândit la chinul lui Irene când şi-a pierdut surorile şi la angajamentul Brachăi faţă de sora ei cea mică.

Pixul Hunyei a intrat adânc în hârtie când şi-a scris răspunsul despre supravieţuire: „Abilităţi bune şi un *kapo* bun".

Credita talentul la croitorie şi pe Marta Fuchs.

Cine le auzea ar fi putut crede că aceste femei deapănă amintiri frumoase din tinereţe.

— **Hermann Langbein**[22]

Printre documentele pe care le avea dr. Lore Shelley se numără o fotografie fără nume sau dată. Înfăţişează un grup de femei de vârstă mijlocie, cu păr frumos coafat şi haine confortabile, aproape sigur un grup de supravieţuitoare din Stabsgebäude. Ţin în mâini poşete şi pahare de vin. Stau aproape una de alta şi toate zâmbesc.

Nepoata Hunyei, Gila, îşi aminteşte că prietenele de la Auschwitz se întâlneau în casa ei şi chicoteau ca nişte fete în tabără, vara. Nepoata lui Irene, Thalia, îşi aminteşte că „fetele" se întâlneau în casa părinţilor ei, când Irene venea în vizită din Europa. Renée trecea pe la ei, iar grupul

obişnuia să stea pe verandă distrându-se împreună. Gila şi Thalia erau adolescente pe atunci. Nu înţelegeau cum de rememorarea duce la atâta râs.

În Franţa, croitoreasa Alida Delasalle – recăsătorită Alida Vasselin – a participat la o reuniune anuală a foştilor prizonieri de la Auschwitz în fiecare ianuarie, când sănătatea i-a permis-o. A apreciat atmosfera prietenoasă, scriind: „Simţim o bucurie extraordinară şi un mare confort moral."[23]

Legăturile de prietenie ţesute în copilărie şi în lagăr au fost mai profunde decât distracţia euforică la reuniuni. În timpul tuturor dificultăţilor de după război, croitoresele au avut o reţea puternică de sprijin, care opera în întreaga lume. În anii următori, Bracha a vorbit cu sora ei, Katka, aproape în fiecare zi. Când nepoata Martei, Eva, avea nevoie de un refugiu în Germania, fugind de represiunea din Cehoslovacia, Irene a întâmpinat-o pe Eva la casa ei de acolo.[24] Când Bracha şi familia ei au ales o rută similară prin Europa către SUA, Manci Birnbaum de la Atelierul de croitorie de lux le-a oferit sprijin, ajutând-o pe Bracha să găsească o locuinţă şi un loc de muncă. Când Bracha a reuşit, în sfârşit, să călătorească în Israel, a fost foarte fericită că a avut şansa de a o vizita pe Hunya, aflată acum într-o casă de bătrâni.

— Mi-a plăcut de Hunya, mi-a spus Bracha zâmbind.

Mulţumită eforturilor lui Lore Shelley, tuturor rudelor şi celor care au adunat poveştile croitoreselor, avem cuvintele lor. Dar asta nu e tot.

Amintiţi-vă că pe atunci nu creştea niciun copac,
nicio frunză, nicio floare.

— Irene Kanka, născută Reichenberg[25]

O mare parte din complexul Auschwitz-Birkenau rămâne în picioare, deşi în condiţii mult diferite acum decât atunci când croitoresele au îndurat peisajul său de coşmar. Bracha s-a întors de două ori la Auschwitz, o dată în anii 1950 şi o dată în anii 1960, ambele în cadrul unor tururi organizate de *Zväz Protifašistických Bojovníkov* – Uniunea Luptătorilor Antifascişti –, a cărei membră era, împreună cu soţul ei, Leo.[26]

Geografia locului s-a suprapus peste propriile amintiri.

Vizitatorii moderni intră în lagărul principal de la Auschwitz prin complexul de construcţii din cărămidă, unde deportaţii noi sosiţi au fost prelucraţi din 1944. Acum are ghişee, magazine de suvenire şi automate cu gustări. Puteţi trece pe sub arcul porţii cu sloganul *Arbeit Macht Frei* auzind doar cuvintele şoptite şi paşii altor turişti, nu ordine răcnite, câini care latră sau muzică orchestrală suprarealistă. Puteţi intra în barăcile din cărămidă unde primele prizoniere de la Auschwitz dormeau pe paie şi sorbeau supă lungă. Puteţi vedea cât de aproape sunt de blocul de pedepse şi de crematoriul iniţial.

Dincolo de o barieră s-ar putea să observaţi pereţii cenuşii ai fostei vile Höss. Frumoasa casă a lui Hedwig – cu dotări din lagăr, decorată şi curăţată de prizonieri – a fost preluată de ruşi după retragerea nemţilor. Când s-au întors proprietarii polonezi iniţiali, fiica familiei, în vârstă de nouă ani, a văzut zgârieturile de pe parchet şi grămezi de excremente de animale. Această fetiţă s-a minunat atunci când grădina „paradisului” lui Hedwig a înflorit primăvara. Proprietarii ulteriori ai casei evită să privească de la ferestrele de la mansardă, din fosta cameră de cusut a Martei, care oferă o vedere asupra lagărului.[27]

La câteva minute de mers pe jos de la lagărul principal de la Auschwitz şi de la casa Höss se află frumoasa clădire albă care a devenit blocul administrativ al SS-ului:

Stabsgebäude. Aici, în ianuarie și februarie 1945, personalul sovietic al NKVD a pus mâna pe câteva sute de cutii cu documente care nu au fost distruse la timp de naziști. Formularele pe care secretarele-deținute le-au completat cu atâta sârguință și documentele pe care le-au bătut la mașină cu atâta atenție urmau să fie folosite în procesele pentru crime de război împotriva SS-ului. După o vreme, clădirea a devenit școală profesională. Vizitatorii pot număra etajele și pot ghici care ferestre le-au oferit lumină croitoreselor Martei, în Atelierul de croitorie de lux.

La câțiva kilometri depărtare de Stabsgebäude, dincolo de căile ferate secundare, acolo unde croitoresele au sărit jos din vagoanele pentru vite, cu resturile lor de bagaje, se află peisajul încărcat emoțional de la Birkenau. Clădirile barăcilor rămase își păstrează încă paturile din beton și lemn, unde Bracha, Irene, Hunya și celelalte au fost chinuite de foame, boală, sete și păduchi. O scurtă plimbare de-a lungul căii ferate aduce la vedere depozitele din Kanada. Betonul bombardat risipit prin iarbă și printre flori sălbatice e tot ce a rămas din camerele de gazare și din vestiarele subterane. Dincolo de sârma ghimpată se află kilometri de câmpuri care odată făceau parte din întreprinderile agricole de la Auschwitz, fertilizate cu cenușă și oase umane.

În afara traseului de vizitare, în lagărul principal de la Auschwitz se află clădiri din cărămidă și lemn, care serveau drept ateliere și depozite naziste. În apropiere, fosta extensie a lagărului – *Lagerweiterung* –, unde croitoresele au fost încartiruite din mai 1944 până la evacuarea lor cu Marșul Morții. Acum, cele douăzeci de blocuri sunt locuințe, numite după unul dintre cei mai importanți membri ai rezistenței de la Auschwitz, căpitanul Witold Pilecki, un om care compătimise chinurile femeilor slovace din primele transporturi și care îi admira pe toți cei suficient de curajoși pentru a face parte din rezistența lagărului.

Când soldații sovietici au ajuns la Auschwitz, pe 27 ianuarie 1945, au fost uimiți să găsească pradă din spolierea evreilor din Europa de Est și munți de pradă în depozitele rămase în Kanada, printre care peste un milion de articole de îmbrăcăminte. Bunurile – inclusiv 239 de baloți de păr, estimat a proveni de la 140 000 de femei – au fost sortate și depozitate în clădirile din extensia lagărului. Hainele rămase ale evreilor uciși nu mai erau doar costume, rochii, pantofi și cămăși. Sub egida Comisiei Extraordinare de Stat a Uniunii Sovietice pentru Investigarea Crimelor Agresorilor Germano-Fasciști, acestea au devenit dovezi ale crimelor de război și ale relelor capitalismului.

Detaliu al expoziției de pantofi din Muzeul de Stat Auschwitz

Odată cu deschiderea Muzeului de Stat Auschwitz-Birkenau, câteva haine şi un munte de încălţăminte au fost expuse cu atenţie, amintiri puternice ale corpurilor umane care le-au purtat cândva. Papuci, pantofi de dans, galoşi, sandale şi cizme nu au nevoie de cuvinte. Pielea putrezeşte încet; mătasea, bumbacul, pluta şi inul se descompun.[28]

Hainele şi încălţămintea expuse la Auschwitz fuseseră cusute de mâini anonime, aproape toţi morţi acum, prin crimă sau având un sfârşit natural. Dar hainele făcute la Atelierul de croitorie de lux?

De-a lungul anilor, poate că Hedwig Höss a aruncat hainele învechite şi care nu mai erau la modă. Cine ştie dacă au fost date unor prieteni nevoiaşi, sau vândute unui negustor de vechituri, sau tăiate pentru făcut cârpe? Sau şi-au găsit drum spre piaţa în creştere a hainelor *vintage*, ajungând să fie vândute prin intermediul site-urilor de licitaţii online? Este imposibil de verificat; pe creaţiile din atelierul Martei nu au fost cusute etichete.

Un obiect de îmbrăcăminte care a supravieţuit din jaful de la Auschwitz este sacoul bavarez din lână cenuşie, adus din Kanada I la vila Höss şi pentru care chiar Hedwig a semnat de primire. A fost purtat mai întâi de fiul cel mic al lui Hedwig, Hans-Jürgen, şi apoi de fiul lui, Rainer.

Hedwig a murit în septembrie 1989, în timp ce îşi făcea vizita anuală la fiica ei Brigitte, la Washington DC. De Crăciun, Brigitte încă agaţă în pom un ornament tricotat de mama ei, Hedwig – o mică legătură textilă cu o viaţă trecută.

În timpul petrecut împreună în California, am întrebat-o pe Bracha Kohút dacă a salvat vreo amintire din perioada petrecută în lagăre. A clătinat din cap cu vehemenţă. Nimic. Nu are decât amintirile şi fotografii.

Într-o zi, am primit un colet de la nepoata Hunyei, Gila, ce conţinea probabil cel mai semnificativ obiect care

a intrat vreodată în colecţia mea de haine de epocă şi *vintage*. Este un „costum" din două piese pe care Hunya l-a cusut pentru Gila dintr-una dintre rochiile ei din mătase. De fiecare dată când văd detaliile tiparului, cusăturile, mă gândesc la mâinile abile ale Hunyei lucrând la maşinile de cusut din Kežmarok, Leipzig, Auschwitz şi altele.

Când am vizitat-o pe fiica Katkăi, Irit, în Israel, a scos haine pe care Katka le făcuse şi le purtase, încă păstrate în şifonier după moartea Katkăi. Ele sunt în acelaşi timp nimic special şi ceva extraordinar. De fapt, casa în care a trăit Katka – cămin pentru trei generaţii acum – este încă înfrumuseţată de lucruri făcute de ea. Tapiseriile ei colorează pereţii; a tricotat huse de spătar pentru scaune şi protecţii pentru mânerul uşii, pentru ca nimic să nu se lovească de tencuială sau să zgârie vopseaua. Una dintre tapiseriile ei este vizibilă pe fundal în mărturia video a Katkăi pentru Fundaţia Shoah. În film, vocea Katkăi are un ritm la fel de plăcut ca bluza îngrijită pe care o poartă. Ea se opreşte frecvent să spună: „Cum să explic...?"

Cuvintele nu sunt de ajuns.

Trusa de cusut a lui Irene

Când eram în Israel, Pavel, fiul lui Irene, m-a invitat în casa lui, plină de uimitoarea artă textilă şi fotografică a soţiei lui, Amy. Umbrela roz aprins a lui Irene stătea încă sprijinită pe verandă. Pavel a adus trusa de cusut a lui Irene, plină de bobine, panglici de croitorie şi accesorii, exact aşa cum a lăsat-o ea. Amy mi-a arătat ceea ce consideră a fi cel mai bun portret pe care i l-a făcut vreodată lui Irene. Era pe 23 aprilie, ziua lui Irene. Cu decenii în urmă, la Bratislava, mama lui Irene făcuse rost cumva de un ou pentru a i-l face cadou fiicei sale. Mai târziu, în lagăr, Marta a făcut posibil miracolul unui ou fiert, în semn de mulţumire pentru bunătatea ei. În această zi, întâmplător ultima zi de naştere a lui Irene, Amy i-a dat în glumă un ou de la masa de Paşte, din ziua precedentă. Irene a ridicat oul – aparatul foto a făcut clic.

Trei generaţii de iubire şi de generozitate – dincolo de cuvinte.

Irene a murit în februarie 2017.

Este greu de înţeles de ce soarta m-a ales pe mine să fiu ultima. Au fost multe femei mai tinere decât mine. Mă bucur astăzi că pot împărtăşi altora tot ce ştiu despre acea perioadă şi acel loc blestemat.

— Bracha Kohút, născută Berkovič[29]

În timp ce stăm în casa ei însorită, o întreb pe Bracha cum e să fii ultima croitoreasă supravieţuitoare a Atelierului de croitorie de lux.

— Ar fi trebuit să vii acum zece ani, răspunde ea, când mai multe dintre noi erau încă în viaţă.

Aş vrea eu.

Pe măsură ce anii se duc, se duc și supraviețuitoarele. În ultimele lor luni, unele dintre croitorese au simțit cum compartimentele lor emoționale se prăbușesc. S-au întors în mintea lor la amintiri fericite din copilărie și la amintiri terifiante din lagăre. Iubirea și amărăciunea sunt țesute împreună.

Cuvintele lor, cusăturile lor, poveștile lor nu trebuie uitate.

Fiecare dintre croitorese a reflectat asupra experiențelor lor. Alida și-a menținut furia împotriva naziștilor, scriind: „Inima mea nu poate ierta." De asemenea, a jurat angajament față de obiectivul „păcii internaționale și prieteniei indestructibile între toate popoarele lumii".[30] Compatrioata ei, Marilou Colombain – recăsătorită Marilou Rosé –, și-a continuat rezistența din timpul războiului luptând împotriva antisemitismului.

Irene a vorbit cu pasiune împotriva xenofobiei, a diviziunilor și a oricărei forme de rasism. În ciuda ororilor pe care le-a îndurat la Auschwitz, știa din prietenia cu croitoresele că dragostea și loialitatea nu s-au stins niciodată. Ulterior, a adus un omagiu tuturor prietenelor din lagăr, spunând: „A fost iadul pe pământ, dar au existat oameni care și-au păstrat chipul uman."[31]

Bracha își recunoaște în mod liber lipsa de încredere în umanitate, dar încă îndeamnă tinerele generații să construiască comunități unite, prin acceptarea indivizilor și celebrarea diversității.

Îmi iau rămas-bun de la Bracha, care rămâne cu ochii strălucind, dând din mână și zâmbind pe veranda căsuței ei din California. Această femeie mică, rezistentă s-a confruntat cu lipsurile, deportarea, foametea, umilința, brutalitatea și pierderea celor dragi. Acum îndură cu calm incendiile de pădure californiene, prefacerile politice și izolarea din cauza Coronavirusului. Când am sunat-o cu un

apel video în primăvara anului 2020, ca s-o întreb ce mai face, a răspuns simplu:

— Sunt în viață.

Februarie 2021

Cu profundă tristețe scriu acum că Bracha Kohút, născută Berkovič – alintată Betka de familie –, a murit în primele ore ale Zilei Îndrăgostiților 2021. Va fi mult timp amintită pentru energia, loialitatea și rezistența ei. Acum se odihnește în pace. A fost un privilegiu și o plăcere să o cunosc.

MULȚUMIRI

Nu am scris această carte de una singură. Sunt recunoscătoare pentru timpul, cunoştinţele şi experienţa dăruite cu generozitate de mulţi, printre care şi familiile supravieţuitorilor, care mi-au împărtăşit amintiri preţioase. În plus, sunt recunoscătoare pentru resursele imense ale arhivelor de la Centrul Internaţional pentru Memoria Holocaustului YadVashem, Muzeul Memorial al Holocaustului din Statele Unite, Biblioteca Holocaustului Tauber, Biblioteca Holocaustului Wiener, Arhivele Istoriei Vizuale ale Fundaţiei Shoah (Universitatea Californiei de Sud), Biblioteca Britanică, Muzeul Luptătorilor din Ghetouri şi Muzeul Patrimoniului Evreiesc.

Cercetarea unui aspect atât de important şi profund sfâşietor al istoriei nu este o sarcină uşoară. În decursul studiului şi al scrierii cărţii am fost susţinută de prieteni răbdători, agenţi literari perspicace şi, în etapele finale, de redactori talentaţi ai unor edituri extraordinare. În ciuda muncii grele, a fost adesea o experienţă înălţătoare să pot comemora experienţele unor femei persecutate pe nedrept şi să devin parte a unei noi ţesături mondiale de vieţi interconectate.

Desigur, orice neajunsuri ale cărţii sunt din vina mea. Sper că am făcut dreptate amintirilor croitoreselor – mai ales celor care nu mai pot vorbi – şi că am onorat încrederea pe care mi-au acordat-o rudele lor. Acum aştept cu nerăbdare să aflu mai multe pe măsură ce arhivele se redeschid după pandemia de Coronavirus şi cartea iese în lume.

Între timp, mulțumirile mele speciale pentru:

Yael Aharoni, Lilka Areton, Tom Areton, Emil Areton, Avri Ben Ze'ev, Katarína Blatná, Rosalind Bryan-Schrimpff, Hilary Canham, Angela Clare, Vivian Cohut, Clementine Gaisman, Oshrat Green, Irit Greenstein, Avri Greenstein, Allison Hellegers, Richard Henley, Rainer Höss, Yedida Kanfer, Pavel Kanka, Amy Kanka-Valadarsky, Ellen Klages, Bracha Kohút, Gila Kornfeld-Jacobs, Rupert Lancaster, Elisa Milkes, Juraj Minárik senior, Juraj Minárik junior, Alice Natali, Sara Nelson, Fred Parker, Jan Parker, Rosalind Parker, Thalia Reichenberg Soffair, Rafi Shamir, Kate Shaw, Gabriela Shelley, Eva Vogel, Helen Westmancoat, John Westmancoat, Maxine Willett.

Credite pentru fotografii

1. Detaliu dintr-o fotografie cu Irene Reichenberg, Amy Kanka-Valadarsky
2. Renée Ungar, fotografie din 1939, colecție privată
3. Bracha Berkovič, fotografie din școala elementară, arhiva familiei © Tom Areton
4. Marta Fuchs, fotografie de la nunta familiei Schneider, 1934, colecție privată
5. Bracha Berkovič, fotografie cu grupul Mizrachi de dinainte de război, arhiva familiei © Tom Areton
6. Moda la Praga, revista *Eva*, 1940, arhiva autoarei
7. *Fürs Haus*, 8 noiembrie 1934, arhiva autoarei
8. Revista *Eva*, 1940, arhiva autoarei
9. Revista *Eva*, 1940, arhiva autoarei
10. Moda de primăvară, *La Coquette*, nedatată, arhiva autoarei
11. Hunya Storch, fotografie din 1935, Gila Kornfeld-Jacobs
12. Coperta revistei *Mode Und Heim*, ediția a XII-a, 1940, arhiva autoarei
13. Detaliu al etichetei ADEFA pe o rochie din celofibră de la sfârșitul anilor 1930, colecția autoarei
14. Renée Ungar, fotografie de dinainte de război, colecție privată
15. Katka și Bracha Berkovič, fotografie de dinainte de război, arhiva familiei © Tom Areton
16. Șorțuri, *Deutches Moden Zeitung*, 1941, arhiva autoarei

17. Detaliu al unui tipar din hârtie, *Deutches Moden Zeitung*, 1941, arhiva autoarei
18. Nathan Volkmann, fotografie de dinainte de război, Gila Kornfeld- Jacobs
19. Moda blănurilor, revista *Eva*, decembrie 1940, arhiva autoarei
20. Blănuri, catalogul de cumpărături *Bon Marché*, Franța, iarna 1939–1940, arhiva autoarei
21. Käthe Kohút, născută Reichenberg, fotografie de dinainte de război, arhiva familiei © Tom Areton
22. *Mode und Wäsche*, 1942, noua modă de haine de primăvară, arhiva autoarei
23. Portret de grup, familia Berkovič, 1942, arhiva familiei © Tom Areton
24. Produse de catalog *Bon Marché*, iarna 1939–1940, arhiva autoarei
25. Pagină dintr-un atlas german cu teritoriile ocupate care se învecinează cu Slovacia, arhiva autoarei
26. Bracha Berkovič înainte de deportare.
27. Valize Moritz Mädler, Leipzig, Berlin, Hamburg, anunț publicitar, *Die Dame*, 1939, arhiva autoarei.
28. Ceasuri de vânzare, *Bon Marché*, iarna 1939–1940, arhiva autoarei
29. Barăcile din Kanada II, Arhiva Muzeului de Stat Auschwitz-Birkenau de la Oświęcim. Nr. neg. 20995-482
30. Bracha Berkovič, fotografie din 1937, arhiva familiei © Tom Areton
31. Ținute pentru grădinărit, *Mode und Wäsche*, Beyer, arhiva autoarei
32. Modele de tricotat din *Die Hausfrau*, octombrie 1939, arhiva autoarei

33. Ținute pentru fete, *Mode Für Alle*, Beyer, 1944, arhiva autoarei
34. Portretul familiei Höss, 1943, Institut für Zeitgeschichte München-Berlin, IfZ BA-00019962
35. Moda de toamnă pentru costume, *Mode Für Alle*, Beyer, 1944, arhiva autoarei
36. Detaliu dintr-o carte poștală de la Marta Fuchs, 3.3.44, colecție privată
37. Fotografiile de identificare ale Alidei Delasalle, Arhivele Holocaustului Tauber, Centrul pentru Holocaust al familiilor evreiești, Colecția Lore Shelley, 2011-003. Orig. Stabsgebaude, M-Z. Alida Vasselin
38. Modele elegante de rochii de după-amiază, *Les Patrons Universels*, 1943, arhiva autoarei
39. Fotografie a Rezinei Apfelbaum, colecție privată
40. Modele de cămăși de noapte și lenjerie, *Les Patrons Universels*, 1943, arhiva autoarei
41. Carte poștală a Martei Fuchs, 3 martie 1943, colecție privată
42. Fotografie 23.9.44, Pictorial Press Ltd / Alamy Stock Photo, 2BFCN18
43. Bracha Berkovič, fotografie postbelică, arhiva familiei © Tom Areton
44. Cartea de muncă postbelică a Martei Fuchs, colecție privată
45. Fotografie cu familia Kohút, arhiva familiei © Tom Areton
46. Fotografie de nuntă cu Marta și Ladislav Minárik, colecție privată
47. Renée Adler, născută Ungar, și familia, colecție privată
48. Irene Reichenberg, portret postbelic, colecție privată
49. Fotografie cu Raya Kagan, colecție privată
50. Fotografie cu Bracha și Katka Berkovič, arhiva familiei © Tom Areton

51. Fotografie cu pantofi expuşi la Muzeul de Stat Auschwitz-Birkenau, colecţia autoarei
52. Fotografia cutiei de cusut a lui Irene Reichenberg, colecţia autoarei

BIBLIOGRAFIE

Aalders, Gerard, *Nazi Looting: The Plunder of Dutch Jewry During the Second World War*, trad. Arnold Pomerans şi Erica Pomerans, Berg (2004)

Aly, Götz, *Hitler's Beneficiaries: Plunder, RacialWar and the Nazi Welfare State*, trad. Jefferson Chase, Versa (2016)

Aly, Götz şi Susanne Heim, *Architects of Annihilation: Auschwitz and the Logic of Destruction*, Phoenix (2003)

Arad, Yitzhak, Israel Gutman & Abraham Margaliot (editori), *Documents on the Holocaust*, trad. Lea Ben Dor, University of Nebraska Press şi Yad Vashem (1999)

Berr, Hélène, *Le Journal de Hélène Berr*, trad. David Bellos, McClelland şi Stewart (2008)

Birenbaum, Halina, *Hope Is the Last to Die*, Auschwitz State Museum (2016)

Bogner, Nahum, „Cyprus Detention Camps", *Encyclopedia of the Holocaust*, editor, Israel Gutman, Macmillan (1990)

Borden, Harry, *Survivor*, Cassell (2017)

Bourke-White, Margaret, *Dear Fatherland, Rest Quietly. A Report on the Collapse of Hitler's Thousand Years*, Arcole Publishing (1946/2018)

Boyd, Julia, *Travellers in the Third Reich*, Elliott & Thompson Ltd (2017)

Brosh, Hilary, *Threads of Life*, disertaţie nepublicată, Leeds Metropolitan University (2012)

Buber-Neumann, Margarete, *Milena*, trad. Ralph Manheim, Collins Harvill (1989).

Burianová, Miroslava, *Móda v ulicích protektorátu*, Narodni Muzeum, Grada Publishing (2013)

Caldwell, Erskine și Margaret Bourke-White, *North of the Danube*, The Viking Press (1939)

Chesnoff, Richard Z., *Pack of Thieves*, Phoenix (2001)

Chiger, Krystyna, cu Daniel Paisner, *The Girl in the Green Sweater*, St Martin's Griffin (2008)

Clendinnen, Inga, *Reading the Holocaust*, Canto (2002)

Collins, Robert și Han Hogerzeil, *Straight On: Journey to Belsen and the Road Home*, Methuen & Co (1947)

Czech, Danuta, *Auschwitz Chronicle, 1939–1945*, Henry Holt & Co. (1997)

Czocher, Anna, Dobrochna Kałwa, Barbara Klich-Kluczewska, Beata Łabno, *Is War Men's Business? Fates of Women in Occupied Kraków in Twelve Scenes*, Muzeum Historyczne Miasta Krakówa (2011)

Delbo, Charlotte, *Auschwitz and After*, Yale University Press (1995)

Dojc, Yuri și Katya Krausova, *Last Folio: Textures of Jewish Life in Slovakia*, Indiana University Press (2011)

Dune Macadam, Heather, *999: The Extraordinary Young Women of the First Official Jewish Transport to Auschwitz*, Citadel Press (2020)

Eger, Edith, *The Choice*, Rider (2017)

Epstein, Helen, *Where She Came From: A Daughter's Search for Her Mother's History*, Holmes & Meier (2005)

Fantlová, Zdenka, *The Tin Ring: How I Cheated Death*, Northumbria Press (2010)

Feldman, Jeffrey, „The Holocaust Shoe. Untying Memory: Shoes as Holocaust Memorial Experience", în *Jews and Shoes*, editor Edna Nahshon, Berg (2008)

Fénelon, Fania, *The Musicians of Auschwitz*, Sphere Books (1977)

Fogg, Shannon L., *Stealing Home: Looting, Restitution and Reconstructing Jewish Lives in France, 1942–1947*, Oxford University Press (2017)

Flanner, Jean, *Paris Journal 1944–1965*, Atheneum Press (1965)

Frankl, Viktor, *Man's Search for Meaning*, Rider (2004)

Fromm, Bella, *Blood & Banquets: A Berlin Social Diary*, Birch Lane Press (1990)

Garliński, Jósef, *Fighting Auschwitz*, Fontana (1976)

Gensburger, Sarah, *Witnessing the Robbing of the Jews: A Photographic Album, Paris, 1940–1944*, trad. Jonathan Hensher, Indiana University Press (2015)

Gibas, Dr Monika, Dr Cornelia Briel, Petra Knöller, Steffen Held, *„Aryanisation" in Leipzig: Driven out. Robbed. Murdered*, expoziție itinerantă. http://www.juedischesleipzig.de/arisierung_ engl09.pdf

Gilbert, Martin, *The Dent Atlas of the Holocaust*, JM Dent (1993)

Goering, Emmy, *My Life with Goering*, David Bruce & Watson Ltd (1972)

Gold, Dina, *Stolen Legacy: Nazi Theft and the Quest for Justice at Krausenstrasse 17/18, Berlin*, American Bar Association (2016)

Goldberg, Myrna și Amy H. Shapiro (editori), *Different Horrors, Same Hell: Gender and the Holocaust*, University of Washington Press (2013)

Gottfried, Claudia, *et al.*, *Glanz und Grauen. Kulturhistorische untersuchungenzur Mode und Bedleidung in der Zeit des Nationalsozialismus*, LVR-Industriemuseum, Textilfabrik Cromford Hg. (2020)

Grabowski, Jan, *Hunt for the Jews: Betrayal and Murder in German-Occupied Poland*, Indiana University Press (2013)

Grant, Linda, *The Thoughtful Dresser*, Virago (2009)

Grosman, Ladislav, *The Shop on Main Street*, trad. Iris Urwin Lewitová, Karolinum Press (2019)

Guenther, Irene, *Nazi Chic? Fashioning Women in the Third Reich*, Berg (2004)

Gutman, Israel și Michael Berenbaum, *Anatomy of the Auschwitz Death Camp*, Indiana University Press (1998)

Gutterman, Bella şi Avner Shalev (editori), *To Bear Witness: Holocaust Remembrance at Yad Vashem*, Yad Vashem (2014)

Hampton, Janie, *How the Girl Guides Won the War*, Harper Press (2011)

Harding, Thomas, *Hanns and Rudolph: The German Jew and the Hunt for the Commandant of Auschwitz*,William Heinemann (2013)

Harding, Thomas, „Hiding in N. Virginia, a daughter of Auschwitz”, *Washington Post*, 7 septembrie 2013

Hart-Moxon, Kitty, *Return to Auschwitz*, Sidgwick & Jackson Ltd (1981)

Haste, Cate, *Nazi Women*, Channel 4 Books (2001)

Heijmerikx, Anton G.M., „Hedwig Höss-Hensel de vrouw van de kampcommandant en haar rol in Auschwitz”, *Genealogie en Streekgeschiedenis*, 7 august 2016, accesat pe 5.02.2020. https:// heijmerikx.nl/2016/08/07/ hedwig-hoss-hensel-de-vrouw-van- de-kampcommandant-en-haar-rol-in-auschwitz/

Hellman, Peter, cu Lili Meier şi Beate Klarsfeld, *The Auschwitz Album*, Random House (1981)

Helm, Sarah, *If This Is a Woman: Inside Ravensbruck: Hitler's Concentration Camp for Women*, Little, Brown (2015)

Helman, Anat, *A Coat of Many Colors: Dress Culture in theYoung State of Israel*, Academic Studies Press (2011)

Himmler, Katrin şi Michael Wildt, (editori), *The Private Heinrich Himmler: Letters of a Mass Murderer*, trad., Thomas S. Hansen şi Abby J. Hansen, St Martin's Press (2016)

Hlaváčková, Konstantina, *Czech Fashion: Mirror of the Times 1940–1970*, Olympia Publishing (2000)

Hoffman, Eva, *After Such Knowledge: A Meditation on the Aftermath of the Holocaust*, Vintage (2004)

Holden, Wendy, *Born Survivors*, Sphere (2013)

Höss, Rainer, *Das Erbe des Kommandanten*, Belleville Verlag (2013)

Huebner, Karla, „Inter-war Czech Women's Magazines: Constructing Gender, Consumer Culture and Identity in Central Europe", în *Women in Magazines: Research, Representation, Production and Consumption*, Rachel Ritchie, Sue Hawkins, Nicola Phillips (editori), Routledge (2016)

Jalowicz-Simon, Marie, *Gone To Ground*, trad. Anthea Bell, Profile Books Ltd (2014)

Junge, Traudl, cu Melissa Müller, *Until the Final Hour*, Phoenix (2005)

Kanter, Trudi, *Some Girls, Some Hats and Hitler*, Virago (2012)

Katz, Leslie, „Love, business and Holocaust bind unlikely couple in S.F.", *The Jewish News of Northern California*, 12 aprilie 1996

Kirschner, Ann, *Sala's Gift*, Free Press (2006) Klabunde, Anja, Magda Goebbels, Sphere (2007)

Klemann, Hein & Sergei Kudryashov, *Occupied Economies: An Economic History of Nazi-Occupied Europe 1939–1945*, Berg (2012)

Klemperer, Victor, *I Shall Bear Witness: The Diaries of Victor Klemperer 1933–1941*, trad. Martin Chalmers, Phoenix (1999)

Knill, Iby, *The Woman Without a Number*, Scratching Shed Publishing Ltd (2010)

Knowles, Anne Kelly şi Tim Cole, Alberto Giordano (editori) *Geographies of the Holocaust*, Indiana University Press (2014)

Kobylański, Tomasz, „Życie codzienne w willi Hössa", *Polityka*, ianuarie 2013

Koontz, Claudia, *Mothers in the Fatherland: Women, the Family and Nazi Politics*, Methuen (1987)

Kornfeld-Jacobs, Gila, cu Varda K. Rosenfeld, *The Rooster Called: Our Father's Life Journey from Hungary to Israel*, PHP (2019)

Kornreich Gelissen, Rena, cu Heather Dune Macadam, *Rena's Promise: A Story of Sisters in Auschwitz*, Beacon Press (2015)

Kounio Amariglio, Erika, *From Thessaloniki to Auschwitz and Back*, Valentine Mitchell (2000)

Kramer, Clara, *Clara's War*, Ebury Press (2008)

Kremer, Roberta S. (editor), *Broken Threads. The Destruction of the Jewish Fashion Industry in Germany and Austria*, Berg (2007)

Lachendro, Jacek, *Auschwitz After Liberation*, trad. William Brand, Auschwitz-Birkenau State Museum (2015)

Langbein, Hermann, *People in Auschwitz*, trad. Harry Zohn, University of North Carolina Press, USHMM (2004)

Langford, Liesbeth, *Written By Candlelight*, Ergo Press (2009)

Lasker-Wallfisch, Anita, *Inherit the Truth 1939–1945*, Giles de la Mare Publishers (1996)

Lebert, Stephan, *My Father's Keeper: The Children of the Nazi Leaders: An Intimate History of Damage & Denial*, Little, Brown & Company (2001)

Lengyel, Olga, *Five Chimneys: A Woman Survivor's True Story of Auschwitz*, Ziff-Davis Publishing (1947)

Libitzky, Eva și Fred Rosenbaum, *Out on a Ledge: Enduring the Łódź Ghetto, Auschwitz and Beyond*, Wicker Park Press Ltd (2014)

Lipszyc, Rywka, *Rywka's Diary*, Anita Friedman (editor), trad. Malgorzata Markoff, HarperCollins (2015)

Loridan-Ivens, Marceline, *But You Did Not Come Back*, trad. Sandra Smith, Faber & Faber (2017)

Lower, Wendy, *Hitler's Furies: German Women in the Nazi Killing Fields*, Chatto & Windus (2013)

Margolius Kovály, Heda, *Under a Cruel Star: A Life in Prague 1941–68*, Granta Books (2012)

Mičev, Stanislav, *My Experiences During a Three-Year Imprisonment in the Auschwitz Concentration Camp: Memoirs of Berta Berkovičová-Kohútová*, Matica Slovenska, ianuarie 2019

Meiri-Minerbe, Chaya, *Juden in Kesmark: und Umgebung zur Zeit der Shoah: jüdisches Leben und Leiden in der*

Slowakei-Räumung Abteilung, trad. Magali Zibaso, Hartung-Gorre (2002)
Moorehead, Caroline, *A Train in Winter: A Story of Resistance*, Vintage (2012)
Nicosia, Francis, R. & Jonathan Huener (editori), *Business and Industry in Nazi Germany*, Berghahn Books (2004)
Nomberg-Przytyk, Sara, trad. Roslyn Hirsch, *Auschwitz: True Tales from a Grotesque Land*, The University of North Carolina Press (1985)
Overy, Richard, *Interrogations: The Nazi Elite in Allied Hands*, 1945, Allen Lane (2001)
Owen, James, *Nuremberg: Evil on Trial*, Headline Review (2006)
Owings, Alison, *Frauen: German Women Recall the Third Reich*, Penguin (2001)
Paskuly, Steven (editor), *Rudolph Höss, Death Dealer: The Memoirs of the SS Kommandant of Auschwitz*, trad. Andrew Pollinger, Prometheus Books (1992)
Rader, Henning și Vanessa-Maria Voigt (editori), *Einem Jüdischer Besitz Erwerbungen des München Stadtmuseums im Nationalsozialismus*, Hirmer Verlag (2018)
Rawicz, Jerzy (editor), *KL Auschwitz Seen by the SS*, Auschwitz State Museum (1970)
Rees, Laurence, *Auschwitz: The Nazis and the Final Solution*, BBC Books (2005)
Rougier-Lecoq, Violette, *Témoignages. 36 Dessins à la Plume de Ravensbrück*, Imprimerie Auclerc (1983)
Sadowski, Tanja, „Die nationalsozialistische Frauenideologie: Bild und Rolle der Frau in der „NS-Frauenwarte" vor 1939". https:// www.mainz1933-1945.de/fileadmin/Rheinhessenportal/Teilnehmer/mainz1933-1945/Textbeitraege/Sadowski_Frauen- ideologie.pdf. Accesat pe 28.04.2020
Sandes, Philippe, *East West Street: On the Origins of Genocide and Crimes Against Humanity*, Weidenfeld & Nicholson (2016)

Schechter, Hillel, *Jewish Life in Leipzig during the 1930s*, Shoah Resource Centre, Yad Vashem, accesat pe 23.06.2020

Schloss, Eva, *Eva's Story: A Survivor's Tale by the Stepsister of Anne Frank*, William B. Eerdmans Publishing Company (1988/2010)

Schneider, Helga, *The Bonfire of Berlin*, trad. Shaun Whiteside, William Heinemann (2005)

Schneider, Helga, *Let Me Go: My Mother and the SS*, Vintage (2005)

Schwarz, Gudrun, *Eine Frau an seine Seite*, AufbauTaschenbuch Verlag

Setkiewicz, Piotr (editor), *The Private Lives of the SS*, trad. William Brand, Auschwitz-Birkenau State Museum (2015)

Shelley, Lore (editor şi trad.), *Secretaries of Death: Accounts by Former Prisoners Who Worked in the Gestapo of Auschwitz*, Shengold Publishers Ltd (1986)

Shelley, Lore (editor şi trad.), *Criminal Experiments on Human Beings in Auschwitz and War Research Laboratories*, Mellen Research University Press (1991)

Shelley, Lore (editor şi trad.), *Auschwitz – The Nazi Civilisation: Twenty-three Women Prisoners' Accounts*, University Press of America (1992)

Shelley, Lore, *The Union Kommando in Auschwitz: The Auschwitz Munition Factory Through the Eyes of Its Former Slave Laborers*, Studii în Shoah, Volumul al XIII-lea, University Press of America (1996)

Shelley, Lore, *Post-Auschwitz Fragments*, Morris Publishing (1997)

Shik, Dr Na'ama, „Women Heroism in the Camp”, curs online pentru Yad Vashem, 30.05.2020. Accesat pe 2.04.2020. https://www. youtube.com/watch?v=eVpO3IvhVmA&feature=youtu. be&utm_source=newsletter&utm_medium=email&utm_ campaign=temp_closed.

Shuter, Jane, *The Holocaust: The Camp System*, Heinemann (2002)

Škodová, Júlia, *Tri Roky Bez Mena*, Osveta (1962)

Smith, Lyn, *ForgottenVoices of the Holocaust*, Ebury Press (2005)

Snyder, Louis L., *Encyclopedia of the Third Reich*, Wordsworth Editions Ltd (1998)

Speer, Albert, trad. Clara și Richard Winston, *Inside the Third Reich*, Phoenix (1995)

Stargardt, Nicholas, *The German War: A Nation Under Arms, 1939–45*, Vintage (2016)

Steinbacher, Sybille, *Auschwitz: A History*, trad. Shaun Whiteside, Penguin (2004)

Steiner, Jean-François, *Treblinka*, Meridian (1994)

Stone, Dan, *The Liberation of the Camps*, Yale University Press (2015)

Todorov, Tzvetan, *Facing the Extreme: Moral Life in the Concentration Camps*, Weidenfeld & Nicholson (1999)

Tuchman, Barbara, *Practising History*, Ballantine Books (1982)

Tuvel Bernstein, Sara, *The Seamstress: A Memoir of Survival*, Penguin Putnam Ltd (1999)

Van Pelt, Robert Jan & Debórah Dwork, *Auschwitz 1270 to the Present*, Yale University Press (1996)

Veillon, Dominique, *Fashion Under the Occupation*, Berg (2002)

Vrba, Rudolf, *I Escaped from Auschwitz*, Robson Books (2002)

Vrbová, Gerta, *Trust and Deceit: A Tale of Survival in Slovakia and Hungary, 1939–1945*, Vallentine Mitchell (2006)

Walford, Jonathan, *Forties Fashion: From Siren Suits to the New Look*, Thames & Hudson (2008)

Weissmann Klein, Gerda, *All But My Life*, Hill and Wang (1995)

Westphal, Uwe, trad. Kristine Jennings, *Fashion Metropolis Berlin 1836–1939: The Story of the Rise and Destruction of the Jewish Fashion Industry*, Henschel (2019)

Wiesenthal, Simon, *Justice Not Vengeance*, Weidenfeld and Nicholson (1989)

Willingham II, Robert Allen, *Jews in Leipzig: Nationality and Community in the 20th Century*, teză de doctorat, University

of Texas at Austin (2005). https://repositories.lib.utexas.edu/ bitstream/handle/2152/1799/willinghamr73843.pdf. Accesat în iunie 2020

Wong, Joanna, *Lincoln teacher recalls parents' Holocaust travails*, revista Liceului Abraham Lincoln, 10 mai 2016, accesată în aprilie 2020

Zuker-Bujanowska, Liliana, *Liliana's Journal: Warsaw 1939–1945*, Judy Piatkus Publishers (1980)

Note cu privire la surse

Introducere

1 *Nazi Chic*, Irene Guenther.

Capitolul 1: Una dintre puținele supraviețuitoare

1 Olga Kovanova, născută Kovaczova (Kovacz), mărturie scrisă la mașină, trimisă către dr. Lore Shelley. Arhivele Lore Shelley, Biblioteca Holocaustului Tauber.

2 Interviu al autoarei cu Bracha Kohút, noiembrie 2019.

3 Interviul 07138 cu Irene Kanka, Arhiva Istoriei Vizuale, Fundația Shoah, Universitatea Californiei de Sud, tradus de fiul său, Pavel Kanka. Muzeul Culturii Evreiești, parte a Muzeului Național Slovac, se află acum pe Strada Židovská, numărul 17, chiar peste drum de fosta casă a lui Irene. Găzduiește o expoziție evreiască permanentă, cu obiecte care comemorează viața odată vibrantă a cartierului evreiesc.

4 Käthe Kohn, născută Reichenberg, s-a născut pe 18 iulie 1917; Frieda, născută pe 18 mai 1913, s-a căsătorit cu Zoltan Federweiss; Edith s-a născut pe 24 mai 1924.

5 Mama lui Renée a fost Esther, iar tatăl, Simcha. A fost primul copil și a avut un frate, Shmuel, și două surori, Gita și Yehudit. Numele ebraic al lui Renée era Shoshana.

6 La naștere, Bracha fusese botezată Berta, alintată cu afecțiune Bracha sau Brochču în dialectul idiș vorbit în Čepa. Aceasta în ciuda faptului că bunica ei maternă, crescută în cultura maghiară, a vrut să primească numele unguresc Hajnal, care înseamnă „zori". Însă bunicul

patern a hotărât s-o numească Berta, fiindcă în Čepa era o familie de evrei bogaţi pe nume Farkaš, adică „lup". Acest Farkaš avea o fiică pe nume Berta, aşa că bunicul Berkovič a spus că „dacă numele e bun pentru ei, va fi bun şi pentru nepoata mea". Numele ebraic al Brachăi era Chaya Bracha, ceea ce înseamnă „binecuvântarea vieţii". (Corespondenţă nepublicată.)

7 Pâinea se făcea în casă; legumele se cultivau în grădină. Toamna, oamenii dansau desculţi în butoaiele cu varză, ca să stoarcă apa şi să o pregătească de murat. Iarna, alte vitamine veneau din dulceaţă de fructe şi din morcovii conservaţi în paie – copiii se strecurau în beci să-i ronţăie pe ascuns. Era esenţial să produci totul. Era o viaţă grea.

8 Bunicul Brachăi, Ignatz, luptase în Primul Război Mondial. Experienţele din război îl făcuseră să devină instabil, furios şi uneori căuta scăparea în băutură. În schimb, Rivka, bunica Brachăi, care crescuse cinci copii în timp ce Ignatz era la război, era o femeie blândă şi răbdătoare. Amândoi erau cinstiţi şi muncitori – calităţi pe care fiul lor, Salomon, tatăl Brachăi, le moştenise.

9 Numele ebraic al Katkăi era Tova Tsipora sau „pasăre bună". În idiş, echivalentul pentru Tova este Gitl, aşa că familia îi spunea Gitu, un nume de alint. Se născuse în 1925.

10 Fotografia era printre preferatele fiicei mijlocii a soţilor Höss, Inge-Brigitt. Cu ocazia interviului cu ea pentru cartea *Hanns and Rudolf*, scriitorului Thomas Harding i-a fost permis să vadă fotografia *in situ*. Într-o carte de memorii despre bunicul său Rudolf, *Das Erbe des Kommandanten*, Rainer Höss descrie o altă fotografie de la nuntă, care îi înfăţişează pe bărbaţi în costum popular, cu pantaloni scurţi şi veste scurte, iar pe mireasă şi pe prietena ei cea mai bună, Ilse von Seckendorff, le înfăţişează drăguţe, cu codiţe împletite, îmbrăcate în bluze albe cu broderie şi fuste lungi, închise la culoare. În deceniile care aveau să urmeze, Hedwig şi Ilse aveau să-şi amintească despre „nunta splendidă" de la minunatul palat Meseberg, în stil baroc: imaginaţie sau realitate?

11 *Death Dealer: The Memoirs of the SS Kommandant of Auschwitz*, Rudolf Höss.

12 Dr. Willibald Hentschel a fondat Liga Artaman în 1923, în ideea de a împrospăta rasa germană luând tineri deziluzionați de viața urbană modernă și reașezându-i la țară ca fermieri. În timpul celui de-al Treilea Reich, Liga a fost absorbită de Partidul Nazist.

13 *Hanns and Rudolf*, Thomas Harding.

14 În limba slovacă, numele de familie ale femeilor primesc adesea sufixul -à sau -ovà, de exemplu, Fuchs devine Fuchsovà. Însă în engleză se obișnuiește să se renunțe la sufix, ceea ce am ales să fac pentru personajele principale ale acestei istorii, inclusiv Marta Fuchs.

15 Marta citea mult și iubea muzica, luând chiar lecții de pian cu Eugen Suchoň, prieten de familie din Pezinok, a cărui evocatoare operă din anii 1940, *Krútňava – Vârtejul* – i-a consolidat reputația de cel mai mare compozitor al Slovaciei.

16 *Das Erbe des Kommandanten*, Rainer Höss. Dr. Carl Clauberg a făcut operația de cezariană. Clauberg avea să i se alăture lui Höss la Auschwitz pentru a lucra în infamul Bloc 10, unde pe femei se făceau experimente „medicale" sadice, printre care și sterilizări forțate. Blocul 10 se afla în lagărul principal de la Auschwitz, lângă Blocul 11, unde prizonierii condamnați la moarte își așteptau execuția. Asistenta medicală Maria Stromberger a depus mărturie împotriva lui Clauberg la procesul de după război. Ea a fost de față la ultima naștere a lui Hedwig, pe 20 septembrie 1943, când s-a născut Annegret. Așa cum vom vedea, asistenta Maria a fost activă și în mișcarea subterană de la Auschwitz, având legături cu Marta Fuchs.

17 Fotograful și cineastul Roman Vishniac a făcut instantanee grăitoare cu evrei din Europa Centrală și de Est de dinaintea deportărilor, printre care și un portret în alb și negru al unui grup de fete din Kežmarok. Una dintre fete are codițe lungi împletite, ca Bracha, celelalte au tunsori bob ciufulite. Poartă pardesie, pantofi cu curele și ciorapi

încreţiţi. Au chipuri luminoase; numele şi soarta le sunt necunoscute.

18 Hunya se născuse la Plavnitz, un sat de munte polonez. Părinţii ei s-au mutat ulterior la Kežmarok.

19 *Konzentrationslager Auschwitz Frauen-Abteilung* (Secţia de femei din lagărul de concentrare de la Auschwitz), Muzeul Memorial al Holocaustului din Statele Unite. Părinţii Hunyei sunt menţionaţi drept Hermann Storch şi Fanny Birnbaum. (Mai erau cunoscuţi şi drept Zvi Krieger Storch şi Zipora Birnbaum Laundau.) Pe fişa de înregistrare, numele ei de familie e Winkler – trimitere la o căsătorie din interes, menită să rezolve problemele cu viza pe când lucra la Leipzig. Acum, numele ei după soţ e Volkmann. Fişa arată că, la sosirea la Auschwitz, Hunya nu avea nicio boală infecţioasă sau vreo infirmitate. Ceea ce avea să se schimbe în curând.

20 Helen (Helka) Grossman, născută Brody, citată în *Secretaries of Death*, Lore Shelley. Helka avea cincisprezece ani şi jumătate când şi-a încheiat educaţia. O vreme, s-a ascuns în oraşul Bardejov. Cineva care nu era evreu a turnat-o în 1942. A fost deportată la Auschwitz şi a lucrat în secţia de completare a fişelor din blocul administrativ al SS-ului, împărţind dormitorul cu Hunya şi cu celelalte croitorese.

21 Interviu cu Irene Kanka, 07138, Arhiva Istoriei Vizuale, Fundaţia Shoah, Universitatea Californiei de Sud.

Capitolul 2: Singura putere

1 *Until the Final Hour*, Traudl Junge.

2 O rochie creată de Podolská a câştigat premiul întâi la Expoziţia Internaţională a Artizanilor de la Berlin, din 1938. A fost ultima prezentare de modă cehă în Germania înainte ca ţara să fie divizată.

3 Revista *Eva* a fost publicată pentru prima dată în decembrie 1928. În ciuda faptului că şi-a pierdut oarecum din culoare în timpul Marii Crize, revista a rezistat până

în 1943. Cele mai rezistente reviste de modă au sfidat lipsa de hârtie din timpul războiului și au continuat să le aducă cititoarelor o lume în care să evadeze și sfaturi de făcut rochii din orice.

4 Jesenská a fost arestată de Gestapo pentru colaborarea cu rezistența subterană după ocupația germană a Cehoslovaciei. A murit de insuficiență renală în lagărul de concentrare de la Ravensbrück, pe 17 mai 1944; schimbase hainele elegante pe hainele în dungi.

5 Conversație cu Gila Kornfeld-Jacobs, nepoata Herminei Volkman-Hecht, născută Storch. Hunya se afla într-o etapă a vieții ei în care se simțea foarte deziluzionată de majoritatea lucrurilor, inclusiv de croitorie.

6 *Memory Book*, Gila Kornfeld-Jacobs.

7 *Blood and Banquets*, Bella Fromm, 26 iunie 1933.

8 *Broken Threads*, Roberta S. Kremer (ed.). *Frau* Magda Goebbels, soția lui Joseph, a devenit președinte de onoare. La fel ca multe soții naziste de rang înalt, ea s-a bucurat de privilegiul de a putea capta atenția și talentele croitorilor din Berlin și nu numai. Orice gând pe care l-ar fi putut avea de a se răsfăța cu moda de la Paris a fost alungat, când Institutul de Modă a început să promoveze firme germane. Poate că Magda era prea înclinată spre Franța, spre modă. A fost înlocuită ca președinte.

9 Ideal pentru nemțoaice era să fie casnice, asistente medicale, învățătoare, croitorese, secretare, bibliotecare sau asistente pentru bărbați. Tanja Sadowski, *Die nationalsozialistische Frauenideologie: Bild und Rolle der Frau in der „NS-Frauenwarte" vor 1939*.

10 *Blood and Banquets*, 30 august 1932.

11 *Inside the Third Reich*, Albert Speer. Hitler a spus despre cadouri: „Știu că acestea nu sunt lucruri frumoase, dar multe dintre ele sunt cadouri. Nu aș vrea să mă despart de ele".

12 *Glanz und Grauen*, Claudia Gottfried *et al.*

13 În Cehoslovacia, portul național, cu broderie minunată, și stilurile tradiționale erau folosite pentru a face o declarație politică. Stilurile bavarez și tirolez însemnau loialitate față de Partidul Nazist; stilurile locale, în special, erau un semn de rezistență la influența sau politica germane.

14 *Documents on the Holocaust*, Yitzhak Arad *et al.* (editori).

15 *Frau* Marlene Karlsruhen, citată în *Frauen*, Alison Owings.

16 Erna Lugebiel, citată în *Mothers in the Fatherland*, Claudia Koontz. Lugebiel a adăpostit evrei germani în timpul războiului, atât de mare era furia ei față de persecuții.

17 *Documents on the Holocaust*. Au existat obiecții la boicoturile antievreiești de la ministrul Economiei, dar numai pe motiv că aduceau perturbări economice lanțurilor de aprovizionare.

18 *Broken Threads*.

19 Când este o rochie mai mult decât o rochie? Când face parte din istoria antisemită. În colecția autoarei – o frumoasă rochie din crep verde, cu flori colorate, care poartă eticheta ADEFA. O legătură înfiorătoare.

20 *My Life with Goering*, Emmy Goering.

21 *„Aryanisation" in Leipzig: Driven* out. *Robbed. Murdered*, dr. Monika Gibas *et al.*

22 *Pack of Thieves*, Richard Z. Chesnoff. În 1938, 79% dintre magazinele universale aparțineau evreilor, precum și 25% dintre magazinele nemțești de vânzare cu amănuntul.

23 *Jewish Life in Leipzig*, Hillel Schechter.

24 *Hitler's Furies*, Wendy Lower.

25 Transcrieri ale procesului de la Nürnberg, 20 martie 1946. Goering și-a susținut declarația la proces, spunând: „A fost expresia entuziasmului spontan provocat de evenimente și de distrugerea obiectelor de valoare și de dificultățile apărute". *Interrogations*, Richard Overy.

26 Revista *Elegante Welt*, august 1938, articolul „Stimmung am movehorizont: vorwiegend heiter".

27 *My Life with Goering.*

28 *Pack of Thieves.*

29 *Magda Goebbels*, Anja Klabunde.

30 Irene Kanka, Interviul 07138, Arhiva Istoriei Vizuale, Fundaţia Shoah, Universitatea Californiei de Sud.

31 Irene Kanka, Interviul 07138, Arhiva Istoriei Vizuale, Fundaţia Shoah, Universitatea Californiei de Sud.

Capitolul 3: Ce urmează, cum să continui?

1 Irene Kanka, Interviul 07138, Arhiva Istoriei Vizuale, Fundaţia Shoah, Universitatea Californiei de Sud.

2 Ela Weissberger, care locuia în comunitatea evreiască Lom u Mostu. Familia a suferit tratamente brutale în timpul violenţelor din Noaptea de cristal. https://www.holocaust.cz/en/sources/recollections. Accesat în iunie 2020.

3 *Occupied Economies*, Hein Klemann şi Sergei Kudryashov.

4 Discurs pe 6 august 1942 către conducerea Reichului, la Ministerul Aviaţiei. Goering a promis că ocupanţii „vor extrage maximul, astfel încât poporul german să îşi poată trăi viaţa". Citat în *Hitler's Beneficiaries*, Götz Aly.

5 *Out on a Ledge*, Eva Libitzky.

6 Când fotografa americană Margaret Bourke-White a intervievat un tânăr neamţ din infanteria mecanizată în zona Nürnberg, în 1945, acesta a deplâns prosperitatea pierdută din anii de război. Bourke-White a întrebat dacă se referă la mâncare, haine şi delicatese din Polonia, Franţa, Belgia şi Olanda. Tânărul a fost jignit. „Nu, din Germania", a insistat el, refuzând să creadă că bunurile erau mai degrabă pradă străină decât produse patriotice ale Patriei. *Dear Fatherland, Rest Quietly*, Margaret Bourke-White.

7 *I Shall Bear Witness*, Victor Klemperer.

8 Katka Gruenstein, născută Feldbauer – născută pe 3 martie 1922, în vestul Slovaciei. *Nazi Civilisation*, Lore Shelley.

9 *Das Schwarze Korps*, 24 noiembrie 1938.

10 Conturile bancare evreiești au fost înghețate. Bunurile evreiești au fost convertite în obligațiuni de stat care nu puteau fi răscumpărate. Potențialii emigranți evrei au fost nevoiți să plătească o taxă pentru privilegiul de a fugi, lăsând în urmă cea mai mare parte a averii lor. Evreilor li s-au cerut taxe și chiar reparații pentru daunele produse în timpul Nopții sticlei sparte. Angajații evrei au fost dați afară din companiile non-evreiești. Uneori, acest lucru s-a făcut sub eufemismul *Umstellung Unseres Unternehmens* – „remaniere a companiei".

11 *Magda Goebbels.*

12 *The Shop on Main Street*, Ladislav Grosman.

13 *Aryanization in Leipzig.*

14 *Pack of Thieves.*

15 Adolf Eichmann a înființat *Zentralstelle Fuer Juedische Auswanderung* – Biroul central pentru emigrarea evreilor –, care trebuia să-i „încurajeze" pe evreii din Protectorat să emigreze. În Slovacia, Dieter Wisliceny era implicat în planurile bizare ale Reichului de a-i deporta pe evrei în Madagascar. Centrele de exterminare aveau să ofere o „soluție" de eliminare mult mai categorică.

16 Irene Kanka, Interviul 07138, Arhiva Istoriei Vizuale, Fundația Shoah, Universitatea Californiei de Sud. Irene a luat lecții de croitorie între 1939 și 1942.

17 Margita (Grete) Rothova, născută Duchinsky, în 1902, Pressburg/Bratislava. Grete a supraviețuit Holocaustului. După război, priceperea ei la țesut a fost o sursă vitală de venit. *Secretaries of Death*, Lore Shelley.

18 Mama Katkăi i-a ajutat pe vecini făcând croitorie, pentru a suplimenta veniturile familiei. *Nazi Civilisation.*

19 *Deutsches Moden Zeitung*, Leipzig, vara 1941.

20 Ilustrație cu un șorț în *Deutsches Moden Zeitung*, Leipzig, vara anului 1941.

21 *Glanz und Grauen.*

22 *Magda Goebbels.*

23 *Mothers in the Fatherland.*

24 Discurs la Universitatea din Berlin pe 11 noiembrie 1941, pentru a justifica munca evreilor. *Documents on the Holocaust.*

25 Abia în 2019 soarta lui Emil a fost confirmată prin cercetările familiei; prins în vânătoarea tinerilor evrei în Slovacia, a fost deportat în lagărul de la Majdanek, din districtul Lublin din Polonia ocupată de germani, primind numărul mic de prizonier 319. El și alți deținuți au lucrat la construcții în lagăr. A fost ucis în noile camere de gazare cu dioxid de carbon de la Majdanek, pe 7 septembrie 1942, execuție înregistrată cu numărul 4941.

26 Din 1944, Sered' a fost condus de SS și a devenit un lagăr de concentrare în adevăratul sens al cuvântului, pentru evrei, partizani și participanți la revolta slovacă. Sered' a fost folosit și ca lagăr de tranzit pentru evreii deportați la Theresienstadt, Ravensbrück, Auschwitz și Sachsenhausen. Din mai 1942, oricărui *Hospodársky Žid* – evreu vital din punct de vedere economic – i s-a dat o mică insignă galbenă în formă de steaua lui David, marcată cu HŽ. (Colecția de artefacte Yad Vashem.)

27 Gila Kornfeld-Jacobs, *Memory Book.*

28 Fondatorul școlii, rabinul Carlebach, a emigrat în Palestina în 1935. Când școala a fost, în cele din urmă, eliberată de ocupanții săi temporari, Hunya a fost mutată într-o nouă cameră de la etajul patru al unui orfelinat evreiesc, pe care o împărțea cu alte șapte femei.

29 *The Girl in the Green Sweater*, Krystyna Chiger.

30 *Out on a Ledge.*

31 *Hope is the Last to Die*, Halina Birenbaum.

32 *The Girl in the Green Sweater.*

33 *Fashion Metropolis Berlin.*

34 În noiembrie 1941, un domn Straub, angajat al companiei Charlotte Röhl din Berlin, a scris pentru a-şi exprima entuziasmul cu privire la calitatea a opt rochii primite recent din ghetoul de la Łódz´. Şi-a încheiat scrisoarea exprimând „speranţa că veţi continua să lucraţi pentru mine şi că veţi continua să faceţi livrări prompte, aşa cum aţi promis". *Fashion Metropolis Berlin*, Uwe Westphal.

35 *Out on a Ledge.*

36 *My Father's Keeper*, Stephan Lebert.

37 Corespondenţă a lui Brigitte Frank, citată în *East West Street*, Philippe Sandes.

38 *Occupied Economies.*

39 *Hunt for the Jews*, Jan Grabowski.

40 Herta Fuchs, născută în 1923, părinţii fiind Frieda şi Moric Fuchs.

41 Alida Charbonnier s-a născut pe 23 iulie 1907 la Fécamp. Pe 6 octombrie 1928 s-a căsătorit cu Robert Delasalle, brutar, care i s-a alăturat în rezistenţa politică faţă de ocupanţii germani. Au devenit membri ai Partidului Comunist Francez în 1936. A fost demisă din postul ei de croitoreasă în noiembrie 1938 pentru declanşarea unei greve şi a început să lucreze la un fabricant de corsete, pe Rue Alexandre Legros din Fécamp. Locuinţa lor de la Sautreuil Passage numărul 13 a fost percheziţionată de poliţie de mai multe ori, înainte de a fi arestaţi. Robert Delasalle a fost executat la 21 septembrie 1942. Alida l-a întâlnit înainte de moartea sa, pentru un scurt adio.

42 Herta Soswinski, născută Mehl, a lucrat cu Maria Mandl la Ravensbrück. Ulterior a fost transferată la Auschwitz şi li s-a alăturat altor femei din Slovacia în blocul administrativ al SS-ului. *Nazi Civilisation.*

43 Jeannette (Janka) Nagel, născută Berger, *Secretaries of Death.*

44 *If This Is a Woman*, Sarah Helm. Producţia de haine la Ravensbrück era atât de mare, încât întreprinderile

locale pierdeau clienţi. Gigantul industrial TexLed Ltd – Textil-und Lederverwertung GmbH – avea fabrici atât în lagărul de concentrare de la Dachau, cât şi în cel de la Ravensbrück.

45 *Business and Industry in Nazi Germany*, R. Francis Nicosia şi Jonathan Huener.

46 Corespondenţa familiei lui Renée Ungar, Bratislava, 17 august 1945.

47 *Where She Came From*, Helen Epstein.

48 *Architects of Annihilation*, Götz Aly şi Susanne Heim.

Capitolul 4: Steaua galbenă

1 O scrisoare din 1957 a Hertei Fuchs care solicita despăgubiri pentru „Daune aduse libertăţii", deoarece a fost obligată să poarte *Judenstern* – steaua evreiască. Arhiva Leo Baeck. Tradus din limba germană.

2 Carte de identitate a lui Irené Reichenberg, din Bratislava. Născută pe 25 februarie 1915, a pierit în Holocaust. Arhiva fotografică Yad Vashem https://photos.yadvashem.org/photo-details.html?language=en&item_id=4408243&ind=0

3 Gustav „Gusti" Reichenberg a evadat din lagărul de muncă forţată de la Sered'. A luat cutia cu scule a unui antreprenor venit în vizită şi a ieşit calm cu ea. Documentul fals de identitate l-a menţinut sub acoperire pentru tot restul războiului. Leo Kohút – iniţial Leo Kohn – a fost arestat la sfârşitul anului 1944, când un gardian i-a recunoscut fotografia pe actul de identitate. Deportat mai întâi la Sered', a îndurat apoi încarcerarea la Sachsenhausen, Bergen-Belsen şi într-un sub-lagăr de la Dachau. I-a spus lui Käthe să părăsească Bratislava în cazul în care era prins. Înspăimântată şi izolată, Käthe s-a predat Gestapoului. După eliberarea lui de către trupele americane, s-a întors la Bratislava, unde a aflat de soarta soţiei sale. Institutul Tauber, Istoria orală a Fundaţiei Shoah | 1999.A.0122.708 | Număr RG: RG-50.477.0708.

4 Irené Reichenberg, născută pe 25 februarie 1915, a pierit în Holocaust. Cartea ei de identitate face parte din colecţia Slovensky Narodny Archiv din Bratislava. Articol Yad Vashem nr. 4408243.

5 Nathan Volkmann, născut pe 14 mai 1908. Gedenkbuch – Articol în Cartea memorială (bundesarchiv.de) https://www.bundesarchiv.de/gedenkbuch/en995526

6 *Secretaries of Death*.

7 https://www.youtube.com/watch?v=62u6IaRHsKw&-list=UU-8V xYewh49NnyNsjh7s9Mw&index=5&t=22s.

8 *Secretaries of Death*.

9 Din fericire, sora mai mică a lui Irene, Grete, era bolnavă în spital cu scarlatină şi a evitat astfel somaţia. Ulterior a fost trimisă în lagărul de muncă de la Sered' împreună cu tatăl ei şi astfel a supravieţuit războiului.

10 La Auschwitz, Bracha s-a împrietenit cu o belgiană pe nume Gisela Reinhold. Membrii familiei Reinhold erau negustori de diamante. Înainte de deportare, Gisela a ascuns diamante într-un umeraş vechi din lemn, pe care apoi l-a acoperit cu o haină, lăsând haina pe un scaun. I-a spus Brachăi: „Dacă supravieţuiesc, ştiu unde ne-am ascuns diamantele." După război, Gisela s-a întors în apartamentul ei şi, într-adevăr, şi-a găsit comorile în umeraş.

11 Olga s-a născut pe 1 decembrie 1907 la Szekesfehervár, în Ungaria. S-a format în domeniul croitoriei la un colegiu tehnic.

12 Alice Dub, născută Strauss, în 1922, a fost arestată în casa ei din Trstená Orayy, în nordul Slovaciei. Întreaga ei familie apropiată a murit în Holocaust, cu excepţia unui frate care a supravieţuit unui lagăr de muncă şi ca partizan. Biblioteca Holocaustului Tauber, corespondenţă privată între Alice Dub şi Lore Shelley, arhiva Lore Shelley.

13 Helka Grossman, născută Brody, putea „trece" drept catolică, la fel ca Bracha. A fost reperată şi denunţată ca

fiind evreică. În timp ce aştepta la centrul de întâlnire de la Poprad, s-a împrietenit cu o cântăreaţă profesionistă, care le cânta fetelor să doarmă după ce se dădea stingerea. *Secretaries of Death.*

14 Renée Adler, născută Ungar, scrisoare din 1945.

15 Edita Maliarová, *Nazi Civilisation.*

16 *Secretaries of Death.* Biletul Rivkăi a fost găsit de un muncitor pe nume Leo Cips. Leo i-a transmis avertismentul fratelui ei, care s-a ascuns imediat.

17 *Auschwitz: The Nazis and the Final Solution*, Lawrence Rees.

18 La procesul său, Wisliceny a recunoscut înţelegerea completă a intenţiilor lui Himmler: „Mi-am dat seama că acest lucru însemna condamnarea la moarte pentru milioane de oameni." *Interrogations.*

19 *Atlas of the Holocaust*, Martin Gilbert.

20 *Pack of Thieves.*

21 *Hitler's Beneficiaries.*

22 Activitatea ERR a fost preluată de *Dienstelle Western* – Serviciul Vestic.

23 Transcrieri de la procesul de la Nürnberg, 31 august 1946.

24 Hitler a semnat un memorandum în acest sens pe 31 decembrie 1941.

25 *Stealing Home*, Shannon L. Fogg.

26 Corespondenţă cu Lore Shelley, Biblioteca Holocaustului Tauber. Marilou a fost crescută la Paris, mai întâi în Arondismentul al nouăsprezecelea, apoi a locuit în suburbii.

27 *Witnessing the Robbing of the Jews*, Sarah Gensburger.

28 Transporturile evreilor de la Leipzig au început pe 21 ianuarie 1942.

29 *The German War*, Nicholas Stargardt.

30 Citat în *Nazi Women*, Cate Haste.

31 Fabrica de încălţăminte Bata de lângă Chełmek, la aproximativ zece kilometri depărtare de Auschwitz, a fost preluată de fabrica Ota-Silesian.

32 Experienţele evreicelor din primul transport oficial al evreilor slovaci către Auschwitz sunt detaliate în *999 Women*, Heather Dune Macadam.

33 Janka Nagel, născută Berger. *Secretaries of Death.*

34 Corespondenţă între Alice Dub Strauss şi Lore Shelley. Arhiva Lore Shelley, Biblioteca Holocaustului Tauber.

35 *Le Convoi du 24 Janvier*, Charlotte Delbo.

36 *Nazi Civilisation.* Hunya a fost închisă sub numele Hermine Winkler, numele de după căsătoria ei de convenienţă făcută pentru a obţine un paşaport ceh. Toate documentele ei din lagărul de concentrare poartă numele Winkler.

37 *Memory Book*, Gila Kornfeld-Jacobs. Însoţitoarea Hunyei în călătorie a fost Ruth Sara Ringer (numele Sara era un adaos obligatoriu, conform legislaţiei germane), născută Kamm, în 1909, deci cu doar un an mai tânără decât Hunya. Numărul ei de la Auschwitz era 46349, la doar două cifre după Hunya. Soţul ei, Hans Wilhem Ringer, a fost ucis în Holocaust.

38 *Nazi Civilisation.* Până în ianuarie 1944, majoritatea celor din transportul de la Leipzig muriseră.

Capitolul 5: Primirea obişnuită

1 *Nazi Civilisation.*

2 Linia de cale ferată care leagă linia principală de lagărul separat de la Birkenau a fost finalizată abia în 1944, la timp pentru sosirile din Ungaria. A accelerat procesul asasinărilor în masă, deoarece noii sosiţi nu mai trebuiau să meargă pe jos sau să fie transportaţi cu camionul de pe vechea rampă către lagăre. Au mărşăluit pur şi simplu în coloană, fie spre carantină, fie spre camerele de gazare.

3 Aceste ateliere – toate patronate de membrii SS, printre care Hedwig Höss – au fost distruse ca să facă loc pentru douăzeci de blocuri noi de cazare, construite ca o prelungire a lagărului principal. Croitoresele de la Auschwitz au fost încartiruite aici din 1944. După război, blocurile au fost transformate pentru uz civil. *Private Lives of the SS*, Piotr Setkiewicz.

4 Alice Gruen. *Criminal Experiments*, Lore Shelley.

5 Lilli Kopecky. *Secretaries of Death*.

6 Alice Strauss, corespondență privată cu Lore Shelley, Biblioteca Holocaustului Tauber. Când convoiul de prizonieri politici francezi a sosit la Auschwitz, pe 27 ianuarie 1943, femeile – printre care Marilou Colombain și Alida Delasalle – au trecut pe lângă această poartă cântând sfidător „La Marseillaise".

7 La rândul lor, femeile din Blocul 7 avertizau următorul lot de nou-veniți să-și ascundă bunurile personale... iar la rândul lor, ei păreau nebuni când gesticulau. Mărturia lui Margit Bachner, născută Grossberg, din Kežmarok. *Nazi Civilisation*.

8 Edita Maliarová a venit la Auschwitz cu un transport din Bratislava și a vrut să le liniștească pe tinerele ei prietene în timp ce erau dezbrăcate și tunse. A primit numărul 3535. *Nazi Civilisation*.

9 Helen (Helka) Grossman, născută Brody, din Kežmarok. *Secretaries of Death*.

10 *Memory Book*.

11 Femeile mai tinere puteau purta pantaloni (de obicei cu nasturi sau fermoar pe șold) sau pantaloni de schi iarna.

12 Violența sexuală în lagăre a fost întotdeauna o amenințare, în ciuda faptului că era ilegal ca un neamț arian să aibă relații sexuale cu un evreu. Exista și riscul atacurilor din partea altor deținuți. Sexul consensual nu era neobișnuit între deținuți, pentru plăcerea fizică, contactul uman sau ca formă de troc pentru mâncare și alte lucruri esențiale. Lucru de înțeles, mulți deținuți

și-au pierdut toate impulsurile sexuale. Unii au susținut că acest lucru se datora pulberii de bromură puse în ceai. Înfometarea, boala și disperarea distrugeau și ele libidoul.

13 Katka Grünstein, născută Feldbauer, o croitoreasă de douăzeci de ani din vestul Slovaciei. A devenit numărul 2851.

14 Lidia Vargo, născută Rosenfeld, în 1924, în Transilvania, deportată în iunie 1944 din Ungaria, procesată la Birkenau. *The Union Kommando in Auschwitz*, Lore Shelley.

15 Anita a spus că raderea părului la Auschwitz a fost cea mai traumatică experiență: „M-a făcut să mă simt complet goală, complet vulnerabilă și redusă la un absolut *nimeni.*" Anita și-a găsit liniștea devenind membru al orchestrei lagărului. *Inherit the Truth.*

16 Irene Kanka, Interviul 07138, Arhiva Istoriei Vizuale, Fundația Shoah, Universitatea Californiei de Sud.

17 Renée Düring a schițat câteva scene brute din viața lagărului, cu atât mai grăitoare cu cât le lipsește talentul artistic. Era prietenă bună cu o deținută pe nume Lien, care a devenit croitoreasa preferată a femeilor din SS. *Criminal Experiments.*

18 *Holocaust, the Camp System*, Jane Shuter.

19 Fostul deținut David Olère a schițat diagrame ale proceselor și clădirilor de la Auschwitz-Birkenau în 1946, incluzând o secțiune transversală a Crematoriului 3, care prezintă deținuți pieptănând părul tuns, deasupra cuptoarelor și deasupra biroului supraveghetorilor SS. *Auschwitz. Not Long Ago. Not Far Away.*

20 *Auschwitz: A History*, Sybille Steinbacher. Alte companii care au profitat de pe urma părului tuns în lagăr sunt Held din Friedland, Alex Zink de la Roth, lângă Nürnberg, Dye-Forst Limited de la Lausitz și fabrica de pâslă Alex Zing de la Katscher. Când Auschwitz a fost eliberat, în ianuarie 1945, aproape șapte tone de păr au

fost găsite în tăbăcăria lagărului, gata să fie transportate. *KL Auschwitz Seen by the SS; People in Auschwitz.*

21 *Fashion Under the Occupation*, Dominique Veillon.

22 *Interrogations.*

23 Această afirmaţie a fost făcută de Martin Bormann Junior, care a susţinut că Potthast i-a arătat la ea în pod mobilier realizat din oase umane. *My Father's Keeper.*

24 În mod uimitor, păduchi infectaţi cu tifos erau folosiţi la Auschwitz în încercări deliberate de a ucide membri SS. Potrivit deţinutului Hermann Langbein, prizonierul polonez Teddy Pietrzykowski făcea curăţenie pentru SS şi astfel avea ocazia să presare păduchi infectaţi sub gulerele hainelor membrilor SS (*People in Auschwitz*). Deţinutului Jósef Garliński i s-a spus că Witold Kosztowny, unul dintre primii membrii ai rezistenţei, creştea păduchi infectaţi pentru a-i arunca pe gardienii SS pe care îi urau, precum Grabner şi Palitzsch. *Frau* Luise Palitzsch a murit de tifos la 4 noiembrie 1942, dar nu s-a putut dovedi nicio legătură. Ofiţerul medical principal Siegried Schwella a murit de tifos în mai 1942, se presupune de la un păduche pus intenţionat. Informatorul polonez Stefan Olpinski a fost ucis, se presupune, când a acceptat drept cadou un pulover infectat cu păduchi de la membrii rezistenţei de la Auschwitz. S-a îmbolnăvit de tifos după două săptămâni şi a fost dus la Blocul 20, murind aproximativ două săptămâni mai târziu, la începutul lunii ianuarie 1944. *Fighting Auschwitz.*

25 *Auschwitz 1270 to the Present*, Robert Jan Van Pelt.

26 Emilia a descoperit că era greu să menţină textilele albe, fiindcă apa era galbenă. Rufele pline de săpun trebuiau transportate la fântâna din apropiere, pentru a fi clătite în apă mai limpede. Prizonierii care lucrau în grădina lui Fritzsch au cerut în secret săpun de rufe, precum şi usturoi şi ceapă, pentru a-şi spori aportul de vitamine. *Frau* Fritzsch făcea supă pentru deţinuţii care lucrau în grădină, printre care şi Stanisław Dubiel, care lucra şi la

vila familiei Höss, dar soţul ei a interzis această generozitate. *Private Lives of the SS.*

27 *KL Auschwitz Seen by the SS*, amintirile lui Pery Broad.

28 La proces, Moll şi-a apărat acţiunile afirmând: „Nu eram responsabil pentru sfârşitul fizic propriu-zis al vieţilor lor." Acest lucru a fost contrazis de numeroase mărturii despre sadism, venalitate şi mii de crime făcute cu mâna lui. *Interrogations.*

29 *Nazi Civilisation.*

30 *Death Dealer.*

31 *Memory Book.*

32 *The Tin Ring, or How I Cheated Death*, Zdenka Fantlová. Zdenka a fost deportată în lagărul de concentrare de la Terezín, Auschwitz, apoi la Bergen-Belsen. A supravieţuit.

33 Austriaca Eva Schloss, deportată la Auschwitz împreună cu mama ei. Au supravieţuit amândouă. Mama Evei s-a căsătorit cu Otto Frank – tatăl Annei. *Eva's Story*, Eva Schloss.

34 *Five Chimneys*, Olga Lengyel.

35 Rivka Paskus din Bratislava. *Secretaries of Death.*

36 *The Tin Ring.*

37 Sutienul lui Marcelle Itzkowitz, făcut dintr-o cămaşă bărbătească, este la expoziţia din fostul depozit de îmbrăcăminte de la Buchenwald, împrumutat de la Muzeul Rezistenţei Naţionale de la Champigny-sur-Marne. A fost arestată pentru activităţile sale din rezistenţa franceză şi închisă lângă Leipzig.

38 *Facing the Extreme: Moral Life in the Concentration Camps*, Tzvetan Todorov.

39 Alexander Petöfi, luptător pentru libertate, a murit în 1849. Menţionat în *The Union Kommando in Auschwitz.*

40 Helen Kuban, născută Stern, *Nazi Civilisation.*

41 Irene Kanka, Interviul 07138, Arhiva Istoriei Vizuale, Fundaţia Shoah, Universitatea Californiei de Sud.

Capitolul 6: Vrei să rămâi în viață

1 *Memory Book.*

2 Intrare în jurnalul lui Paul Kremer, 31 august 1942 și 2 septembrie 1942, *KL Auschwitz Seen by the SS.*

3 Interviu cu autoarea, 2019.

4 Corespondență privată de familie, 1945.

5 În 1942, WVHA SS Wirtschaftsverwaltungshauptamt – biroul central economic și administrativ al SS – era organizat în cinci grupuri, care includeau Amtsgruppe D (Grupul D), ce acoperea lagărele de concentrare, și Grupul W, cuprinzând întreprinderile SS. Istoricii estimează că s-a generat un uluitor profit de 30 de milioane de mărci pentru statul nazist, prin vânzarea de muncă forțată către întreprinderi private. *Auschwitz: The Nazis and the Final Solution.*

6 *Post-Auschwitz Fragments*, Lore Shelley.

7 *Interrogations.*

8 *Death Dealer.*

9 Dr. Claudette Kennedy, născută Raphael, devenită văduvă cu numele Bloch, născută în 1910 lângă Paris, a devenit prietenă cu Marta Fuchs. Mărturie, *Criminal Experiments on Human Beings.*

10 Relatat de Anna Binder, prietena Martei Fuchs, *Auschwitz – Nazi Civilisation.* A avea lenjerie intimă era un lux interzis pentru majoritatea prizonierilor evrei, deși acest lucru nu i-a împiedicat întotdeauna să achiziționeze sutiene și chiloți de contrabandă.

11 Arhivele Lore Shelley, Biblioteca Holocaustului Tauber.

12 Mărturia Rivkăi Paskus, *Secretaries of Death.*

13 Scrisoare din 1945, corespondență de familie.

14 Jeannette (Janka) Nagel, născută Berger, mărturie, *Secretaries of Death.*

15 Marie-Claude Vaillant-Couturier, mărturie la proces, citată în *People in Auschwitz.*

16 Aceasta s-a petrecut în 1944, la timp pentru un volum fără precedent de crime sub conducerea lui Höss: deportarea evreilor din Ungaria.

17 Arhivele Lore Shelley, Biblioteca Holocaustului Tauber, mărturie a lui Marie-Louise Rosé, devenită văduvă cu numele Colombain, născută Méchain.

18 Mărturia Lidiei Vargo, *The Union Kommando in Auschwitz.*

19 *Born Survivors.*

20 *People in Auschwitz.*

21 Ora Aloni, născută Borinski, mărturie, *Auschwitz – The Nazi Civilisation.*

22 Irma Grese, mărturie în procesul de la Lüneberg. Când a fost întrebată ce fel de bici avea, a răspuns că era unul făcut în țesătoria din lagăr, din celofan.

23 *Memory Book.*

24 *Auschwitz Chronicle.*

25 Albumul Auschwitz a fost descoperit de Lili Jacobs în timp ce se refăcea într-o clădire a SS-ului rechiziționată, după coșmarul din lagărul de concentrare. Familia ei este prezentată în album – uciși pentru că erau evrei. După multe decenii, albumul a fost achiziționat de Yad Vashem și este acum expus acolo.

26 *Five Chimneys.*

27 *Deutsche Ausrüstungwerke GmbH* – Fabrica Germană de Muniție.

28 *I Escaped from Auschwitz*, Rudolph Vrba.

29 Primele loturi de pradă au fost depozitate în tabăra principală, în clădirile tăbăcăriei. De la mijlocul anului 1944, hainele au fost depozitate în extensia lagărului, lângă blocurile de cazare pentru SS și pentru prizonieri.

30 *But You Did Not Come Back*, Marceline Loridan-Ivens.

31 La ceva timp după aceea, acest *kapo* s-a îmbolnăvit de tifos și a murit.

32 Vera Friedlander, intervievată pentru *Mothers in the Fatherland*. Salamander, înființat în 1904, a devenit cel mai mare lanț de magazine de încălțăminte din Germania, acum cu 150 de magazine în toată Europa. Website-ul lor declară în 2020: „Salamander combină cu pasiune moda, calitatea și serviciile deosebite și oferă un bun raport calitate–preț."

33 *Nazi Looting; Hitler's Beneficiaries.*

34 Transcrieri de la procesul lui Höss din 1946. Un tehnician dentar din Cracovia, pe nume Marushka, a avut sarcina de neinvidiat de a sorta dinții de aur și de a-i lipi pe fișe. „Credeți-mă, nu e o ocupație plăcută", a declarat ea, cu modestă subestimare. *Criminal Experiments on Human Beings.*

35 Această comandă a venit de la administrația SS WVHA pe 6 ianuarie 1943, cu detalii despre contul de la banca de economii unde urmau să fie depuse toate sumele de bani achiziționate. *The Auschwitz Chronicle*, Danuta Czech.

36 *I Escaped from Auschwitz.*

37 Hannah Lax din Cehoslovacia era o adolescentă din Kanada de la Birkenau. Într-un chestionar nepublicat, despre experiențele ei din lagăr, a scris: „Am sabotat lucrurile de valoare pe care le-am găsit și nu le-am predat nemților." Arhivele Lore Shelley, Biblioteca Holocaustului Tauber.

38 *Out on a Ledge.*

39 *All But My Life*, Gerda Weissman Klein.

40 Linda Breder, născută Reich, mărturie, *999: The Extraordinary Young Women of the First Official Jewish Transport to Auschwitz*. În calitate de deținut cu numărul 1175, Linda Reich a apărut în seria de 1 944 de fotografii făcute de Karl Höcker. După război, ea a depus mărturie de două ori împotriva membrilor SS sadici din complexul Kanada, printre care SS Unterscharführer Franz Wunsch, care avea doar douăzeci de ani când a început serviciul la Auschwitz. Fiica Lindei, Dasha Grafil, lucrează pentru Cultural Homestay International din San Francisco, un

program de schimb educațional înființat de Tom, fiul cel mare al Brachăi Berkovič. Bracha a fost prietenă cu Linda până la moarte. A descris-o pe Linda drept „un șoricel, alergând în toate părțile", și a spus zâmbind că deseori deranja chemarea la apel în lagăr, pentru că nu putea sta locului. Interviu cu autoarea, noiembrie 2019.

41 Zoltan, soțul Friedei, a fost și el ucis în Holocaust, la fel și soțul lui Jolli, Bela.

42 Data decesului lui Jolan Grotter, născută Reichenberg, este menționată ca fiind 27.09.1942 în „Registrul morții" al Muzeului de Stat Auschwitz, documentul nr. 33157/1942. S-a născut pe 14 martie 1910.

43 Mărturia Rivei Krieglova, *Criminal Experiments on Human Beings*.

44 Intrare pe 6 septembrie 1942, *KL Auschwitz Seen by the SS*. Una dintre prietenele Brachăi de la școală, Motzen, și-a văzut mama selectată în timpul aceluiași eveniment și a cerut să meargă cu ea, deși știa că se ducea la gazare. Cele două se numărau printre cei la a căror moarte a fost martor Kremer cu foarte multă satisfacție.

45 Irene a povestit ulterior acest episod și a spus că nu Dumnezeu i-a salvat viața la Auschwitz, ci Bracha.

46 Cylka sau Cyla este menționată în *People in Auschwitz* și în *True Tales from a Grotesque Land* de Sara Nomberg-Przytyk. Deși înțeleg tinerețea și instinctul de supraviețuire ale Cylkăi, ambele surse afirmă că, oricât ar fi detestat să fie complice la plecarea mamei sale spre camera de gazare, și-a savurat rolul de torționar. Povestea ei a fost spusă de romanciera Heather Morris în *Cilka's Journey*.

Capitolul 7: Vreau să locuiesc aici până mor

1 Din mărturia postbelică a lui Stanisław Dubiel. APMA-B, Colecția procesului Höss, vol. 4, citat în *Private Lives of the SS*.

2 Agniela Bednarska, APMA-B, Colecție de declarații, vol. 34, citată în *Private Lives of the SS.*

3 Afirmație făcută de Leo Heger, şoferul lui Rudolf, relatată lui Rainer Höss, nepotul lui Rudolf.

4 Mărturia Zofiei Abramowiczowa, *Criminal Experiments on Human Beings.*

5 Mărturia Lottei Frankl, *Auschwitz – Nazi Civilisation*; mărturia Lidiei Vargo, *Criminal Experiments on Human Beings.*

6 *Auschwitz and After*, Charlotte Delbo.

7 Tomasz Kobylanski, Życie codzienne w willi Hössa.

8 Imediat după război, Danimann, împreună cu fostul deținut Kurt Hacker, au început să răspândească veştile despre atrocitățile de la Auschwitz. Danimann a fost, de asemenea, implicat în aducerea criminalilor nazişti în fața justiției, inclusiv a sadicului Maximilian Grabner. A renunțat la grădinărit pentru a practica avocatura.

9 *Fighting Auschwitz.*

10 APMA-B, Colecția procesului Höss, vol. 4, citat în *Private Lives of the SS.*

11 *Death Dealer.*

12 Mărturie video a Tovei Landsman, VT 10281 Yad Vashem.

13 „Hiding in N. Virginia, a daughter of Auschwitz", Thomas Harding, *Washington Post.*

14 Începând cu 3 iunie 1943, familiile garnizoanei SS trebuiau să plătească 25 de mărci administrației lagărului pentru utilizarea muncii prizonierelor în casele lor. Nu există înregistrări ale tranzacțiilor. Cu siguranță, niciunul dintre aceste „salarii" nu a ajuns vreodată la prizoniere.

15 În 1974, Maria Jędrysik, care lucra la Muzeul de Stat Oświęcim, a intervievat femei trimise să lucreze în casele ofițerilor SS din garnizoana Auschwitz. Martorele au oferit o perspectivă unică asupra vieții casnice a membrilor SS, descriindu-i ca pe ființe umane complexe,

cu defecte uriaşe, mai degrabă decât drept demoni mitici cu formă umană. Danuta Rzempeil a depus mărturie că Höss era foarte afectuos cu copiii acasă: „Nu mi-a adresat niciodată niciun cuvânt. *Frau* Höss aranja totul. Ceea ce era bine, pentru că îmi era foarte frică de el." *Private Lives of the SS.*

16 Rudolf era în mod clar devotat copiilor săi. În ultima lui scrisoare către Hedwig, el i-a cerut „să-i educe pe copii cu adevărat umanitarism". Ironie inconştientă din partea unui criminal în masă şi rasist declarat sau dorinţa ca ei să nu-i repete greşelile? *Death Dealer.*

17 Mărturia lui Dubiel.

18 Kmak a fost împuşcat pe 4 septembrie 1943, pentru a acoperi implicarea SS-ului în tranzacţiile pe piaţa neagră la abatorul de la Auschwitz: ca martor al corupţiei, a trebuit să fie redus la tăcere.

19 Grönke era manager al Bekleidungswerk Stätten-Lederfabrik – atelier de îmbrăcăminte într-o fostă tăbăcărie.

20 Aceste documente semnate se află în arhivele Muzeului Memorial al Holocaustului din Statele Unite.

21 Povestea lui Rainer Höss, prin intermediul lui Robert Van der Pelt, *Auschwitz. Not Long Ago. Not Far Away*, conversaţie la expoziţie, accesată pe 10.02.2020 – expoziţie YouTube.

22 Mărturia Janinei Szczurek, Colecţia de declaraţii APMA-B, vol. 34.

23 *Auschwitz Chronicle.*

24 Corespondenţă cu dr. Lore Shelley, Biblioteca Holocaustului Tauber; *Criminal Experiments on Human Beings.*

25 Mărturia Florei Neumann, *The Union Kommando in Auschwitz.*

26 Ora Aloni, născută Borinski, mărturie, *Auschwitz – The Nazi Civilisation*. Ora a declarat că „îngerul morţii" a fost cel care a cerut această păpuşă specială, termen folosit adesea cu referire la cunoscuta Irma Grese.

27 *Five Chimneys.*

28 *People in Auschwitz.*

29 *KL Auschwitz Seen by the SS.*

30 Procesul lui Höss, vol. 12, fişa 178, citat în *KL Auschwitz Seen by the SS.*

31 Maria Stromberger, mărturie la procesul lui Höss.

32 Discursul lui Heinrich Himmler către SS la Poznan, pe 4 octombrie 1943, *Documents on the Holocaust.*

33 Mărturia Sonjei Fritz, *Criminal Experiments on Human Beings.*

34 *The Times*, februarie 2019, „Germania de Est a închis ochii la criminalii de război de la Auschwitz", Oliver Moody, accesat în februarie 2019. https://www.thetimes.co.uk/article/east-germany-turned-a-blind-eye-to-auschwitz-war-criminals-s9lg7tl8j.

35 Citat în *Auschwitz. Not Long Ago. Not Far Away.*

36 Interviu al jurnalistului Uwe Westphal, mai 1985, *Fashion Metropolis Berlin.*

37 Sergentul SS Robert Sierek, mărturie în faţa lui Robert Mulka.

38 Dr. Kremer a fost invitat la această cină şi a înregistrat meniul în jurnalul lui pe 23 septembrie 1942. *KL Auschwitz Seen by the SS.*

39 Manuscris nepublicat, „Memories of Auschwitz and my brother-in-law Rudolf Höss", citat de Rainer Höss, *Das Erbe des Kommandanten.*

40 *Das Erbe des Kommandanten.*

41 *People in Auschwitz.*

42 *Gästbuch der familie Höß 1940 Auschwitz – 1945 Ravensbrück*, Yad Vashem 051/41, 5521.

43 Detalii despre Solahütte: aşa cum se arată în extraordinarul album de fotografii adunate de adjutantul Karl Höcker, aflate acum la Muzeul Memorial al Holocaustului din Statele Unite. În mod bizar, fosta deţinută la Auschwitz, dr. Lore Shelley, care a fost responsabilă de colectarea şi publicarea a numeroase mărturii ale

supraviețuitorilor, inclusiv cele din *Obere Nähstube*, a primit înapoi după război câteva bunuri ale familiei, datorită mijlocirii lui Höcker, care a intervenit la cei care ținuseră ascunse lucrurile. După război, el a devenit un cetățean respectat al orașului natal al lui Shelley, Lübbecke. *Post-Auschwitz Fragments*.

44 Mărturia Hertei Fuchs, *The Union Kommando in Auschwitz*; Langbein, *People in Auschwitz*.

45 Scrisoare de la Helena Kennedy, născută Hochfelder, către Lili Mathe, membră a orchestrei, Holocaust Education and Learning Center, University of Huddersfield.

46 *Memory Book*.

47 *Death Dealer*.

48 Stromberger, mărturie în procesul lui Höss din 1947.

49 Această versiune a poveștii a fost spusă de nepotul lui Hedwig, Rainer Höss, *Das Erbe des Kommandanten*.

50 Corespondență dintre Rudolf Höss și psihiatrul G.M. Gilbert, *Death Dealer*.

51 Declarație la poliție, citată în *Eine Frau un Seine Seite*.

52 Dr. Hans Münch, corespondență cu Lore Shelley, *Criminal Experiments on Human Beings*. Potrivit unei povești din *The Nazi Doctors* de Robert Jay Lifton, și-a revenit suficient de bine pentru a finaliza o disertație despre febra tifoidă, pentru a efectua experimente cu tifos asupra prizonierilor și pentru a contribui la selecțiile pentru gazare.

53 O ediție germană a cărții lui Hermann Langbein's *People in Auschwitz*, deținută de Hedwig Höss.

54 Discurs la Poznan pe 4 octombrie 1943, *Documents on the Holocaust*.

55 *The Private Heinrich Himmler*, Katrin Himmler și Michael Wildt (editori).

56 Transcrieri ale procesului lui Höss, 1946.

57 *People in Auschwitz*.

58 *Eine Frau an seine Seite*.

59 *People in Auschwitz.*

60 Mărturia Aleksandrei Stawarczyk, în vârstă de paisprezece ani, *Private Lives of the SS.*

61 *People in Auschwitz.*

62 Mărturia Władysławei Jastrzębska, în vârstă de paisprezece ani, *Private Lives of the SS.*

63 *People in Auschwitz.*

64 Corespondență prin e-mail cu autoarea.

65 *Private Lives of the SS.*

66 Numele acestei a doua croitorese nu este deocamdată cunoscut. Ar putea fi mătușa Rahelei „Rózsika" Weiss, adolescenta protejată de Marta în *Obere Nähstube.* Această mătușă a ajutat la înființarea salonului de modă inițial, dar a murit la Auschwitz. Sperăm că cercetările ulterioare vor furniza mai multe informații.

67 Kobylanski.

Capitolul 8: Dintre zece mii de femei

1 *Death Dealer.*

2 *Death Dealer.*

3 *Record-Keeping for the Nazis and Saving Lives, a conversation with Katya Singer*, de Susan Cernyak-Spatz & Joel Shatzky. https://jewishcurrents.org/record-keeping-for-the-nazis-and-saving-lives/. Accesat la 29.09.2019.

4 *I Escaped from Auschwitz.*

5 Irene Kanka, Interviul 07138, Arhiva Istoriei Vizuale, Fundația Shoah, Universitatea Californiei de Sud.

6 Hunya a fost amenințată cu o ședere permanentă în blocul de experimente medicale. *Memory Book.*

7 Marishka era verișoară a cumnatului Hunyei. A supraviețuit lagărelor și a emigrat în SUA la scurt timp după încheierea războiului, locuind aproape de New York alături de fiica ei adoptivă, Margery.

8 Mărturie video a Tovei Landsman, VT 10281 Yad Vashem.

9 Maria Maul era îndrăgită de cei pe care îi supraveghea. Ea a depus mărturie în fața Judecătoriei Pirna, 21.05.1963.

10 Erika Kounio, deportată împreună cu mama ei din Salonic, Grecia, urma să lucreze în *Todesabteilung*, Departamentul Morții, unde mortalitatea prizonierilor a fost înregistrată cu o înfiorătoare lipsă de acuratețe: niciunul nu a fost înregistrat ca fiind „ucis", toți trebuiau să fie listați drept decese din cauze naturale. În cele din urmă, nici chiar cei mai eficienți angajați nu au putut ține pasul cu zecile de mii de decese și li s-a spus să nu înregistreze deloc decesele evreilor. *Secretaries of Death*.

11 *Memory Book*. Camerele de la subsol din clădirea Stabsgebäude, unde primii prizonieri polonezi trimiși la Auschwitz au fost introduși în viața de lagăr. Acolo au fost bătuți, dezbrăcați, rași și numerotați.

12 *Auschwitz – The Nazi Civilisation*, mărturie a Sophiei Sohlberg, născută Löwenstein, în 1923, în Germania.

13 Carte poștală în limba germană, datată 7.VI.43, Birkenau. Arhiva Muzeului Luptătorilor din Ghetouri.

14 Corespondență de familie, colecție privată, carte poștală datată 3.IV.44.

15 *Secretaries of Death*.

16 *Death Dealer*.

17 Irene Kanka, Interviul 07138, Arhiva Istoriei Vizuale, Fundația Shoah, Universitatea Californiei de Sud.

18 *Death Dealer*.

19 Există în prezent o oarecare confuzie cu privire la Šari. Dr. Lore Shelley a corespondat cu Hunya după război, cu referire la Šari Dubová. Nepoata Hunyei, Gila, își amintește de o Šari Grüenwald, cel mai probabil o deținută care a lucrat în Politische Abteilung la Auschwitz. Fiul cel mare al Martei își amintește de o Šari Maltz, născută Grünberg, care a supraviețuit lagărelor și a emigrat în Israel după război, întemeindu-și o familie

acolo. A venit la întâlnirile informale ale altor supraviețuitoare, luându-l și pe Juraj să o viziteze pe Hunya în apartamentul ei din Tel Aviv, și i-a spus cât de recunoscătoare i-a fost Martei pentru organizarea transferului ei în sanctuarul atelierului de croitorie.

20 *Auschwitz – The Nazi Civilisation.*

21 Dina Gold, *Stolen Legacy*; Uwe Westphal, *Fashion Metropolis Berlin.*

22 Mărturia Rezinei Apfelbaum și a profesorului Avri Ben Ze'ev, în corespondența cu autoarea. Rezina, care era alintată *schneider'ke* de către familia ei – „tânăra croitoreasă" în idiș – a supraviețuit lagărelor. Cuvântul „imposibil" nu se afla în vocabularul ei și a devenit legendară în familie după emigrarea în Israel. Frumoasa Lilly a fost împușcată de iubitul ei din SS chiar înainte de evacuarea lagărului de la Auschwitz.

23 *Memory Book.*

24 *Auschwitz – The Nazi Civilisation.*

25 Tova Landsman, mărturie video, VT 10281 Yad Vashem.

26 *Auschwitz – The Nazi Civilisation*, mărturia Hunyei Hecht.

27 *Auschwitz – The Nazi Civilisation*, mărturia Hunyei Hecht.

28 *Auschwitz – The Nazi Civilisation*, mărturia Hunyei Hecht; de asemenea, notă scrisă de mână, arhivele Lore Shelley, Biblioteca Holocaustului Tauber.

Capitolul 9: Solidaritate și sprijin

1 Corespondență cu Alida Vasselin, arhivele Lore Shelley, Biblioteca Holocaustului Tauber: *Notre vie quotidienne était axée sur la Solidarité et le soutien à ceux qui souffre plus que nous.*

2 Această poveste a fost relatată de Sara Nomberg-Przytyk în *Auschwitz: True Tales from a Grotesque Land* și a fost repovestită de Hermann Langbein în *People in Auschwitz*,

dar nu a fost confirmată. În *Fighting Auschwitz*, Josef Garlinksi oferă o versiune alternativă – mai larg acceptată – a poveștii, în care o dansatoare poloneză pe nume Franciszka Mann l-a rănit fatal pe ofițerul SS Josef Schillinger, pe 23 octombrie 1943, la Crematoriul II. Manci Schwalbová și-a finalizat pregătirea medicală după război și a lucrat ca medic la spitalul pentru copii din Bratislava. Cartea ei, *Vyhasnute oči* („Ochi stinși"), a fost una dintre primele relatări despre Auschwitz în limba slovacă. Înainte de moartea ei, la Azilul evreiesc pentru bătrâni, a fost vizitată de supraviețuitoare din Stabsgebäude.

3 Interviu cu autoarea, noiembrie 2019.

4 Interviu cu autoarea, noiembrie 2019. Femeia necunoscută era prietenă cu soția lui Tomáš Masaryk, Charlotte Garrigue.

5 Femeia se numea Sabina. A supraviețuit în Secția Politică a Stabsgebäude. *Memory Book*.

6 Mărturia Annei Binder, *Auschwitz – The Nazi Civilisation*.

7 Corespondență cu Alida Vasselin, arhivele Lore Shelley, Biblioteca Holocaustului Tauber: *Dans notre Commando de couture nous avons chapardé tout ce que nous avons put pour le transmettre a ceux qui en avait le plus besoin*.

8 Conversație cu Paul Kanka, ianuarie 2020.

9 *Memory Book*. Lina poate fi Helene Wilder, născută Stark.

10 Maria Bobrzecka – nume de cod „Marta" – a trimis provizii clandestine de la farmacia ei din Brzeszcze, din apropiere. Localnicele Maria Hulewiszowa și Justyna Hałupka au fost „catâri" pentru mii de fiole de medicamente care au salvat vieți. Galinski, *Fighting Auschwitz*.

11 https://www.mp.pl/auschwitz/journal/english/206350, dr-janina-kosciuszkowa. Dr. Kosciu-

czkowa a tratat supravieţuitori ai revoltei de la Varşovia în timp ce se afla la Birkenau.

12 Mărturia Mariei Stromberger, procesul lui Höss la Cracovia, 25 martie 1947.

13 *People in Auschwitz.*

14 Herta Soswinkski, născută Mehl, mărturie, *Auschwitz – The Nazi Civilisation*. Herta era membru activ al unei celule de rezistenţă comuniste.

15 Carte poştală scrisă de mână, corespondenţă de familie, colecţie privată: *Lieber Ernö, mit unendlich viel Freude erhielt ich deine Karte von 28.4. in der Du uns so ausführlich über alle meine Lieben berichtest. Für meine Dankbarkeit Dir und Euch gegenüber find ich keine Worte (...) Ich küsse Euch tausendmal und bin im Gedanken immer mit Euch.*

16 Arhiva Muzeului Luptătorilor din Ghetouri, adresată lui E. Reif, Bratislava Törökova 11, semnată „Berta". Din păcate, Ernst Reif a trebuit să-şi părăsească ascunzătoarea şi a fost împuşcat de nazişti. Femeia care îl ascunsese, colega de clasă Margita Cíglerová, a fost salvată de la deportare în ultimul moment şi a supravieţuit războiului, la fel şi sora lui Ernst.

17 Katarina Prinz, în *Unterkunst – kommando*-ul de cazări. Ajutorul ei a fost Eugen Nagel din Bratislava. S-a căsătorit cu el după război şi au emigrat în Australia. Corespondenţă cu Lore Shelley, Biblioteca Holocaustului Tauber.

18 Rudasch a fost arestat după război, dar acuzaţiile au fost retrase atunci când un fost deţinut a depus mărturie în favoarea lui. Mărturia lui Lilly Kopecky, *Secretaries of Death*.

19 Arhiva Muzeului Luptătorilor din Ghetouri. De la Margit Birnbaum, Stabsgebäude, Birkenau, iunie 1943. *Du kannst Dir garnicht verstellen was für unsagbar grosse Freude wir haben, wenn so Pestausteilung gibt und wir wenigstens von Euch Post bekommen.*

20 Carte poştală scrisă de mână, corespondenţă de familie, colecţie privată, 1 ianuarie 1943: *Ladet Euch Frau Vigyáz ein soll sie immer bei Euch sein sie ist sehr nützlich im Haushalt.* Mama Martei, Rósa, a supravieţuit războiului stând ascunsă, în Ungaria. Tatăl ei, Dezsö, a murit de cancer în ascunzătoare, în 1944.

21 *The Rooster Calls*, Gila Kornfeld-Jacobs.

22 Deţinut în Biroul Central de Construcţii. *Auschwitz – The Nazi Civilisation*.

23 Aceasta s-a petrecut la mijlocul anului 1944. Cele trei femei implicate în copiere au fost Krystyna Horczak, Valeria Valová şi Věra Foltýnová.

24 Volumele sunt acum în grija Muzeului de Stat Auschwitz-Birkenau.

25 Łasocka avea numele de cod „Tell". A lucrat pentru *Pomoc Więżniom Obozó Kocentracyjynch* – Asistenţă pentru deţinuţii din lagărele de concentrare. Fotografa Pelagia Bednarska era soldat în armata poloneză, *Armia Krajowa*. Negativele pe care le-a procesat au fost scoase de la Auschwitz pe ascuns în septembrie 1944, cu scopul să arate lumii dovezi ale atrocităţilor din lagărul morţii. Au fost folosite ca probe în procesul împotriva lui Rudolf Höss. În mărturia sa de după război, Maria Stromberger a declarat că registrele de evidenţă (listele de prizonieri) au fost date curierului subteran Natalia Spak pe 29 decembrie 1944. Stromberger a salvat cele două volume dintre dărâmăturile unei clădiri bombardate de Aliaţi pe 26 decembrie 1944, cu ajutorul unei prizoniere iugoslave pe nume Mira, care avea doar paisprezece ani atunci când fusese deportată la Auschwitz. Stromberger a părăsit Auschwitzul pe 7 ianuarie 1945, fiind transferată la o clinică neurologică din Praga.

26 *Fighting Auschwitz*.

27 Świerczyna şi-a plănuit propria încercare de evadare în noiembrie. Ajutat şi susţinut de doi bărbaţi din SS, el şi alţi patru bărbaţi s-au ascuns într-un camion de lenjerie murdară care a părăsit lagărul pe 27 octombrie 1944. Au

fost trădaţi, interogaţi şi spânzuraţi în faţa bucătăriei lagărului principal, strigând sfidător până la capăt. *Fighting Auschwitz.*

28 Cifrele referitoare la evadări sunt greu de confirmat, lucru de înţeles. Estimările lui Höss nu sunt credibile. Se crede că 802 persoane au scăpat – 757 de bărbaţi şi 45 de femei –, dintre care 327 au fost cu siguranţă prinşi şi 144 au scăpat. Nu se poate presupune că restul au evitat detectarea în altă parte sau că au supravieţuit războiului. *Auschwitz: A History.*

Jumătate dintre evadaţi erau polonezi, profitând de faptul că fugeau în propria ţară. Putem doar specula de ce există relativ puţine femei evadate: nu erau membri-cheie ai mişcărilor subterane care cuprindeau militari bărbaţi; au avut mai puţine oportunităţi de contact cu contractorii civili din afara lagărului; condiţiile lor la Birkenau erau adesea prea debilitante pentru a susţine energia necesară unei evadări; din punct de vedere cultural, erau crescute pentru a fi mai precaute în asumarea riscurilor; erau angajate în îngrijirea altor deţinuţi; şi se confruntau cu pericolul suplimentar al violenţei sexuale. Multe dintre femeile evadate erau din *Kommando*-ul Penal de la Budy, unul dintre lagărele-satelit.

29 *Memory Book.*

30 Evadarea a avut succes şi ambii au supravieţuit războiului, dar au fost separaţi şi s-au reunit doar decenii mai târziu. http://www.jerzybielecki.com/cyla-cybulska.html

31 *I Escaped from Auschwitz.*

32 În mai, Czeslaw Mordowics şi Arnošt Rosin au reuşit şi ei să evadeze, depunând propriile mărturii şi, în cele din urmă, intrând în contact cu Vrba şi cu Wetzler. *I Escaped from Auschwitz.*

33 Scrisoare către Secretarul britanic de Externe Anthony Eden, 11 iulie 1944. Eden a ţinut un discurs în Camera Comunelor, folosind informaţii din raportul Vrba-Wetzler. *I Escaped from Auschwitz.*

34 Tova Landsman, mărturie video, VT 10281 Yad Vashem.

35 Renée Adler, născută Ungar, scrisoare din 1945, corespondență de familie, colecție privată.

36 Herta Soswinski, născută Mehl, din sudul Moraviei: membru al rezistenței comuniste de la Auschwitz împreună cu dr. Anna Binder, în contact cu Ernst Burger, şi lucrătoare la Biroul Central de Construcţii din Stabsgebäude. *Auschwitz – The Nazi Civilisation*.

37 Raya Kagan, născută Rapaport – cunoscută şi sub numele de Raissa sau Raïa – s-a născut în 1910 în Rusia ţaristă. A fost deportată de la Drancy, Franţa, pe 22 iunie 1942 şi, în cele din urmă, a lucrat ca interpret pentru interogatorii la Politische Abteilung. A scris o relatare completă a evadării Malei şi a lui Edek, în cartea sa din 1947, *Nashim b'lishkat HaGehinom*: „Secretarele din iad – o cronică de la Oświęcim." Era prietenă cu Hunya Volkman-Hecht şi cu dr. Lore Shelley, care a adunat mărturii de la deţinuţii din Stabsgebäude. A depus mărturie la procesul din 1961 al lui Adolf Eichmann, în Israel. În filmări de la proces, Kagan este clară şi concisă în declaraţii; Eichmann pare plictisit. În cele din urmă, a fost instituţionalizată cu o boală mintală şi a murit în 1997 în Israel, la 87 de ani. Istoria Malei Zimetbaum este descrisă şi de Jenny Spritzer, în *Secretaries of Death*.

38 Interviu cu autoarea, noiembrie 2019.

39 Interviu cu autoarea, noiembrie 2019.

40 *Al HaMishmar*, 29 decembrie 1964.

41 *Memory Book*.

42 Dr. Na'ma Shik, „Women Heroism in the Camp" – prelegere on-line Yad Vashem, accesată pe 30.05.2020. https://www.youtube.com/watchv=eVpO3IvhVmA&feature=youtu.be&utm_source=newsletter&utm_medium=email&utm

43 Lore Shelley, *The Union Kommando in Auschwitz*.

44 Mărturia lui Israel Gutman, *The Union Kommando in Auschwitz*. Gutman credea că un deţinut pe nume Eugen Koch era responsabil de arestările femeilor. Koch ar fi sedus-o pe Ala Gartner.

45 Tova Landsman, mărturie video, VT 10281 Yad Vashem. Există o placă memorială pentru cele patru tinere care au fost executate pentru rolul lor în revolta Sonderkommando, în Forendenberg, Germania – locația sediului central al Weischellmetal Union Werke; o altă placă este la Ierusalim.

46 Notă de la Hunya Hecht (Volkmann) în arhivele Lore Shelley, Biblioteca Holocaustului Tauber.

Capitolul 10: Aerul miroase a hârtie arsă

1 *Rena's Promise: A Story of Sisters in Auschwitz*, Rena Kornreich Gelissen și Heather Dune Macadam.

2 *Auschwitz Chronicle*.

3 *Auschwitz Chronicle*.

4 Ultima mențiune înregistrată a prizonierilor Martori ai lui Iehova angajați în gospodăria familiei Höss este 6 noiembrie 1944, sugerând că plecarea a avut loc în jurul acestei date. *Auschwitz Chronicle*.

5 *Memory Book*.

6 Interviu cu autoarea, noiembrie 2019.

7 Irene Kanka, Interviul 07138, Arhiva Istoriei Vizuale, Fundația Shoah, Universitatea Californiei de Sud.

8 Corespondență cu Rezina Apfelbaum și Avri Ben Ze'ev. Au rămas aproximativ 4 000 de femei bolnave la Auschwitz. După eliberare, Rezina, infinit de rezistentă, a spus: „Nu putem aștepta, trebuie să luăm lucrurile în propriile mâini", așa că a cooptat un neamț care să le escorteze afară din lagăr, precum și un cal și o căruță care să le ducă până la cea mai apropiată gară. Cântărea numai 29 de kilograme când a ajuns la Budapesta.

9 Se estimează că între 9 000 și 15 000 de oameni au murit în cursul evacuării pe jos de la Auschwitz. Inițiative postbelice au încercat să dea nume morților anonimi și să le marcheze mormintele.

10 Interviu cu autoarea, noiembrie 2019.

11 Lily Hönig, născută Reiner, mărturie, *Secretaries of Death.*

12 *Memory Book.*

13 Mărturia Lidiei Vargo, *The Union Kommando in Auschwitz.*

14 Interviu cu autoarea, noiembrie 2019.

15 *Memory Book.*

16 Alida şi Marilou au fost eliberate de către ruşi la Mauthausen, pe 22 aprilie 1945. Atunci, Marilou a aflat că soţul ei murise într-unul dintre sub-lagărele din Mauthausen.

17 *Memory Book.*

18 *Memory Book.*

19 Interviu cu autoarea, noiembrie 2019.

20 După eliberare, talentul Ilonei a fost remarcat de personalul medical britanic şi de soţiile ofiţerilor britanici de la sau de lângă Belsen. A cusut pentru ei până când a adunat suficiente ţigări pentru a le da la schimb pentru o călătorie cu un tren de cărbuni până la Budapesta. Casa ei era ocupată de un şofer de autobuz. Soţia lui purta una dintre rochiile Ilonei, luate din garderoba ei. „De ce te-ai mai întors?”, a întrebat soţia. Ilona a început din nou să coasă pentru foştii clienţi, după ce aceştia au descoperit că e încă în viaţă. Inflaţia a făcut imposibile achiziţiile de ţesături şi existau încă antisemiţi care vorbeau despre trimiterea evreilor înapoi la Auschwitz, aşa că în anii 1950 a fugit la Viena împreună cu soţul ei, Lazlo Kenedi (primul ei soţ fusese ucis în Rusia), iar de acolo în Anglia. Sub numele de Helena Kennedy, a deschis un prestigios salon de croitorie la Leeds, specializat în rochii de mireasă şi îmbrăcăminte de ocazie pentru familiile locale de elită – necrologul Helenei Kennedy, *Jewish Chronicle,* 27 octombrie 2006; Hilary Brosh, *Threads of Life.*

21 Interviu cu autoarea, noiembrie 2019.

22 *Memory Book.*

23 *Memory Book.*

24 Erika Kounio, *From Thessaloniki to Auschwitz and Back.*

25 *Memory Book.*

26 *Das Erbe des Kommandanten.*

27 *Glanz und Grauen.*

28 *SS bunker, Dachau SS compound* – catalog.archives.gov. Departamentul Apărării. Departamentul Armatei (SUA). 14 mai 1946. Studiat pe 15 decembrie 2019.

29 Vgl Rgensburg-Zweigstelle Straubing I Js 1674/53 (früher München II Da 12 Js 1660/48), StA Nürnberg, GstA beim OLG Nürnberg 244.

30 Printre haine se număra un sacou bavarez elegant din lână gri cu margini verzi şi cinci nasturi metalici – furată din Kanada la Auschwitz şi purtată de cel mai mic băiat al familiei Höss, Hans-Jürgen, şi, în cele din urmă, de fiul său mai mic, Rainer.

31 *Death Dealer.*

32 *Das Erbe des Komandanten.*

33 Interogatoriu al lui Hedwig Höss. Arhivele Yad Vashem 051/41, 5524 Hoess, citat în *Eine Frau an Seine Seite,* Gertrud Schwartz.

34 *Hanns and Rudolph.* La începutul anilor 1950, fosta prietenă croitoreasă a lui Hedwig, Mia Weiseborn, i-a găsit un apartament în oraşul Ludwigsburg.

35 *Dear Fatherland,* Margaret Bourke-White. Jurnalista americană Bourke-White a călătorit în Boemia, Moravia şi Slovacia după Anschluss-ul din 1938. De asemenea, a fost martoră directă la jefuirea bunurilor nemţilor de către americani. O prietenă de scurtă durată pe care a găsit-o la Berlin după război şi-a arătat antisemitismul nediluat atunci când a luat în râs aşa-numitul privilegiu al supravieţuitorilor lagărelor de concentrare, care intrau în magazinele nemţeşti cerând să fie serviţi cu prioritate, luând cămăşi, ciorapi şi lenjerie.

36 Irene Kanka, Interviul 07138, Arhiva Istoriei Vizuale, Fundaţia Shoah, Universitatea Californiei de Sud.

37 Aranka Pollock, născută Klein, mărturie, *Secretaries of Death*.

38 Interviu cu autoarea, noiembrie 2019.

39 Rezina a continuat să coasă pentru copiii și nepoții ei după căsătorie și emigrarea în Israel, atât haine de zi cu zi, cât și modă de lux.

40 Când a ajuns acasă la Fécamp, a fost întâmpinată la gară de Max Vasselin, un alt prizonier de război. Au trăit împreună sprijinindu-se reciproc timp de treizeci și doi de ani înainte de a se căsători. *Auschwitz – The Nazi Civilisation*.

41 Corespondență cu Lore Shelley, Biblioteca Holocaustului Tauber.

42 Note de jurnal făcute de Marta Fuchs după eliberare, documente private de familie.

43 Marta a scris note despre evadarea ei și despre călătoriile ulterioare, folosind hârtie organizată probabil de la birourile din Stabsgebäude. În Polonia ocupată de ruși, a fost interogată de Stanisław Kowalsky de la NKVD – poliția politică rusă – și a dat numele camarazilor comuniști care puteau garanta pentru ea: Dr. Anna Koppich, Cica Shapira, Gabor Ditta, Franz Danimann, Hans Goldberger, Erich Kosak , Kurt Hacker și Emil Gumeiner.

44 Conversație cu autoarea, mai 2020.

45 Dr. Leo Kohút, Mărturie de istorie orală, Biblioteca Holocaustului Tauber. 1999.A.0122.708 | Număr RG: RG-50.477.0708.

46 Rózsika sau Tschibi – Găinușa –, cunoscută și sub numele de Rahel Weiss, a găsit în cele din urmă o mătușă supraviețuitoare cu care să locuiască. A emigrat în Israel, s-a căsătorit și a avut copii acolo. Bracha a vizitat-o în Israel.

47 Căsătoria a durat 67 de ani.

48 Salonul era deținut de Helena Baumgartnerová, la adresa Praha 1, Křiževníká 3. În aprilie 1947, cartea ei de muncă

menționează angajarea drept croitoreasă pentru Ondřej Meisel, výroba konfekce, Praha 1, Templova 6.

49 Cei trei copii ai Martei erau Juraj, Peter și Katarina (gemeni), născuți în 1949 și 1950, la Praga.

50 Familia Katz și-a schimbat numele în Kanka în 1963, pentru a evita antisemitismul, deoarece Katz era un nume evident evreiesc. La fel, familia Reichenberg și-a schimbat numele în Liberec, versiunea cehă a orașului Reichenberg.

51 Conversație cu Yael Aharoni, Tel Aviv, ianuarie 2020.

52 Interviu cu Avri Ben Ze'ev, Tel Aviv, ianuarie 2020.

Capitolul 11: Vor să fim normali?

1 Conversație cu Yael Aharoni, Tel Aviv, ianuarie 2019.

2 Când nu a mai auzit nimic de la fiicele ei după deportarea lor, Karolina Berkovič a înțeles că un final tragic este probabil pentru toată familia. I-a dat documente și albume cu fotografii unuia dintre prietenii catolici ai Brachăi, Vlado Kinčik, care refuzase deja să se alăture diviziei Hlinka din Slovacia, numindu-i „gloată". El a avut grijă de aceste obiecte prețioase și le-a redat Brachăi și Katkăi după război.

3 În anii 1960, Renée i-a dat fiului său mai mare, Rafi, o broșură în ebraică intitulată „Atelierul de cusut al Martei" – o relatare despre Atelierul de croitorie de lux de la Auschwitz. Știa că trebuie să fie importantă, dar nu își poate aminti ce conținea. Deocamdată nu au fost găsite copii.

4 Erika Amariglio Kounio, *From Thessaloniki to Auschwitz and Back*.

5 Pavel, fiul lui Irene, a transcris mărturia ei video, tradusă din germană în engleză, pentru a ajuta la scrierea acestei cărți. Până atunci nu putuse să urmărească înregistrarea și i s-a părut un proces îngrozitor, dar cathartic. E nevoie

de mult curaj pentru a recunoaşte pe deplin trauma trăită de o persoană dragă.

6 Herta, verişoara Martei Fuchs, a emigrat în SUA şi s-a căsătorit acolo, dar documentele sale personale demonstrează o lungă bătălie pentru a obţine recunoaşterea efectelor profunde ale încarcerării, atât fizice, cât şi psihologice.

7 În ultimii patruzeci de ani, peste un milion de americani, 400 000 de studenţi din străinătate şi milioane de părinţi şi rude ale acestor studenţi au fost implicaţi în proiectele CHI pentru a construi poduri de prietenie în întreaga lume. Un antidot onorabil împotriva fanatismului, a diviziunii, a intoleranţei şi a urii rasiale.

8 Tova Landsman, mărturie video, Fundaţia Shoah.

9 Corespondenţă prin e-mail cu familia Minárik, 2019–2020.

10 Conversaţie cu Yael Aharoni, Tel Aviv, ianuarie 2019.

11 Eseul de liceu al Gilei a fost împărtăşit cu familia apropiată, apoi trecut cu vederea mulţi ani. Vărul ei, Yael, a găsit o copie dactilografiată. Printr-o reţea de conexiuni, am avut privilegiul să intru în legătură cu Gila. Cu generozitate, a tradus *Memory Book*, aşa cum a fost intitulat eseul, din ebraică în engleză, astfel încât povestea Hunyei poate fi acum împărtăşită cu un public mult mai larg, aşa cum merită.

12 Fritz Institut, Frankfurt-am-Main.

13 Interviu cu Eldad Beck în „The Criminal Grandson of the Commander of Auschwitz", *Israel Hayom*, 28.07.2020.

14 *Das Erbe des Kommandanten*.

15 Istoricul Tom Segev a intervievat soţii ale membrilor SS importanţi. *Eine Frau an seine Seite*.

16 Scrisoare de la Lore Shelley către Ann West, 26 aprilie 1987. Arhivele Lore Shelley, Biblioteca Holocaustului Tauber.

17 Dr. Lore Shelley, *Post-Auschwitz Fragments*.

18 Ultima căsătorie a Hunyei a fost cu Otto Hecht, în Israel.

19 „Jewish Holocaust Survivors' Attitudes Toward Contemporary Beliefs About Themselves", Shelley, Lore PhD, The Fielding Institute 1982, retipărit din *Dissertation Abstracts International*, vol. 44, nr. 6, 1983.

20 Corespondență între Hunya Hecht și Lore Shelley, Biblioteca Holocaustului Tauber.

21 30 noiembrie 1987, scrisoare către Menachem Rafalowitz, arhivele Lore Shelley, Biblioteca Holocaustului Tauber.

22 Hermann Langbein descrie reuniunea din 1968 de la Ramla, din Israel, a unui grup de foste lucrătoare din Stabsgebäude, cel mai probabil organizată de Regina Steinberg, secretara SS Rottenführerului Pery Broad. Broad adora muzica orchestrei țigănești de la Birkenau. De asemenea, a ajutat la gazarea întregului lagăr de țigani de la Birkenau. Cele douăzeci de femei de la reuniune erau aproape toate din primele transporturi slovace. Langbein spera să adune informații pentru cartea lui; însă nu a putut decât să se uite cu uimire cum femeile vorbeau toate deodată, amintindu-și una alteia de episoade amuzante. *People in Auschwitz*.

23 Mărturia Alidei Vasselin, *Auschwitz – The Nazi Civilisation*.

24 Eva era fiica surorii Martei, Turulka, și a fratelui lui Irene, Laci Reichenberg.

25 În conversație cu Thalia Reichenberg Soffair, fiica fratelui lui Irene, Armin Reichenberg.

26 Și Bracha a făcut o călătorie rară în afara regimului socialist cehoslovac, în „Occident". A vizitat lagărul Mauthausen din Austria, apoi a petrecut o zi la Viena, unde a băut prima ei Coca-Cola. Irene Reichenberg nu s-a întors la Auschwitz. A fost suficient de devastator să viziteze Bratislava și să vadă că o mare parte din strada Židovská – inclusiv casa ei de la numărul 18 – fusese demolată pentru a face loc unei străzi moderne.

27 Familia Soj a locuit în casă până în 1972, când a fost vândută familiei Jurczak, care locuia la vilă când Rainer Höss, nepot al lui Hedwig și Rudolf, i-a făcut o vizită în

timpul filmărilor unui documentar. Kobylański, Tomasz, „Życie codzienne w willi Hössa”, *Polityka*, ianuarie 2013.

28 Muzeul de Stat de la Auschwitz are o echipă de conservare cu dotări bune, care lucrează la stabilizarea textilelor vulnerabile, precum şalurile de rugăciune evreieşti şi alte articole-cheie din vasta colecţie de îmbrăcăminte. Inevitabil, articolele organice se deteriorează... când vor fi lăsate să se descompună dovezile crimelor în masă? Sau ar trebui să fie conservate dincolo de existenţa lor naturală, pentru a continua să acţioneze ca dovezi?

29 Corespondenţă cu autoarea.

30 Mărturia Alidei Vasselin, *Auschwitz – The Nazi Civilisation*. În ceea ce priveşte comportamentul uman, Hunya a folosit expresia *Der Liebe Gott hat ein grosser Tiergarten* – Dumnezeu are o grădină zoologică mare –, adică lumea e plină de tot felul de oameni. Nepoata Hunyei, Gila, a spus: „Mătuşa mea Hunya folosea această expresie, iar ea, ca supravieţuitoare a lagărului de la Auschwitz, cunoştea cu siguranţă profunzimea acestei grădini zoologice.” Corespondenţă cu autoarea.

31 Conversaţie cu Pavel Kanka, ianuarie 2020.

Cuprins

BOOKZONE

O cronică plină de emoție a destinelor femeilor care și-au croit drumul spre supraviețuire în timpul Holocaustului, creând ținute sclipitoare într-un atelier de modă inedit, înființat chiar în inima întunecată a unuia dintre cele mai temute lagăre ale morții.

În timpul Holocaustului, 25 de tinere închise în temutul lagăr de concentrare Auschwitz-Birkenau – majoritatea femei și fete de origine evreiască – au fost selectate pentru a croi, într-un salon de modă special, haine extravagante pentru femeile din elita nazistă. Toate sperau că această muncă le va ține departe de camerele de gazare.

Atelierul de creație – numit *Atelierul de croitorie de lux* – a fost înființat de Hedwig Höss, soția comandantului lagărului, și patronat de soțiile ofițerilor și gardienilor SS. Aici, croitoresele au produs haine de calitate pentru toate evenimentele SS de la Auschwitz, dar și pentru doamnele din înalta societate a Berlinului nazist.

Inspirată din surse diverse – inclusiv din interviuri cu singura croitoreasă rămasă în viață –, cartea dedicată croitoreselor de la Auschwitz urmărește destinele acestor femei curajoase. Legăturile familiale și cele de prietenie care le-au unit le-au ajutat nu doar să facă față persecuțiilor zilnice, ci și să se implice în planurile de rezistență în interiorul lagărului.

Istoricul Lucy Adlington a întrețesut experiențele remarcabile ale croitoreselor și politicile naziste de jaf și exploatare, expunând astfel toată lăcomia, cruzimea și ipocrizia celui de-Al Treilea Reich și oferind cititorilor o perspectivă proaspătă asupra unui capitol mai puțin cunoscut al celui de-al Doilea Război Mondial și al Holocaustului.

BOOKZONE

ISBN 978-606-9748-65-7

